

GALICIAN ECONOMIC JOURNAL

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu

Scientific Journal

Issued 6 times a year

Founded in September, 1996

№ 4 (89) 2024

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04

Founder and publisher:

Ternopil Ivan Puluj National Technical University

List of journals ISSN 2409-8892

Copyright 19.08.2010 KB № 17319-6089П

Media identifier in the Register of Media Entities R30-02531. (Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine from 18.01.2024 No. 117)

Recommended by the Scientific Council of the Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Protocol No 8, 04.09.2024.

Editorialboard:

Spivak S. M. (chief editor), Krause O. I. (associate editor), Korolyuk T. M. (executive editor), Buyak L. M., Luchko M. R., Lobodina Z. M., Marynenko N. Yu., Panukhnyk O. V., Rohatynskyy R. M., Polishcuk N. V., Sorokivcka O.A., Shulhina L. M.

International editorialboard:

Zelinska A. (Poland), Ciobanu G. (Romania), Škoda M. (Slovakia), Skonieczny Ja. (Poland), Twardzik M. (Poland), Baynazoğlu M. E. (Turkey)

Editorial office address: Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
56, Ruska Str.
Ternopil 46001, Ukraine.
Tel. (067) 39474 96.
Fax: (380) 352 254983.
E-mail: galician.visnyk@gmail.com

All rights reserved. No part may be reprinted or translated without the prior permission of the author or editorial board.

Editorial staff does not always share the author's opinion and is not responsible and assumes no liability for any factual mistakes made.

<http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/228>

Translation into English by S. M. Spivak.

Managing Editor Ye. I. Grytsenko.

Printers reader N. B. Koval.

Art Editor, design, typist N. B. Koval.

ISSN 2409-8892

© Ternopil Ivan Puluj National
Technical University, 2024

Засновник і видавець:

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.

Реєстраційний номер ISSN2409-8892.

Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 р. № 261 як наукове фахове видання.

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-02531. (Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 18.01.2024 р. № 117).

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. науковому фаховому журналу «Галицький економічний вісник» присвоєно категорію «Б».

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя 04.09.2024 р., протокол № 8.

Редакційна колегія:

Співак С. М. (головний редактор), Краузе О. І. (заступник головного редактора), Корольок Т. М. (відповідальний секретар), Буяк Л. М., Лучко М. Р., Лободіна З. М., Мариненко Н. Ю., Панухник О. В., Рогатинський Р. М., Поліщук Н. В., Сороківська О. А., Шульгіна Л. М.

Міжнародна редакційна колегія:

Зелінська А. (Польща), Чобану Г. (Румунія), Шкода М. (Словаччина), Сконечний Я. (Польща), Твардзик М. (Польща), Байназоглу М. Е. (Туреччина)

Адреса редакції: 46001, Тернопіль, вул. Руська, 56.
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя.
Телефон: (067) 394 74 96.
E-mail: galician.visnyk@gmail.com

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Редакція не завжди поділяє думку автора й не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

<http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/228>

Переклад *С. М. Співак*.

Редактор *Є. І. Грищенко*.

Коректор *Н. Б. Коваль*.

Комп'ютерне макетування *Н. Б. Коваль*.

CONTENT

ECONOMICS

Denys Ovsianynkov, Anna Shandar. The impact of demographic change on education governance: challenges and finding ways to address disagreements	7
Marianna Melnyk, Iryna Leshchukh, Demian Tymkiv. Spatial planning as a tool for the formation of the integrated economic space of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction	19
Viktoriia Yefremenko, Viktoriia Hordiienko, Roman Spysia. Financial and economic assessment of the activities of construction enterprises	28

ACCOUNTING AND TAXATION

Oksana Nuzhna, Nataliia Tluchkevych, Tatyana Pisarenko. Assessment of investment attractiveness of enterprises: theoretical, methodological and practical aspects	36
Valentyna Panasyuk, Nataliia Muzhevych. Features of the impact of digitalization of accounting on the business processes of enterprises	42
Svitlana Mikhalevich. The essence of internal economic control and its organization at garment enterprises	49
Mykola Sorokolit. Automation of accounting in the conditions of digitalization of the economy: general theoretical approaches and certain practical issues	55
Tetyana Korolyuk, Serhii Spivak, Roman Kapustyak. Organizational aspects of accounting at the enterprise	63

FINANCE, BANKING, INSURANCE
AND THE STOCK MARKET

Nataliia Sytnyk, Iryna Polovchak. Digitization and cyber security in ensuring the banks security in wartime conditions	70
Petro Viblyi, Mariia Popadynets. Investment attractiveness of Ukraine in conditions of prolonged war	82
Liudmyla Yurchyshena, Adriana Bartosh, Anna Shcherbata. Crowdfunding and crowdlending as alternative ways of financing in Ukraine	89

MANAGEMENT

Iryna Varis, Oksana Kravchuk, Polina Zaytseva. Comprehensive well-being strategy for companies: innovative approaches and trends	99
Olena Dolgalova, Oleksandra Kyslovska. Management of the internal environment of the enterprise	112

<i>Olena Dolgalova, Mykyta Pugach.</i> Assessment of the influence of environmental factors on the efficiency of enterprise management.....	120
<i>Roman Oksentiuk.</i> The specifics of the functioning of Ukrainian enterprises under martial law	130
<i>Serhii Harmatii, Nataliya Harmatii.</i> Improvement of the organizational and economic mechanism of management of the european integration processes of domestic enterprises	142

BUSINESS AND TRADE

<i>Tetiana Yarovenko, Yaroslav Litvin.</i> The essence and classification of innovations of trade enterprises	149
<i>Tetiana Yarovenko, Nataliia Hirman, Kateryna Saienko.</i> Concepts and features of business scaling in the conditions of modern challenges	155
<i>Tatiana Oliynyk, Oleg Oliynyk.</i> Information systems in support of the mechanism of strategic planning of enterprise development	161

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Iryna Babets, Ivan Mytsenko.</i> Improvement of Ukraine's innovation policy based on the experience of Poland	170
<i>Mariia Shkurat, Anastasiia Poberezhna, Viktoriia Tarnarutska.</i> World financial centers: features of functioning	183
<i>Olha Don, Nika Yariz.</i> Analysis of the product structure of Ukraine's trade with the EU	190
<i>Mariia Shkurat, Adriana Bartosh, Anna Shcherbata.</i> The impact of international labor migration on the socio-economic development of Ukraine	202

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

<i>Денис Овсянников, Анна Шандар.</i> Вплив демографічних змін на управління освітою: виклики та пошук шляхів вирішення неузгоджень	7
<i>Мар'яна Мельник, Ірина Лещух, Дем'ян Тимків.</i> Просторове планування як інструмент формування інтегрованого економічного простору України в умовах повоєнної відбудови	19
<i>Вікторія Єфременко, Вікторія Гордієнко, Роман Спиця.</i> Фінансово-економічне оцінювання діяльності будівельних підприємств	28

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

<i>Оксана Нужна, Наталія Тлукевич, Тетяна Писаренко.</i> Оцінювання інвестиційної привабливості підприємств: теоретико-методичні та практичні аспекти	36
<i>Валентина Панасюк, Наталія Мужевич.</i> Особливості впливу цифровізації бухгалтерського обліку на бізнес-процеси підприємств	42
<i>Світлана Михалевич.</i> Суть внутрішньогосподарського контролю та його організація на швейних підприємствах	49
<i>Микола Сороколіт.</i> Автоматизація обліку в умовах цифровізації економіки: загальнотеоретичні підходи й окремі практичні питання	55
<i>Тетяна Королюк, Сергій Співак, Роман Капустяк.</i> Організаційні аспекти бухгалтерського обліку на підприємстві	63

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА,
СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

<i>Наталія Ситник, Ірина Половчак.</i> Цифровізація та кібербезпека у забезпеченні фінансової безпеки банків в умовах війни	70
<i>Петро Віблій, Марія Попадинець.</i> Інвестиційна привабливість України в умовах довготривалої війни	82
<i>Людмила Юрчишена, Адріана Бартош, Анна Щербата.</i> Краудфандинг та краудлендінг як альтернативні способи фінансування в Україні	89

МЕНЕДЖМЕНТ

<i>Ірина Варіс, Оксана Кравчук, Поліна Зайцева.</i> Комплексна стратегія well-being для компаній: інноваційні підходи та тренди	99
<i>Олена Долгальова, Олександра Кисловська.</i> Управління внутрішнім середовищем підприємства	112

Олена Долгальова, Микита Пугач. Оцінювання впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність управління підприємством	120
Роман Оксентюк. Специфіка функціонування українських підприємств в умовах дії військового стану	130
Сергій Гарматій, Наталія Гарматій. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств	142

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

Тетяна Яровенко, Ярослав Літвін. Сутність та класифікація інновацій підприємств сфери торгівлі	149
Тетяна Яровенко, Наталія Гірман, Катерина Сасенко. Поняття та особливості масштабування бізнесу в умовах сучасних викликів	155
Тетяна Олійник, Олег Олійник. Інформаційні системи у підтриманні механізму стратегічного планування розвитку підприємства	161

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Ірина Бабець, Іван Миценко. Удосконалення інноваційної політики України на основі досвіду Польщі	170
Марія Шкурат, Анастасія Побережна, Вікторія Тарнаруцька. Світові фінансові центри: особливості функціонування	183
Ольга Дон, Ніка Яріз. Аналіз товарної структури торгівлі України з ЄС	190
Марія Шкурат, Адріана Бартош, Анна Щербата. Вплив міжнародної трудової міграції на соціально-економічний розвиток України	202

ECONOMICS

ЕКОНОМІКА

УДК 314:37.7:005

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН НА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ВИКЛИКИ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНЬ

Денис Овсянников; Анна Шандар

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна*

Резюме. Розглянуто важливий виклик для вищої освіти в Україні – зменшення чисельності молоді та здобувачів вищої освіти. Відбувається процес старіння не тільки населення загалом, але й зростає середній вік здобувачів освіти та з'являються вимоги щодо постійного навчання. У контексті динаміки демографічних процесів акцентовано увагу на важливості стратегічного планування для забезпечення якісної та доступної вищої освіти в Україні. Це включає в себе не лише адаптацію до нових умов, але і розроблення інноваційних підходів, спрямованих на забезпечення ефективності та відповідності потребам сучасного суспільства. Відзначено важливість персоналізації навчального процесу та гнучкості в програмах, а також акцентовано увагу на потребі закладів вищої освіти у співпраці з роботодавцями та розвитку професійних мереж для забезпечення взаємодії здобувачів вищої освіти із сферою бізнесу. Аналіз показує, що демографічні тренди мають суттєвий вплив на попит на освітні послуги. Диференційований підхід дозволяє забезпечити доступність вищої освіти та розвиток унікальних програм для різних категорій здобувачів вищої освіти. Демографічні трансформації, такі, як зміни у розмірі та структурі населення, впливають на попит на освітні послуги та вимагають гнучкості в управлінні освітніми інститутами для ефективного реагування на динамічні зміни в суспільстві. Врахування демографічних факторів дозволяє краще спрямовувати ресурси та розробляти програми, що відповідають реальним потребам здобувачів вищої освіти та ринку праці. Особливу увагу приділено гендерному аспекту, зокрема створенню належних умов для різних груп. Зазначено, що ефективне стратегічне планування вищої освіти вимагає глибокого розуміння демографічних та соціокультурних реалій. Запропоновано напрями стратегічного планування, які одночасно враховують як освітній аспект, так і можливості працевлаштування та допомогу у соціально-психологічному розвитку молоді. Загальний висновок полягає в тому, що стратегічне планування вищої освіти повинно бути гнучким, глибоко інформованим демографічними реаліями та спрямованим на створення конкурентоспроможного та соціально відповідального освітнього середовища.

Ключові слова: стратегічне управління вищою освітою, ринок праці, молодь, міграційні процеси, соціальна політика, менеджмент у закладі вищої освіти, якість освітніх послуг.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.007

Отримано 26.03.2024

UDC 314:37.7:005

THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC CHANGE ON EDUCATION GOVERNANCE: CHALLENGES AND FINDING WAYS TO ADDRESS DISAGREEMENTS

Denys Ovsianynkov; Anna Shandar

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Summary. The article examines an important challenge for higher education in Ukraine – the decrease in the number of young people and students of higher education. Not only the population in

general is aging, but the average age of those seeking education is also rising and requirements for continuous education are emerging. In the context of demographic dynamics, the article emphasizes the importance of strategic planning to ensure quality and affordable higher education in Ukraine. This includes not only adaptation to new conditions, but also the development of innovative approaches aimed at ensuring efficiency and compliance with the needs of modern society. The article notes the importance of personalization of the educational process and flexibility in programs and also emphasizes the need for universities to cooperate with employers and develop professional networks to ensure the interaction of students with the business sphere. The analysis shows that demographic trends have a significant impact on the demand for educational services and the structure of the student environment. An important aspect is the need to understand the diversity of the student body and adapt strategies for different populations. A differentiated approach allows for the availability of higher education and the development of unique programs for different categories of students. Demographic transformations, such as changes in the size and structure of the population, affect the demand for educational services and require flexibility in the management of educational institutions to effectively respond to dynamic changes in society. Demographic factors allow better targeting of resources and the development of programs that meet the real needs of students. Strategic planning of higher education must take these changes to effectively adapt programs and resources to new conditions. Special attention is paid to the differentiation of the student body and the creation of conditions for the success of different population groups. It is noted that effective strategic planning of higher education requires a deep understanding of demographic and sociocultural realities. The crucial role of higher education in the demographic policy of the state is emphasized. The general conclusion is that the strategic planning of higher education should be flexible, deeply informed by demographic realities and aimed at creating a competitive and socially responsible educational environment.

Key words: demographic changes, strategic management of higher education, labour market, higher education, management in higher education institutions, quality of educational services.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.007

Received 26.03.2024

Постановка проблеми. На початку XXI століття Україна зіткнулася з серйозним викликом, який може вплинути на формування стратегії вищої освіти в країні. Чисельність населення зменшується, що призводить до скорочення потоку вступників та відповідно здобувачів вищої освіти у закладах вищої освіти (ЗВО). Тобто демографічні зміни стають важливим фактором, що впливає на різноманітні сфери суспільства, вища освіта не є винятком. Зміни в розподілі населення за віком, статтю та інші демографічні фактори мають визначальний вплив на потреби та очікування здобувачів вищої освіти, фінансову спроможність і стабільність ЗВО та загальну стратегію управління вищою освітою.

Зменшення кількості здобувачів вищої освіти має кілька ключових аспектів, які потребують уваги до стратегічного планування з боку ЗВО. Ось деякі з них:

- Зменшення кількості здобувачів вищої освіти може вплинути на фінансову стійкість ЗВО через зменшення обсягів державного замовлення та загального фінансування.
- Зменшення попиту на освітні послуги призводить до закриття/укрупнення навчальних закладів, оптимізації програм та перепрофілювання ЗВО.
- Зниження значущості вищої освіти потребує переосмислення стратегій для підвищення якості надання освітніх послуг та підготовки здобувачів вищої освіти до конкретної професії. Кожен здобувач вищої освіти має стати конкурентоспроможним фахівцем, при цьому найбільш здібні повинні отримати простір для розвитку у вигляді академічної мобільності та інших можливостей для поглиблення знань, максимального використання власного потенціалу.
- Масовість вищої освіти може створювати додатковий тиск на здобувачів та впливати на їхню самореалізацію, планування сім'ї та розширення соціальних зв'язків.

- Зміни в процесах надання освітніх послуг вимагають розвитку електронної освіти та використання технологічних інновацій для забезпечення доступу до навчання, яке б займало якомога менше часу та життєвих сил здобувачів освіти без втрати якості, тобто робило навчальний процес максимально ефективним.

- Умови попиту на якість, мобільність та безперервний розвиток вимагають персоналізації освітнього процесу та розроблення гнучких навчальних програм, що враховують індивідуальні потреби здобувачів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміни в демографічному ландшафті ставлять перед ЗВО нові виклики та змушують шукати шляхи переосмислення їхніх стратегій розвитку. Погляди на пошук розв'язку окреслених вище проблем були сформовані у працях Гладуна О. М. [1], Грищенка І. М. [2], Красножон С. В. [3], Лопушняк Г. С. [4], Тарасенко І. О. [5] та інших.

Основну базу дослідження становлять публікації, звіти та дані Міністерства освіти і науки України, Державної служби статистики України, Київської міської державної адміністрації, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Світового банку.

Метою дослідження є аналіз та обґрунтування впливу демографічних змін на стратегічне планування вищої освіти в Україні та розроблення пропозицій для удосконалення стратегії вищої освіти країни.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати та оцінити демографічну ситуацію в Україні; розкрити зв'язок між масовістю вищої освіти та впливом вищої освіти на суспільну поведінку молоді; обґрунтувати проблеми у сфері вищої освіти, які викликає демографічна криза та запропонувати шляхи їх вирішення.

Для вирішення поставлених завдань використано такі наукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, аналогія, моделювання, прогнозування, системний підхід, графічний метод.

Виклад основного матеріалу. Демографічні зміни – це процес перетворень у складі й русі населення за різними демографічними характеристиками, такими, як чисельність населення, вік, стать, етнічна приналежність, місце проживання тощо. Цей термін використовується для вказівки будь-яких значущих змін у структурі населення, які можуть виникнути в результаті природного приросту, міграції або інших факторів. Демографічні зміни можуть мати суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток.

Не викликає сумніву, що окреслена проблематика у сфері демографії впливає на соціально-економічні процеси та явища, при цьому сфера освіти, у т.ч. вища, не є винятком. Остання має підпорядковуватися демографічним змінам та релевантно реагувати на них. Основоположним фактором для формування та реалізації ефективної освітньої діяльності є стратегічне планування – особливий вид практичної діяльності – планової роботи, що полягає у розробленні стратегічних рішень (у формі прогнозів, проєктів, програм і планів), що передбачають висування таких цілей і стратегій поведінки відповідних об'єктів управління, реалізація яких забезпечує їх ефективне функціонування в довготерміновій перспективі, швидку адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища [6].

Україна переживає демографічну катастрофу, чисельність населення стрімко скорочується (у т.ч. за рахунок еміграції та зростання смертності), зростає частка населення літнього віку. Цей процес триває десятиліття, воєнна агресія з боку РФ значно прискорила його. Зауважимо, що досі не проведено перепис населення, відсутні точні дані щодо кількості мігрантів, що не дозволяє об'єктивно послуговуватись даними за 2022 і 2023 роки. Для більшої неупередженості варто використовувати минулорічні показники чисельності населення та здобувачів освіти (рисунок 1).

Рисунок 1. Динаміка чисельності населення України та частки населення з вищою освітою серед зайнятих, 2015–2021 рр.

Джерело: побудовано на основі [8].

Дане дослідження розкриває проблематику освітніх процесів, які більшою мірою стосуються молоді як демографічної групи. Молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [7]. Чисельність населення зазначеного віку із кожним роком скорочується й у 2021 р. сягнула близько 10 тис. ос. (рисунок 2). Молодь є основним джерелом демографічного потенціалу країни, ключовим сегментом робочої сили. Її економічна активність визначає конкурентоспроможність та розвиток національної економіки.

Рисунок 2. Динаміка чисельності молоді України у віці 14–34 років та кількість осіб, прийнятих на навчання у ЗВО, 2011–2021 рр.

Джерело: побудовано на основі [8–9].

Період здобуття вищої освіти припадає на першу половину періоду життя під назвою «молодість». В Україні, як і в інших країнах Європи, шлюб поступово «дорослішає»: середній вік вступу до шлюбу жінок підвищився з 25,3 років у 1989 р. до 26,5 років у 2000 р. і 30,1 років у 2019 р. Для порівняння у чоловіків відповідні показники середнього віку зросли з 26,8 до 29,4 і 32,8 років. Вікова модель шлюбності поступово змінюється, оскільки вступ до шлюбу в більшості випадків відкладається до завершення періоду здобуття освіти і спеціальності, набуття соціальної зрілості та економічної незалежності. За повіковими коефіцієнтами шлюбності чоловіків простежується різке

зниження інтенсивності шлюбності 20–24-річних, хоча у 1990-ті роки саме показники цієї вікової групи «лідирували зі значним відривом»; підвищується рівень шлюбності 25–29 і 30–34-річних (останні 10 років криві коефіцієнтів шлюбності 20–24 і 25–29-річних майже «злились») [10]. Здобуття вищої освіти, особливо у ЗВО, може займати тривалий час. Молодь здобуває освіту, що зумовлює відкладення моменту створення сім'ї (рисунок 3). Освічені люди часто ставлять у пріоритет розвиток своєї кар'єри та досягнення професійних цілей перед вступом у шлюб. Зі зміною соціокультурного контексту може змінюватися й відношення до шлюбу. Існує думка, що важливіше здобути освіту та реалізувати себе у кар'єрі перед шлюбом. Економічні виклики, такі, як студентські позики та висока вартість життя, можуть змушувати молодих людей приділяти більше уваги кар'єрному зростанню перед утворенням сім'ї.

Згідно з аналітичним звітом «Молодь України 2019» більш як половина молоді України (65,4%) неодружені або незаміжні. Серед опитаних в офіційно зареєстрованому шлюбі перебуває 17,5% молодих осіб, не реєстрували свої відносини 13,3%. З-поміж опитаних респондентів 68,3% не мають дітей, але планують у майбутньому. Узагалі не планує мати дітей кожен восьмий представник молоді. Серед 16,6% опитаних молодих людей, які мають дітей, більшість (56,1%) має одну дитину, 28,2% – двох дітей, 5,8% – трьох [12]. Молодь все частіше відкладає реєстрацію шлюбу, виділяючи більше часу для освіти, розвитку кар'єри, подорожей та особистого самовизначення, що власне демонструє рисунок 3. Це може призводити до зменшення кількості шлюбів у віці 20–30 років. Зміни у суспільних нормах і цінностях можуть призвести до того, що шлюб не вважатиметься обов'язковим етапом життя або основним шляхом до досягнення особистого щастя. Економічні труднощі, високі витрати на весілля та забезпечення сім'ї можуть впливати на рішення укласти шлюб, особливо серед молоді, яка може ставити кар'єру та фінансову стабільність на перший план. Вища освіта відкриває перед молоддю більше можливостей для самореалізації, кар'єрного зростання та особистого розвитку. Молоді люди, які здобувають вищу освіту, частіше виявляють бажання зосередитися на кар'єрі чи особистому розвитку перед укладанням шлюбу. Наявність вищого рівня освіти може також впливати на стабільність шлюбів. Деякі дослідження свідчать, що люди з вищим рівнем освіти мають більше можливостей для самореалізації й розвитку своїх інтересів, що може призводити до вищого рівня самосвідомості та вимогливості у сімейних стосунках. Загалом, вища освіта впливає на формування нових моделей сім'ї, змінюючи підходи до шлюбу, відносин та розпаду шлюбів у сучасному суспільстві.

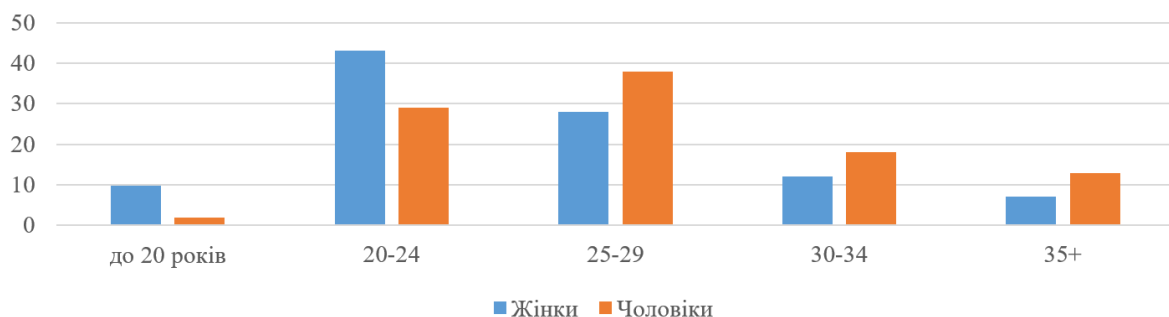

Рисунок 3. Розподіл жінок та чоловіків, які беруть перший шлюб, за віком в Україні у 2019 р., %

Джерело: побудовано на основі [8].

За останні тридцять два роки в Україні спостерігається зменшення кількості зареєстрованих шлюбів та збільшення кількості зареєстрованих розірвань шлюбів

(рисунк 4). Останні роки також характеризуються загальним зниженням кількості укладених шлюбів та зростанням їхнього розриву, що може вказувати на зміну у ставленні до шлюбу та сімейних цінностей у суспільстві. Здобувачі вищої освіти приділяють більше часу освіті та кар'єрному зростанню, що призводить до відкладання шлюбу та створення сім'ї на пізніший період життя.

Рисунок 4. Динаміка кількості зареєстрованих укладених і розірваних шлюбів в Україні у 1990–2021 рр.

Джерело: побудовано на основі [8].

Шлюби у віці, коли люди мають найсприятливіші кондиції репродуктивного здоров'я, досі найпопулярніші. Найбільш оптимальним віком для зачаття та виношування дитини лікарі вважають 18–30 років. Найкраще почати спроби зачати дитину ще у віці 23 років. Тоді існує ймовірність 90% народити трьох дітей [11]. Динаміка коефіцієнта народжуваності у розрізі віку матері зображена на рисунку 5. Вона демонструє тенденцію до зменшення коефіцієнта народжуваності у молодших вікових групах жінок у віці 15–19 років і збільшення у віковій групі 30–34 років.

Зниження народжуваності пов'язане з великою кількістю причин, а період навчання у ЗВО є однією з них. Також збільшення кількості жінок на ринку праці та у сфері освіти, їхнє бажання поєднувати професійне й особисте життя призводить до відтермінування народження дітей. Витрати на освіту, включаючи плату за навчання, житло, інші витрати можуть створювати економічний тиск на здобувачів вищої освіти. Це, у свою чергу, призводить до відкладання планів на створення сім'ї, народження дітей.

Західні психологічні теорії розглядають феномен «соціальна зрілість» як: виявлення самоактуалізації, власної індивідуальності, унікальності (А. Маслоу); результат індивідуального самовизначення, що виявляється у ставленні до стилю життя (К. Хорні); розуміння та інтерпретації соціального оточення, подій життя (А. Кардінер, Р. Харре); залучення до діяльності, взаємодії (Дж. Мід, Л. Філіпс, Е. Шпрангер); наявність соціальної активності особистості, набуття нею соціального досвіду в соціальних ситуаціях (Дж. Мід). Зарубіжні психологи розглядають соціальну зрілість як результат індивідуального самовизначення [13]. Досліджуючи феномен «соціальна зрілість», В. Радул до її змісту включає активну життєву позицію, досягнення єдності виховання та самовиховання, прагнення самої особистості до якомога швидшого досягнення соціальної зрілості. Моделлю соціальної зрілості, на його думку, є взаємозв'язок самореалізації та соціальної відповідальності. Дослідник зазначає, що соціальна зрілість виявляється у соціальній активності, соціальному самовизначенні, соціальній відповідальності [14].

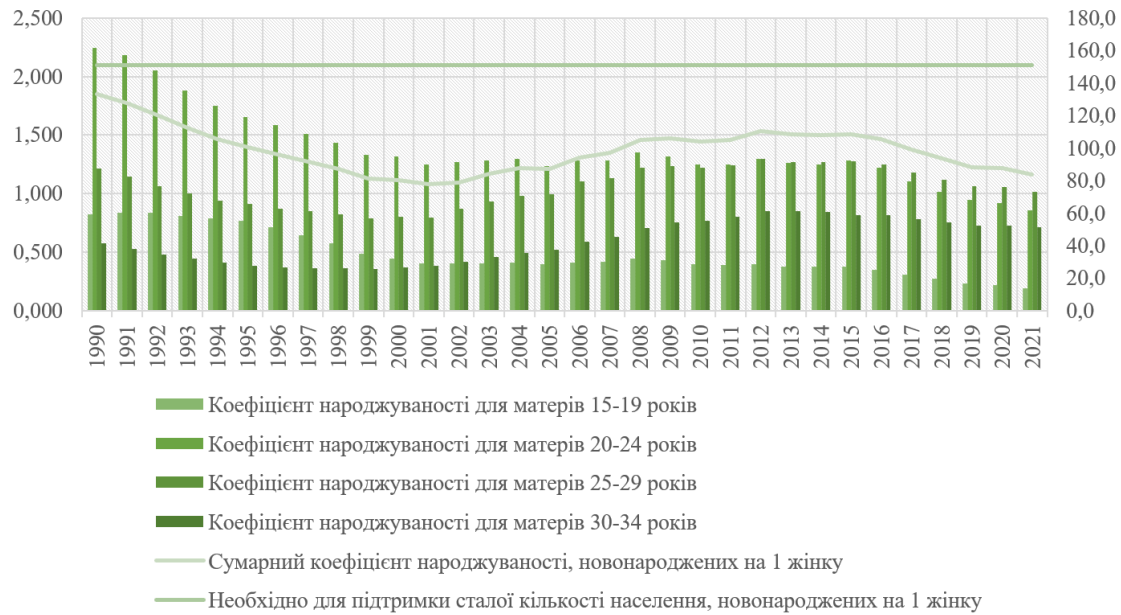

Рисунок 5. Динаміка коефіцієнта народжуваності в Україні у 1990–2021 рр.

Джерело: побудовано на основі [8].

Соціальна зрілість, яка включає в себе розуміння та виконання своїх обов'язків, часто є першим кроком до економічної незалежності, під якою розуміє стан, коли особа, підприємство чи країна має достатньо ресурсів, можливостей та контролю над своєю економічною діяльністю, щоб приймати рішення і не бути суттєво залежною від зовнішніх впливів чи ресурсів. Для індивіда економічна незалежність може включати наявність стійкого доходу, фінансової стабільності, власної освіти та професійного розвитку, а також можливості приймати незалежні фінансові рішення. З одного боку, освіта впливає на демографічну ситуацію та ринок праці. Відповідно, здобувач вищої освіти, отримуючи освіту, досягає соціальної зрілості та економічної незалежності. З іншого, – можна провести паралелі між демографічною ситуацією і соціальною зрілістю, ринком праці й економічною незалежністю (рисунок 6). Наприклад, соціальна зрілість впливає на формування соціальних структур, у т.ч. сімей, що, у свою чергу, відображається у демографічній ситуації. А економічна незалежність є результатом активної участі на ринку праці.

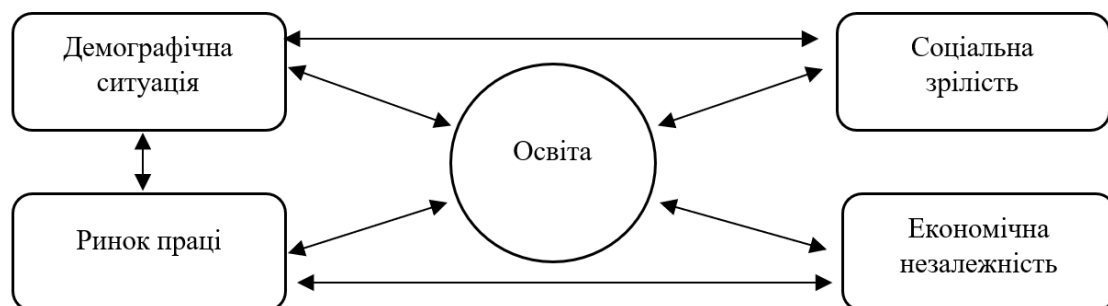

Рисунок 6. Взаємозв'язок освіти з демографічною ситуацією, ринком праці, соціальною зрілістю та економічною незалежністю

Джерело: побудовано авторами.

Спираючись на статистичні дані, можна зробити висновок, що на молоді діє різноманітний тиск (як психологічний, так і економічний). Припускаємо, що цей процес не припиниться найближчими роками. Ураховуючи описані демографічні зміни, ЗВО необхідно адаптовуватися до виклику зменшення кількості здобувачів вищої освіти та переглядати свої стратегії розвитку. Спрямованість на інновації, гнучкість і здатність реагувати на потреби молоді стануть важливими аспектами успіху в умовах зменшення кількості абітурієнтів [8].

У період із 2010 по 2019 рр. кількість випускників закладів вищої освіти, академій, інститутів скоротилася на 38,6%, загальна кількість випускників ЗВО знизилася на 41,4% [14]. Зменшення кількості вступників призведе до скорочення обсягів державного замовлення та загальної чисельності здобувачів вищої освіти. Це може вплинути на фінансування ЗВО і вимагатиме перегляду бюджетів та ресурсів. Умови обмежених ресурсів призводять до збільшення конкуренції між внутрішніми підрозділами ЗВО та факультетами за фінансування. Університети будуть змушені шукати альтернативні джерела фінансування, розвивати механізми надання стипендій та грантів щоби забезпечити фінансову стабільність. За песимістичним сценарієм розвитку подій неконкурентоспроможні чи непопулярні напрямки будуть змушені згорнути або ж взагалі закрити заклад, що власне доводять дані статистики: у період із 1990 по 2008 р. кількість ЗВО зростала, сягнувши 353 закладів, після чого почалося суттєве зниження і в 2020 р. кількість ЗВО в Україні становила 281 [8].

Проведений статистичний аналіз дозволив зробити висновок про масовість вищої освіти в країні, під якою будемо розуміти концепцію, яка вказує на широкий доступ до вищої освіти для значної частини населення в країні чи регіоні. Це означає, що велика кількість осіб має можливість отримати вищу освіту незалежно від соціального походження, економічного статусу чи інших обмежень, що підтверджує реалізацію державою важливого соціального права на освіту.

За інформацією Міністерства освіти і науки України «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки»: «...понад 70% людей мають вищу освіту» [15]. Володимир Ковтунець, перший заступник міністра освіти і науки України у 2017 р. заявив, що 79% українців отримують вищу освіту [16]. Таким чином, вища освіта стає масовою, тобто більшість молоді здобуває вищу освіту. Масовість вищої освіти, яка є важливим глобальним трендом, визначається зростанням кількості здобувачів вищої освіти, які отримують вищу освіту. Це явище виникає унаслідок широкого доступу до вищої освіти, розвитку університетських систем та змін у соціокультурному сприйнятті освіти. Збільшення кількості випускників призводить до зростання конкуренції на ринку праці, змушуючи здобувачів вищої освіти шукати способи вирізнення; призводить до зміни у сприйнятті вищої освіти, коли вона стає необхідною, а не винятковою для людей, що відчують своє покликання у певній галузі економіки; велика кількість випускників може призвести до перенасичення ринку праці, де не кожен може знайти собі місце; ставить виклик перед викладацьким складом, який повинен забезпечити високий стандарт навчання.

Хоча масовість вищої освіти має свої позитивні аспекти, такі, як розширення можливостей для особистого й професійного розвитку, вона також супроводжується рядом негативних наслідків.

1. Обмеженість ресурсів. У контексті демографічної ситуації – це час. Людина витрачає більшість своїх зусиль і часу, своєї найпродуктивнішої частини життя

(особливо жінки) на навчання і початок кар'єри, часто малооплачуваних робіт замість формування сім'ї. Фактично, середньостатистичний українець навчається у середньому до 21–23 р. У подальшому людина може вступати на магістратуру або здобувати другу вищу освіту, що відтерміновує початок самостійного життя до 25–28 р. і більше.

2. Зниження значущості освіти та перевантаженість ринку праці за деякими спеціальностями (наприклад, психологія і філологія) призводить до того, що випускники не отримують бажаного результату й ресурсів для формування сім'ї. Наприклад, у 2021 р. тільки в Києві частка безробітних із вищою освітою сягала 79% [14].

Необхідність отримання достатньо оплачуваної роботи може змушувати молодих людей відкладати рішення про народження дітей або навіть відмовлятися від цього щоби забезпечити фінансову стабільність хоча б для себе. Здобувачі освіти можуть відчувати психологічний тиск і відкладати створення сім'ї на користь завершення освітнього шляху або розвитку професійної кар'єри. Більше того, це може спонукати до трудової міграції. Це подає сигнал для країни про необхідність реформування умов для праці та життя. Еміграція кваліфікованих працівників створить ще більший дефіцит на ринку праці, поглибить економічну кризу.

Відбувається фемінізація освіти: чисельність жінок серед викладачів та аспірантів зростає. У той же час відбувається старіння частки викладацького складу чоловіків, натомість сфера освіти є популярним вибором для навчання і роботи саме серед жінок (76%). Наприклад, викладацький склад київських ЗВО у 2019 р. становив загалом 36 334 особи, з яких 56,9% – жінки. Кожен третій аспірант України у 2019 р. навчався у м. Києві і 48% з них – жінки. Чисельність докторантів м. Києва становить 36,6% загальної їх кількості в Україні, а частка жінок серед них – 61,4% [18]. Відносно рівна чисельність вступників як чоловічої, так і жіночої статі, зумовлена статеві-віковою пірамідою і масовістю вищої освіти. Стать людини суттєво впливає на вибір галузі або фаху. Крім того, негативним є стереотип, що жінка обов'язково має отримати вищу освіту. У такому випадку жінки перенасичують певні спеціальності через відсутність альтернативних форм навчання, якісної профорієнтації, плану залучення людей старшого віку до здобуття освіти, наявність прогалин у сімейній політиці. Це зумовлює зростання безробіття серед власників дипломів, а також бездітності, бо жінки витрачають час і зусилля на отримання фаху, який доведеться змінити або втратити на пошук роботи. Це також пов'язано зі зміною соціокультурних уявлень про роль жінок у сучасному суспільстві.

Для вирішення проблем та максимізації можливостей, пов'язаних із фемінізацією освіти, можна розглядати такі заходи:

1. Стимулювання різноманітності у виборі професій. Розвиток ініціатив та програм, спрямованих на стимулювання інтересу чоловіків та жінок до широкого спектру професій.

2. Впровадження політики, яка сприятиме поєднанню кар'єри та сімейного життя, зокрема, декретна відпустка, гнучкі графіки роботи та можливості дистанційної роботи.

3. Популяризація робітничих професій, підвищувати їх значення, роль, престижність, реалізація концепції гідної оплати праці. Фактично, масовість вищої освіти формально урівняла людей, які заради досягнення певного статусу жертвували можливістю успішно самореалізуватися на рівні робітничої професії.

Вища освіта має не тільки не заважати, але й стати помічником для здобувача у момент прийняття рішення про заснування родини. Відповідні зміни мають бути внесені до стратегічного планування (таблиця 1).

Таблиця 1. Запропоновані аспекти реформ для покращення діяльності ЗВО

Аспект реформи	Опис та рекомендації
Скорочення тривалості навчання	Розгляд можливостей скорочення тривалості бакалаврської та магістерської програм, зберігаючи при цьому якість освіти або ж скорочення тривалості середньої загальної освіти. Іншим шляхом є запровадження «перерви» на 1–2 роки, який полягає у підготовці здобувачів освіти до налаштування балансу «робота–життя»
Інтеграція з бізнес-середовищем	Створення партнерства та програм обміну з підприємствами для забезпечення здобувачів вищої освіти можливістю проходити практику та отримувати реальний досвід роботи. Розвиток дуальної освіти
Психологічна підтримка	Забезпечення здобувачів вищої освіти психологічною підтримкою для ефективного управління стресом та адаптацією до викликів у сімейному і професійному житті
Розвинена система консультацій	Заснування центрів консультування для здобувачів вищої освіти, де вони можуть отримати поради з питань кар'єри, сімейного планування та навички балансу між навчанням та життям
Формування сприятливого середовища	Створення університетського середовища, що сприяє розвитку і підтримці сімейного життя та кар'єри, утворенню численних корисних соціальних зв'язків
Підготовка до ролі батьків	Включення в програму підготовки до ролі батьківського статусу, яка допомагає студентам готуватися до сімейного життя
Мотивація	Регулярне заохочення та мотивування, допомога у самореалізації, у т.ч. суспільній

Джерело: побудовано автором.

Україна повинна модернізувати свою систему вищої освіти. Це важливий крок для покращення якості освітніх послуг та підготовки молоді до викликів сучасного світу.

Відкриття нових перспектив для молоді та забезпечення її економічної та соціальної незалежності вимагає нестандартних підходів та системних реформ:

1. ЗВО не можуть ігнорувати демографічну кризу і повинні проявити разом із державою соціальну відповідальність. Орієнтування виключно на підготовку фахівців є недостатнім, тому що освіта впливає на життя кожної людини. Загалом це питання стосується всієї системи освіти в Україні.

2. Необхідно акцентувати увагу на затребуваних спеціальностях, розвивати профорієнтацію, зв'язки з бізнесом. Якщо у 2010 р. одразу ж після закінчення ЗВО офіційно працевлаштованими були 27,8% випускників, то у 2018 р. показник склав лише 12,1%. Тобто, майже 88,0% випускників ЗВО вимушені працевлаштовуватися самостійно [19].

3. Фокусувати увагу на розвиток альтернативних форм освіти. У будь-якому випадку ринок праці вимагатиме постійного навчання від працівника, навчальні заклади повинні це врахувати й розвивати дистанційне навчання, робити програми гнучкими, а випускників ЗВО – мобільними. Розвивати дуальну форму освіти.

4. Найважливішим кроком має бути перерозподіл часу, що б дозволило молоді більше часу приділяти створенню сім'ї. Навчальні заклади мають бути готовими до цього й підтримати рішення здобувачів вищої освіти. Тут потрібен комплексний підхід: а) навчання сімейному плануванню, бюджетуванню тощо. Один з найпростіших кроків, який не потребує значних витрат і замінить оманливі «гендерні» та феміністичні ідеології; б) стипендіальна, грантова, інша грошова підтримка від держави, що є досить простим для реалізації, проте занадто витратний і має короткотривалий ефект; в) перспективним є поєднання зусиль бізнесу та всієї системи освіти задля раннього початку кар'єри і збереження якомога більшої кількості часу. В даному випадку мова йде про реформу освіти, включно з вищою, яка б скоротила тривалість навчання й створила певну «перерву» на 1–2 роки для осіб 15–34 років. Практика використання перерви давно використовується в європейських країнах та США, але для визначення фаху. Цього не досить, потрібна також підтримка з пошуком робочого місця і можливістю роботи з самого початку навчання у ЗВО.

Висновок. Зростання чи зменшення чисельності населення, зміни вікової структури та інші демографічні фактори суттєво впливають на попит на освітні послуги, на ринок праці в цілому. Стратегічне планування освіти повинно бути гнучким та реагувати на ці зміни, спрямовуючи ресурси на ті напрямки, які найбільше відповідають потребам сучасного суспільства. Сьогоднішні реалії вимагають невідкладних змін кожної державної інституції задля подолання демографічної кризи. На жаль, самотужки ЗВО не можуть вирішити цю проблему, проте вони відіграють важливу роль і можуть вплинути на низку процесів. Боротьба з міграцією, взаємодія з державою у сфері сімейної політики, пошук і розвиток нових способів ефективного навчання у контексті старіння населення й намагання зберегти цінні роки людського життя, орієнтація на потреби ринку праці та багато іншого можуть суттєво допомогти українській молоді засновувати родини та ставати успішними. Констатовано, що демографічні тренди не можна ігнорувати, натомість потрібно ефективніше адаптувати програми, ресурси та методології навчання до реальних потреб здобувачів вищої освіти. Стратегічне планування в сфері вищої освіти має бути динамічним та відзначатися глибоким розумінням сучасної демографічної та соціокультурної ситуації.

Conclusions. Population growth or decline, changes in the age structure, and other demographic factors significantly affect the demand for educational services and the labor market. Strategic planning must be flexible and respond to these changes, directing resources to the directions that best meet the needs of modern society. Today's realities require the work of every state institution to overcome the demographic crisis. Unfortunately, higher education institutions alone cannot solve this problem, but they play an important role and can make a big impact. The fight against the 'brain drain', interaction with the state in the field of family policy, the search and development of new ways of effective education in the context of the aging population and efforts to preserve the valuable years of human life, orientation to the needs of the labor market and much more can significantly help Ukrainian youth to find jobs and become successful. It was found that demographic trends cannot be ignored, instead, it is necessary to effectively adapt programs, resources and teaching methodologies to the real needs of students. Strategic planning in the field of higher education should be dynamic and characterized by a deep understanding of the current demographic and socio-cultural situation.

Список використаних джерел

1. Гладун О. М., Аксьонова С. Ю., Курило І. О. та ін. Населення України: демографічний вимір якості життя / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2019. 389 с.
2. Грищенко І. М. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 134–141.
3. Красножон С. В., Піддубний В. А. Інновації в освіті. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 6. С. 19–22.
4. Лопушняк Г. С. Соціально-економічні аспекти розвитку вищої освіти України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 3. С. 184–189. URL: <http://surl.li/gpizw> (дата звернення: 15.03.2024).
5. Тарасенко І. О. Напрями інноваційного розвитку ВНЗ України в контексті підвищення конкурентоспроможності. *Вища освіта України*. 2013. № 2. С. 362–369.
6. Карпіщенко О. І., Ілляшенко К. В., Карпіщенко О. О. Стратегічне планування: навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2013. 446 с.
7. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 11.02.2024).
8. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 08.01.2024).
9. Науково-дослідний центр «Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка»: вебсайт. URL: <https://dismp.gov.ua/stat/younght-count-ua/?gen=all,men,women&age=14-34> (дата звернення: 25.03.2024).
10. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2021. 180 с.

11. Habbema J. D., Eijkemans M. J., Leridon H. Realizing a desired family size: when should couples start? *Human Reproduction*. 2015. № 30 (9). P. 2215–2221. DOI: <https://doi.org/10.1093/humrep/dev148>
12. Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік). URL: <http://surl.li/ezxbm> (дата звернення: 25.03.2024).
13. Комар Т. В. Соціальна зрілість особистості як чинник становлення професійної зрілості психолога. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 34. С. 200–210.
14. Радул В. В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія і практика) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. К., 1998. 36 с.
15. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ, 2020. URL: <http://surl.li/mpqh> (дата звернення: 17.02.2024).
16. Реформа освіти. Час. Підсумки дня – 25.07.2017. URL: <http://surl.li/rphic> (дата звернення: 20.01.2024).
17. Дослідження сфери освіти в Україні. URL: <http://surl.li/axzdd> (дата звернення: 07.02.2024).
18. Гендерний паспорт міста Києва. URL: <https://kyivcity.gov.ua/img/item/general/7048.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
19. Київський міський центр зайнятості. URL: <https://kie.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 02.03.2024).

References

1. Hladun O. M., Aksonova S. Yu., Kurylo I. O. et al. (2019). Nasedennia Ukrainy : demografichni vymir yakosti zhyttia [Population of Ukraine: demographic dimension of quality of life]. NAN Ukrainy, In-t demografii ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy. Kyiv. [In Ukrainian].
2. Hryshchenko I. M. (2016) Faktory pidvyshchennia efektyvnosti osvithoi diialnosti vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy. [Factors for increasing the effectiveness of educational activities of higher educational institutions of Ukraine]. *Actual Problems of Economics*, no. 3, pp. 134–141.
3. Krasnozhon S. V., (2016) Piddubnyi V. A. Innovatsii v osviti. [Innovations in education]. *Formation of market relations in Ukraine*, no. 6, pp. 19–22.
4. Lopushniak H. S. (2015) Sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy. [Socio-economic aspects of the development of higher education in Ukraine]. *Formation of market relations in Ukraine*, no. 3, pp. 184–189. Available at: <http://surl.li/rpizw> (accessed 15 March 2024).
5. Tarasenko I. O. (2013) Napriamy innovatsiinoho rozvytku VNZ Ukrainy v konteksti pidvyshchennia konkurentospromozhnosti. [Directions of innovative development of universities of Ukraine in the context of increasing competitiveness]. *Higher education in Ukraine*, no. 2, pp. 362–369.
6. Karpishchenko O. I., Illiashenko K. V., Karpishchenko O. O. Stratehichne planuvannia [Strategic planning]: navch. posib. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 2013. 446 p. [In Ukrainian].
7. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 № 1414-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (accessed 11 February 2024).
8. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 05 January 2024).
9. Research Center «Institute of Family and Youth Policy named after Oleksandr Yaremenko». Available at: <https://dismp.gov.ua/stat/younght-count-ua/?gen=all,men,women&age=14-34> (accessed 25 March 2024).
10. Shliub v Ukraini u demografichnomu vymiri: istoriia i suchasnist / NAS of Ukraine, Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptukhy. Kyiv, 2021. 180 p. [In Ukrainian].
11. Habbema J. D., Eijkemans M. J., Leridon H. (2015) Realizing a desired family size: when should couples start? *Human Reproduction*, no. 30 (9), pp. 2215–2221. DOI: <https://doi.org/10.1093/humrep/dev148>
12. Analitichnyi zvit z provedennia reprezentatyvnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia stanovyscha molodi v Ukraini (2019 rik). [Analytical report on a representative sociological study of the situation of youth in Ukraine (2019)]. Available at: <http://surl.li/ezxbm> (accessed 25 March 2024).
13. Komar T. V. (2016) Sotsialna zrilist osobystosti yak chynnyk stanovlennia profesiinoi zrilosti psykhologa. [Social maturity of the individual as a factor in the professional maturity of a psychologist]. *Problems of modern psychology*, no. 34, pp. 200–210.
14. Radul V. V. (1998). *Stanovlennia sotsialnoi zrilosti molodoho vchytelia (teoriia i praktyka)*. PhD diss. K. [In Ukrainian].
15. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky. [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031]. Kyiv, 2020. Available at: <http://surl.li/mpqh> (accessed 17 February 2024).
16. Reforma osvity. Chas. Pidsumky dnia. 25.07.2017. Available at: <http://surl.li/rphic> (accessed: 20 January 2024).
17. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini [Research in the field of education in Ukraine]. Available at: <http://surl.li/axzdd> (accessed 07 February 2024).
18. Hendernyi pasport mista Kyieva. [Gender passport of Kyiv city]. Available at: <https://kyivcity.gov.ua/img/item/general/7048.pdf> (accessed 10 March 2024).
19. Kyiv city employment center. Available at: <https://kie.dcz.gov.ua/> (accessed 02 March 2024).

УДК 332.14:330.837:352/354

ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Мар'яна Мельник; Ірина Лещух; Дем'ян Тимків

*ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього
НАН України», Львів, Україна*

Резюме. Досліджено тезаурус категорії «просторове планування». Визначено переваги наявності комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади для органу місцевого самоврядування та інших стейкхолдерів громади. Проаналізовано спроможність територіальних громад здійснювати просторове планування в контексті забезпеченості фінансовими ресурсами та кваліфікованими кадрами. Оцінено фінансову підтримку державою процесу розроблення комплексних планів просторового розвитку у громадах, на основі чого зроблено висновок щодо доцільності відновлення субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку території територіальних громад. Ідентифіковано та описано основні стримуючі чинники в контексті розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, як-ось, недостатня експертна спроможність громад щодо розроблення комплексних планів, нестача у громадах кваліфікованих фахівців для виконання завдань, пов'язаних із просторовим плануванням; застаріла картографічна основа; відсутність достатніх фінансових ресурсів у громад на розроблення комплексного плану. На основі цього аргументовано, що драйверами активізації просторового планування як важливого інструмента формування інтегрованого економічного простору України сьогодні є триада основних чинників: кваліфіковані кадри, фінансове забезпечення, актуальна та об'єктивна інформація. Акцентовано на доцільності залучення органами влади різного рівня допомоги міжнародних донорів у контексті фінансової підтримки процесу розроблення комплексних планів просторового, оскільки це сприятиме охопленню більшої кількості територій країни просторовим плануванням за менший проміжок часу. Аргументовано, що для досягнення ефективності просторового планування в контексті формування інтегрованого економічного простору України органам місцевого самоврядування доцільно: гармонізувати процеси просторового та стратегічного планування, а також взаємоузгодити усі планувальні документи; актуалізувати генеральні плани населених пунктів; сприяти максимальному залученню стейкхолдерів та врахуванню громадської думки під час виконання робіт з просторового планування.

Ключові слова: просторове планування, комплексний план просторового розвитку, інтегрований економічний простір, територіальна громада.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.019

Отримано 09.04.2024

UDC 332.14:330.837:352/354

SPATIAL PLANNING AS A TOOL FOR THE FORMATION OF THE INTEGRATED ECONOMIC SPACE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Marianna Melnyk; Iryna Leshchukh; Demian Tymkiv

Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine

Summary. The article examines the thesaurus of the «spatial planning» category. The advantages of having a comprehensive spatial development plan for the territory of the territorial community for the local self-government body and other stakeholders of the community have been identified. The ability of

territorial communities to carry out spatial planning in the context of the provision of financial resources and qualified personnel is analyzed. The state's financial support for the process of developing comprehensive plans for spatial development in communities was assessed, based on which a conclusion was drawn regarding the feasibility of restoring subventions from the state budget to local budgets for the development of comprehensive plans for spatial development of the territories of territorial communities. The main restraining factors in the context of the development of a comprehensive plan for the spatial development of the territory of the territorial community have been identified and described, such as the insufficient expert capacity of communities to develop comprehensive plans, the lack of qualified specialists in communities to perform tasks related to spatial planning; outdated cartographic basis; lack of sufficient financial resources in communities to develop a comprehensive plan. Based on this, it is argued that the drivers of the activation of spatial planning as an important tool for the formation of the integrated economic space of Ukraine today are the triad of main factors: qualified personnel, financial support, up-to-date and objective information. Emphasis is placed on the expediency of attracting by the authority's various levels of assistance from international donors in the context of financial support for the process of developing comprehensive spatial plans, as this will contribute to the coverage of more territories of the country with spatial planning in a shorter period. It is argued that in order to achieve the effectiveness of spatial planning in the context of the formation of an integrated economic space of Ukraine, local self-government bodies should: harmonize the processes of spatial and strategic planning, as well as mutually agree on all planning documents; update general plans of settlements; promote the maximum involvement of stakeholders and the consideration of public opinion during the execution of spatial planning works.

Key words: spatial planning, comprehensive spatial development plan, integrated economic space, territorial community.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.019

Received 09.04.2024

Постановка проблеми. В умовах післявоєнної відбудови обґрунтування ефективних форм просторової інтеграції має зосередитися на розв'язанні проблеми і викликів, спричинених війною.

Нинішня війна в Україні надалі посилює міжрегіональну та внутрішньорегіональну дивергенцію. Тому й регіональна політика сьогодні має розроблятися і реалізовуватися з використанням територіально диверсифікованого підходу. При цьому такий підхід вимагатиме і диференціації механізмів, інструментів і заходів щодо стимулювання розвитку різних форм просторової інтеграції в системі заходів відбудови і стратегічної трансформації розвитку для різних типів територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних засад просторового планування як інструмента формування інтегрованого економічного простору завжди приділялося чимало уваги як зарубіжних, так і вітчизняних (зокрема, О. Гопцій, А. Степанюк, А. Третяк, Н. Хижнякова та ін.) учених.

Чималим є науковий доробок у сфері дослідження механізмів та інструментарію формування інтегрованого економічного простору України науковців ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» [1–4].

Утім, розкриваючи окремі аспекти просторового планування, згадані вчені фокусували увагу на його проблемних аспектах на різних етапах упровадження реформи децентралізації. Однак дослідження з окресленої тематики потребують актуалізації, зважаючи, з одного боку, на просторову та часову невизначеність бойових дій в Україні та, при цьому, динамічність інституційного забезпечення просторового планування, а з іншого боку, потребу у швидкому повоєнному відновленні.

Метою статті є дослідження особливостей просторового планування як інструмента формування інтегрованого економічного простору України в умовах повоєнної відбудови.

Постановка завдання. Завданнями статті є: розкриття сутності категорії «просторове планування», ідентифікація перешкод у контексті розроблення

комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, встановлення драйверів активізації просторового планування як важливого інструмента формування інтегрованого економічного простору України.

Для дослідження використано такі наукові методи: індукції та дедукції, порівняння, систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Термін «просторове планування» виник у кінці минулого століття і був затребуваний країнами Європейського Союзу (ЄС) при обговоренні та прийнятті спільних рішень у частині раціоналізації землекористування, в зв'язку з чим з'явився термін «планування землекористування». Просторове планування дає географічний вираз економічної, соціальної, культурної та екологічної політики суспільства. Разом з тим, відповідно до Європейської хартії регіонального/територіального планування, просторове планування є науковою дисципліною, адміністративною технікою і інструментом регіональної політики. Його розглядають і як міждисциплінарний комплексний підхід, спрямований на забезпечення збалансованого регіонального розвитку та організації простору [5].

Довідник європейського просторового планування просторове планування визначає як методи, що широко використовуються державою з метою здійснення впливу на майбутній розподіл діяльності в просторі. Підкреслюється, що просторове планування здійснюється для створення раціональної територіальної організації суспільства, а також збалансованості потреб, необхідних для розвитку суспільства, з охороною навколишнього середовища й досягненням соціальних і економічних цілей [5].

Відповідно до Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту, Європейської хартії просторового планування просторове/регіональне планування – це діяльність, яка впливає на територіальну структуру для управління територіальним розвитком і здійснення координації секторальних (галузевих) політик з метою недопущення зіткнення їх інтересів [6].

Систему просторового планування Я. Ріволін розглядає як специфічну соціальну конструкцію, яка характеризує встановлення й застосування в певних інституційних контекстах, у часі й просторі, визначених методів громадського порядку і співробітництва, спрямованих на управління колективними діями з використання простору. Система просторового планування може допомогти забезпечити економічні, соціальні та екологічні вигоди. Тому багатьом країнам належить здійснити її впровадження, значний за масштабами подальший розвиток і вдосконалення [7].

У вітчизняному законодавстві термін «просторове планування» вперше було вжито у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності». Зокрема визначалося, що просторове планування – це сукупність дій органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо визначення територій для розселення, місць застосування праці, відпочинку та оздоровлення, інженерно-транспортної інфраструктури, інших об'єктів шляхом розроблення, затвердження документації з просторового планування та дотримання її рішень.

Разом з тим, розвиток України впродовж останніх десятиліть супроводжується й проблемами дезінтегрованості, низької інтегрованості та інклюзивності економічного соціального простору, міжтериторіальної дивергенції й асиметрії за основними соціально-економічними показниками розвитку. Ці процеси посилились в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування та фінансово-адміністративної децентралізації, а війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала новим викликом у

питаннях переоцінювання підходів до забезпечення просторової згуртованості та інтегрованості в суспільно-економічному сенсі [1].

Застосування проблемно-орієнтованого підходу до аналізу особливостей розвитку регіонів та громад в умовах шоку дозволило ідентифікувати просторове планування на основі інтегрованого підходу як один із основних інструментів формування інтегрованого економічного простору України в умовах повоєнного відновлення.

Просторове планування на основі інтегрованого підходу передбачає узгоджене прийняття рішень щодо цілісного (комплексного) просторового розвитку населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами. З ухваленням Закону України від 17.06.2020 р. № 711-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», територіальні громади отримали новий інструмент управління територією – комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, що є одночасно й містобудівною документацією на місцевому рівні, й документацією з землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони й збереження культурної спадщини й традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території [8].

Відповідно до вимог Закону України від 17.06.2020 р. № 711-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації» від 01.09.2021 р. № 926 органам місцевого самоврядування до 1 січня 2025 року необхідно забезпечити розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади (далі – комплексний план).

Очевидними перевагами наявності комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади для органу місцевого самоврядування та інших стейкхолдерів громади є [9]:

1. Довготривалий розвиток громади, незалежного від зміни влади. Попри те, що влада змінюється кожні 5 років, комплексний план є гарантією, що на розвиток громади це не вплине і він буде таким, яким його затвердили. Якщо усі стейкхолдери долучилися до створення документа на початковому етапі і їхні ідеї знайшли своє відображення в містобудівній документації, вони будуть точно втілені.

2. Баланс економічного, соціального та екологічного розвитку громади.

3. Врахування інтересів усіх стейкхолдерів.

4. Збереження екології. Комплексний план дає можливість не лише провести детальну інвентаризацію усіх наявних ресурсів (корисних копалин, лісів тощо), а й внести їх до кадастру. Також зонування допоможе зберігати довкілля й забезпечити екологічну безпеку.

5. Економія бюджету.

Утім, за даними [9] станом на поч. II кв. 2024 р., жодна громада в Україні не розробила і не затвердила комплексний план.

За даними Всеукраїнської асоціації громад станом на кінець I півріччя 2023 р. 41% громад мають прийняте рішення про розроблення комплексного плану, 20% – створили робочу групу з представників органів місцевого самоврядування, громадськості та бізнесу. Утім, подальшій роботі щодо розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади перешкоджають, зокрема:

1) недостатня експертна спроможність громад у контексті розроблення комплексних планів, нестача у громадах кваліфікованих фахівців (архітекторів, землевпорядників, геодезистів тощо) для виконання завдань, пов'язаних із просторовим плануванням. Лише 8% громад станом на кінець I півріччя 2023 р. змогли самостійно розробити технічне завдання на розроблення комплексного плану просторового розвитку, 36% громад розпочали збір даних для плану, але лише 4% завершили цей процес. Разом з тим, 78% громад заявляють про потребу в експертній підтримці процесу просторового планування [10];

2) застаріла картографічна основа. Зокрема, за результатами опитування Всеукраїнської асоціації громад [10] 91% громад наголошують на необхідності її оновлення. Обмеженою є можливість оновлення картографічної основи у зв'язку із нестачею відповідних кваліфікованих кадрів, а також відсутністю можливості здійснювати аерозйомку у воєнний час;

3) відсутність достатніх фінансових ресурсів у громад на розроблення комплексного плану. Зокрема, результати опитування свідчать, що лише 39% громад можуть профінансувати розроблення комплексного плану просторового розвитку в сумі до 1 млн грн [10]. Утім, цього ресурсу не достатньо, адже вартість робіт із розроблення комплексного плану може коливатися в межах 3–16 млн грн¹.

Драйверами активізації просторового планування як важливого інструмента формування інтегрованого економічного простору України сьогодні є триада основних чинників: кваліфіковані кадри, фінансове забезпечення, актуальна та об'єктивна інформація. Доцільними вбачаються:

1. Сприяння обласними адміністраціями, відповідними державними органами влади, а також іноземними партнерами процесу забезпечення громад кваліфікованим експертним супроводом щодо просторового планування. У даному контексті мова може йти як про залучення зовнішніх експертів із просторового планування, так і навчання уповноважених осіб органу місцевого самоврядування. В контексті вирішення проблеми кадрових ресурсів, які б могли розробляти та впроваджувати комплексні плани на місцях, корисною буде співпраця регіональних органів влади з місцевими закладами вищої освіти щодо підготовки відповідних фахівців.

2. Фінансова підтримка державою процесу розроблення комплексних планів просторового розвитку у громадах. У даному контексті актуальним вбачається відновлення субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад. Зазначимо, у липні 2021 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад [11]. Ним передбачено на 2021 р. відповідних субвенцій на загальну суму 62,55 млн грн (рисунки 1). Ці кошти дозволили запустити

¹ Оцінено авторами за результатами моніторингу вартості тендерних закупівель послуг із розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, здійснених на офіційній платформі державних публічних закупівель *Prozorro* (<https://prozorro.gov.ua/>).

наприкінці 2021 р. – поч. 2022 р. процес розроблення громадами країни комплексних планів просторового розвитку.

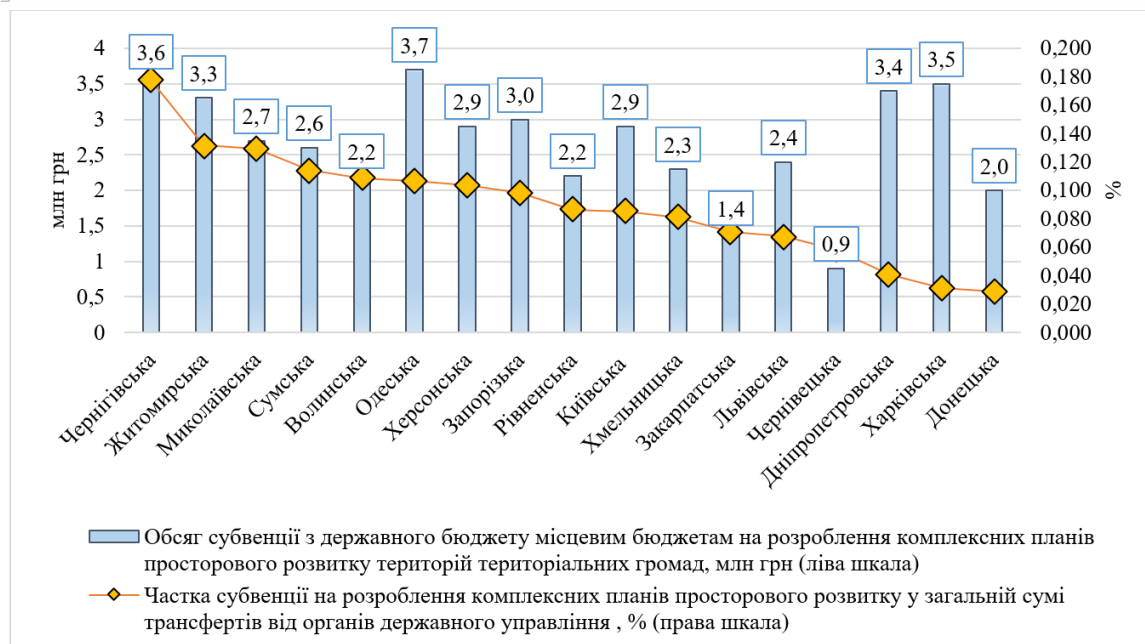

Рисунок 1. Розподіл субвенції з державного бюджету окремим місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, 2021 р.

Джерело: складено авторами за даними [12].

Утім, початок повномасштабної війни призупинив процес фінансування державою субвенцій на розроблення комплексних планів просторового розвитку територіальних громад. Зважаючи, з одного боку, на обмеженість бюджетних коштів, а з іншого, – безпековий фактор, доцільним вбачається регіональна диференціація надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад. Тобто першочергово такі субвенції можуть надаватися тилу та буферним регіонам, а після закінчення бойових дій, у період повоєнного відновлення, – територіям відновлення. Іншим аргументом на користь такої диференціації може бути те, що на постраждалих від війни територіях (та у міру продовження бойових дій) виникають нові обмеження, як-ось замінування територій, екологічні проблеми, руйнування пам'яток архітектури тощо. Розроблення комплексних планів просторового розвитку на прифронтових територіях у період післявоєнного відновлення допоможе зекономити час та ресурси на врегулювання та врахування в зазначених документах нових обмежень, не допустити «ручного» та непублічного управління територіями.

Крім того, в контексті фінансової підтримки процесу розроблення комплексних планів просторового розвитку актуальним є залучення органами влади різного рівня допомоги міжнародних донорів, що сприятиме охопленню більшої кількості територій країни просторовим плануванням за менший проміжок часу.

3. Розроблення компетентними органами державної влади (у т.ч. із залученням міжнародних партнерів) цифрових інструментів для накопичення місцевої статистики, її верифікації та подальшого аналізу органами місцевого самоврядування та/або відповідними експертами, що сприятиме пришвидшенню та підвищенню якості просторового планування у громаді, перейти до «розумного» планування розвитку

громад і реалізації регіональної політики на основі даних. Одним з таких інструментів може стати Єдина геоінформаційна система моніторингу та оцінювання розвитку регіонів і громад (далі – ГІС), тестову версію якої у березні було презентовано Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України. Разом з тим, забезпечення актуальності, повноти та достовірності даних розвитку громад вимагає чіткого законодавчого врегулювання питань, пов'язаних збором та оприлюдненням статистичної інформації, що актуалізує ухвалення окремого закону щодо місцевої статистики.

Крім того, для досягнення ефективності просторового планування в контексті формування інтегрованого економічного простору України *органам місцевого самоврядування доцільно:*

- гармонізувати процеси просторового та стратегічного планування, а також взаємоузгодити усі планувальні документи;
- актуалізувати генеральні плани населених пунктів (у яких наявні такі плани) територіальних громад, зважаючи на поточні воєнні умови їх функціонування, а також необхідність не лише відновлення територій, а посилення їх конкурентоспроможності та резилентності;
- сприяти максимальному залученню стейкхолдерів та врахуванню громадської думки під час виконання робіт з просторового планування.

Резюмуючи проведені дослідження варто наголосити, що ефективність реалізації заходів із формування інтегрованого економічного простору України безпосередньо залежить від дотримання принципу узгодженості та синхронізації дій усіх рівнів влади та управління, а також охоплює такий елемент, як вибудовування міцних горизонтальних (міжрегіональних і міжмуніципальних) зв'язків, протекцію розвитку кооперації територіальних громад, регіонів, субрегіональних територій. Лише за умови дотримання зазначених принципів можна досягти інтегрованого та збалансованого економічного, соціального та екологічного просторового розвитку України [13].

Висновки. Просторове планування розвитку території відображає стратегічні напрямки її розвитку на основі інтеграції всіх ключових сфер (економіка, освіта та охорона здоров'я, зайнятість, ЖКГ, мобільність населення, навколишнє середовище, культура та історична спадщина тощо). А підготовка комплексного плану просторового розвитку обов'язково передбачає залучення різних стейкхолдерів, для формування середовища, яке забезпечує рівні можливості, доступність та інклюзивність для всіх суб'єктів економіки. Разом з тим, збільшення ступеня участі стейкхолдерів у формуванні інтегрованого економічного простору України також є інструментом формування інтегрованого економічного простору України.

Просторове планування фактично є платформою, на якій необхідно розглянути, обговорити та збалансувати часто суперечливі державні та приватні інтереси, пов'язані з розвитком території. Тому пріоритетами подальших досліджень з окресленої тематики буде вивчення можливостей та шляхів забезпечення узгодженості планувальних документів на всіх рівнях управління.

Conclusions. The spatial planning of the development of the territory reflects the strategic directions of its development based on the integration of all key areas (economy, education and health care, employment, housing and communal services, population mobility, environment, culture and historical heritage, etc.). The preparation of a comprehensive spatial development plan necessarily involves the involvement of various stakeholders to create an environment that provides equal opportunities, accessibility and inclusiveness for all economic entities. At the same time, increasing the degree of participation of stakeholders in the formation of the integrated economic space of Ukraine is also a tool for the formation of the integrated economic space of Ukraine.

Spatial planning is actually a platform on which to consider, discuss and balance the often conflicting public and private interests related to the development of the territory. Therefore, the priorities of further research on the outlined topics will be the study of opportunities and ways to ensure the consistency of planning documents at all levels of management.

Список використаних джерел

1. Мельник М. І., Лещух І. В. Когерентний підхід до формування сучасної моделі просторового розвитку економіки України. Регіональна економіка. 2023. № 1 (107). С. 23–33. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-3>
2. Сторонянська І. З., Залуцький І. Р. Інституційно-правові засади регулювання просторового розвитку в Україні. Економіка України. 2022. № 12. С. 34–50. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.034>.
3. Щеглюк С. Інституційне забезпечення просторового планування об'єднаних територіальних громад. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Вип. 3. С. 10–21.
4. Функціональні типи територій як об'єкт державної регіональної політики: методологія ідентифікації та інструментарій стимулювання розвитку / наук. ред. І. З. Сторонянська. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2022. 494 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220007.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
5. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Третяк Н. А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / за заг. ред. А. М. Третяка. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2021. 142 с.
6. Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту. К., 2007. 41 с. URL: <https://rm.coe.int/168070018e> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Janin Rivolin U. Planning systems as institutional technologies: a proposed conceptualization and the implications for comparison. Planning Practice and Research. 2012. No. 27 (1). P. 63–85. DOI: <https://doi.org/10.1080/02697459.2012.661181>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України від 17.06.2020 р. № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
9. Простір мого майбутнього: що дає Комплексний план просторового розвитку для жителів громади. Децентралізація. URL: https://decentralization.ua/news/17872?fbclid=IwAR3tu2PmW1w6RrRsanKPY2A2qy7o2XrK30pXNW-3S_jDciUKdsUtnxH9G98_aem_AV6FSWxfGTKhiwBUbI5Qq3al3-AskW3HG C7zIqE9hdaOUnus9J2YHQxVvTarFplAbco (дата звернення: 01.04.2024).
10. Розвиток просторового планування в громадах – результати опитування. Децентралізація. URL: <https://decentralization.ua/news/16389> (дата звернення: 01.04.2024).
11. Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 № 853. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
12. Open Budget: Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2024).
13. Мельник М., Лещух І., Чайковський В. Проблеми та інструменти формування інтегрованого економічного простору України в умовах війни та повоєнної відбудови. Академічні візії. 2024. Вип. 30. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10977761> (дата звернення: 01.04.2024).

References

1. Melnyk M., Leshchukh I. (2023) oherentnyy pidkhyd do formuvannya suchasnoyi modeli prostorovoho rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Coherent approach to the formation of a modern model of the spatial development of the economy of Ukraine]. *Rehional'na ekonomika*, no. 1 (107), pp. 23–3. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-3>
2. Storonyanska I., Zalutskyi I. (2022) Instytutsiyno-pravovi zasady rehulyuvannya prostorovoho rozvytku v Ukrayini [Institutional and legal principles of regulation of spatial development in Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny*, no. 12, pp. 34–50. Doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.034>.
3. Shcheglyuk S. Instytutsiynе zabezpechennya prostorovoho planuvannya ob"yednanykh terytorial'nykh hromad [Institutional provision of spatial planning of united territorial communities]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, no. 3, pp. 10–21.
4. I. Z. Storonyans'ka (nauk. red.) (2022) Funktsional'ni typy terytoriy yak ob"yekt derzhavnoyi rehional'noyi polityky: metodolohiya identyfikatsiyi ta instrumentariy stymulyuvannya rozvytku [Functional types of

- territories as an object of state regional policy: identification methodology and development stimulation toolkit]. Lviv: DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. I. Dolishn'oho NAN Ukrainy", 494 p. Available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220007.pdf> (accessed 01 April 2024).
5. Tretyak A., Tretyak V., Pryadka T., Tretyak N., edited by A. Tretyaka (2021). Terytorial'no-prostorove planuvannya: bazovi zasady teorii, metodolohiyi, praktyky: monohrafiya [Territorial and spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice: monograph.
6. Osnovopolozhni pryntsypy staloho prostorovoho rozvytku Yevropeys'koho kontynentu [Basic principles of sustainable spatial development of the European continent]. Available at: <https://rm.coe.int/168070018e> (accessed 01 April 2024).
7. Janin Rivolin U. (2012) Planning systems as institutional technologies: a proposed conceptualization and the implications for comparison. *Planning Practice and Research*, no. 27 (1), pp. 63–85. DOI: <https://doi.org/10.1080/02697459.2012.661181>
8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo planuvannya vykorystannya zemel': Zakon Ukrainy vid 17.06.2020 p. № 711-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (accessed 01 April 2024).
9. Prostir moho maybutn'oho: shcho daye Kompleksnyy plan prostorovoho rozvytku dlya zhyteliv hromady. Detsentralizatsiya. Available at: https://decentralization.ua/news/17872?fbclid=IwAR3tu2PmW1w6RrRsanKPY2A2qy7o2XrK30pXNW-3S_jDciUKdsUtnxH9G98_aem_AV6FSWxfGTKhiwBUbI5Qq3al3-ASkW3HGC7zIqE9hdaOUus9J2YHQxVvTarFplAbco (accessed 01 April 2024).
10. Rozvytok prostorovoho planuvannya v hromadakh – rezul'taty opytuvannya. Detsentralizatsiya. Available at: <https://decentralization.ua/news/16389> (accessed: 01 April 2024).
11. Poryadok ta umovy nadannya subventsii z derzhavnoho byudzhetu mistsevim byudzheta na rozroblennya kompleksnykh planiv prostorovoho rozvytku terytoriy terytorial'nykh hromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.07.2021 № 853. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2021-%D0%BF#Text> (accessed 01 April 2024).
12. Open Budget: Derzhavnyy veb-portal byudzhetu dlya hromadyan. Available at: <https://openbudget.gov.ua/> (accessed 01 April 2024).
13. Melnyk M., Leshchukh I., Tchaikovskiy V. (2024) Problemy ta instrumenty formuvannya intehrovanoho ekonomichnoho prostoru Ukrainy v umovakh viyny ta povoyennoyi vidbudovy [Problems and tools of the formation of the integrated economic space of Ukraine in the conditions of war and post-war reconstruction]. *Akademichni viziyyi*, no. 30. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10977761> (accessed 01 April 2024).

УДК 338.1:336

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Вікторія Єфременко; Вікторія Гордієнко; Роман Спиця

*Донбаська національна академія будівництва і архітектури,
Івано-Франківськ, Україна*

Резюме. Досліджено наукові підходи українських науковців в питаннях аналізу основних фінансово-економічних показників діяльності підприємств, фінансового управління, фінансового стану будівельних підприємств, а також стану та особливостей розвитку будівельної галузі. Встановлено, що питання, пов'язані з ефективним управлінням фінансовими ресурсами будівельних підприємств і природою їх прийняття, повинні бути поглиблено вивчені та дослідженні з метою більш досконалої систематизації, покращення та узагальнення в сучасних умовах господарювання. Розкрито поняття фінансового стану підприємства, його суть та завдання. Визначено важливість фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельного підприємства, мета такого оцінювання та напрями. Доведено, що фінансово-економічний аналіз є фундаментом для побудови системи управління фінансами будівельного підприємства. Проаналізовано основні групи фінансово-економічних показників діяльності підприємства, надано їх класифікацію. Обґрунтовано важливість проведення на підприємстві аналізу показників ліквідності, показників рентабельності та показників фінансової стійкості для визначення ефективності діяльності будь-якого підприємства, зокрема будівельного. Встановлено, що при фінансово-економічному оцінюванні діяльності будівельного підприємства обов'язковим є аналіз витрат, який проводиться для оцінювання результатів діяльності підприємства та раціонального управління прибутком, а життєдіяльність підприємства багато в чому залежить від ступеня забезпечення фінансового прибутку ресурсами та ступеня прибутку, досягнутого в процесі формування собівартості. Обґрунтовано, що кінцеві результати роботи будь-якого підприємства оцінюються рівнем економічної діяльності підприємства, тобто загального обсягу прибутку в розрахунку на одиницю ресурсів. Запропоновано заходи щодо удосконалення складових процесів проведення й забезпечення аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану будівельних підприємств, визначено вимоги до організаційно-економічного забезпечення цих процесів.

Ключові слова: фінансово-економічне оцінювання, будівельні підприємства, аналіз, показники, діяльність.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.028

Отримано 09.05.2024

UDC 338.1:336

FINANCIAL AND ECONOMIC ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Viktoriia Yefremenko; Viktoriia Hordiienko; Roman Spytsia

*Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture,
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary. The article examines the scientific approaches of Ukrainian scientists in the analysis of the main financial and economic indicators of enterprise activity, financial management, the financial state of construction enterprises, as well as the state and features of the development of the construction industry. It was established that issues related to the effective management of financial resources of construction

enterprises and the nature of their adoption should be deeply studied and researched, with the aim of more perfect systematization, improvement and generalization in modern business conditions. The concept of the financial state of the enterprise, its essence and tasks are revealed. The importance of the financial and economic assessment of the construction enterprise's activity, the purpose of such an assessment and directions are determined. It has been proven that financial and economic analysis is the foundation for building a financial management system for a construction enterprise. The main groups of financial and economic indicators of the company's activity were analyzed, and their classification was provided. The importance of conducting an analysis of liquidity indicators, profitability indicators and financial stability indicators at the enterprise to determine the efficiency of any enterprise, in particular construction, is substantiated. It was established that in the financial and economic evaluation of the activity of a construction enterprise, a cost analysis is mandatory, which is carried out to evaluate the results of the enterprise's activity and rational management of profit and the vital activity of the enterprise largely depends on the degree of providing financial profit with resources and the degree of profit achieved in the process cost formation. It is well-founded that the final results of the work of any enterprise are evaluated by the level of economic activity of the enterprise, that is, the total amount of profit per unit of resources. Measures are proposed to improve the component processes of conducting and ensuring the analysis and assessment of the financial and economic status of construction enterprises and the requirements for the organizational and economic support of these processes are defined.

Key words: financial and economic assessment, construction enterprises, analysis, indicators, activity.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.028

Received 09.05.2024

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена особливою важливістю розглянутої проблеми, оскільки будівництво як основна діяльність окремих суб'єктів господарювання на сучасному етапі має багато особливостей. Основною причиною є тривалий термін будівництва, що вимагає від забудовників постійного контролю витрат та прорахунку собівартості процесів від першого до останнього етапу процесу будівництва. Своєчасне завершення будівництва багато в чому залежить від наявності коштів на банківському рахунку забудовника. Велике значення має постійне постачання забудовником необхідних для будівництва матеріалів, спеціальної будівельної техніки, робочої сили тощо. Ці та інші потреби вимагають від керівників будівельних підприємств правильного налагодження оперативного обліку, який є дуже важливим засобом контролю та прийняття рішень в оперативному управлінні. Тому актуальність питання фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельних підприємств на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні напрями розроблення, удосконалення та реалізації управлінських рішень на основі аналізу основних фінансово-економічних показників діяльності підприємств різних галузей, зокрема будівельної, а також теоретичні основи методологічного обґрунтування базових понять і принципів цього напрямку висвітлені та розглянуті багатьма авторами. В роботах Окландера Т. О., Педько І. А., Камбура О. Л. знаходять відображення концептуальні, методологічні та методичні положення економіки будівельного підприємства [1]. Наукові підходи фінансового управління висвітлені в роботах Ваховича І. М., Дороша В. Ю., Диля Х. М., Забедюка М. С., Іщука Л. І. [2], Кузнецової С. А. [3], Боярко І. М., Гриценко Л. Л., Рябенко О. В. [4]. Аналіз фінансово-економічного стану підприємств будівельної галузі досліджувався в роботах Савенко С. С., Савенко В. І., Доценко С. І., Черткова О. Ю., Пальчика С. П., Шарової І. А., Кислюк Д. Я., Орлик Ю. В., Бондаря І. І. [5], Івасечко У., Гуменної-Дерій М., Дерія В. [6], Демиденко С., Демиденка В. [7]. У цілому стан та особливості розвитку будівельних підприємств досліджували Мамонов К., Гой В., Коваленко Л., Дмитренко А. [8], Жовтяк Г. А., Волохова І. В. [9] та інші.

Питання фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельних підприємств достатньо повно відображено у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Але незважаючи на це, питання, пов'язані з ефективним управлінням

фінансовими ресурсами підприємства і природою їх прийняття, повинні бути поглиблено вивчені та досліджені з метою досконалішої систематизації, покращення та узагальнення.

Метою дослідження є аналіз основних показників для проведення фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельних підприємств як збалансованого економічного чинника в системі управління фінансовими ресурсами підприємства.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: дослідити наукові підходи українських науковців у питаннях аналізу основних фінансово-економічних показників діяльності підприємств, фінансового управління, фінансового стану будівельних підприємств, а також стану та особливостей розвитку будівельної галузі; визначити важливість фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельного підприємства; проаналізувати основні групи фінансово-економічних показників діяльності підприємства; запропонувати заходи щодо удосконалення складових процесів проведення й забезпечення аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану будівельних підприємств, визначити вимоги до організаційно-економічного забезпечення цих процесів.

Для вирішення поставлених завдань використано методи аналізу, узагальнення, індукції, дедукції, аналогії, системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні окремим компаніям все складніше залишатися фінансово стійкими та платоспроможними в умовах нестабільної політичної та економічної ситуації й досить високого рівня конкуренції, як в середині країни, так і за її межами. Досягнення фінансової стабільності не тільки призводить до запланованого рівня прибутку, але й формує імідж компанії, ділову репутацію, здатність розширювати ринки збуту та залучати інвесторів [4].

Поняття «фінансовий стан» надзвичайно широке, і щодо складу показників, які його характеризують, немає єдиної думки. Фінансовий стан підприємства – комплексне поняття, яке визначається взаємодією всіх елементів виробничо-господарських факторів, обліковою політикою підприємства, розподілом прибутку, наявністю простроченої дебіторської заборгованості, загальною системою управління, співвідношенням залучених ресурсів до власних та раціональне управління ними.

Основним завданням аналізу фінансового стану підприємства є пошук альтернативних шляхів підвищення його прибутковості, зміцнення матеріально-технічної бази, своєчасного погашення заборгованості перед працівниками, державою та іншими суб'єктами, розширення виробництва та послуг. Аналіз фінансового стану підприємства включає фінансові ресурси, грошові кошти, процес і мету її створення й напрями їх використання [5].

Важливість фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельного підприємства полягає у формуванні напряму фінансової політики підприємства, є базою у розумінні недоліків у системі її функціонування та складовою у прийнятті управлінських рішень, спрямованих на підняття ефективності господарювання. Фінансово-економічний аналіз є фундаментом для побудови системи управління фінансами будівельного підприємства.

Метою фінансово-економічного оцінювання діяльності будівельних підприємств є інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень на основі фактичної або прогнозованої інформації. Варто зазначити, що оцінювання фінансово-економічного стану само по собі передбачає проведення всебічного аналізу за певними напрямками [10]. Проаналізуємо основні групи фінансово-економічних показників діяльності підприємства, які характеризують ефективність діяльності підприємства (таблиця 1).

Таблиця 1. Основні групи фінансово-економічних показників діяльності підприємства

Основна група показників	Їх класифікація
Показники ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття); коефіцієнт швидкої ліквідності; коефіцієнт абсолютної ліквідності; співвідношення короткотермінової дебіторської та кредиторської заборгованості
Показники рентабельності	Рентабельність виробництва; рентабельність активів; рентабельність продажів; рентабельність витрат; валова рентабельність; рентабельність сукупного капіталу; рентабельність власного капіталу
Показники фінансової стійкості	Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами; маневреність робочого капіталу; маневреність власних обігових коштів; коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами запасів; коефіцієнт покриття запасів; коефіцієнт автономії; коефіцієнт фінансової залежності; коефіцієнт маневреності власного капіталу; коефіцієнт фінансової стабільності; коефіцієнт фінансової стійкості

Для початку розберемо групу показників ліквідності. До них відносять коефіцієнт поточної ліквідності (покриття), коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, співвідношення короткострокової дебіторської та кредиторської заборгованості. Це є відносні показники, за якими можливо відслідковувати збалансованість фінансових зобов'язань і стан оборотних активів підприємства. Для менеджменту дані за цими показниками дають змогу передбачити можливі розриви у платіжному плані. Нормативні показники коефіцієнтів будуть свідчити про те, що зберігається збалансованість структури капіталу, здатність своєчасного погашення короткотермінових зобов'язань та збалансованої організації переміщення готівкових та безготівкових джерел за розрахунками підприємства.

Наступною групою показників, які автори вважають не менш важливою для проведення оцінювання фінансово-економічного стану діяльності будівельного підприємства, є показники рентабельності. Рентабельність – це інтегрований показник, що відображає ефективність роботи компанії, який, як і всі бізнеси, націлений на отримання прибутку в короткотерміновій перспективі. Завдяки оцінюванню показників цієї групи, можна скласти уявлення та надати оцінку якості управлінських рішень, які стосуються фінансового менеджменту підприємства [2]. Існує багато альтернативних рентабельних критеріїв оцінювання фінансово-економічного стану будівельного підприємства. Найбільш поширені – це рентабельність сукупного капіталу та рентабельність власного капіталу.

Наступною групою показників, які автори обрали для проведення оцінювання фінансово-економічного стану діяльності будівельного підприємства є показники фінансової стійкості. Основним призначенням групи показників цього напрямку є оцінювання рівня фінансових ризиків для підприємства, рівень залежності від позикового капіталу. Достатня фінансова стійкість дозволяє вчасно реагувати на внутрішні та зовнішні відхилення без зниження потенціалу як фінансового, так і виробничого для суб'єкта господарювання. До цієї групи показників відносяться такі, як: коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами; маневреність робочого капіталу; маневреність власних обігових коштів; коефіцієнт забезпечення власними

обіговими коштами запасів; коефіцієнт покриття запасів; коефіцієнт автономії; коефіцієнт фінансової залежності; коефіцієнт маневреності власного капіталу; коефіцієнт фінансової стабільності; коефіцієнт фінансової стійкості [10].

Не менш важливим при фінансово-економічному оцінюванні діяльності будівельного підприємства є аналіз витрат, який проводиться для оцінювання результатів діяльності підприємства та раціонального управління прибутком. Аналіз витрат необхідний для посилення контролю за економічним використанням ресурсів і дотриманням обмежень матеріальних витрат. Беручи до увагу відхилення від норми, можна визначити ощадні резерви та уникнути надмірного використання коштів. Аналіз витрат – це постачальник даних для оцінювання виробничих витрат. Вивчаючи елементи витрат, ми можемо передбачити, які витрати виникають у виробництві та в яких пропорціях вони споживаються. Таким чином, розкривається їх сутність у виробництві і, відповідно, їх придатність [3].

Таким чином, можемо стверджувати, що кінцеві результати роботи підприємства оцінюються рівнем економічної діяльності підприємства – загальному обсягу прибутку в розрахунку на одиницю ресурсів. Прибуток і відносний показник прибутку – рентабельність – є основними показниками ефективності підприємства, що характеризують інтенсивність бізнесу.

Життєдіяльність підприємства багато в чому залежить від ступеня забезпечення фінансового прибутку ресурсами та ступеня прибутку, досягнутого в процесі формування собівартості. Співвідношення витрат і доходів є основним завданням кожної людини, яка бере участь у господарській діяльності. При цьому абсолютні прибутки не відображають ефективності господарської діяльності. Щоб зробити висновок про рівень ефективності бізнесу, необхідно порівняти отриманий прибуток з понесеними витратами або активами, що забезпечують господарську діяльність, тобто визначити прибутковість.

У загальному вигляді основні характеристики «фінансового стану» господарського типу економіки є результатом взаємодії всіх факторів фінансових взаємовідносин, що визначаються сукупністю факторів виробництва, економіки і характеризуються системою показників і вимірювання, що відображають наявність, розміщення та використання суб'єктами господарювання економічних ресурсів.

Хоча більшість характеристик фінансового стану базується на показниках, які визначають ефективність взаємодії внутрішніх факторів і наявних економічних ресурсів, у сучасному ринковому середовищі зовнішні фактори мають важливий, а часом і вирішальний вплив на фінансово-економічне становище підприємства.

Як зазначають науковці [6], «без правильної постановки обліку, звітності й оподаткування фінансових ресурсів, підприємства будівельної галузі України не можуть досягати визначених перед ними цілей, постійно отримувати прибутки від операційної діяльності й раціонально їх розподіляти та використовувати».

На нашу думку, будівельним підприємствам, які мають недоліки в фінансово-економічному стані, необхідно удосконалювати складові процеси проведення й забезпечення аналізу та оцінювання фінансового стану. Варіанти, яким чином можна вводити подібну практику в робочий порядок денний автори пропонують такі:

- органічна складова: з огляду на вищезазначене, вважаємо, що система інформаційного забезпечення повинна стати органічною складовою загальної системи управління ефективністю будівництва та виробництва в цілому;
- ідеологічна складова: повинні бути внесені зміни в саме ідеологічне розуміння у формуванні показників фінансово-облікової бази. Облік повинен здійснюватися не лише у критичні дати формування та направлення звітів до відповідних організацій, а проводитися на постійній основі, системно, насамперед для внутрішнього контролю відхилень показників роботи підприємства;

- складова децентралізації фінансового обліку: облік має бути максимально децентралізованим. Це означає, що дані повинні генеруватися не тільки для всього підприємства, а й для окремих (основних, другорядних, обслуговуючих) сфер і центрів відповідальності будівельного підприємства;

- облік повинен бути основою для аналізу оперативного управління та оцінювання фінансового стану дільниць, комплексів, підрозділів, робочих місць, окремих об'єктів будівництва, а не лише цілих підприємств;

- оперативна складова: дані обліку повинні представлятися відповідним менеджерам на постійній та оперативній основі для можливості своєчасного реагування на ситуацію.

Висновки. Проведене дослідження показало, що економічне забезпечення, призначене для процесу аналізу та оцінювання фінансового стану будівельного підприємства, має відповідати таким вимогам:

1. Перш за все, особа, відповідальна за аналіз та оцінювання фінансово-економічного стану будівельного підприємства, повинна знаходитися в системі управління ефективністю будівельного виробництва.

2. На базі існуючої структури управління будівельним виробництвом з метою використання всіх інтелектуальних і функціональних можливостей для вирішення завдання підвищення ефективності будівельного виробництва необхідно створити організаційне забезпечення процесу аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану будівельного підприємства.

3. Організаційне забезпечення процесу аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану будівельних підприємств повинно передбачати перебудову організації аналізу та обліку показників виробничо-господарської діяльності будівельного підприємства за такими принципами: розглядаються ресурси та витрати, необхідні для досягнення кінцевого результату будівельного виробництва безпосередньо виконавцями та експлуататорами ресурсної частини. На базі існуючої структури управління виробництвом необхідно створити організаційне забезпечення процесу аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану підприємства з метою повного використання інтелектуального та функціонального потенціалу для вирішення завдань підвищення ефективності виробництва.

4. Для системного забезпечення процесу аналізу та оцінювання фінансово-економічного стану будівельних підприємств необхідно модернізувати організацію аналітичної роботи за такими принципами: аналіз та оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів, виявлення, хто винен у неефективному використанні фінансових ресурсів, потребує як для економістів, так і для тих, хто займається виробництвом продукції (виконанням будівельних робіт), для усунення факторів, які негативно впливають на ефективність використання.

5. Необхідно вносити радикальні зміни в існуючу практику, коли експлуатують ресурси та здійснюють витрати одні (ті, хто задіяний безпосередньо до процесу будівельного виробництва), а враховують інші (ті, хто не має прямого відношення безпосередньо до виробничого процесу будівництва на об'єкті – економісти, кошторисники, кадровики, бухгалтери тощо).

Conclusions. The conducted research showed that the economic support intended for the process of analysis and assessment of the financial condition of the construction enterprise must meet the following requirements:

1. First of all, the person responsible for the analysis and assessment of the financial and economic condition of the construction enterprise should be in the construction production efficiency management system.

2. On the basis of the existing construction management structure, in order to use all intellectual and functional capabilities to solve the task of increasing the efficiency of construction production, it is necessary to create organizational support for the process of analysis and assessment of the financial and economic state of the construction enterprise.

3. Organizational support for the process of analysis and assessment of the financial and economic status of construction enterprises should provide for the restructuring of the organization of analysis and accounting of indicators of production and economic activity of the construction enterprise, according to the following principles: the resources and costs necessary to achieve the final result of construction production are considered directly by the executors and operators of the resource part. Based on the existing production management structure, it is necessary to create organizational support for the process of analysis and assessment of the financial and economic state of the enterprise in order to fully use the intellectual and functional potential to solve the problems of increasing production efficiency.

4. To systematically support the process of analysis and assessment of the financial and economic condition of construction enterprises, it is necessary to modernize the organization of analytical work according to the following principles: analysis and assessment of the effectiveness of the use of financial resources, identifying who is to blame for the ineffective use of financial resources, requires both economists and those engaged in the production of products (performance of construction works), to eliminate factors that negatively affect the efficiency of use.

5. It is necessary to make radical changes in the existing practice when resources are exploited and expenses are incurred by one (those who are directly involved in the process of construction production), and others are taken into account (those who are not directly related to the production process of construction at the facility – economists, estimators, personnel, accountants, etc.).

Список використаних джерел

1. Економіка будівельного підприємства : підручник / авт. кол.: Т. О. Окландер, І. А. Педько, О. Л. Камбур та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 363 с.
2. Вахович І. М., Дорош В. Ю., Диль Х. М., Забедюк М. С., Ішук Л. І. та ін. Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами : колект. моногр. / за заг. ред. І. М. Вахович. Луцьк: Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ, 2019. 212 с.
3. Кузнецова С. А. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Київ : Знання, 2021. 124 с.
4. Боярко І. М., Гриценко Л. Л., Рябенко О. В. Стратегічне фінансове управління підприємством : монографія. Суми : Університетська книга, 2023. 176 с.
5. Аналіз фінансового стану будівельної організації : монографія / С. С. Савенко та ін. Київ, 2017. 96 с.
6. Івасечко У., Гуменна-Дерій М., Дерій В. Фінансові ресурси підприємств будівельної галузі як важелі соціального партнерства: облік та оподаткування. *Вісник економіки*. 2021. № 4. С. 187–210. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.187>
7. Демиденко С., Демиденко В. Оцінка факторів впливу на результати діяльності підприємств будівельної галузі України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 2 (37). С. 142–150. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i37.229947>
8. Мамонов К., Гой В., Коваленко Л., Дмитренко А. Стан та особливості розвитку будівельних підприємств. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 3. С. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.165>
9. Жовтяк Г. А., Волохова І. В. Стан та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 6. С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-6-8>
10. Тігова Т. М. Аналіз фінансової звітності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 268 с.

References

1. Oklander T. O., Pedko I. A., Kambur O. L. (2018). *Ekonomika budivelnogo pidpriemstva* [Economics of the construction enterprise]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

2. Vakhovych I. M., Dorosh V. Yu., Dyl Kh. M., Zabediuk M. S., Ishchuk L. I. ta in. (2019) Funktsionalni aspekty finansovoho menedzhmentu yak instrumentu upravlinnia ekonomichnymy systemamy [Functional aspects of financial management as a tool for managing economic systems]. Lutsk: Viddil imidzhu ta promotsii Lutskoho NTU.
3. Kuznetsova S. A. (2021) Finansovyi menedzhment [Financial management]. Kyiv: Znannia.
4. Boiarko I. M., Hrytsenko L. L., Riabenko O. V. (2023) Stratehichne finansove upravlinnia pidpriemstvom [Strategic financial management of the enterprise]. Sumy: Universytetska knyha.
5. Savenko S. S., Savenko V. I., Dotsenko S. I., Chertkov O. Yu., Palchuk S. P., Sharova I. A., Kysliuk D. Ya., Orlyk Yu. V., Bondar I. I. (2017). Analiz finansovoho stanu budivelnoi orhanizatsii [Analysis of the financial condition of the construction organization]. Kyiv.
6. Ivasechko U., Gumenna-Derii M., Derii V. (2021) Finansovi resursy pidpriemstv budivelnoi haluzi yak vazheli sotsialnoho partnerstva: oblik ta opodatkovannia [Financial resources of construction companies as levers of social partnership: accounting and taxation]. Visnyk Ekonomiky. The Herald of Economics, no. 4, pp. 187–210. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.04.187>
7. Demydenko S., Demydenko V. (2021) Otsinka faktoriv vplyvu na rezultaty diialnosti pidpriemstv budivelnoi haluzi Ukrainy [Assessment of factors influenced on the results of activities of enterprises in the construction industry of Ukraine]. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, no. 2 (37), pp. 142–150. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i37.229947>
8. Mamonov K., Goi V., Kovalenko L., Dmytrenko A. (2023) Stan ta osoblyvosti rozvytku budivelnykh pidpriemstv [State and features of the development of construction enterprises]. Economic analysis, no. 33 (3), pp. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.165>
9. Zhovtiak H. A., Volokhova I. V. (2020) Stan ta perspektyvy rozvytku pidpriemstv budivelnoi haluzi Ukrainy [The state and prospects of the development of enterprises in the construction industry of Ukraine]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia, vol. 31 (70), no. 6, pp. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-6-8>
10. Tihova T. M. (2020) Analiz finansovoi zvitnosti [Analysis of financial statements]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

ACCOUNTING AND TAXATION

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

УДК 330.322:658.8

ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Оксана Нужна; Наталія Тлуккевич; Тетяна Писаренко

Луцький національний технічний університет, Луцьк, Україна

Резюме. Досліджено сутність інвестиційної привабливості підприємства як економічної категорії згідно з нормативними джерелами, навчально-методичною та науковою літературою, дисертаційними дослідженнями. Визначено методичні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства: за фінансовим станом, за інтегральним показником, за матричним підходом та інші. Удосконалено існуючу методику оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, обрану за критеріями комплексного підходу і відносною нескладності обчислень, шляхом доопрацювання в частині уточнення показників, які будуть використовуватися для розрахунку. Вибір показників обґрунтовано, в тому числі на основі однакової позитивної динаміки – зростання, що забезпечує таку ж позитивну динаміку для розрахованого на їх основі показника інвестиційної привабливості підприємства. Згідно з обґрунтованою до використання уточненою авторами методикою проведено оцінювання рівня інвестиційної привабливості двох сільськогосподарських підприємств Волинської області та здійснено інтерпретацію отриманих результатів. Встановлено переваги уточненої авторами методики, яка ґрунтується на розрахунку середнього геометричного значення чотирьох основних показників, які характеризують рівень оборотності активів, рівень прибутковості капіталу, рівень фінансової стійкості підприємства та рівень ліквідності його активів: відносна простота розрахунків і, відповідно, висока швидкість отримання результату. Водночас дана методика враховує показники, які характеризують основні напрямки фінансового аналізу діяльності підприємства. Обґрунтовано шляхи застосування запропонованої методики – аналіз інвестиційної привабливості підприємства в динаміці та можливість на основі результатів факторного аналізу виявлення негативних змін у певних напрямках фінансового аналізу (діловій активності, рентабельності, фінансовій стійкості чи ліквідності); порівняння рівня інвестиційної привабливості двох чи більше підприємств та встановлення на цій основі привабливішого об'єкта для вкладання коштів потенційним інвестором.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, методика, оцінювання, сільськогосподарські підприємства.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.036

Отримано 26.03.2024

UDC 330.322:658.8

ASSESSMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF ENTERPRISES: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Oksana Nuzhna; Nataliia Tluchkevych; Tatyana Pisarenko

Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine

Summary. The article examines the essence of the investment attractiveness of the enterprise as an economic category according to normative sources, educational and methodological and scientific literature,

and dissertation studies. Methodical approaches to the assessment of the investment attractiveness of the enterprise are defined according to the financial condition, the integral indicator, the matrix approach, and others. The existing methodology for assessing the investment attractiveness of the enterprise, chosen based on the criteria of a comprehensive approach and relative simplicity of calculations, has been improved by refining the indicators that will be used for calculation. The choice of indicators is justified, including, based on the same positive dynamics – growth, which ensures the same positive dynamics for the indicator of the investment attractiveness of the enterprise calculated on their basis. According to the method justified for use and specified by the author, an assessment of the level of investment attractiveness of two agricultural enterprises of the Volyn region was carried out, and the results were interpreted. The advantages of the methodology specified by the author, which is based on the calculation of the geometric mean value of four main indicators that characterize the level of turnover of assets, the level of capital profitability, the level of financial stability of the enterprise and the level of liquidity of its assets, are established: the relative simplicity of calculations and, accordingly, the high speed of obtaining results. At the same time, this method takes into account indicators that characterize the main areas of financial analysis of the company's activity. The methods of application of the proposed methodology are substantiated – the analysis of the investment attractiveness of the enterprise in dynamics and the possibility, based on the results of factor analysis, to identify negative changes in certain areas of financial analysis (business activity, profitability, financial stability or liquidity); comparing the level of investment attractiveness of two or more enterprises and establishing, on this basis, a more attractive investment object for a potential investor.

Key words: investment attractiveness, methodology, evaluation, agricultural enterprises.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.036

Received 26.03.2024

Постановка проблеми. Потенційний інвестор перед прийняттям рішення щодо вкладання коштів у певну діяльність хоче зазвичай переконатися в доцільності своїх інвестицій, для чого необхідно певним чином визначити рівень привабливості цієї діяльності порівняно з іншими. У діючій «Методиці інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій» інвестиційна привабливість підприємства визначена як «рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного підприємства, яке може визначатися чи оцінюватися значеннями відповідних показників, у тому числі інтегрального оцінювання» [1]. Зважаючи на те, що розроблено значну кількість методичних підходів до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, виникає потреба в подальших наукових дослідженнях, спрямованих на обґрунтування методики, доцільної для певної конкретної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні проблеми оцінювання рівня інвестиційної привабливості підприємства є предметом дослідження вчених-економістів. Зокрема, Поясник Г. В., аналізуючи методичні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, виділяє наступні: інтегральне оцінювання, рейтингове оцінювання, експертні оцінювання, метод порівнянь, матричний метод, диференційований метод [2]. У доповнення до вже перелічених, Рзаєва Т. Г. пропонує використовувати також підхід на базі аналізу внутрішньої стратегії розвитку підприємства як співвідношення індексу сильних і слабких сторін, а також підхід на базі аналізу фінансових показників [3]. В свою чергу, Овандер Н. Л. і Любецька М. О. також називають факторний підхід і внутрішній оцінювальний підхід [4]. Автори Скалюк Р. В. і Лоїк О. І. вважають доцільним застосовувати для оцінювання рівня інвестиційної привабливості підприємства підходи «на основі ефективності вкладення грошей в цінні папери і на основі психологічного аспекту» [5]. Овандер Н. Л. і Любецька М. О. вірно зазначають, що «під час формування державного підходу до оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання в Україні першою стала Методика інтегрального оцінювання інвестиційної привабливості підприємств та

організацій, затверджена Наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств і організацій» [3]. При цьому автори вказують, що ця методика, затверджена у 1998 році, на даний час чинна, однак «ґрунтується на застарілій формі звітності, яка не відповідає НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [5].

Метою дослідження є оцінювання інвестиційної привабливості підприємств на основі вдосконаленої автором методики.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити сутність інвестиційної привабливості підприємства; визначити методичні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства; запропонувати методику оцінювання інвестиційної привабливості підприємства на основі існуючих методик з урахуванням таких вимог, як комплексний підхід і відносна нескладність обчислень.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, аналогія, моделювання, системний підхід.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні взяли за основу методику оцінювання інвестиційної привабливості підприємств, запропоновану авторами Кушнір Н. Б. і Мужук Ю. В. [6]. Автори зазначеної методики пропонують проводити аналіз інвестиційної привабливості підприємства «шляхом визначення середнього геометричного значення чотирьох основних показників, а саме: оборотності активів, прибутковості капіталу, фінансової стійкості та ліквідності активів» [6]. Однак вважаємо за доцільне доопрацювати дану методику в частині уточнення показників, які будуть використовуватися для розрахунку. Зазначимо, що перший з названих показників, а саме оборотність активів, визначений згідно з назвою однозначно. Стосовно інших трьох показників внесимо певні пояснення. Так, прибутковість капіталу будемо трактувати як рентабельність усього капіталу, тобто рентабельність активів. В якості показника фінансової стійкості пропонуємо обрати коефіцієнт фінансової стійкості, хоча перелік відносних показників фінансової стійкості досить широкий. З показників, які характеризують ліквідність активів, обрано коефіцієнт покриття. Вибір саме цих показників обґрунтовуємо тим, що вони мають однакову позитивну динаміку – зростання. Тому розрахований на їх основі показник інвестиційної привабливості підприємства буде також мати позитивну динаміку щодо зростання. Це важливо для інтерпретації та подальшої можливості порівнювати отримані результати для різних підприємств та висновків щодо того, яке саме з двох підприємств є інвестиційно привабливим.

Отже, згідно з обраною для дослідження методикою оцінювання інвестиційної привабливості підприємств на основі даних фінансової звітності слід розрахувати такі показники: 1) оборотність активів (коефіцієнт оборотності активів) як відношення чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до середньорічної вартості активів; 2) прибутковість капіталу (рентабельність активів) як відношення чистого прибутку до середньорічної вартості активів; 3) фінансова стійкість (коефіцієнт фінансової стійкості) як відношення власного капіталу до позикового капіталу; 4) ліквідність активів (коефіцієнт покриття) як відношення оборотних активів до поточних зобов'язань. Спираючись на описану методику оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, проведемо аналіз інвестиційної привабливості двох аграрних підприємств Волинської області, які ми умовно назвемо «Підприємство 1» і «Підприємство 2» та здійснимо інтерпретацію отриманих результатів.

Вихідні дані для проведення аналізу інвестиційної привабливості досліджуваних сільськогосподарських підприємств за 2020–2022 роки наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Вихідні дані для проведення аналізу інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств за 2020–2022 роки

Показник	Значення показника, тис. грн					
	Підприємство 1			Підприємство 2		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	206573	302032	436823	192862	322009	262756
Вартість майна на початок року	273568	299682	339425	273617	321893	446983
Вартість майна на кінець року	299682	339425	527346	321893	446983	610488
Середньорічна вартість майна	286625,0	319553,5	433385,5	297755,0	384438,0	528735,5
Чистий прибуток	75886	126901	175674	76033	160436	145188
Власний капітал	279067	331978	478353	307229	428559	511591
Позиковий капітал	20615	7447	48993	14664	18424	98897
Оборотні активи	236779	248429	369602	215007	305560	451442
Поточні зобов'язання	20615	7447	48993	14269	18424	98897

Джерело: розрахунки авторів за даними фінансової звітності підприємств.

Результати розрахунків зазначених показників та інтегрального показника інвестиційної привабливості для досліджуваних сільськогосподарських підприємств за 2020–2022 роки наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. Аналіз інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств за 2020–2022 роки

Показник	Значення показника, тис. грн					
	Підприємство 1			Підприємство 2		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Оборотність активів (коефіцієнт оборотності активів)	0,721	0,945	1,008	0,648	0,838	0,497
Прибутковість капіталу (рентабельність активів)	0,265	0,397	0,405	0,255	0,417	0,275
Фінансова стійкість (коефіцієнт фінансової стійкості)	13,537	44,579	9,764	20,951	23,261	5,173
Ліквідність активів (коефіцієнт покриття)	11,486	33,360	7,544	15,068	16,585	4,565
Показник інвестиційної привабливості підприємства	2,334	4,861	2,342	2,688	3,408	1,340

Джерело: розрахунки авторів за даними таблиці 1.

Проаналізувавши наведені в таблиці 2 дані, можемо констатувати, що у 2020 році інвестиційно привабливішим, згідно з застосованою методикою оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, було «Підприємство 2». Показник інвестиційної привабливості цього підприємства становив 2,688 і був на 0,354 або на 15,18% більшим порівняно з відповідним показником інвестиційної привабливості «Підприємства 1».

Однак у 2021–2022 роках ситуація змінилась і більше значення показника інвестиційної привабливості мало вже «Підприємство 1». Зокрема, показник інвестиційної привабливості «Підприємства 1» перевищував відповідний показник інвестиційної привабливості «Підприємства 2» у 2021 році на 1,453 або на 42,64%, а у 2022 році – на 1,002 або на 74,82%.

Зазначимо, що обидва підприємства мали позитивну динаміку щодо збільшення показника інвестиційної привабливості у 2021 році й негативну, відповідно, у 2022 році. Основною причиною такої динаміки є значні зміни у структурі джерел фінансування підприємств, що вплинуло на відповідну динаміку коефіцієнта фінансової стійкості (зростання у 2021 році і зменшення у 2022 році), а також зміни у структурі активів у контексті їх ліквідності (зростання коефіцієнта покриття у 2021 році і значне його зменшення у 2022 році для обох досліджуваних підприємств).

Висновки. Використана в нашому дослідженні методика аналізу інвестиційної привабливості підприємства дає можливість досить швидко, виконавши нескладні

розрахунки, порівняти рівень інвестиційної привабливості досліджуваних підприємств. Водночас дана методика враховує показники, які характеризують основні напрямки фінансового аналізу діяльності підприємства.

Оскільки інтегральний показник інвестиційної привабливості підприємства обчислюється на основі коефіцієнтів, які мають однаковий напрям позитивних змін (збільшення), то порівняння результатів для різних підприємств є коректним. Отже, чим більше значення отриманого інтегрального показника інвестиційної привабливості, тим інвестиційно привабливішим є підприємство. На основі цього висновку можна проводити аналіз інвестиційної привабливості підприємства в динаміці і порівнювати рівень його інвестиційної привабливості в різні періоди часу. До того ж, у випадку зменшення рівня інвестиційної привабливості підприємства можна провести факторний аналіз інтегрального показника інвестиційної привабливості підприємства і виявити, за яким саме напрямком відбулися негативні зміни – у діловій активності, рентабельності, фінансовій стійкості чи ліквідності. За результатами факторного аналізу відповідні служби підприємства мають приймати виважені управлінські рішення для усунення негативної дії виявлених факторів і вживати заходи для підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства.

Також результати аналізу можуть бути використані для порівняння рівня інвестиційної привабливості двох чи більше підприємств. Те підприємство, для якого показник інтегрального оцінювання інвестиційної привабливості є вищим, інвестиційно привабливіше порівняно з іншим (іншими), оскільки в такому випадку підприємство переважає підприємство-конкурента за рівнем ділової активності, рентабельності, фінансової стійкості та ліквідності. Знову ж таки, факторний аналіз може надати керівництву підприємств з нижчим рівнем інвестиційної привабливості інформацію саме про той напрям фінансового аналізу, який потребує покращення показників.

Таким чином, до переваг застосованої методики відносимо відносну простоту розрахунків, високу швидкість отримання результату й можливість використання як для аналізу рівня інвестиційної привабливості окремого підприємства в динаміці, так і для порівняння рівня інвестиційної привабливості різних підприємств. Це може бути важливим для потенційних інвесторів при прийнятті рішень стосовно доцільності вкладання коштів у підприємство.

Conclusions. Thus, the method of analyzing the investment attractiveness of the enterprise used in our study makes it possible to quickly compare the level of investment attractiveness of the studied enterprises by performing simple calculations. At the same time, this method takes into account indicators that characterize the main areas of financial analysis of the company's activity.

Since the integral indicator of the enterprise's investment attractiveness is calculated on the basis of coefficients that have the same direction of positive changes (increase), the comparison of results for different enterprises is correct. Therefore, the greater the value of the obtained integral index of investment attractiveness, the enterprise is more investment attractive. On the basis of this conclusion, it is possible to analyze the investment attractiveness of the enterprise in dynamics and compare the level of its investment attractiveness in different periods. In addition, in the case of a decrease in the level of investment attractiveness of the enterprise, it is possible to conduct a factor analysis of the integral indicator of the enterprise's investment attractiveness and find out in which direction the negative changes occurred – in business activity, profitability, financial stability or liquidity. According to the results of the factor analysis, the relevant services of the enterprise must make balanced management decisions to eliminate the negative effects of the identified factors and take measures to increase the investment attractiveness of the enterprise.

Also, the results of the analysis can be used to compare the level of investment attractiveness of two or more enterprises. The enterprise for which the indicator of the integral assessment of investment attractiveness is higher is more attractive for investment compared to the other (others) because in this case, the enterprise prevails over the competitor enterprise in terms of business activity, profitability, financial stability and liquidity. Again, the factor analysis can provide the management of enterprises with a lower level of investment attractiveness with information about exactly the direction of financial analysis that needs to improve indicators.

Thus, the relative simplicity of calculations, the high speed of obtaining results, and the possibility of using it both for analyzing the level of investment attractiveness of an individual enterprise in dynamics and for comparing the level of investment attractiveness of different enterprises are among the advantages of the methodology we used. This can be important for potential investors when making decisions about the feasibility of investing in the enterprise.

Список використаних джерел

1. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій: затв. Наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.1998 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98#Text> (дата звернення: 12.02.2024).
2. Поясник Г. В. Аналіз методичних підходів до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2021. № 1 (26). С. 133–141.
3. Рзаєва Т. Г. Фінансовий аналіз інвестиційної привабливості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5. Том. 1. С. 270–273.
4. Овандер Н. Л., Любецька М. О. Концептуальна модель діагностики інвестиційної привабливості підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 314–320.
5. Скалюк Р. В., Лоїк О. І. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 1. С. 115–122.
6. Кушнір Н. Б., Мужук Ю. В. Методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства та недоліки деяких існуючих методик. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Сер.: Економіка. 2020. Вип. 2 (50). С. 110–118.

References

1. Metodyka integralnoji ocinky investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstv ta orghanizacij: zatv. Nakazom Aghentstva z pytanj zapobighannja bankrutstvu pidpryjemstv ta orghanizacij vid 23.02.1998. No. 22. [Methodology of integrated assessment of investment attractiveness of enterprises and organizations, author. By order of the Agency for the Prevention of Bankruptcy of Enterprises and Organizations dated February 23, 1998]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98#Text> (accessed 12 February 2024).
2. Pojasnyk Gh. V. (2021) Analiz metodychnykh pidkhodiv do ocinjuvannja investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstva [Analysis of methodical approaches to assessing the investment attractiveness of an enterprise]. *Problems and prospects of the development of entrepreneurship: a collection of scientific works of the Kharkiv National Automobile and Road University*, no. 1 (26), pp. 133–141.
3. Rzajeva T. Gh. (2021) Finansovyj analiz investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstva [Financial analysis of the investment attractiveness of the enterprise]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, no. 5, vol. 1, pp. 270–273.
4. Ovander N. L., Ljubecjka M. O. (2017) Konceptualjna modelj diaghnostyky investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstva [A conceptual model for diagnosing the investment attractiveness of an enterprise]. *Economy and society*, no. 10, pp. 314–320.
5. Skaljuk R. V., Lojik O. I. (2016) Ocinka investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstva [Assessment of the investment attractiveness of the enterprise]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, no. 1, pp. 115–122.
6. Kushnir N. B., Muzhuk Ju. V. (2020) Metodyka ocinky investycijnoji pryvablyvosti pidpryjemstva ta nedoliky dejakykh isnujuchykh metodyk [Methodology for assessing the investment attractiveness of an enterprise and shortcomings of some existing methods]. *Bulletin of the National University of Water Management and Nature Management. Ser.: Economy*, vol. 2 (50), pp. 110–118.

УДК 657.1.012

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ ПІДПРИЄМСТВ

Валентина Панасюк; Наталія Мужевич

Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

Резюме. Досліджено тенденцію розвитку послуг і надання для використання кваліфікованих електронних підписів та електронних печаток бізнес-суб'єктам, у тому числі тим, які використовують реєстратори розрахункових операцій. Визначено, що розвиток цифрових методик опрацювання та приймання інформації державними органами призводить до необхідності обов'язкового використання суб'єктами ведення бізнесу цифрових технологій, що у підсумку вимагає відповідного методологічного забезпечення з упровадження таких змін у сфері документообігу бухгалтерських, статистичних та податкових документів, оскільки окремі звітні форми відповідно до податкового законодавства скеровуються до податкових органів виключно в електронній формі. Проаналізовано розуміння поняття обов'язкових реквізитів електронного документа, а також його визначення в основних законодавчих актах, які використовують державні органи та до яких суб'єктом господарювання подається фінансова, статистична та інші види звітності в електронному форматі. Наведено основні організаційні переваги ведення цифрового обліку за рахунок використання хмарних технологій зберігання інформації та електронних даних за проведеними операціями у розрізі контрагентів для подальшого їх використання при повторювальних операціях, тобто створення сучасного робочого середовища для подальшого цифрового обліку та звітності, яка забезпечує його функціональність, фізичну безпеку працівників, економічність та інформаційну гнучкість. Розглянуто організаційні підходи до системи ведення цифрового обліку за допомогою автоматизованого збирання та зберігання даних у хмарних сховищах даних для формування первинних документів та звітності в режимі реального часу в розрізі контрагентів та стандартизованих звітних форм. Встановлено, що розвиток цифрового обліку є послідовною тенденцією зміни підходів держави до взаємодії з бізнесом, а також безпосередньо пов'язаний з розвитком інформаційних технологій і є невідворотною зміною традиційним паперовим підходам в умовах цифрової трансформації світової економіки.

Ключові слова: електронний підпис, електронна печатка, цифровий облік, інформаційні технології.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.042

Отримано 02.04.2024

UDC 657.1.012

FEATURES OF THE IMPACT OF DIGITALIZATION OF ACCOUNTING ON THE BUSINESS PROCESSES OF ENTERPRISES

Valentyna Panasyuk; Nataliia Muzhevych

Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

Summary. The article examines the trend in the development of services and the provision of qualified electronic signatures and electronic seals for use by business entities, including those that use registrars of settlement transactions. It was determined that the development of digital methods of processing and receiving information by state bodies leads to the need for the mandatory use of digital technologies by business entities, which ultimately requires appropriate methodological support for the implementation of such changes in the field of the document flow of accounting, statistical and tax documents since certain reporting forms following tax legislation are sent to tax authorities exclusively in electronic form. The understanding of the concept of mandatory details of an electronic document, as well as its definition in the main legislative acts that are used by state bodies and to which the business entity submits financial, statistical and other types of reporting in electronic format, is analyzed. The main organizational advantages

of conducting digital accounting due to the use of cloud technologies for storing information and electronic data on transactions carried out among counterparties for their further use in repetitive operations are presented, i.e., the creation of a modern working environment for further digital accounting and reporting, which ensures its functionality and physical security employees, economy and information flexibility. Organizational approaches to the system of digital accounting with the help of automated data collection and storage in cloud data warehouses for the formation of primary documents and reporting in real-time in terms of counterparties and standardized reporting forms are considered. It has been established that the development of digital accounting is a consistent trend of changing the state's approaches to interaction with business and is also directly related to the development of information technologies, and is an inevitable change to traditional paper approaches in the conditions of digital transformation of the world economy.

Key words: electronic signature, electronic seal, digital accounting, information technologies.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.042

Received 02.04.2024

Постановка проблеми. Зміна організації та умов ведення бізнесу в умовах кризових явищ останніх років як у всьому світі, так і в Україні, призводить до закономірного розвитку та використання цифрових технологій у господарських та управлінських процесах діяльності підприємства. Не оминули ці процеси й організацію та ведення фінансового, управлінського та податкового обліку, що виливається в необхідності зміни до підходів з упорядкування процесів збирання, опрацювання та зберігання інформаційних масивів даних. У контексті цього законодавцем внесено зміни щодо порядку й термінів зберігання бухгалтерських документів та їх надання контролюючим та правоохоронним органам, у тому числі й документів створених в електронній формі. Розвиток цифрових методик опрацювання та приймання інформації державними органами призводить до необхідності обов'язкового використання суб'єктами ведення бізнесу цифрових технологій, що у підсумку вимагає відповідного методологічного забезпечення з упровадження таких змін у сфері документообігу бухгалтерських, статистичних та податкових документів, оскільки окремі звітні форми відповідно до податкового законодавства скеровуються до податкових органів виключно в електронній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження підходів із дистанційного спілкування бізнесових суб'єктів як з державними органами, так і між іншими суб'єктами господарювання із використанням цифрового обміну інформаційним масивом фінансових та бухгалтерських даних розглянуто у працях Р. Ф. Бруханського, І. Г. Волошаної, Н. А. Канцедала, С. В. Коляденко, Н. М. Краус, О. І. Малишкіна, Н. М. Малюги, В. В. Муравського, І. І. Орлова, В. С. Олійника, В. Я. Плаксінка, М. С. Попович, П. Р. Пуцентейла, В. З. Семанюк, Л. Ф. Соколенко, Н. В. Рогова, Н. Л. Шишкової та ін. Проте швидкі зміни в технологіях передавання інформаційних масивів, розширення цифровізації економічних та бухгалтерських процесів вимагають і сучасних підходів до оптимізації ведення бухгалтерського та податкового обліку, а також його документуванню з використанням діджитал технологій.

Метою статті є обґрунтування доцільності розвитку взаємодії бізнес суб'єкта із державними інституціями та іншими суб'єктами щодо порядку забезпечення та документування інформаційних масивів даних з ведення бухгалтерського та податкового обліку із використанням цифрових технологій.

Постановка завдання. Для забезпечення досягнення мети дослідження необхідно дослідити вплив розвитку діджиталізації ведення бухгалтерського та податкового обліку під час взаємодій із державними органами та сформулювати висновки щодо переваг використання цифрових технологій під час обміну фінансовою та бухгалтерською інформацією, а також провести аналіз відповідного нормативно-правового забезпечення з ведення бухгалтерського обліку в умовах інформатизації бізнес процесів.

Виклад основного матеріалу. Впровадження у практичну діяльність сучасних інформаційних технологій мають свій вплив на всі фінансові сфери діяльності як суб'єкта

господарювання, так і державного апарату країни, який є дотичним до фінансово-господарської складової діяльності бізнес-суб'єкта.

Запровадження електронного обміну інформаційними даними між бізнес-структурами та органами державної влади на першому етапі розвитку діджиталізації облікових процесів здійснювалися на добровільній основі, а на сьогодні технічний розвиток призвів до обов'язкового використання цифрових технологій у роботі бухгалтерського працівника та керівника підприємства.

З погляду бізнесу – розвиток інформаційної складової обміну інформаційними даними між бізнес-суб'єктами та державними органами є одним із напрямків оптимізації ведення бізнесу та подання фінансово-бухгалтерських документів до контролюючих органів, спрощення ведення претензійно-позовної роботи, а з погляду держави – зменшення фізичної взаємодії суб'єкта господарювання та представника держави та мав би стати одним із рушійних факторів подолання корупційної складової й покликаний для мінімізації ризик-факторів із ухилення від сплати податків [5].

Таким напрямком розвитку з боку держави є запровадження та використання кваліфікованих електронних підписів та електронних печаток, які можуть використовуватися суб'єктами господарювання у своїй діяльності на рівні зі звичайними атрибутами документів. Інформація про надані електронні довірчі послуги зі створення електронних печаток наведена на рисунку 1.

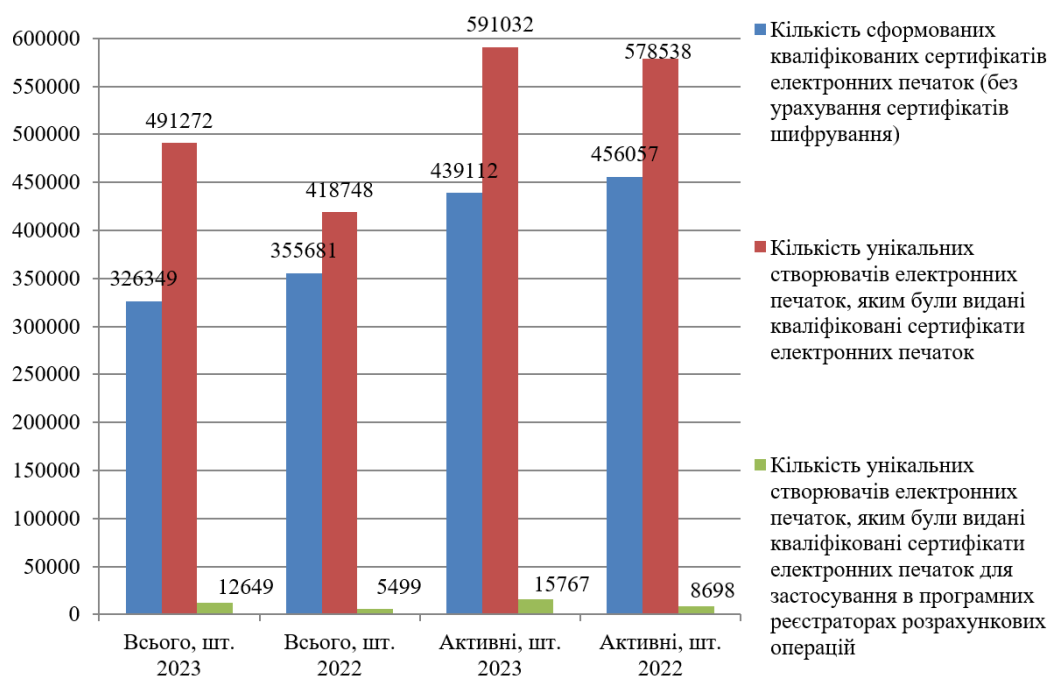

Рисунок 1. Інформації про надані електронні довірчі послуги зі створення електронних печаток

Джерело: розроблено авторами за даними джерела [4].

Поряд із спілкуванням з державними органами суб'єкти господарювання мають можливість використовувати такі електронні реквізити й у повсякденній господарській діяльності при взаємодії з іншим бізнес-суб'єктом.

Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV (далі по тексту – Закон № 851) під електронним документом розуміють: «...інформацію, яка зафіксована у вигляді електронних даних та яка включає обов'язкові реквізити документа».

Проте, аналізуючи основні законодавчі документи з якими постійно стикаються представники бізнесу, зокрема: Податковий та Митний кодекси України, законодавчі та нормативні акти з пенсійного забезпечення та єдиного соціального внеску встановлено, що в них хоча і передбачено можливість здійснення електронного документообігу, поняття «електронний документ» не визначено, а лише зазначено, що він може бути складений з дотриманням вимог Закону № 851. Аналогічні підходи до електронних первинних документів висвітлено й в основних законодавчих та нормативно-правових бухгалтерських документах: Законі України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та Положенні про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку (Наказ Мінфіну від 24.05.1995 № 88). Такий підхід нормотворців та законодавців не суперечить діючим нормам використання термінології, проте, на нашу думку, питання визначення та переліку обов'язкових реквізитів електронного документа має бути чітко визначено з відповідною уніфікацією для всіх документів.

Відсутність уніфікації обов'язкових реквізитів документу створює нерівні умови для бізнесу й держави, оскільки державні органи можуть безпідставно відмовляти в прийнятті електронного документа з посиланням на відсутність обов'язкового реквізиту, оскільки для Закону 996 такі реквізити визначено, а для профільних законодавчих актів контролюючих, митних та інших органів вони не встановлені й визначаються внутрішніми нормативними документами центральних органів виконавчої влади.

Наступним фактором розвитку цифрового обліку є використання спеціалізованих цифрових технологій, які дають змогу забезпечити збирання та опрацювання масивів інформаційних даних у хмарних сховищах. Система ведення цифрового обліку за допомогою автоматизованого збирання та зберігання даних у хмарних сховищах дає різноманітні можливості формування первинних документів та звітності в режимі реального часу в розрізі контрагентів та стандартизованих звітних форм. На нашу думку, схему організації ведення та побудови цифрового обліку бізнес-суб'єкта можна зобразити у вигляді піраміди таким чином, рисунок 2.

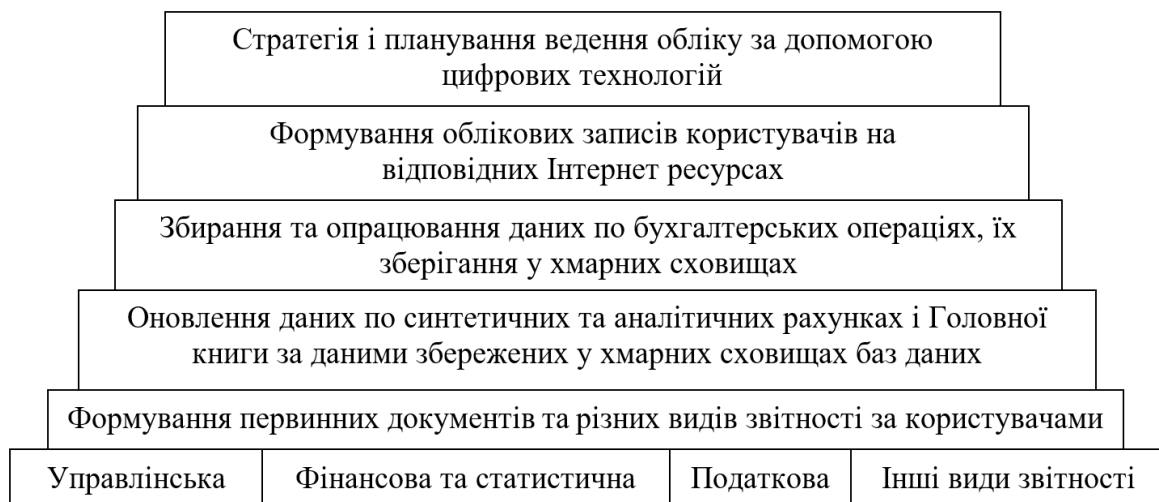

Рисунок 2. Схема побудови цифрового обліку бізнес-суб'єкта

Джерело: сформовано авторами за даними джерела [1].

Ведення бухгалтерської роботи з допомогою цифрових технологій забезпечує доступ до фінансової інформації суб'єкта його бухгалтером чи керівником із будь-якої точки світу за допомогою відповідних пристроїв електронної комунікації через мережу Інтернет. Такий

підхід до організації ведення бухгалтерської роботи в сучасних реаліях нашої країни відкриває нові можливості для ведення фінансової складової бізнесу та контролю за господарськими операціями, своєчасним та швидким реагуванням на фінансово-економічні виклики, які виникають у ході діяльності, оскільки вся необхідна фінансова інформація відображена в електронному форматі, що дозволяє забезпечити до неї оперативний доступ.

Основними організаційними перевагами цифрового обліку є його оперативність за рахунок використання хмарних технологій зберігання інформації та електронних даних по проведених операціях у розрізі контрагентів для подальшого їх використання при повторювальних операціях, тобто створення робочого середовища для подальшого цифрового обліку та звітності. Враховуючи викладене, можна сформулювати основні переваги ведення бухгалтерського обліку за допомогою інформаційних технологій, які відображено на рисунку 3.

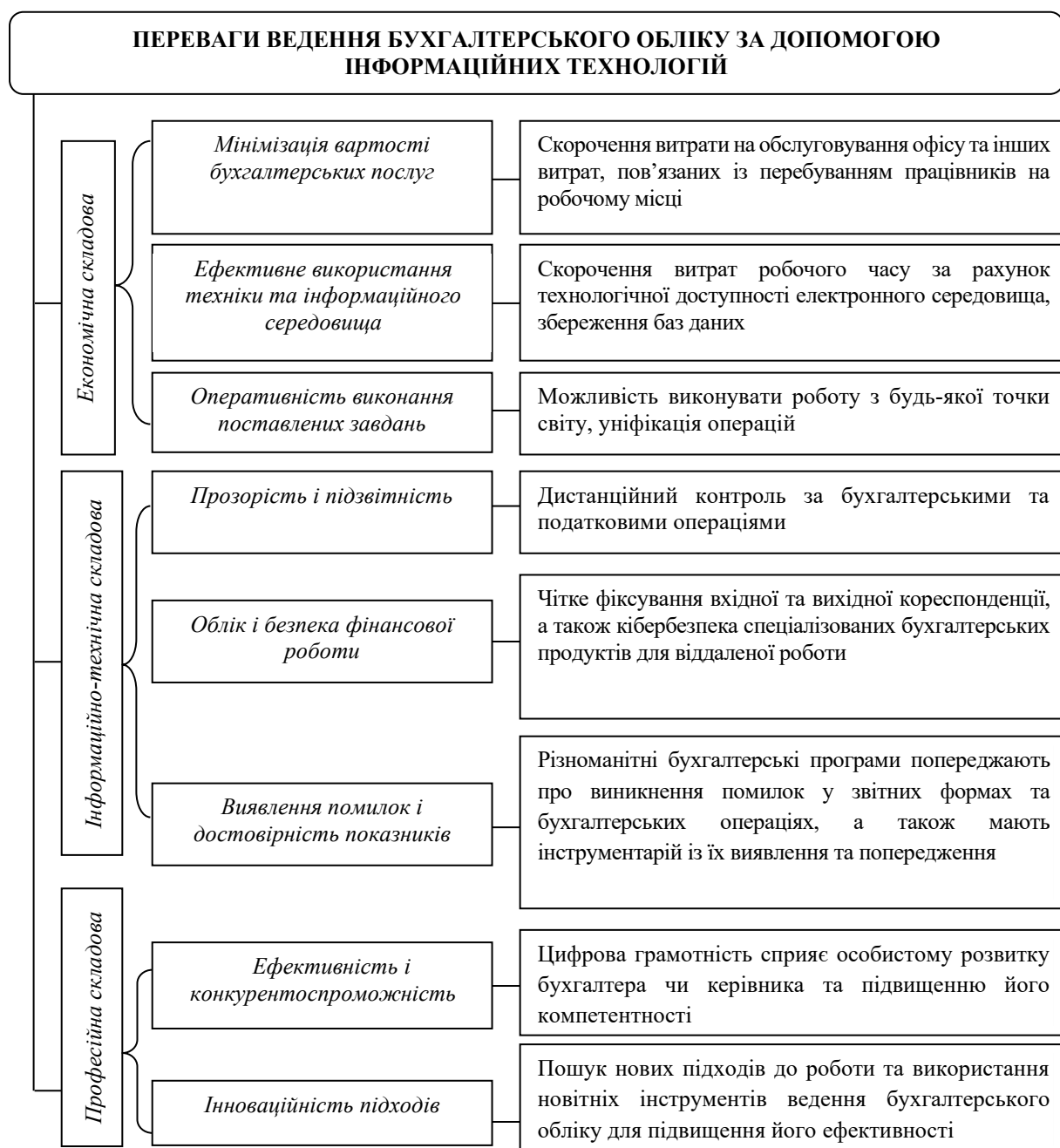

Рисунок 3. Переваги організації ведення бухгалтерського обліку в цифровому форматі

Джерело: сформовано авторами за даними джерела [2].

Розглянувши висвітлені переваги використання цифрових підходів до зміни ведення бухгалтерського обліку із традиційного паперового формату в його аналог – електронний, можна зауважити, що він забезпечує оптимізацію роботи бухгалтерської служби, економить час, фінансові ресурси, підвищує професійну компетентність, а також забезпечує контроль із боку керівника суб'єкта господарювання. Поряд із цим доречно вказати, що наведені переваги ведення бухгалтером обліку не є вичерпними, і можуть стосуватися не лише бухгалтерських спеціалізованих програм, а й податкового, статистичного, митного та інших напрямків діяльності бізнес-суб'єкта та його взаємодії з зовнішніми контрагентами.

Використання інформаційної складової при організації ведення бухгалтерського обліку створює ряд переваг та спрощує роботу бізнес-суб'єкта, забезпечує його функціональність, фізичну безпеку працівників, економічність та інформаційну гнучкість [3].

На сьогодні ведення цифрового бухгалтерського обліку – це не тільки використання спеціалізованих бухгалтерських програм у внутрішньому середовищі суб'єкта господарювання та складання на підставі бухгалтерських даних звітності, а й вихід за межі зони внутрішнього використання програмного забезпечення. Майже всі державні інституції вимагають подання звітності в електронному форматі, а з окремими державними органами суб'єкт господарювання взаємодіє майже щоденно через подання митних чи податкових документів.

Тому розвиток цифрового обліку є послідовною тенденцією зміни підходів держави до взаємодії з бізнесом, а також безпосередньо пов'язаний із розвитком інформаційних технологій. Тобто, застосування інформаційних технологій в системі бухгалтерського обліку є невідворотною зміною традиційним паперовим підходам та необхідністю при здійсненні всіх видів господарських відносин, а також стає наріжним каменем успішного ведення бізнесу в умовах цифрової трансформації світової економіки.

Висновки. Проведеним дослідженням використання цифрових технологій при провадженні господарської діяльності встановлено, що їх можна розглядати з погляду бізнесу як розвиток інформаційної складової обміну інформаційними даними між бізнес-суб'єктами та державних органами, які виступають напрямками оптимізації ведення бізнесу та подання фінансово-бухгалтерських документів до контролюючих органів, спрощення ведення претензійно-позовної роботи, а з погляду держави – зменшення фізичної взаємодії суб'єкта господарювання та представника держави та мав би стати одним із рушійних факторів подолання корупційної складової й покликаний для мінімізації ризик-факторів із ухилення від сплати податків. Аналізуючи основні законодавчі документи, з якими постійно стикаються представники бізнесу, встановлено відсутність уніфікації обов'язкових реквізитів документа в митному, пенсійному та податковому законодавстві, та які визначаються лише різноманітними нормативними документами центральних органів виконавчої влади. Визначено, що ведення цифрового бухгалтерського обліку це не тільки використання спеціалізованих бухгалтерських програм у внутрішньому середовищі суб'єкта господарювання та складання на підставі бухгалтерських даних звітності, а й вихід за межі зони внутрішнього використання програмного забезпечення. Основною організаційною перевагою цифрового обліку є його оперативність за рахунок використання хмарних технологій зберігання інформації та електронних даних по проведених операціях у розрізі контрагентів для подальшого їх використання при повторювальних операціях, тобто створення робочого середовища для подальшого цифрового обліку та звітності. Тому ведення бухгалтерської роботи із допомогою цифрових технологій забезпечує доступ до фінансової інформації суб'єкта його бухгалтером чи керівником із будь-якої точки світу за допомогою відповідних пристроїв електронної комунікації.

Conclusions. The conducted study of the use of digital technologies in the conduct of economic activities established that they can be considered from the point of view of business, as the development of the information component of the exchange of information between business

entities and state bodies, which serves as a direction for optimizing business operations and submitting financial and accounting documents to regulatory bodies, simplification of claim-lawsuit work, and from the state's point of view – reduction of physical interaction between the business entity and the state representative and should become one of the driving factors for overcoming the corruption component and designed to minimize the risk of tax evasion factors. Analyzing the main legislative documents with which business representatives are constantly faced, it was established that there is no unification of mandatory document details in customs, pension and tax legislation, which are determined only by various regulatory documents of central executive authorities. It was determined that digital accounting is not only the use of specialized accounting programs in the internal environment of a business entity and the preparation of reports based on accounting data, but also goes beyond the area of internal use of software. The main organizational advantages of digital accounting are its efficiency due to the use of cloud technologies for storing information and electronic data on transactions carried out by counterparties for their further use in repetitive operations, i.e. creating a working environment for further digital accounting and reporting. Therefore, conducting accounting work with the help of digital technologies provides access to the subject's financial information by its accountant or manager from anywhere in the world using appropriate electronic communication devices.

Список використаних джерел

1. Digital accounting. URL: <http://digital-opportunity.co.uk/online-courses/digital-accounting> (дата звернення: 03.02.2024).
2. Digital accounting and it's benefits. *Focus Somar Audit and Tax accountants* : веб-сайт. URL: <http://focusandsomaraccountants.com/digital-accounting-and-its-benefits> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Лінінська В. І., Лемішовська О. С. Бухгалтерський облік в умовах впровадження інформаційних технологій і систем. Економіка та суспільство. 2022. Випуск № 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-23>
4. Оцінка стану розвитку сфери електронних довірчих послуг. Центральний засвідчувальний орган – Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://czo.gov.ua/development> (дата звернення: 06.02.2024)
5. Пилипенко Л. М., Воськало В. І., Яцук Т. Ю. Переваги та недоліки запровадження електронного документообігу в системі бухгалтерського обліку підприємств України. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. Випуск 8 (08). DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-30>
6. Руденко С. В., Погрібняк Д. С. Бухгалтерський облік в умовах цифровізації. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. Випуск № 1. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-290-1-46>

References

1. Digital accounting. Available at: <http://digital-opportunity.co.uk/online-courses/digital-accounting> (accessed 03 February 2024).
2. Digital accounting and it's benefits. Available at: <http://focusandsomaraccountants.com/digital-accounting-and-its-benefits> (accessed 15 February 2024).
3. Linynsjka V. I., Lemishovsjka O. S. (2022) Bukhghaltersjkyj oblik v umovakh vprovadzhenja informacijnykh tekhnologij i system [Accounting in the conditions of implementation of information technologies and systems]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-23>
4. Centraljnyj zasvidchuvaljnyj orghan M-va cyfrovoji transformaciji Ukrainy (2024). Ocinka stanu rozvytku sfery elektronnykh dovirchych poslugh [Assessment of the state of development of the field of electronic trust services]. Kyiv. Available at: <https://czo.gov.ua/development> (accessed 06 February 2024).
5. Pylypenko L. M., Vosjkalo V. I., Jacuk T. Ju. (2023) Perevaghy ta nedoliky zaprovadzhenja elektronnoho dokumentoobighu v systemi bukghaltersjkogho obliku pidpryjemstv Ukrainy [Advantages and disadvantages of the introduction of electronic document flow in the accounting system of enterprises of Ukraine]. *Cyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, vol. 8 (08). DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-30>
6. Rudenko S. V., Poghrbnjak D. S. (2021) Bukhghaltersjkyj oblik v umovakh cyfrovizaciji [Accounting in conditions of digitization]. *Visnyk Khmeljnyckogho nacionaljnogho universytetu*, vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-290-1-46>

УДК 657.658

СУТЬ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ТА ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЯ НА ШВЕЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Світлана Михалевич

*Відокремлений структурний підрозділ «Ковельський промислово-економічний
фаховий коледж Луцького національного технічного університету»,
Ковель, Україна*

Резюме. Обґрунтовано роль внутрішньогосподарського контролю в системі управління швейним виробництвом. Досліджено суть внутрішньогосподарського контролю. Проведений огляд літературних джерел дав змогу виділити різні підходи вчених до трактування досліджуваної категорії, а саме: внутрішньогосподарський контроль виділяється в окрему, самостійну функцію управління у систему, яка здійснюється управлінським персоналом; як комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, які утворюють єдине ціле. Визначено характерні особливості внутрішньогосподарського контролю, якими є: здійснення контрольних функцій особами, які є членами даного підприємства і представляють його інтереси; усестороння, систематична перевірка виробничої й фінансово-господарської діяльності; забезпечення зворотного зв'язку між структурними підрозділами підприємства, об'єктом та органом управління. Подано авторське бачення внутрішньогосподарського контролю як особливої функції управління, що направлена на систематичну й суцільну перевірку контролюваного об'єкта особами, які представляють інтереси підприємства. Розглянуто класифікацію внутрішньогосподарського контролю за часом його проведення: попередній, поточний, наступний. Досліджено, що на швейних підприємствах об'єктами попереднього контролю є: комерційні угоди на поставку товарно-матеріальних цінностей; зовнішньоекономічні (толінгові) контракти на переробку давальницької сировини; договірні зобов'язання та операції з руху виробничих запасів. Розкрито роль і значення попереднього контролю в діяльності швейних підприємств. Розкрито основні підходи та значення проведення поточного контролю у розкрийних цехах за дотриманням норм витрачання тканини та іншими операціями. Досліджено особливість здійснення наступного контролю на швейних підприємствах. Для створення раціонального руху інформаційних потоків контрольної інформації запропоновано етапи здійснення внутрішньогосподарського контролю за його видами (попередній, поточний, наступний). Об'єктами попереднього контролю на швейних підприємствах є попереднє оцінювання доцільності складання договорів як на поставку матеріалів, так і на переробку давальницької сировини, а також розроблення планових показників норм витрачання матеріалів. Об'єктами поточного контролю визначено такі напрямки його здійснення, як надходження матеріалів, їх відпуск у виробництво та використання за центрами відповідальності. Наступний контроль має забезпечити перевірку дотримання норм витрачання та проведення інвентаризації. За кожним видом внутрішньогосподарського контролю, крім об'єктів контролю, визначено відповідальні особи за його проведення та способи використання отриманої інформації.

Ключові слова: виробничі запаси, внутрішньогосподарський контроль, швейне виробництво, собівартість.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.049

Отримано 04.04.2024

UDC 657.658

THE ESSENCE OF INTERNAL ECONOMIC CONTROL AND ITS ORGANIZATION AT GARMENT ENTERPRISES

Svitlana Mikhalevich

*Separated Structural Unit «Kovel Industrial and Economic Applied College
Lutsk National Technical University», Kovel, Ukraine*

Summary. The article substantiates the role of internal economic control in the garment production management system. The essence of internal economic control has been studied. The review of literary sources made it

possible to distinguish different approaches of scientists to the interpretation of the studied category, namely: intra-economic control is separated into a separate, independent management function; into the system, which is carried out by management personnel; as a complex of interconnected and interdependent elements that form a single whole. The characteristic features of intra-economic control have been identified, which are: performance of control functions by persons who are members of this enterprise and represent its interests; comprehensive, systematic inspection of production and financial and economic activities; providing feedback between the structural divisions of the enterprise, the object and the management body. The author's vision of intra-economic control as a special management function aimed at systematic and continuous inspection of the controlled object by persons representing the interests of the enterprise is presented. The classification of internal economic control by the time of its implementation is considered: previous, current, next. It has been investigated that at sewing enterprises the objects of preliminary control are: commercial agreements for the supply of goods and material values; foreign economic (tolling) contracts for the processing of consumer raw materials; contractual obligations and operations on the movement of production stocks. The role and significance of preliminary control in the activity of sewing enterprises are revealed. The main approaches and significance of ongoing control in cutting shops for compliance with fabric consumption norms and other operations are disclosed. The peculiarity of the following control at sewing enterprises was investigated. In order to create a rational movement of information flows of control information, the stages of implementation of intra-economic control by its types (previous, current, next) are proposed. Thus, the objects of preliminary control at sewing enterprises are a preliminary assessment of the expediency of drawing up contracts both for the supply of materials and for the processing of customer raw materials, as well as the development of master indicators of material consumption norms. The following areas of its implementation are defined as the objects of current control, such as the receipt of materials, their release into production and use by centers of responsibility. The next control should ensure compliance with spending norms and inventory. For each type of internal economic control, in addition to the objects of control, the persons responsible for its implementation and the methods of using the obtained information are determined.

Key words: production stocks, internal economic control, sewing production, cost price.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.049

Received 04.04.2024

Постановка проблеми. Об'єктами внутрішньогосподарського контролю швейних підприємств є самі основні процеси діяльності, а також ресурси, які мають значний вплив на формування собівартості продукції й потребують постійного контролю за їх рухом.

Швейне виробництво відноситься до матеріаломістких. У собівартості виготовлених виробів частка матеріальних витрат становить близько 80%. А тому вагомого значення набуває чітка організація внутрішньогосподарського контролю за надходженням, зберіганням та використанням виробничих запасів.

Домінуюча позиція матеріальних витрат у собівартості виготовленої продукції швейних підприємств, значна та різноманітна кількість виробничих запасів, які використовуються у виробничому процесі, спонукають до пошуку нових підходів організації внутрішньогосподарського контролю за їх станом, наявністю та рухом.

Як показали дослідження, питанню організації внутрішньогосподарського контролю за рухом виробничих запасів на швейних підприємствах приділяється неналежна увага та значення. В результаті недостатньо взаємодіють функції управління, а отримана контрольна інформація використовується частково, що не забезпечує своєчасність прийняття ефективних управлінських рішень.

Крім того, аналіз літературних джерел показує неоднозначність підходу вчених до трактування терміну «внутрішньогосподарський контроль», форм і методів його проведення. Це свідчить про те, що дане питання потребує додаткового вивчення з метою уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературних джерелах серед вчених активно проводиться дискусія щодо термінології внутрішньогосподарського контролю. Дане питання досліджували такі науковці, як Шевчук В. О., Нападовська Л. В., Кужельний М. В. та інші. Проте на даний час немає єдиного підходу до змістовного наповнення даного поняття та його організації на швейних підприємствах.

Метою дослідження є уточнення суті внутрішньогосподарського контролю та вдосконалення його організації на швейних підприємствах за рухом виробничих запасів

у попередньому, поточному та наступному режимі з метою зменшення собівартості готових швейних виробів та підвищення ефективності виробництва.

Постановка завдання. Для того, щоб досягти поставленої мети, необхідно виконати такі завдання: уточнити економічну суть внутрішньогосподарського контролю; визначити етапи здійснення внутрішньогосподарського контролю виробничих запасів на швейних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Новий механізм господарювання, викликаний реформуванням форм власності, призвів до значних змін у підходах щодо здійснення господарського контролю в загальному та цілях, завданнях, методиці проведення внутрішньогосподарського контролю зокрема.

З цього приводу Шевчук В. О. зазначає: «що стосується наукового аспекту проблеми, то єдності в розумінні сутності контролю не досягнуто, а ситуація з його тлумачення залишається дискусійною» [1]. Досить часто вчені у своїх працях виокремлюють внутрішньогосподарський контроль як окрему функцію управління. Щоправда, у літературних джерелах радянських часів він трактується як внутрішньовиробничий, внутрішньозаводський або господарський і розглядається як спеціалізована форма управління всередині підприємства і якій підвладні всі напрямки діяльності підприємства та процеси постачання, виготовлення (виробництва) та реалізації.

Дрозд І. К., Шевчук В. О., Нападовська Л. В. розглядають внутрішньогосподарський контроль як процес, який сприяє досягненню мети та цілей, визначених підприємством, шляхом реалізації прийнятих управлінських рішень [2; 4]. Як систему безупинного спостереження визначає внутрішньогосподарський контроль Калюга Є. В. Об'єктами такого контролю є законність господарських операцій і процесів, доцільність їх здійснення, ефективність використання й стан зберігання майна і грошових коштів [5].

Кужельний М. В. зазначає, що внутрішньогосподарський контроль здійснюється всередині підприємства його адміністрацією, відповідними посадовими особами, працівниками економічних і технічних служб, громадськими організаціями, групами і постами народного контролю [3]. Бордюк А. В. сутність такого контролю вбачає у зіставленні реальних результатів господарювання зі сподіваними, аналізі їхніх відхилень, визначенні причин цих відхилень, формуванні інформації для визначення активних дій з усунення виявлених похибок [6].

Розкриваючи сутність поняття внутрішньогосподарського контролю Новікова Х. К. пропонує розглядати його як систему, яка направлена на оцінювання не лише господарської діяльності, а й функціонування всього підприємства, здійснюється управлінським персоналом у межах чинного законодавства. Це, на думку автора, дозволяє своєчасно виявляти й попереджувати негативні явища [7].

Розглядаючи досліджувану категорію, Белік В. Д. вказує на те, що вона є єдиним цілим, так як складається з елементів, що пов'язані між собою й об'єднані однією метою – досягненням поставлених цілей підприємства. При цьому, у складі цих елементів автор розглядає внутрішнє середовище, вхід до системи, суб'єкт, об'єкт, мету тощо.

Неоднозначне трактування внутрішньогосподарського контролю пояснюється тим, що виробничий цикл кожного господарюючого об'єкта відрізняється певними характеристиками та вимагає різного управлінського впливу для досягнення заздалегідь поставленої мети.

Проте характерними особливостями внутрішньогосподарського контролю є:

- 1) здійснення контрольних функцій особами, які є членами даного підприємства і представляють його інтереси;
- 2) усестороння, систематична перевірка виробничої й фінансово-господарської діяльності;

3) забезпечення зворотного зв'язку між структурними підрозділами підприємства, об'єктом та органом управління.

Отже, внутрішньогосподарський контроль необхідно розглядати як окрему, самостійну управлінську функцію, яка здійснюється особами підприємства на постійній, систематичній основі.

З'ясувавши суть внутрішньогосподарського контролю, розглянемо особливості його організації на швейних підприємствах за основною класифікаційною ознакою – часом проведення.

Відповідно до часу проведення виділяють три основні види контролю – попередній, поточний та наступний.

Попередній контроль здійснюють уповноважені на підписання документів працівники підприємства. Саме в це момент відбувається перевірка законності й доцільності проведення операцій, що передують зловживанню й порушенню норм законодавства. Особливо важливим даний вид контролю є при відпуску товарно-матеріальних цінностей зі складу у виробничі цехи, ще до моменту їх використання у процесі виготовлення продукції.

На швейних підприємствах об'єктами попереднього контролю є:

- комерційні угоди на поставку товарно-матеріальних цінностей;
- зовнішньоекономічні (толінгові) контракти на переробку давальницької сировини;
- договірні зобов'язання та операції з руху виробничих запасів.

Належний контроль за укладанням договорів на поставку виробничих запасів дасть змогу уникнути випадків, коли величина транспортно-заготівельних витрат дорівнює, а іноді й перевищує вартість самих матеріалів. Крім того, неналежне оцінювання ефективності операцій з переробки давальницької сировини призводить, як правило, до укладання економічно збиткових зовнішньоекономічних контрактів.

Наступною важливою формою є поточний контроль за використанням товарно-матеріальних цінностей безпосередньо за місцями їх використання. Ефективність поточного контролю полягає в тому, що він дає змогу вчасно виявляти недоліки, які мають місце у місцях використання цінностей і приймати рішення щодо їх усунення. Такий контроль досягається через чіткий розподіл посадових обов'язків і доведення їх до уповноважених осіб.

При проведенні поточного контролю доцільно застосовувати контрольні перевірки дотримання норм використання матеріалів, забезпечення їх зберігання на робочих місцях тощо.

Зокрема несподіваною перевіркою можна оперативно виявити неоформлені партії матеріалів у розкрійних цехах швейних підприємств, встановити причини їх виникнення та винних осіб. Крім того, зіставлення робочих лекал, прес-форм моделей штампів з еталонами забезпечує оперативний контроль за дотриманням встановлених норм витрачання тканини відповідно до розміру швейного виробу.

Наступний контроль здійснюється уже після звершення господарських операцій, а тому його ефективність у порівнянні з попередніми видами є нижчою. Проте саме наступний контроль дає змогу здійснити глибокий аналіз одриманих результатів діяльності підприємства з метою мобілізації невикористаних резервів, пошуку шляхів економії матеріалів тощо. Як правило, наступний контроль проводиться у формі ревізій, тематичних перевірок тощо.

Тому для створення раціонального руху інформаційних потоків контрольної інформації запропоновано етапи здійснення внутрішньогосподарського контролю за його видами (попередній, поточний, наступний), об'єктами, відповідальними особами та способом використання отриманої інформації (таблиця 1).

Таблиця 1. Етапи внутрішньогосподарського контролю виробничих запасів швейних підприємств

<i>Вид</i>	<i>Об'єкти контролю</i>	<i>Відповідальні за здійснення контролю</i>	<i>Спосіб використання інформації</i>
<i>Попередній контроль</i>	1. Попередня оцінка доцільності укладання комерційних угод на придбання запасів	Керівник підприємства; головний бухгалтер; відділ постачання	Коригування дотримання плану поставок та плану випуску продукції
	2. Попередня оцінювання доцільності укладання зовнішньоекономічних угод на переробку	Керівник підприємства; головний бухгалтер; відділ постачання	Коригування дотримання плану переробки сировини. Уникнення укладання збиткових контрактів
	3. Розроблення планових показників норм витрачання матеріалів	Бухгалтерія; виробничий відділ	Рациональне використання виробничих запасів
<i>Поточний контроль</i>	1. Контроль за кількістю та якістю отриманих запасів	Бухгалтерія; відділ технічного контролю; завідувачий складом; керівник підготовчого цеху; керівник розкрійного цеху	Контроль за виконанням договірних поставок та якісних характеристик матеріалів; коригування розрахункових операцій; оформлення претензійних листів
	2. Контроль за відпуском матеріалів у розкрійний цех	Бухгалтерія; керівник підготовчого цеху; керівник розкрійного цеху; технолог; завідувачий складом; майстер	Контроль за відпуском матеріалів у виробництво відповідно до норм їх витрачання; контроль за величиною матеріалів у незавершеному виробництві
	3. Контроль за ефективним використанням матеріалів за центрами відповідальності	Бухгалтерія; технолог; керівники структурних підрозділів; майстер; робітники; відділ технічного контролю	Контроль за дотриманням норм витрачання матеріалів з метою виявлення відхилень фактичних витрат від планових
<i>Наступний</i>	1. Контроль відхилень фактичних витрат матеріалів від планових	Бухгалтерія; керівники структурних підрозділів	Встановлення причин, винуватців, місць виникнення відхилень та джерел покриття перевитрати матеріалів
	2. Інвентаризація	Керівник підприємства; бухгалтерія; інвентаризаційна комісія	Коригування фактичних і облікових даних

Необхідно відзначити, що на відміну від бухгалтерського обліку організація та проведення контролю, особливо внутрішньогосподарського, не регламентується жодними нормативними й законодавчими документами. Проте це не означає, що отримана в результаті контролю інформація повинна передаватися хаотично та спонтанно.

Навпаки, організація контрольного процесу вимагає чіткого визначення – хто, коли, від кого отримує або кому передає результатну інформацію.

Висновки. За сучасних умов господарювання важливого значення набуває внутрішньогосподарський контроль виробничих запасів з метою раціонального їх використання та підвищення ефективності швейного виробництва. Викладені підходи щодо організації внутрішньогосподарського контролю за надходженням, зберіганням та використанням виробничих запасів швейних підприємств дадуть можливість сформувати необхідну інформаційну базу про їх рух для прийняття ефективних управлінських рішень. Проведені дослідження дали змогу уточнити суть внутрішньогосподарського контролю для швейних підприємств і трактувати даний термін як особливу функцію управління, направлену на систематичну й суцільну перевірку контрольованого об'єкта особами, які представляють інтереси даного підприємства.

Conclusions. The studies have shown that under modern business conditions, intra-household control of production stocks is gaining importance in order to rationally use them and increase the efficiency of garment production. The considered approaches to the organization of intra-economic control over the receipt, storage and use of production stocks of sewing enterprises will provide an opportunity to form the necessary information base on their movement for making effective management decisions. The conducted research made it possible to clarify the essence of intra-household control for sewing enterprises and to treat this term as a special management function aimed at systematic and comprehensive inspection of the controlled object by persons representing the interests of this enterprise.

Список використаних джерел

1. Шевчук В. О. Контроль господарських систем у суспільстві з перехідною економікою : проблеми теорії організації й методології : монографія. Київ : КДТЕУ, 1998. 371 с.
2. Нападовська Л. В. Управлінський облік : суть, значення та рекомендації щодо його використання в практичній діяльності вітчизняних підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2005. № 8–9. С. 50–63.
3. Кужельний М. В. Бухгалтерський облік і його контрольні функції : навч. посіб. Київ, 1985. 143 с.
4. Дрозд І. К., Шевчук В. О. Державний фінансовий контроль : навч. посібник. Київ, 2007. 304 с.
5. Калюга Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія. Київ : Ельга Ніка-Центр, 2002. 356 с.
6. Бордюк А. В. Методологічні та нормативно-правові аспекти аудиту підприємницької діяльності : монографія. Київ : Кондор, 2005. 536 с.
7. Новікова Х. К. Внутрішній контроль в системі управління діяльністю підприємств машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2015. 23 с.
8. Белік В. Д. Внутрішній контроль діяльності підприємств: організаційно-методичний підхід : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Житомир, 2011. 23 с.

References

1. Shevchuk V. O. (1998). *Kontrolj ghospodarskykh system v suspiljstvi z perekhidnoju ekonomikoju : problemy teorii orghanizacii i metodologiji: monoghrafija* [Control of economic systems in a society with a transition economy: problems of organizational theory and methodology: monograph]. Kyiv: KDTEU. (In Ukrainian).
2. Napadovska L. V. (2005) *Upravlinskyj oblik: sutj, znachennja ta rekomendacii shhodo jogho vykorystannja v praktychnij dijalnosti vitchyznjanykh pidpryjemstv* [Management accounting: the essence, meaning and recommendations for its use in the practical activities of domestic enterprises]. *Accounting and auditing*, no. 8–9, pp. 50–63.
3. Kuzhelnyi M. V. (1985). *Bukhghalterskyj oblik i jogho kontroljni funkciony : navch. posib* [Accounting and its control functions: academic. manual]. Kyiv. (In Ukrainian).
4. Drozd I. K., Shevchuk V. O. (2007). *Derzhavnyj finansovyj kontrolj : navch. posib* [State financial control: education. manual]. Kyiv. (In Ukrainian).
5. Kalyuga E. V. (2002). *Finansovo-ghospodarskyj kontrolj u systemi upravlinnja : monoghrafija* [Financial and economic control in the management system: monograph]. Kyiv: Elha Nika Center. (In Ukrainian).
6. Bordyuk A. V. (2005). *Metodologichni ta normatyvno-pravovi aspekty audytu pidpryjemnyckoji dijalnosti: monoghrafija* [Methodological and normative-legal aspects of the audit of entrepreneurial activity: monograph]. Kyiv: Condor. (In Ukrainian).
7. Novikova H. K. (2015). *Vnutrishnij kontrolj v systemi upravlinnja dijalnistju pidpryjemstv mashynobuduvannja* [Internal control in the system of management of the activities of machine-building enterprises] (PhD Thesis), Zaporizhzhia.
8. Belik V. D. (2011). *Vnutrishnij kontrolj dijalnosti pidpryjemstv: orghanizacijno-metodychnyj pidkhid* [Internal control of enterprise activity: organizational and methodical approach] (PhD Thesis), Zhytomyr.

УДК 657.1.11

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ Й ОКРЕМІ ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Микола Сороколіт

Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна

Резюме. Досліджено питання автоматизації обліку в умовах цифровізації економіки. Мета статті зумовила конкретні завдання, а саме, дослідження загальнотеоретичних підходів й окремих практичних завдань. Встановлено, що автоматизація облікових процесів дозволяє значно скоротити час на виконання рутинних завдань, зменшуючи обсяг ручної праці, що сприяє підвищенню ефективності та продуктивності праці облікових працівників. Це дає їм можливість зосередитися на важливіших аналітичних та стратегічних задачах. Використання автоматизованих систем мінімізує людський фактор, що знижує ймовірність виникнення помилок у даних. Це особливо важливо для фінансових звітів та інших документів, де точність має вирішальне значення. Автоматизовані системи обліку забезпечують кращу прозорість фінансових операцій і дозволяють здійснювати ефективніший контроль за діяльністю підприємства в умовах диджиталізації. Це сприяє підвищенню довіри з боку інвесторів, аудиторів та інших зацікавлених сторін. Швидкість опрацювання даних сучасного програмного забезпечення дозволяє опрацьовувати великі обсяги даних у реальному часі, що сприяє прийняттю оперативних управлінських рішень. Це особливо актуально в умовах швидко змінюваної економічної кон'юнктури ринку, непередбачуваних обставин та ризику. Відповідність вимогам законодавства допомагає підприємствам оперативно реагувати на зміни, швидко адаптуючи свої облікові системи до нових вимог. Це знижує ризики, пов'язані з недотриманням нормативних актів. Автоматизовані облікові системи легко інтегруються з іншими інформаційними системами підприємства (ERP, CRM, HRM тощо), що забезпечує єдину інформаційну базу та полегшує управління всіма аспектами діяльності підприємства. Це, у свою чергу, допускає зменшити витрати на адміністрування та управління даними, що в довготерміновій перспективі призводить до значної економії фінансових та людських ресурсів. Підприємства, що впровадили автоматизовані облікові системи, отримують конкурентні переваги за рахунок підвищення ефективності, прозорості та швидкості реагування на ринкові зміни. Це дозволяє їм бути більш гнучкими та адаптивними до нових викликів.

Ключові слова: автоматизація обліку, цифровізація економіки, бухгалтерський облік.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.055

Отримано 03.06.2024

UDC 657.11

AUTOMATION OF ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY: GENERAL THEORETICAL APPROACHES AND CERTAIN PRACTICAL ISSUES

Mykola Sorokolit

West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

Summary. The article examines the issue of automation of accounting in the conditions of digitalization of the economy. The purpose of the article determine specific tasks, namely, the study of general theoretical approaches and individual practical tasks. It has been established that the automation of accounting processes allows to significantly reduce the time for performing routine tasks, reducing the volume of manual work, which contributes to increasing the efficiency and productivity of accounting employees. This allows them to focus on more important analytical and strategic tasks. The use of automated systems minimizes the human factor, which reduces the likelihood of data errors. This is especially important for financial statements and other documents where accuracy is critical. Automated accounting systems provide better transparency of financial transactions and allow for more effective control over the

company's activities in conditions of digitalization. This helps increase the confidence of investors, auditors and other interested parties. The speed of data processing of modern software allows the processing of large volumes of data in real-time, which facilitates the adoption of operational management decisions. This is especially relevant in the rapidly changing economic conditions of the market, unpredictable circumstances and risk. Compliance with the requirements of the legislation helps enterprises to quickly respond to changes, quickly adapting their accounting systems to new requirements. This reduces the risks associated with non-compliance with regulations. Automated accounting systems are easily integrated with other enterprise information systems (ERP, CRM, HRM, etc.), which provide a unified information base and facilitate management of all aspects of enterprise activity. This, in turn, allows you to reduce the costs of administration and data management, which in the long term leads to significant savings in financial and human resources. Enterprises that have implemented automated accounting systems gain competitive advantages due to increased efficiency, transparency and speed of response to market changes. This allows them to be more flexible and adaptable to new challenges.

Key words: accounting automation, digitalization of the economy, accounting.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.055

Received 03.06.2024

Постановка проблеми. Цифровізації сучасного стану суспільного життя, усіх сфер управління та економічних процесів в Україні передував етап застосування комп'ютерних технологій в бухгалтерському обліку, аналізі господарської діяльності та фінансовому контролі. Триваюча у часі модернізація бухгалтерського обліку з початку 2000-х років значно змінила облік в Україні. Відтак повинні бути зміненими й підходи до обліку з дотриманням основних його принципів. Прийнято вважати, що автоматизація обліку є важливим інструментом для забезпечення ефективного управління та конкурентоспроможності підприємств в умовах цифровізації економіки. Тому актуальність теми автоматизації обліку в умовах трансформаційних процесів визначається багатьма ключовими факторами. Для реалізації мети статті поставлено завдання дослідити сучасний стан автоматизації обліку, проаналізувати її закономірності й тенденції в умовах цифровізації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В незалежній Україні вперше до питань автоматизації обліку звернувся М. Лучко [8]. Проблема застосування інформаційних технологій у бухгалтерському обліку присвячено роботи вітчизняних вчених Ф. Бутинця, М. Бенька, О. Волога, В. Гужви, В. Завгороднього, С. Івахненкова, В. Ісакова, Ю. Кузьмінського, М. Лучка, В. Муравського, П. Куцика, В. Шквіри. Окремі питання досліджували ряд науковців. Аналіз систем автоматизованого управління персоналом презентований у дослідженні Ю. Нестюк [9]. А ось А. Черножукова, Т. Лободзинська провели порівняльний аналіз автоматизованих систем бухгалтерського обліку на підприємствах України [11]. В. Грановська, Є. Феценко зазначали, що в умовах повномасштабної війни сам ринок програмних продуктів для автоматизації обліку зазнав суттєвих змін – з нього вийшло кілька компаній, бенефіціарами яких були громадяни країни агресора. Їх місце починають активно займати нові програмні продукти, в т.ч. повністю української розробки [5]. Аналіз 232 наукових статей за період 1998–2020 рр., Д. Агостіно, І. Салітерер, І. Стекколліні вказав на важливий вплив накопичення цифровізації громадської сфери на виготовлення та використання даних. Вони сформулювали думку щодо постійно триваючого перетворення й модернізації бухгалтерського обліку шляхом його інтегрування з новими інформаційними й цифровими технологіями [12].

Віддаючи відповідну повагу багатьом ученим, які зробили вагомий внесок у вирішення проблем окресленого кола питань, вважаємо, що окремі проблеми автоматизації обліку розглянуто недостатньо.

Мета роботи полягає в дослідженні окремих організаційних, теоретичних, концептуальних і практичних питань автоматизації обліку в умовах цифровізації економіки в процесі диджиталізації та цифрової трансформації економіки.

Постановка завдання. Сформульована мета передбачає розв'язання цілої низки конкретних завдань, вирішення котрих дозволить встановити закономірності й тенденції комп'ютеризації бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу. Є підстави вважати, що розвиток ринкових відносин в Україні тісно пов'язаний зі зміною загальної парадигми управління. Згідно з цим значно змінюються вимоги до загальної системи менеджменту, і в першу чергу, в частині її інформаційного забезпечення.

Не зважаючи на невірогідні прогнози про те, що професія бухгалтера через динамічні зміни на ринку праці втратить популярність, бухгалтери та спеціалісти з управлінської бухгалтерії завше входили до списку найзатребуваніших фахівців. Дані вказують на те, що роботодавці прагнуть, щоби фаховий працівник бухгалтерії міг вести первинну документацію, працював у комп'ютерній програмі, також додатковими будуть навички праці з договорами й уміння опрацьовувати з програмами Microsoft Office, англійська та робота в команді також потрібні.

Зібраний нами і проаналізований у процесі написання статті фактичний матеріал дозволяє вказати на те, що кількість підприємств у довоєнний період в Тернопільській області зростала (таблиця 1).

Таблиця 1. Кількість суб'єктів господарювання Тернопільської області за видами економічної діяльності у 2021 році [16]

	Код за КВЕД-2010	Усього, одиниць	У тому числі			
			Підприємства		Фізичні особи-підприємці	
			Одиниць	У відсотках до загальної кількості діючих підприємств	Одиниць	У відсотках до загальної кількості діючих фізичних осіб-підприємців
Усього		38225	5136	100,0	33089	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	A	1677	1094	21,3	583	1,8
Промисловість	B+C+D+E	2634	899	17,5	1735	5,2
Будівництво	F	986	407	7,9	579	1,8
Гуртова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	17513	1001	19,5	16512	49,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	2238	212	4,1	2026	6,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	1314	89	1,7	1225	3,7
Інформація та телекомунікації	J	3475	172	3,4	3303	10,0
Фінансова й страхова діяльність	K	190	37	0,7	153	0,5
Операції з нерухомим майном	L	1429	449	8,7	980	3,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	1941	244	4,8	1697	5,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	779	239	4,7	540	1,6
Освіта	P	304	23	0,5	281	0,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	931	201	3,9	730	2,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	228	21	0,4	207	0,6
Надання інших видів послуг	S	2586	48	0,9	2538	7,7

Аналізуючи дані цієї таблиці, можливо сформулювати висновок щодо великої потреби в програмних засобах комп'ютеризації обліку у вищезазначених підприємств різних галузей економіки. Автоматизація обліку може суттєво підвищити ефективність бізнесу, зменшити кількість помилок та заощадити час. Проте під час упровадження автоматизованих систем обліку можуть виникати деякі питання. Основні з них включають ряд загальновідомих, але й одночасно складних проблем, вирішення котрих індивідуально на кожному підприємстві дозволить досягти визначеної мети. Перевіримо висунуте припущення.

Прийнято вважати, що, в першу чергу, варто виділити складність інтеграції. Як свідчать результати впровадження комп'ютеризації обліку, існуючі системи та процеси на підприємстві можуть бути несумісні з новою автоматизованою системою. Згідно з цим потреба в інтеграції з іншими програмними продуктами може бути технічно складною та дорогою. Відзначимо також людський фактор – користувацький супротив. Працівники бухгалтерії й інших служб можуть чинити опір змінам та новим технологіям, особливо якщо не розуміють переваг або потрібні значні зусилля для їх освоєння. У зв'язку з викладеним вище виникатиме необхідність навчання персоналу для роботи з новою бухгалтерською програмою.

Однією з найважливіших особливостей досліджуваного об'єкта є необхідність забезпечення безпеки даних. Тому ризик втрати або несанкціонованого доступу до конфіденційних даних, захист від кібератак, зокрема уразливостей в порядку, є значною проблемою в багатьох системах опрацювання облікової інформації. Слід також враховувати й помилки в налаштуванні та впровадженні автоматизованого робочого місця бухгалтера. Відповідно до цього їх неправильні налаштування можуть призвести до помилок в обліку та звітності. У зв'язку з цим потреба в детальному тестуванні системи перед повноцінним запуском є необхідним елементом якості бухгалтерського обліку.

У такий же спосіб знаходить свій вияв вартість проекту та залежність від постачальників. Високі витрати на розроблення, впровадження та підтримання системи, необхідність постійних оновлень і технічного підтримання є невідмінними елементами, що супроводжують цей процес. Також можливість залежності від конкретних постачальників програмного забезпечення й ризик втрати підтримки або закриття компанії-постачальника можуть створити непередбачувані проблеми. Так само як і складність масштабування. З одного боку, важкість адаптації системи під зміни в бізнес-процесах або зростання обсягів даних, з іншого, – потреба в регулярних оновленнях та удосконаленнях.

Слід мати на увазі також і юридичні та регуляторні вимоги. До них належать необхідність дотримання законодавства та стандартів у сфері обліку та захисту даних і потреба в регулярному оновленні системи відповідно до змін у законодавстві.

Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, що включає ретельне планування, залучення кваліфікованих фахівців, навчання персоналу та постійний моніторинг ефективності автоматизованих систем обліку.

Запровадження комп'ютеризації обліку вимагає ретельного планування та виконання комплексу початкових робіт. Їх виконання на практиці допоможе ефективно впровадити автоматизацію обліку і забезпечить безперебійну роботу нової системи.

У першу чергу, потрібно оцінити потреби управління інформаційними потоками й провести необхідне планування. З цієї метою слід визначити, які саме аспекти обліку потребують автоматизації, проаналізувати поточні процеси обліку та визначити їхні слабкі місця, дослідити схему документообігу та створити детальний план запровадження комп'ютеризації, включаючи часові рамки, наявний фінансовий бюджет та людські й технічні ресурси. Від початкового етапу впровадження залежатимуть наступні кроки.

Прийнято вважати, що вибір програмного забезпечення має велике значення. Дослідження ринку програмних продуктів для обліку ставить на меті вибір програмного забезпечення, яке найкраще відповідає потребам, та перевірка можливості налаштування під специфічні вимоги. Ринок в Україні пропонує такі програмні продукти: Платформа «ФІТ-Бюджет» для ведення бухобліку в бюджетних установах + ЗАРПЛАТА, Автоматизація оновлення курсів валют у реальному часі від порталу Minfin.com.ua, MASTER:Бухгалтерія – 100% український програмний продукт, Комплексна автоматизації бухгалтерського обліку, обліку зарплати і кадрів, документообігу, виробництва та CRM, BAS Бухгалтерія, Інтернет Бухгалтерія iBuh.Online, Програмний комплекс «Дебет Плюс» – конфігурація «Для бюджетних

та державних установ», «Для медичних закладів», «Для освітніх установ», «Сільське господарство», «Для комунальних підприємств (водоканал, ЖЕК, ОСББ, та інші)», «Хлібзавод, пекарня», «Виробництво і переробка» та інші, SMARTFIN.UA – українська онлайн-бухгалтерія для малого та середнього бізнесу. Зарплата, кадри, звітність та облік ФОП, Zarplata 24 – онлайн-калькулятор для розрахунку заробітної плати та формування зарплатних документів, Торгсофт – програма обліку товару. Комплексна автоматизація бізнесу, BAS Бухгалтерія від Актив-Софт, Бухгалтерська програма KBS – Облік Бюджетної Організації. KBS – Облік КНП, Бухгалтерська програма BookKeeper: повноцінне ведення обліку та складання звітності онлайн, Програмні комплекси зі штучним інтелектом професійного бухгалтера: «ЕЛФІ КАЗНАЧЕЙ» для бюджетних організацій; «ЕЛФІ 10.1» для малих та середніх підприємств (виробництво, торгівля, послуги); «ЕЛФІ Мрія» для неприбуткових організацій; «ЕЛФІ ПІДПРИЄМСТВО» (SQL Server) для великих промислових підприємств, Бухгалтерія Онлайн від Приватбанку, ПК для бюджетних організацій «Crystal Finance Millennium», Програмний комплекс «АБ ОФІС», Сервіс WebЗвіт, Онлайн-бухгалтерія Діловод, ПК Універсал, УкрБланк, Безкоштовне програмне забезпечення для розпорядників та отримувачів бюджетних коштів Державного та місцевих бюджетів, УкрСклад, Бухгалтерська програма «Хепі-Бух», УкрЗарплата, «Інфо-ідприємство», Онлайн бухгалтерія iFin [1].

У зв'язку з російською агресією на території України все більше підприємств, не бажаючи фінансувати армію окупанта, відмовляються від російських софтів з фінансового на складського обліку. За Указом Президента України № 227/2023 від 15 квітня 2023 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2023 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» Україна офіційно ввела санкції проти низки російських ІТ-компаній. До списку потрапила «ІС», під санкціями також «Програмні продукти «Парус» і АТ «Ситронікс», які спеціалізуються на автоматизації. Указ діє з 18 квітня 2023 року [3]. Однак знайти справді гарний продукт не так і просто. У зв'язку з наведеним вище неповний список програм української розробки з обліку товарів та продажів такий: HugeProfit; Dilovod; TOPГСОФТ; УкрСклад; Квітка Торгівля»; Афіна; ОБОРОТ; IBS; ERP Foss; ZStore (Zippy-склад) jSolutions; Quincefin (Квінсфін) [2].

Далі з'ясуємо питання технічного забезпечення процесу автоматизації. Як свідчать дані, важливим є забезпечення наявності необхідного апаратного забезпечення (комп'ютери, сервери, мережеве обладнання). У такий же спосіб знаходить свій вияв перевірка сумісності наявного обладнання з обраним програмним забезпеченням. У цьому розумінні інсталяція та налаштування програм має важливе значення.

Є підстави вважати, що для забезпечення якості облікової інформації важливою є міграція даних – підготовка інформації до перенесення з існуючих систем або паперових документів до нового програмного забезпечення й забезпечення правильності та повноти перенесених даних. Дослідження цієї проблеми у різні часи довело, що навчання персоналу безсумнівно становить вагомий аспект. При цьому важливої ролі набуває організація навчання для співробітників, які будуть використовувати нове програмне забезпечення й залучення спеціалістів-тренерів або фахівців від постачальника програмного забезпечення для проведення навчальних сесій.

Є впевненість у тому, що проведення тестування системи автоматизації обліку в реальних умовах для виявлення можливих проблем, виправлення виявлених помилок та недоліків дасть можливість поступового впровадження системи у повсякденну роботу. При цьому моніторинг і підтримка, регулярна перевірка роботи системи та оновлення її потреби буде забезпечувати технічну підтримку користувачів й дозволить упроваджувати нові функції та оновлення програмного забезпечення.

Дискусійним є питання оцінювання ефективності комп'ютеризації бухгалтерського обліку. Автор переконливо доводить, що аналіз ефективності впровадженої системи дає підстави стверджувати те, що відсутній єдиний підхід до її встановлення. Якість й обґрунтованість цього процесу встановлюють не тільки об'єкт вкладень у нього. Вони також свідчать про наявну кваліфікацію й обізнаність замовника й розробника, рівень менеджменту в розробленні бізнес-стратегії підприємства. Із цього випливає й очевидним стає те, що впровадження проекту автоматизації обліку є головним чином методом аналізу й стратегічного планування роботи підприємства з метою досягнення його безперервності.

Вважаємо, що збирання відгуків від користувачів цього процесу є елементом для подальшого вдосконалення процесів, що відбуватимуться в майбутньому.

Електронне ведення документації в бухгалтерському обліку полегшує роботу бухгалтерів, зменшує час, необхідний для виконання операцій та забезпечує більшу точність та надійність обліку фінансових операцій. Воно дозволяє зберігати, опрацьовувати та управляти великим обсягом фінансової інформації швидко та ефективно. Замість паперових документів, бухгалтери використовують електронні системи зберігання, такі, як облікові програми або хмарні сховища. Це дозволяє ефективно організовувати інформацію та швидко знаходити необхідні документи. Електронні системи допускають автоматизувати багато процесів документообігу, таких, як введення даних, розподіл документів на відповідальних осіб, підписання та затвердження документів. Електронні системи надають можливість захисту конфіденційної інформації шляхом встановлення обмежень доступу до документів за різними рівнями прав доступу. Електронні системи надають інструменти для аналізу фінансових даних та підготовки різних звітів, які можуть бути зручно генеровані за допомогою вбудованих функцій програм.

Хмарні обчислення дозволяють зберігати фінансові дані в безпечному хмарному сховищі, що дає можливість отримувати доступ до них з будь-якого місця, де є Інтернет. Хмарні технології в бухгалтерському обліку стали надзвичайно популярними, оскільки вони пропонують багато переваг для підприємств будь-якого розміру. Багато хмарних платформ надають високий рівень безпеки даних, включаючи шифрування, резервне копіювання та захист від кібератак. Вони дозволяють кільком користувачам одночасно працювати з одними й тими ж даними, спрощують спільну роботу над фінансовими документами. Багато хмарних платформ автоматично оновлюються, що дозволяє користувачам завжди працювати з оновленою версією програми, а також отримувати технічну підтримку в разі потреби. Замість витрат на обладнання та програмне забезпечення, підприємства можуть використовувати хмарні рішення за оплату відповідно до використання, що може бути економічно вигідно. Багато хмарних платформ мають можливості для інтеграції з іншими програмними рішеннями, такими, як системи електронного документообігу, платіжні системи тощо.

Висновки. На нашу думку, автоматизація обліку має значний вплив на бізнес-процеси, продуктивність праці й управління даними. Вважаємо, що її впровадження суттєво підвищує ефективність бізнесу, зменшує фінансові ризики та покращує загальну конкурентоспроможність підприємства. Очевидно, що автоматизовані системи знижують ймовірність людських помилок і зменшують час, необхідний для виконання рутинних завдань, таких, як введення даних, опрацювання транзакцій та генерація звітів. Хоча впровадження комп'ютерного обліку може вимагати значних інвестицій, у довготерміновій перспективі це може призвести до зниження витрат на персонал та підвищення ефективності операцій. За нашим переконанням, автоматизовані системи повинні мати вбудовані засоби захисту даних, включаючи резервне копіювання, шифрування та контроль доступу. Це, у свою чергу, сприятиме збереженню конфіденційності та цілісності інформації. Є очевидним, що технологія облікових процесів в умовах автоматизації може легко масштабуватися у міру розширення бізнесу, забезпечуючи підтримку збільшення обсягів операцій без значного збільшення витрат.

Conclusions. In our opinion, accounting automation has a significant impact on business processes, productivity and data management. We believe that its implementation significantly increases business efficiency, reduces financial risks and improves the overall competitiveness of the enterprise. Obviously, automated systems reduce the likelihood of human error and reduce the time required to complete routine tasks such as data entry, transaction processing, and report generation. Although the implementation of computerized accounting may require a significant investment, in the long run, it can lead to reduced personnel costs and improved operational efficiency. We believe that automated systems often have built-in data protection measures, including backup, encryption and access control. This in turn contributes to the preservation of confidentiality and integrity of information. It is clear that automation accounting technology can easily scale as the business grows, supporting increased volumes of operations without significantly increasing costs.

Список використаних джерел

1. Програмне забезпечення для бухгалтера. Автоматизація обліку. URL: <https://buhgalter911.com/uk/programmy/avtomatizaciya-ucheta/> (дата звернення: 28.05.2024).
2. Топ-12 українських сервісів з фінансового та складського обліку. URL: <https://h-profit.com/blog/top-12-ukrainskih-servisiv-z-finansovogo-ta-skladskogo-obliku/> (дата звернення: 28.05.2024).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2023 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України № 227/2023 від 15 квітня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2272023-46525> (дата звернення: 28.05.2024).
4. Власюк С. Огляд класифікаційних ознак програмних продуктів автоматизації бухгалтерського обліку. Економічний аналіз. 2010. Випуск 6. С. 43–45.
5. Грановська В. В., Фещенко Є. А. Ефективність та переваги автоматизованих систем у розрахунку заробітної плати для українських компаній. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-118>
6. Курган Н. В. Автоматизація обліку експортної діяльності IT-підприємств України. Оглядова стаття. URL: 10.15276/EJ.01.2023.3 (дата звернення: 28.05.2024).
7. Курган Н. В. Обґрунтування вибору ERP-рішення для цифровізації обліку, аналізу та управління на підприємстві України. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2020. № 17. С. 238–249. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216359/216454> (дата звернення: 28.05.2024).
8. Лучко М. Р. Основи побудови АРМ бухгалтера. Навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1993.
9. Нестюк Ю. Ю. Аналіз недоліків та переваг існуючих автоматизованих систем управління персоналом : матеріали І наук.-техніч. конф. підрозділів ВНТУ, м. Вінниця, 10–12 березня 2021. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2021/paper/download/11471/9582> (дата звернення: 15.05.2024).
10. Сімаков К. І., Рудман В. І. Аналіз впровадження та використання систем автоматизації бухгалтерського обліку на вітчизняних підприємствах. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-209-215](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-209-215)
11. Черножукова А. М., Лободзинська Т. П. Порівняльний аналіз автоматизованих систем бухгалтерського обліку на підприємствах України. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5661> (дата звернення: 28.05.2024).
12. Agostino D., Saliterer I., Steccolini I. Digitalization, accounting and accountability: A literature review and reflections on future research in public services. Financial Accountability & Management. 2021. № 38 (2). DOI: <https://doi.org/10.1111/faam.12301>
13. Kovalevska N., Nesterenko I., Lutsenko O., Nesterenko O., Hlushach Y. Problems of accounting digitalization in conditions of business processes digitalization. Amazonia Investiga. 2022. Volume 11. Issue 56. P. 132–141. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.14>
14. Faccia A., Petratos P. Blockchain, Enterprise Resource Planning (ERP) and Accounting Information Systems (AIS): Research on e-Procurement and System. Applied sciences. 2021. No. 11. DOI: <https://doi.org/10.3390/app11156792>
15. Rice E. The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses. 2011. P. 336. URL: <https://ia601206.us.archive.org/31/items/TheLeanStartupErickRies/The%20Lean%20Startup%20-%20Erick%20Ries.pdf>. (дата звернення: 28.05.2024).
16. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2021 році в Тернопільській області. URL: <https://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoDP.html> (дата звернення: 28.05.2024).

References

1. Prohramne zabezpechennia dla bukhhaltera. Avtomatyzatsiia obliku. Available at: <https://buhgalter911.com/uk/programmy/avtomatizaciya-ucheta/> (accessed 28 May 2024).
2. Top-12 ukrainskykh servisiv z finansovoho ta skladskoho obliku. Available at: <https://h-profit.com/blog/top-12-ukrainskih-servisiv-z-finansovogo-ta-skladskogo-obliku/> (accessed 28 May 2024).
3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 kvitnia 2023 roku “Pro zastosuvannia ta vnesennia zmin do personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)”: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 227/2023 vid 15 kvitnia 2023 roku. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2272023-46525> (accessed 28 May 2024).
4. Vlasuiuk S. (2010) Ohliad klasyfikatsiinykh oznak prohramnykh produktiv avtomatyzatsii bukhhalterskoho obliku [Overview of classification features of accounting automation software products]. Ekonomichniy analiz, vol. 6, pp. 43–45.
5. Hranovska V. V., Feshchenko Ye. A. Efektyvnist ta perevahy avtomatyzovanykh system u rozrakhunku zarobitnoi platy dla ukrainskykh kompanii. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-118>
6. Kurhan N. V. Avtomatyzatsiia obliku eksportnoi diialnosti IT-pidpriemstv Ukrainy. Ohliadova stattia. Available at: 10.15276/EJ.01.2023.3 (accessed 28 May 2024).

7. Kurhan N. V. (2020) Obgruntuvannya vyboru ERP-rishennia dlia tsyfrovizatsii obliku, analizu ta upravlinnia na pidpriemstvi Ukrainy [Justification of the choice of erp-solution for digitalization of accounting, analysis and management at the enterprise of ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI"*, no. 17, pp. 238–249. Available at: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216359/216454> (accessed 28 May 2024).
8. Luchko M.R. (1993) *Osnovy pobudovy ARM bukhhaltera* [Basics of building an accountant workstation]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: ISDO.
9. Nestiuk Yu. Yu. (2021) Analiz nedolikh ta perevah isnuichykh avtomatyzovanykh system upravlinnia personalom [Analysis of the disadvantages and advantages of existing automated personnel management systems]. *Materialy L naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, Vinnytsia, 10–12 bereznia*. Available at: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2021/paper/download/11471/9582> (accessed 15 May 2024).
10. Simakov K. I., Rudman V. I. Analiz vprovadzhennia ta vykorystannia system avtomatyzatsii bukhhalterskoho obliku na vitchyznianskykh pidpriemstvakh. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-209-215](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-209-215)
11. Chernozhukova A. M., Lobodzynska T. P. Porivnialnyi analiz avtomatyzovanykh system bukhhalterskoho obliku na pidpriemstvakh Ukrainy. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5661> (accessed 28 May 2024).
12. Agostino D., Saliterer I., Steccolini I. (2021) Digitalization, accounting and accountability: A literature review and reflections on future research in public services. *Financial Accountability & Management*, no. 38 (2). DOI: <https://doi.org/10.1111/faam.12301>
13. Kovalevska N., Nesterenko I., Lutsenko O., Nesterenko O., Hlushach Y. (2022) Problems of accounting digitalization in conditions of business processes digitalization. *Amazonia Investiga*, vol. 11, issue 56, pp. 132–141. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.14>
14. Faccia A., Petratos P. (2021) Blockchain, Enterprise Resource Planning (ERP) and Accounting Information Systems (AIS): Research on e-Procurement and System. *Applied sciences*, no. 11. DOI: <https://doi.org/10.3390/app11156792>
15. Rice E. (2011). *The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses*, pp. 336. URL: <https://ia601206.us.archive.org/31/items/TheLeanStartupErickRies/The%20Lean%20Startup%20-%20Erick%20Ries.pdf> (accessed 28 May 2024).
16. Kilkist diiuchykh subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2021 rotsi v Ternopilskii oblasti. Available at: <https://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoDP.html> (accessed 28 May 2024).

УДК 657

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Тетяна Королук; Сергій Співак; Роман Капустяк

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
Тернопіль, Україна*

Резюме. Організація бухгалтерського обліку на підприємстві є складним та багатограним процесом, який вимагає не тільки професіоналізму з боку бухгалтера, але й відповідності вимогам законодавства та правил організації бухгалтерського обліку. Відповідно організація бухгалтерського обліку на підприємстві в Україні вимагає глибокого розуміння вимог законодавства та власних потреб підприємства. Вибір оптимального способу ведення обліку залежить від бізнес-моделі, масштабу підприємства та доступних ресурсів, що сприяє ефективному управлінню господарськими процесами і відповідальному формуванню фінансової звітності. Це є важливою складовою діяльності підприємства, яка регулюється Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність». Згідно з цим законом власник підприємства має право обирати спосіб ведення обліку залежно від своїх потреб і умов, у яких функціонує підприємство. Організаційні питання також включають встановлення видів фінансової, податкової та статистичної звітності, які підприємство буде подавати. Це визначається типом власності, організаційно-правовою формою підприємства, його розмірами та обсягом діяльності. Чітко організований бухгалтерський облік гарантує правильність записів і постійне відображення господарських операцій протягом звітного періоду. При організації бухгалтерського обліку на підприємстві можуть виникати різні проблемні питання, які потрібно уникати або вирішувати для забезпечення точності та ефективності обліку. До таких питань належать питання, що стосуються організаційної структури бухгалтерського обліку, технологій і методів ведення обліку. Вирішення проблем при організації бухгалтерського обліку на підприємстві передбачає впровадження ефективної організаційної структури, налагодження відповідальності, надання достатньої кваліфікації персоналу, використання сучасних технологій та регулярне оновлення бухгалтерських політик і процедур. Загалом організаційні аспекти бухгалтерського обліку на підприємстві визначаються необхідністю високої якості інформаційних потоків, забезпеченням відповідності законодавчим вимогам і оптимізацією внутрішніх процесів. Правильна організація бухгалтерського обліку сприяє зміцненню фінансової стійкості підприємства та підвищенню його конкурентоспроможності на ринку.

Ключові слова: бухгалтерський облік, наказ, закон, форма організації обліку, посадові інструкції, договір.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.063

Отримано 10.05.2024

UDC 657

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF ACCOUNTING AT THE ENTERPRISE

Tetyana Korolyuk; Serhii Spivak; Roman Kapustyak

Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine

Summary. Organization of accounting at the company is a complex and multifaceted process that requires not only professionalism on the part of the accountant, but also compliance with the requirements of the law and the rules for organizing accounting. Accordingly, the organization of accounting at a company in Ukraine requires a deep understanding of the requirements of the law and the company's own needs. The choice of the optimal method of accounting depends on the business model, the scale of the enterprise and available resources, which contributes to the effective management of business processes and responsible preparation of financial

statements. This is an important component of the company's activities, which are regulated by the Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting». According to this law, the owner of a company has the right to choose the method of accounting depending on his or her needs and the conditions in which the company operates. Organizational issues also include determining the types of financial, tax, and statistical reporting the company will submit. This is determined by the type of ownership, organizational and legal form of the company, its size and scope of activities. Well-organized accounting guarantees the accuracy of records and the constant reflection of business transactions during the reporting period. When organizing accounting at an enterprise, various problematic issues may arise that need to be avoided or resolved to ensure the accuracy and efficiency of accounting. Such issues include those related to the organizational structure of accounting, technologies and methods of accounting. Solving the problems of the organization of accounting at an enterprise involves implementing an effective organizational structure, establishing accountability, providing sufficient staff qualifications, using modern technologies and regularly updating accounting policies and procedures. In general, the organizational aspects of accounting at an enterprise are determined by the need for high quality information flows, ensuring compliance with legal requirements and optimizing internal processes. Proper organization of accounting contributes to strengthening the financial stability of the company and increasing its competitiveness in the market.

Key words: accounting, order, law, form of accounting organization, job descriptions, contract.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.063

Received 10.05.2024

Постановка проблеми. Організаційні аспекти бухгалтерського обліку на підприємстві є важливою складовою успішної діяльності будь-якого підприємства. Вони забезпечують систематизацію та контроль облікових даних, що дозволяє керівництву приймати обґрунтовані управлінські рішення. Від ефективної організації бухгалтерського обліку залежить не тільки фінансова стабільність, але й можливість розвитку підприємства. У сучасних умовах глобалізації та цифровізації бізнесу значення цих аспектів стає ще актуальнішим. Розроблення чіткої системи обліку сприяє зменшенню ризиків та запобіганню фінансових помилок. Крім того, правильна організація бухгалтерського обліку дозволяє підприємству дотримуватися законодавчих вимог та уникати санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації бухгалтерського обліку присвячена значна кількість праць вітчизняних науковців, зокрема М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, О. П. Войналович, Й. Я. Даньків, В. П. Завгороднього, М. В. Кужельного, В. С. Лень, Л. Г. Ловінської, В. М. Пархоменка, М. С. Пушкаря, В. В. Сопка, П. Я. Хомин та ін. Зміни в організації обліку на підприємствах відображають загальні тенденції в цифровізації бізнесу, розвитку нових технологій і змінах регуляторних вимог. Підприємствам важливо адаптувати свої облікові практики до цих тенденцій для підвищення ефективності, безпеки та прозорості господарських процесів. Зазначені питання організації обліку потребують подальшого дослідження.

Метою статті є розгляд організаційних аспектів бухгалтерського обліку, їх вплив на діяльність підприємства та можливі шляхи вдосконалення цих процесів.

Постановка завдання. Для забезпечення досягнення мети дослідження необхідно дослідити основні підходи до організації бухгалтерського обліку на підприємстві; визначити вплив організаційних аспектів обліку на ефективність управління на підприємстві; аналіз проблем, що виникають при організації бухгалтерського обліку; розробити рекомендації щодо покращення організації бухгалтерського обліку для підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Організаційні аспекти бухгалтерського обліку на підприємстві є важливим елементом ефективного управління на підприємстві та забезпеченням відповідності законодавчим вимогам. Цей процес включає в себе широкий спектр дій та процедур, що мають на меті забезпечити точність облікових даних, їх доступність і надійність. Основні фактори, які впливають на організацію бухгалтерського обліку на підприємстві, наведено на рисунку 1. Ці фактори взаємодіють між собою і формують комплексну картину того, як підприємство веде облік.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» організаційні аспекти системи бухгалтерського обліку відносять до сфери відповідальності власника підприємства [1]. Саме власник повинен прийняти рішення, хто буде вести облік на підприємстві. У випадку рішення власника не наймати працівника для ведення бухгалтерського обліку – він самостійно може виконувати це самостійно. Але такий варіант є винятком для акціонерних товариств, державних підприємств та бюджетних установ, де обов'язково повинна бути бухгалтерська служба.

Рисунок 1. Основні фактори, які впливають на організацію бухгалтерського обліку на підприємстві

Розглянемо порядок ведення бухгалтерського обліку на підприємстві згідно зі ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»:

1. *Наймання бухгалтера* (виникають трудові відносини). В цьому випадку може бути один бухгалтер або бухгалтерський підрозділ під керівництвом головного бухгалтера.

2. *Використання послуг бухгалтера-ФОП* (фізичної особи-підприємця), що є цивільно-правовими відносинами. Цей випадок може передбачати взагалі відсутність штатного бухгалтера на підприємстві.

3. *Ведення обліку іншим підприємством* – облікові послуги можуть надавати аудиторські, юридичні або бухгалтерські фірми на основі цивільно-правового договору. У таких фірмах працюють наймані працівники, які ведуть облік для клієнтів.

4. *Самостійне ведення обліку* – власник або директор підприємства можуть самостійно вести бухгалтерський облік без залучення бухгалтера. Це часто трапляється на етапі створення підприємства, коли ще немає найманих працівників.

5. *Централізована бухгалтерія* – один бухгалтерський відділ обслуговує кілька юридичних осіб. Це звичайна практика для бюджетних установ, наприклад, шкіл, які можуть вести облік через централізовану бухгалтерію у відділі освіти.

6. *Ведення обліку самозайнятою особою* – незалежна професійна діяльність бухгалтера, який надає бухгалтерські послуги. Цей варіант не використовується на практиці.

У випадку ведення обліку бухгалтером або керівником підприємства потрібно у до податкової служби подати інформацію про таку особу за формою 1-ОПП. Ця інформація подається протягом 10 днів з дня взяття на облік або є виникнення змін. Ведення обліку керівником підприємства передбачає підписання звітності лише керівником.

При веденні обліку на підприємстві бухгалтером необхідно оформити трудові відносини з ним. Слід оформити наказ про прийняття на роботу та за бажанням працівника, зробити запис у трудовій книжці. Також скласти посадову інструкцію для бухгалтера з дотримання вимог чинного законодавства [1].

У випадку ведення обліку на підприємстві фізичною особою-підприємцем необхідно укласти цивільно-правовий договір про надання бухгалтерських послуг. У даному договорі варто чітко прописувати результат надання бухгалтерських послуг, наприклад, підготовка та подання бухгалтерської звітності. Зазвичай ФОП – це зареєстрований підприємець 3 групи єдиного податку або на загальній системі оподаткування. При перебуванні підприємства на спрощеній системі, ФОП може бути на 2 групі єдиного податку.

Діяльність ФОП регламентується ПКУ, згідно з яким передбачається облік доходів або облік доходів і витрат, залежно від групи єдиного податку [2]. ФОП на спрощеній системі оподаткування може вести книгу обліку доходів або книгу обліку доходів і витрат довільним чином. Якщо ж ФОП перебуває на загальній системі, то потрібно вести книгу обліку доходів і витрат за типовою формою, але без реєстрації у податковій службі. Крім цього, ФОП подає податкову звітність щодо своєї діяльності та при найманні працівників – звітність щодо зарплати найманих працівників.

Обраний варіант форми організації бухгалтерського обліку на підприємстві затверджується наказом. Зокрема таку інформацію доцільно внести до наказу про облікову політику або до наказу про організацію бухгалтерського обліку.

До організаційних аспектів бухгалтерського обліку належить складання таких внутрішніх документів:

1. Наказ про облікову політику – складається для визначення організаційних аспектів, методики, техніки обліку. Важливо визначити конкретні методи обліку активів і зобов'язань, які передбачені положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та будуть використовуватися на підприємстві.

2. Наказ про організацію бухгалтерського обліку – цей наказ можна об'єднати із наказом про облікову політику. Може містити наступну інформацію: хто веде облік, склад інвентаризаційних комісій, хто має право підпису, яка комп'ютерна програма використовується для обліку, робочий план рахунків, перелік осіб, які можуть підписувати документи й отримувати матеріальні цінності для підприємства, журнали й реєстри, що використовуються для обліку, графік документообігу та ін.

3. Положення про касову дисципліну – складається у випадку здійснення готівкових розрахунків. Може бути окремо розроблено порядок оприбуткування готівки в касі та порядок розрахунку ліміту каси. Необхідність складання визначено вітчизняними нормативними положеннями [3].

4. Положення про оплату праці – складається при найманні працівників на підприємстві, узгоджується з профспілкою і містить інформацію про розміри тарифних ставок (окладів), відрядних розцінок робітникам, посадові оклади службовців, надбавки, доплати, премії, винагороди.

Складання наведених внутрішніх документів на підприємстві регламентує організаційні аспекти фінансового обліку згідно з чинним законодавством. При виникненні зауважень з боку контролюючих органів щодо вибору методів обліку підприємство таким чином себе захищає, дотримуючись законодавства. Також у наведених документах підприємство може затверджувати форми внутрішніх первинних та зведених документів лише для внутрішнього використання. Підприємство може вводити додаткові рахунки/субрахунки для обліку, дотримуючись діючого плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств. Крім цього, можна регламентувати інші робочі питання для внутрішнього використання.

Організаційні аспекти передбачають також визначення форм фінансової, податкової та статичної звітності, яку буде подавати підприємство. Це залежить від форми власності та організаційно-правової форми господарювання підприємства, його розмірів та обсягів діяльності [1].

Ретельно організований бухгалтерський облік забезпечує точність записів та безперервне відображення господарських операцій протягом звітного періоду. Організаційні аспекти обліку мають значний вплив на ефективність управління на підприємстві, зокрема:

1. *Точність і достовірність фінансової звітності.* Якісний бухгалтерський облік забезпечує правильне відображення фінансового стану підприємства. Точність фінансової звітності є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Якщо облік організований неправильно або недостатньо системно, це може призвести до помилок у фінансових показниках, що, в свою чергу, може спричинити непорозуміння на управлінському рівні та недовіру з боку зацікавлених сторін.

2. *Часові рамки і звітність.* Організаційні аспекти включають у себе визначення термінів і звітних періодів. Якщо облік не забезпечує своєчасної звітності, це може затримати управлінське прийняття рішень або навіть призвести до штрафних санкцій.

3. *Внутрішні контрольні процедури.* Якісні організаційні аспекти включають в себе належні внутрішні контрольні процедури, які допомагають уникнути помилок і маніпуляцій в обліку. Це може включати поділ обов'язків, перевірки, щоб забезпечити якість облікової інформації.

4. *Управлінський аналіз і стратегічне планування.* Якісний облік дозволяє збирати необхідні дані для проведення управлінського аналізу, оцінювання ризиків та планування стратегічних кроків підприємства. Інформація, яка збирається через налагоджений облік, дозволяє управлінню уникати несподіваних ситуацій і підтримувати стійкий розвиток.

5. *Система управлінського обліку й автоматизація процесів.* Сучасні технології дозволяють покращити організаційні аспекти обліку через упровадження систем управлінського обліку, що автоматизують процеси збору, опрацювання й аналізу даних. Це сприяє ефективності, швидкості й точності облікових операцій.

Правильна організація бухгалтерського обліку на підприємстві є важливим фактором для забезпечення ефективного управління, оскільки вона впливає на якість прийняття управлінських рішень, забезпечення фінансової стійкості й зростання підприємства. При організації бухгалтерського обліку на підприємстві можуть виникати різні проблеми, яких варто уникати або вирішувати для забезпечення правильності й ефективності обліку. До проблем при організації бухгалтерського обліку можуть належати: питання щодо форми організації бухгалтерського обліку, технології і техніки ведення бухгалтерського обліку та методики ведення бухгалтерського обліку. Загалом серед проблем організації бухгалтерського обліку можна виділити (таблиця 1).

Таблиця 1. Проблемні питання щодо організації бухгалтерського обліку

Проблемні питання	Характеристика
<i>Недостатність кваліфікації персоналу</i>	Недосвідчені або недостатньо кваліфіковані бухгалтери можуть призводити до помилок у веденні обліку, неправильного розподілу витрат і доходів або неправильного застосування бухгалтерських стандартів
<i>Недостатнє використання інформаційних технологій</i>	Відсутність сучасних систем управлінського обліку або погане їх використання може призводити до ручного введення даних, що збільшує ризик помилок і ускладнює аналіз інформації
<i>Недостатність внутрішніх контрольних процедур</i>	Відсутність чітких і ефективних внутрішніх контрольних процедур може призвести до фальсифікації даних, втрати активів або інших маніпуляцій, що загрожує фінансовій стійкості підприємства
<i>Неспроможність формування своєчасної звітності</i>	Відсутність чітких процедур і термінів для складання фінансової звітності може призводити до затримань у звітуванні, що ускладнює прийняття управлінських рішень та знижує довіру інвесторів чи кредиторів
<i>Невідповідність облікової політики</i>	Якщо облікова політика не відповідає законодавчим вимогам або внутрішнім стандартам, це може призвести до юридичних проблем, штрафів або навіть судових справ
<i>Конфіденційність і захист даних</i>	Відсутність заходів для захисту конфіденційної інформації може призвести до витоку даних, що порушує законодавчі вимоги і шкодить репутації підприємства
<i>Системні проблеми і технічні збої</i>	Недостатнє управління технічними аспектами обліку може призвести до втрати даних, вірусних атак або інших технічних проблем, що можуть збільшити ризик втрати інформації або перерв у роботі підприємства

Для покращення організації бухгалтерського обліку й підвищення його ефективності можна рекомендувати такі кроки (таблиця 2).

Таблиця 2. Напрями покращення організації бухгалтерського обліку

Напрямок	Характеристика
<i>Впровадження сучасних бухгалтерських програм</i>	Вибір сучасної і потужної бухгалтерської програми, яка відповідає потребам вашого підприємства, дозволяє автоматизувати багато рутинних процесів, забезпечуючи швидкість і точність обліку
<i>Налагодження внутрішніх контрольних процедур</i>	Впровадження і строге дотримання внутрішніх контрольних процедур допоможе уникнути помилок і маніпуляцій з даними. Це включає розподіл обов'язків, подвійну перевірку, аудит і регулярні огляди процедур
<i>Організація робочих процесів і потоків документів</i>	Важливо чітко організувати робочі процеси й потоки документів у межах бухгалтерського відділу. Це включає встановлення чітких правил і процедур для опрацювання й зберігання документації
<i>Підвищення кваліфікації персоналу</i>	Періодичне навчання й підвищення кваліфікації бухгалтерського персоналу допомагає оновлювати їхні знання й уміння з урахуванням змін у законодавстві й технологіях
<i>Використання аналітичних інструментів</i>	Використання аналітичних інструментів для аналізу фінансових даних дозволяє швидко виявляти тенденції, ризики і можливості для оптимізації фінансових показників
<i>Стратегічне планування і прогнозування</i>	Важливо використовувати облікову інформацію для стратегічного планування й прогнозування. Це допоможе управлінню вчасно виявляти проблеми й можливості для розвитку підприємства
<i>Автоматизація інтеграції з іншими системами</i>	Використання інтегрованих систем управління ресурсами підприємства (ERP) або CRM дозволяє автоматизувати взаємодію між бухгалтерією та іншими структурними відділами, що підвищує ефективність обслуговування клієнтів і оптимізує внутрішній управлінський облік
<i>Моніторинг і оновлення облікової політики</i>	Регулярний моніторинг і оновлення облікової політики й процедур забезпечують їхню відповідність останнім законодавчим вимогам і стандартам, що зменшує ризики й підвищує надійність фінансової звітності

Наведені напрями допоможуть забезпечити ефективну організацію бухгалтерського обліку на підприємстві, підвищуючи точність і достовірність

фінансової звітності, оптимізуючи робочі процеси й забезпечуючи підтримку стратегічного прийняття рішень.

Висновки. Організаційні аспекти бухгалтерського обліку на підприємстві відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності та ефективного управління. Чітка структура облікових процесів сприяє зниженню фінансових ризиків і підвищенню прозорості діяльності. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє автоматизувати багато рутинних операцій, що підвищує продуктивність і точність облікових даних. Важливим аспектом є дотримання законодавчих вимог та стандартів, що запобігає можливим санкціям і штрафам. Розроблення ефективних внутрішніх контрольних процедур забезпечує своєчасне виявлення та коригування помилок. Залучення кваліфікованого персоналу є критичним для підтримання високого рівня облікових процесів. До рекомендацій щодо вдосконалення організаційних аспектів бухгалтерського обліку належать упровадження нових технологій, регулярне підвищення кваліфікації працівників тощо, що може значно покращити якість обліку. Важливою складовою є також створення чіткої комунікації між різними підрозділами підприємства. Отже, ефективна організація бухгалтерського обліку сприяє не тільки фінансовій стабільності, але й загальному успіху підприємства на ринку.

Conclusions. Organizational aspects of accounting at an enterprise play a key role in ensuring financial stability and effective management. A clear structure of accounting processes helps to reduce financial risks and increase transparency. The use of modern information technologies allows automating many routine operations, which increases productivity and accuracy of accounting data. Another important aspect is compliance with legal requirements and standards, which prevents possible sanctions and fines. Developing effective internal control procedures ensures timely detection and correction of errors. Engaging qualified personnel is critical to maintaining a high level of accounting processes. Recommendations for improving the organizational aspects of accounting include the introduction of new technologies, regular staff development, etc., which can significantly improve the quality of accounting. An important component is also the establishment of clear communication between different departments of the company. Thus, an effective organization of accounting contributes not only to financial stability, but also to the overall success of the company in the market.

Список використаних джерел

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
3. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління НБУ від 29.12.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (дата звернення: 08.05.2024).

References

1. Pro bukhgaltersky oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. no. 996-XIV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (accessed 05 May 2024).
2. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 roku no. 2755-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed 08 May 2024).
3. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vedennya kasovykh operatsiy u natsional'niy valyuti v Ukraini: postanova Pravlinnya NBU vid 29.12.2017 no. 148. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (accessed 08 May 2024).

FINANCE, BANKING, INSURANCE AND THE STOCK MARKET

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

УДК 336.7

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА КІБЕРБЕЗПЕКА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталія Ситник; Ірина Половчак

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

Резюме. Сучасна епоха швидко рухається у напрямку цифрової трансформації, особливо сфера банківських послуг. Цифровізація банківських послуг охоплює впровадження новітніх технологій, автоматизацію процесів, зміни в спілкуванні з клієнтами та підвищення кібербезпеки. В сучасних умовах війни та стрімкої цифровізації, головним викликом є забезпечення кібербезпеки в контексті фінансової безпеки банків. Використання цифрових технологій хоча й приносить численні переваги, та все ж породжує нові загрози та ризики. Банки повинні приділяти особливу увагу захисту особистих даних клієнтів, запобіганню шахрайству та кібератакам. Важливо розробляти ефективні стратегії кібербезпеки, удосконалювати системи ідентифікації та аутентифікації, а також навчати персонал правильним кібергігієнічним практикам. Визначено місце України у Рейтингу цифрової конкурентоспроможності протягом 2017–2022 років, що показало її відставання у напрямку діджиталізації на фоні інших країн, оскільки Україна потрапляє в останню десятку. Проведено аналіз основних показників цифровізації банків України протягом 2018–2023 рр. Він показав позитивну тенденцію цифровізації банків України протягом аналізованого періоду. Досліджено динаміку змін основних показників діяльності банківських установ України протягом 2018–2023 рр. для оцінювання впливу цифровізації на фінансову безпеку банків. На основі цього визначено рівень фінансової безпеки банків за допомогою індикаторів та інтегрального показника. Рівень фінансової безпеки протягом аналізованого періоду був незадовільним. Мінімальне значення зафіксовано у 2019 році, 34,4%, що свідчить про небезпечний рівень фінансової безпеки банків. Максимального свого значення 61,22 показник досяг у 2021 році та мав задовільний рівень. Підкреслено, що цифровізація банківської сфери спричиняє серйозну загрозу – велику кількість кібератак та шахрайства, що вкрай негативно впливає на рівень фінансової безпеки банків. Оскільки в умовах широкомасштабного вторгнення в Україну кібератаки стають частиною війни, спрямованої на державні та ключові корпоративні веб-ресурси. Отже пріоритетним напрямком Національного банку є забезпечення кібербезпеки банківських установ у період воєнного стану.

Ключові слова: цифровізація, банківська система, кіберзахист, кібератаки, кібербезпека, фінансова безпека, індикатори фінансової безпеки, інтегральний показник фінансової безпеки.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.070

Отримано 01.04.2024

UDC 336.7

DIGITIZATION AND CYBER SECURITY IN ENSURING THE BANKS SECURITY IN WARTIME CONDITIONS

Nataliia Sytnyk; Iryna Polovchak

*Ivan Franko Lviv National University,
Lviv, Ukraine*

Summary. One of the main trends in banking in the modern world is the use of digital technologies. The implementation of digital technologies in banking contributes to the development of an inclusive society, the availability and improvement of the quality of financial services, financial literacy and culture, and management efficiency. Digitization has provided new opportunities for increasing banks' competitiveness and increasing the number of customers and institutions' profits. At the same time, it has caused new challenges and threats related to ensuring the confidentiality of information, mistrust and limited access to digital technologies, insufficient level of digital competencies, cyber-attacks, etc. The purpose of the article is to analyze trends in the financial security of Ukrainian banks in the conditions of war and rapid digitization, as well as to analyze possible cyber threats to the banking system of Ukraine. The article determines Ukraine's place in the Digital Competitiveness Rating for 2017–2022. An analysis of the main indicators of digitalization of Ukrainian banks during 2018–2023 was conducted, which showed a high level of digitalization. To assess the impact of digitalization on the financial security of banks, the dynamics of changes in the main indicators of banking institutions of Ukraine during 2018–2023 were studied. Based on this, the level of financial security of banks was determined using indicators and an integral indicator. Thus, during the analyzed period, the level of financial security of banks was assessed as unsatisfactory. It is emphasized that the digitalization of the banking sector poses a serious threat – a large number of cyber attacks and fraud, which has an extremely negative impact on the level of financial security of banks. Measures and methods of ensuring the cyber security of banks by the NBU in the conditions of a large-scale invasion of Ukraine are considered. The article analyzes the main trends in the financial security of Ukrainian banks in the context of digitalization for the period from 2018 to 2022, which showed an increase in the number of cyber attacks on the banking sector. It has been proven that the war on the territory of Ukraine has a negative effect on the functioning of the banking system. However, thanks to the effective regulatory activities of the National Bank of Ukraine, the banking system quickly adapted to negative changes, and despite military actions, terror and cyber attacks, continues its work. Digitization of the banking system remains an important factor in the development and promotion of the state's economy. It opens up new perspectives for improving customer experience, increasing efficiency and implementing innovations.

Key words: digitalization, banking system, cyber protection, cyber attacks, cyber security, financial security, indicators of financial security, integral indicator of financial security.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.070

Received 01.04.2024

Постановка проблеми. Цифровізація в банківській сфері дозволяє розширити можливості ведення банківських операцій, зберегти клієнтську базу, підвищити позиції на міжнародному фінансовому ринку, знизити витрати бізнесу та підвищити конкурентоспроможність. Однак цей процес потребує контролю для виявлення потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, у тому числі кіберзагроз, що стають особливо небезпечними для фінансової безпеки банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз ризиків, які супроводжують банківську діяльність з упровадженням нових цифрових технологій, а також удосконалення механізму кібербезпеки досліджували у своїх працях такі вітчизняні та іноземні науковці: Н. Азьмук, В. Апалькова, Дж. Кронка, Б. Кінга, П. Зиля, С. Волосович, С. Циганова, Трофіменко О. Г., Абрамова А. С., Гончарук В., Івлєєва М., Шелудько С. А., Forcadell F. J., Eisenbach T. M., Kovner A., Lee M. J. та ін. Оскільки війна вносить свої корективи та швидко змінюються умови функціонування банків, то

розвиток теми цифрової трансформації банківського сектора та виявлення шляхів покращення кіберзахисту потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження. Визначити вплив цифровізації та кібербезпеки на забезпечення фінансової безпеки банків в умовах війни.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розглянути місце України відповідно до Рейтингу цифрової конкурентоспроможності; проаналізувати основні показники цифровізації банків України протягом останніх 6-ти років; провести оцінювання впливу цифровізації на фінансову безпеку банків; здійснити дослідження динаміки основних показників діяльності банківських установ України протягом 2018–2023 рр; визначити рівень фінансової безпеки банків в умовах цифровізації на основі її індикаторів та інтегрального показника; розкрити сутність кібератак та охарактеризувати їх основні види під час війни; визначити методи протидії НБУ кібератакам з боку Росії.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз, синтез, індукція, аналогія, коефіцієнтний аналіз, метод логічного узагальнення, порівняння, графічні, табличні, статистичні методи.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабної війни в Україні банківський сектор став перед численними викликами, забезпечення безпеки. Фінансова безпека банківської системи є важливим чинником стійкості та надійності фінансової системи країни, яка збільшує довіру клієнтів й підвищує стабільність та ефективність банківської роботи. В сучасних умовах невід'ємним показником високого рівня фінансової безпеки банків є цифровізація, що є потужним механізмом, який використовує сучасні прогресивні технології, продукти інформаційних технологій та інноваційні цифрові рішення для передбачення, уникнення або подолання можливих ризиків та перешкод, які виникають у фінансовій діяльності банку.

Перехід до цифрової економіки відбувається дуже швидко. Банківські установи активно впроваджуються у нову цифрову економіку, що складається із взаємопов'язаних цифрових послуг та сервісів, базуючись на різних додатках, у тому числі мобільні. Такий процес спирається на стрімкий розвиток фінансових технологій, застосування програмних інтерфейсів (API), штучний інтелект і т. д.

У сучасних умовах інтенсивної цифровізації спостерігається поява нових інноваційних вітчизняних банківських продуктів та послуг, серед яких найбільш популярними є [1]:

- 1) Мобільний банкінг.
- 2) Інтернет-банкінг.
- 3) «Зона 24».
- 4) Електронний залишок.
- 5) POS-термінали в торговельних мережах.

За даними Juniper Research, 2024 року кількість користувачів цифрового банкінгу в світі буде близько 3,6 мільярда. Хоча на початку світової пандемії Covid-19 у 2020 році їх кількість становила 1,8 мільярда, що за 4 роки зросла вдвічі [2].

У 2018 році Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України і затвердив план заходів з її реалізації, що стало початком інтенсивної цифровізації банківської сфери [3].

Місце України відповідно до Рейтингу цифрової конкурентоспроможності серед 64 досліджуваних країн протягом 2017–2022 рр. (рисунк 1).

Рисунок 1. Україна у рейтингу цифрової конкурентоспроможності 2017–2022 рр.

Джерело: складено автором за даними [4].

Як бачимо, Україна хоч і динамічно розвивається в напрямку діджиталізації та цифровізації, але все ж потрапляє в останню десятку рейтингу. Найвищим цей показник був у 2021 році, та війна внесла свої корективи йі Україна знову опустилася на 3 сходинки до 57 місця.

Проаналізуємо основні показники цифровізації банків України протягом 2018–2023 рр. (таблиця 1).

Таблиця 1. Основні показники цифровізації банків України протягом 2018–2023 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість успішних ідентифікацій у системі BankID, млн шт.	0,021	0,3	7,57	30,1	32,8	42,9
Загальна кількість рахунків, тис. од.:	147,8	174,6	194,9	219,4	254,5	280,2
З доступом через мережу Інтернет, тис.од.	125,8	149,9	174,7	204,8	245,5	275,8
Отримання готівки, %	55	49,7	44,2	36,7	29,1	22
Безготівкові операції, %	45	50,3	55,8	63,3	70,9	76,6
Торговельні POS-термінали, млн шт.	199,8	232,1	279	333,8	375	388,1
Банкомати, млн шт.	19,4	19,6	18,3	19,5	18,8	15,8
Суб'єкти господарювання, що приймають картки, млн шт.	145,9	173,7	208,7	240,2	326,9	355,9
Кількість відділень банків, шт.	8 509	8 002	7 134	6 685	5 336	5 138
Загальна кількість випущених платіжних карток, млн шт.	59,9	68,9	73,4	89,1	88,24	115,1
Активні платіжні картки	36,9	42,2	40,4	46,3	45,9	52,1
Безконтактні платіжні картки	4	8,6	13,2	20	26,1	30,6
Токенізовані платіжні картки	-	2,5	3,9	6,7	8,3	12,4
Кількість платіжних терміналів на 1 млн населення, тис. шт.	5,2	6	7,1	8,4	9,4	10

Джерело: складено автором за даними [5]

За даними таблиці 1 можемо спостерігати позитивну тенденцію цифровізації банків України протягом аналізованого періоду.

Динаміка кількості успішних ідентифікацій у системі BankID показує стрімке зростання популярності даної системи. Показник зріс за 6 років на 42,879 млн шт. досягнувши 42,9 млн успішних ідентифікацій у 2023 році.

З 2018 року спостерігається тенденція зростання загальної кількості рахунків і різке збільшення їх частки, які відкриті для клієнтів з доступом через Інтернет.

З наведеної вище таблиці бачимо тенденцію зростання частки безготівкових операцій, де щорічно цей показник у середньому зростає на 5,7 відсотка.

Платіжна сфера ринку карток постійно розширюється. Значну частину складають торгові POS-термінали, їх кількість за даними збільшилася з 199,8 мільйона у 2018 році до 388,1 мільйона у 2023 році. Понад 85% із загальної кількості POS-терміналів підтримують безконтактну оплату. Кількість мереж, які приймають картки, зросла у 2023 році до 355,9 мільйона. Безконтактна платіжна інфраструктура отримує широке поширення, що призвело до популярності послуг, таких, як Apple Pay та Google Pay, які розпочали роботу в Україні.

Мережа банкоматів поступово відновлюється попри складні умови. Зростання кількості банкоматів з початку року становило 1,2% (до 15,8 тис. шт.).

Однак кількість відділень банків на території України щорічно зменшується, що є негативним наслідком поширення коронавірусної хвороби та війни. Це вказує на високий рівень цифровізації банків і зменшення потреби в окремих.

За 2023 рік загальна кількість випущених платіжних карток в Україні досягла 115,1 млн штук. Упродовж 2023 року інтенсивно зростала кількість безконтактних активних карток. Загалом більше половини активних карток є безконтактними. Також популярності набули токенизовані платіжні картки. Їх кількість з початку року зросла на 12,4 мільйона штук. Ці картки складають 21% від усіх активних карток [2]. У 2023 році токенизованою була кожна п'ята активна платіжна картка.

Для оцінювання впливу цифровізації на фінансову безпеку банків проведемо дослідження динаміки змін основних показників діяльності банківських установ України протягом 2018–2023 рр. (таблиця 2).

Таблиця 2. Основні показники діяльності банків України 2018–2023 рр., млн грн

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість діючих банків	77	75	73	71	67	63
З них з іноземним капіталом	37	35	33	33	29	27
Активи	1 359 703	1 493 298	1 822 841	2 053 232	2 351 678	2 942 806
У т.ч. в іноземній валюті	494 623	492 157	585 493	583 133	731 006	830 554
Кредити юридичним особам	919 071	821 936	749 335	795 513	801 413	783 864
Кредити фізичним особам	196 859	206 737	199 561	242 633	209 943	222 590
Статутний капітал	465 532	470 712	479 932	481 535	407 021	404 751
Зобов'язання	1 204 743	1 293 377	1 613 381	1 797 718	2 135 838	2 646 009
У т.ч. в іноземній валюті	587 940	568 621	648 020	613 334	799 056	867 509
Депозити фізичних осіб	406 367	552 115	646 491	726 898	933 240	1 084 281
Депозити юридичних осіб	508 457	498 157	681 892	758 434	889 526	1 260 155

Джерело: складено авторами за даними [6].

За даними, можемо сказати, що хоч кількість банків скоротилася з 77 до 63 у 2023 році, банківська система працює стабільно, незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії.

Для визначення рівня фінансової безпеки банків в умовах цифровізації проаналізуємо динаміку основних її індикаторів, визначених у Методичних рекомендаціях щодо розвитку рівня економічної безпеки протягом 2018–2023 рр (рисунок 2 та рисунок 3) [7].

Рисунок 2. Індикатори рівня фінансової безпеки банків України в умовах цифровізації 2018–2022 рр.

Джерело: складено авторами за даними [6; 7; 8; 9].

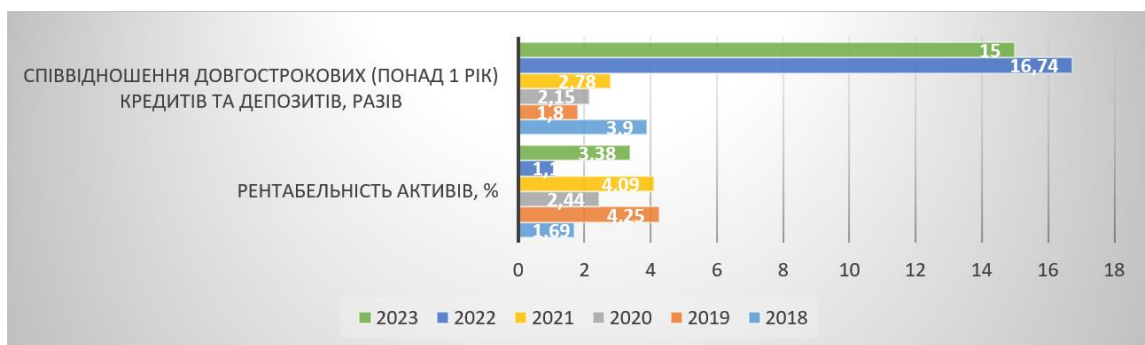

Рисунок 3. Індикатори рівня фінансової безпеки банків України в умовах цифровізації 2018–2022 рр.

Джерело: складено авторами за даними [6; 7; 8; 9].

За даними рисунку 2 значна кількість непрацюючих кредитів є головною небезпекою для банківської сфери, яка потребує негайного вирішення. Такий рівень заборгованості перед банками змушує їх шукати додаткові джерела доходу (часто не у межах закону), і зменшувати реальні доходи для зниження рівня оподаткування.

Показник співвідношення банківських кредитів і депозитів у іноземній валюті має оптимальне значення 100%, і будь-яке відхилення від цього значення розглядається як

негативне. За результатами розрахунків рівень безпеки за цим показником варіювався протягом років, а у 2023 році він був на рівні дестимулятора.

Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи перевищує встановлену норму 50%. Це може спричинити певні проблеми, такі, як збільшення концентрації ризику або зменшення конкуренції на ринку.

Співвідношення ліквідних активів до короткотермінових зобов'язань знаходиться в межах норми (90%) протягом аналізованого періоду.

Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків перевищує встановлену норму 20–25%. Така ситуація може вказувати на збільшений ризик залежності банку від іноземних інвесторів або на можливу вразливість перед змінами на міжнародних фінансових ринках. Вирішення цього питання вимагає додаткового контролю з боку регуляторів або ухвалення стратегічних рішень щодо розподілу капіталу та ризиків.

Рентабельність активів перевищує встановлену норму 1–1,15. Це означає, що банки генерують прибуток на свої активи, який перевищує стандартну чи очікувану норму прибутковості. Це може свідчити про ефективне використання активів банків та успішне управління їх операціями. Такий високий рівень рентабельності є важливим показником для інвесторів і показує, що банки є прибутковими та конкурентоспроможними на ринку. Однак це може вказувати на ризики, пов'язані з можливим перенасиченням ринку кредитування або недостатньою обережністю у видачі кредитів, які можуть призвести до майбутніх проблем.

На основі значень індикаторів рівня фінансової безпеки банків нами розраховано інтегральний рівень фінансової безпеки банківського сектору (рисунок 4).

Рисунок 4. Інтегральний показник фінансової безпеки банків України 2018–2022 рр.

Джерело: складено авторами за даними [6; 7; 8; 9].

За даними рисунку 4 можемо спостерігати нечітку тенденцію та коливання інтегрального показника фінансової безпеки банків України протягом аналізованого періоду, а також його низькі значення, які коливаються від 41,9 у 2018 році до 51,17 у 2023. У 2018, 2020, 2022 та 2023 роках рівень фінансової безпеки є незадовільним. Мінімальне значення зафіксовано у 2019 році, 34,4%, що свідчить про його небезпечний рівень фінансової безпеки банків. А максимальне значення було досягнуто в 2021 році, його показник 61,22 мав задовільний рівень.

У контексті цифровізації, інтегральний показник фінансової безпеки відображає рівень адаптації банків до цифрових технологій та їх здатність ефективно використовувати для забезпечення безпеки й захисту фінансових даних. Наприклад, банки, які успішно впроваджують цифрові інновації, можуть мати більш ефективніші

механізми виявлення та запобігання фінансовим шахрайствам та кібератакам, що впливає на загальний рівень їх фінансової безпеки [10].

Цифрові технології хоча й приносять багато переваг, створюють нові загрози та вразливості. Банки повинні приділяти особливу увагу захисту клієнтських даних, запобіганню шахрайству та кібератакам [11].

Сучасні банківські установи працюють над розробками нових методів забезпечення безпеки користувачів та систем. Вони використовують передові технології шифрування даних, сучасні біометричні рішення для віддаленої автентифікації клієнтів та методи машинного навчання для виявлення та блокування різних загроз [12].

Проте злочинці постійно намагаються отримати несанкціонований доступ до важливих даних, особистої інформації клієнтів та комерційної інформації. Таким чином, ризик фінансових втрат, порушення репутації або витоку особистих даних залишається вкрай актуальним.

Під час повномасштабного вторгнення в Україну кібератаки стають частиною війни, спрямовані на державні та корпоративні веб-ресурси. Кіберзлочинці постійно розвивають нові методи кібернетичних атак, що ускладнює завдання регуляторів у збереженні системності у протидії таким загрозам. Банківський сектор також вимушений вкладати ресурси у кібербезпеку. На жаль, умови війни підштовхують банки спрямовувати значну частину зусиль на пошук засобів захисту даних і рахунків своїх клієнтів та подолання наслідків кібератак.

Кібератаки, включаючи DDOS-атаки, BGP hijacking-атаки, атаки вірусами-шифрувальниками та панічні атаки на державні сайти почалися навіть до початку повномасштабної війни. Ці атаки були проведені різними хакерськими угрупованнями, що мали підтримку від російської влади. Серед них були відомі групи, такі, як Armageddon, Fancy Bears та інші, які активно діяли в Україні та за її межами [13].

Починаючи з квітня 2022 року, основними формами кібератак з боку Російської Федерації стали фішингові атаки різних видів та DDOS-атаки різного роду.

Зловмисники особливо активно використовують фішингові кампанії, які спрямовані на викрадення конфіденційних даних для доступу до банківських рахунків. Фішинг є відомим методом кібершахрайства, який використовується зловмисниками для незаконного збирання коштів та особистих даних.

Метою проекту є зменшення випадків переходу користувачів на шахрайські сайти шляхом перенаправлення їх на сторінку попередження про те, що цей сайт створений шахраями [14].

DDoS-атака, що полягає в розподіленому заповненні запитами (Distributed Denial of Service), представляє одну з найпоширеніших проблем для українських банків. Наприкінці лютого 2022 року відбулася наймасштабніша в історії України DDoS-атака на урядові та банківські веб-сайти.

Також у жовтні 2022 року хакери провели значну DDoS-атаку на Monobank, що призвело до тривалих перебоїв у роботі. Такі атаки можуть призвести до втрати доступу банків до критичних систем, що може ускладнити операції клієнтів, такі, як зняття грошей або переказ коштів, тоді як хакери можуть отримати доступ до конфіденційної інформації. Цьому можна запобігти за допомогою різних захисних інструментів.

Наприклад, банки можуть використовувати AntiDDos від Київстар, який є багаторівневим сервісом захисту IT-інфраструктури банку від різних видів атак. AntiDDos базується на рішенні FortiDDoS від Fortinet і має дійсний сертифікат відповідності, зареєстрований адміністрацією Держспецзв'язку України [15].

На початку війни спостерігалось значне збільшення кількості кібератак з метою припинення функціонування критичних об'єктів. Спочатку Росія використовувала складні та добре підготовлені кібернапади на Україну, такі, як атаки на ланцюжок

постачання, наприклад, атака на М.Е.doc у 2017 році, що призвела до зупинки частини банківської системи України. Ці атаки включали компрометацію розробників програмного забезпечення і були підготовлені напередодні, навіть за роки. Проте всього через 4 місяці повномасштабної війни Росія перейшла до простіших атак, таких, як DDOS, дискредитація контенту, панічні атаки, злам маршрутизаторів.

Розглянемо методи протидії НБУ кібератакам з боку Росії [16]:

- ✓ Пристосування нормативної бази до умов війни, зокрема, прийняття постанови № 42 «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні».

- ✓ Співпраця з правоохоронними органами, службами безпеки банків та міжнародними партнерами, такими, як РНБО та Кіберполіція.

- ✓ Упровадження гнучкої та безпечної політики безпеки, включаючи керування ключами, що передбачає збільшення тривалості життєвого циклу ключів або паролів, а також забезпечення віддаленого доступу та використання хмарних систем.

У 2023 році Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО спільно з Національним банком України розпочали реалізацію проекту з протидії кібершахрайству у фінансовому секторі. Головною метою цього проекту є посилення захисту громадян України від кіберзлочинців, які активізувалися під час воєнного стану.

У цей період банківські установи не проявляють зацікавленості в розголошенні інформації про кібератаки, оскільки це може негативно відобразитися на їхній репутації. Розголошення такої інформації може призвести до зниження ліквідності банку, спричинивши відтік клієнтів. Крім того, недоречне розголошення інформації про здійснені кібератаки може привернути увагу інших кіберзлочинців, які, володіючи необхідними інструментами, зможуть проникнути через встановлені захисні заходи та знову виконати успішну кібератаку на інфраструктуру банку.

Як наслідок, НБУ було створено спеціальний інструмент для збору інформації про інциденти в сфері інформаційної безпеки – MISPP-NBU Центр кіберзахисту. Це спеціалізований веб-сайт Національного банку України, розроблений на основі відкритої платформи MISPP з відкритим програмним кодом. Він призначений для забезпечення доступу банків до системи збору, опрацювання, зберігання та обміну інформацією загального та технічного характеру в реальному часі, з урахуванням вимог конфіденційності. Таким чином, регулятор та банківські установи отримують повну інформацію про всі події в галузі інформаційної безпеки [17].

НБУ визначив вимоги щодо ефективного функціонування системи кіберзахисту в банківській галузі, які спрямовані на стандартизацію організаційних аспектів та забезпечення безпеки в цифровому середовищі. Національний Банк України визначив основні принципи роботи системи кіберзахисту, принципи обміну інформацією між Центром кіберзахисту Національного банку та банками України, а також встановив вимоги щодо заходів безпеки для об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки банків.

Головним завданням НБУ є забезпечення надійності кібербезпеки у банківській сфері. Банківські установи повинні відповідати встановленим вимогам і застосовувати сучасні заходи захисту, щоб убезпечити себе від можливих кіберзагроз.

Ключовим етапом у керуванні кіберризиками у банківській сфері є створення чіткої правової бази, що визначатиме параметри захисту та відповідальність для учасників електронних мереж. Додатково важливим аспектом забезпечення кібербезпеки є залучення надійних інвесторів для фінансування заходів з кіберзахисту, використання кіберстрахування, підготовка кваліфікованих кадрів у сфері кібербезпеки, своєчасне оновлення програмного забезпечення та розвиток міжнародного співробітництва.

Для забезпечення кібербезпеки у банківському секторі важливим є запровадження заходів, які банківські установи самостійно впроваджують на основі передових цифрових технологій, що гарантують інформаційну безпеку як для банків, так і для всієї країни.

Висновки. Війна в Україні має негативний вплив на функціонування всієї банківської системи. Завдяки дієвій регулятивній політиці Національного банку України вдається швидко реагувати на виклики та адаптуватися до умов війни. Цифрова трансформація залишається ключовим фактором у розвитку та просуванні економіки держави, незважаючи на військові дії, терор та кібератаки банки продовжують свою роботу. НБУ зміцнив моніторинг виконання банками заходів з кіберзахисту та захисту інформації, що сприяє удосконаленню організації банківської діяльності в умовах сучасних кіберзагроз. З вираженою стратегією та інвестиціями в інновації банки можуть стати провідними у цифровій економіці та надавати передові фінансові послуги для своїх клієнтів. В умовах війни цифрова трансформація та кібербезпека стають невід'ємними складовими фінансової безпеки банків. Необхідно приділяти їм належну увагу та ресурси, оскільки це критично важливо для збереження стабільності та захисту банківської системи в умовах війни. Отже, для забезпечення кібербезпеки у банківському секторі важливим є запровадження заходів на основі передових цифрових технологій, що гарантують інформаційну безпеку як для банків, так і для всієї країни.

Conclusions. The war in Ukraine hurts the functioning of the entire banking system. Thanks to the effective regulatory policy of the National Bank of Ukraine, it is possible to quickly respond to challenges and adapt to the conditions of war. Digital transformation remains a key factor in the development and promotion of the state's economy, despite military actions, terror and cyber attacks, banks continue their work. The NBU has strengthened monitoring of banks' implementation of measures for cyber protection and information protection, which contributes to the improvement of the organization of banking activities in the conditions of modern cyber threats. With a balanced strategy and investment in innovation, banks can become leaders in the digital economy and provide advanced financial services to their customers. In times of war, digital transformation and cyber security become integral components of banks' financial security and must be given due attention and resources, as it is critical to maintain the stability and protection of the banking system in times of war. Therefore, to ensure cyber security in the banking sector, it is important to implement measures based on advanced digital technologies that guarantee information security both for banks and for the entire country.

Список використаних джерел

1. Кльоба Л. Г. Цифровізація – інноваційний напрям розвитку банків. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741> (дата звернення: 27.03.2024).
2. Бурцев Я. І., Петрук О. М. Трансформація банківської діяльності під впливом цифровізації та розвитку фінансових технологій. 2022. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/119.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13> (дата звернення: 27.03.2024).
4. Левандівський О. Т., Криховецька З. М., Кохан І. В. Сучасні тенденції функціонування банківської системи України. Агросвіт. № 3–4. 2023. С. 97–104. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/15464> (дата звернення: 27.03.2024).
5. Платежі та розрахунки. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/drugiy-rik-rovnopomasshtabnoyi-viyni-obsyagi-bezgotivkovih-rozrahunkiv-zrostayut> (дата звернення: 15.03.2024).
6. Основні показники діяльності банків. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення: 15.03.2024).
7. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

8. Савастєєва О. М., Кальнєва А. С. Фінансова безпека банків: забезпечення в умовах війни. Перспективи регулювання соціально-економічних процесів в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6 жовтня 2023 року, м. Одеса) [Електронне видання] / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: Є. І. Масленніков, О. М. Савастєєва, Л. О. Масіна та ін. Одеса : Олді+, 2023. С. 133–137. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/epf/oblik/naukova_diyalnist/Perspektyvy_rehuliuвання_sotsialno-ekonomichnykh_protsesiv_v_Ukraini.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
9. Ситник Н. С., Стасишин А. В., Блащук-Девяткіна Н. З., Петик Л. О. Банківська система : навч. пос. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Blashchuk_Petyk_13_end.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
10. Ситник Н. С., Кравченко Б. О. Роль цифрових фінансів у забезпеченні розвитку підприємств в умовах війни. Науковий збірник «InterConf». 2023. № 182. С. 12–17. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4991?articlesBySameAuthorPage=2> (дата звернення: 27.03.2024).
11. Ситник Н. С., Фелісеєв В. А. Цифрові фінанси як інноваційний підхід до вдосконалення сектору фінансових послуг. Науковий збірник «InterConf». 2021. № 90. С. 76–80. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.007>
12. Трусова Н. В., Чкан І. О. Кіберзахист банківської системи України в умовах цифрових трансформацій. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки). Запоріжжя : Друкарня ТДАТУ, 2023. № 1 (47). С. 151–163. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/17049> (дата звернення: 27.03.2024).
13. Цифрові технології у банках в умовах війни: кейс IBOX BANK та міжнародний досвід (31 серпня 2022). URL: <https://ua.news.ua/money/tsyfrovyye-tehnologyy-v-bankah-v-uslovyah-vojny-kejs-ibox-bank-u-mezhdunarodnyjopyt> (дата звернення: 14.03.2024).
14. Лагно А. А. Розпізнавання загроз та усунення ризиків у забезпеченні фінансової безпеки банківської системи України: дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 289 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/diss_Lahno.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
15. Хорунжа Т. Р. Особливості забезпечення безпеки банківської системи. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. Інтернетконф., м. Полтава 17 травня 2023 р. Полтава, 2023. С. 260–263. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2023/vii-ebdrp/zbirnik-2023.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
16. Худолій Ю. С., Андрієць Т. Р. Забезпечення кібербезпеки банківської системи України у період воєнного стану. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Полтава, 17 травня 2023 р. Полтава, 2023. С. 58–61. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2023/vii-ebdrp/zbirnik-2023.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
17. Цифровізація банківської системи: виклики та переваги. День за днем. 2023. URL: Цифровізація банківської системи: виклики та переваги | День за днем (denzadnem.com.ua) (дата звернення: 10.03.2024).

References

1. Kloba L. H. (2018) Cyfrovizacija – innovacijnyj naprjam rozvytku bankiv [Digitization is innovative to the development of banks]. *Efektivna ekonomika*, no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
2. Burtsev Ya., Petruk O. (2022). Transformacija bankivskojki dijalnosti pid vplyvom cyfrovizacii ta rozvytku finansovykh tekhnologij [Transformation of banking activity under the influence of digitalization and development of financial technologies]. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/119.pdf> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia KMU vid 17.01.2018 No. 67-r. [On approval of the concept of development of the digital economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation: order No. 67-R, 17.01.2018]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
4. Levandivskiy O., Krykhovetska Z., Kokhan I. (2023) Suchasni tendenciji funkcionuvannja bankivskojki systemy Ukrajin [Modern trends in the functioning of the banking system of Ukraine]. *Ahrosvit*, no. 3–4, pp. 97–104. Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/15464> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
5. Platezhi ta rozrakhunky [Payments and settlements]. *Natsional'nyy bank Ukrainy* [National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/drugiy-rik-povnomasshtabnoyi-viyini-obsyagi-bezgotivkovih-rozrahunkiv-zrostayut> (accessed 15 March 2024) [In Ukrainian].

6. Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv [Main indicators of banks' activity]. Natsional'nyy bank Ukrayiny [National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (accessed 15 March 2024) [In Ukrainian].
7. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine “On Approval of Methodological Recommendations for the Calculation of the Level of Economic Security of Ukraine”. 2013, No. 1277. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
8. Savastieieva O., Kalnieva A. (2023, October 6). Finansova bezpeka bankiv: zabezpechennja v umovakh vijny [Financial security of banks: provision in conditions of war]. Prospects for regulation of socio-economic processes in Ukraine, Odessa National University the names of I. Mechnykova, Odessa, Ukraine. Available at: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/epf/oblik/naukova_diyalnist/Perspektyvy_rehuliuвання_sotsialno-ekonomichnykh_protseiv_v_Ukraini.pdf (accessed 27 March 2024) [in Ukrainian].
9. Sytnyk N., Stasyshyn A., Blashchuk-Deviatkina N., Petyk L. (2020). Bankivsjka systema [Banking system]. Lviv Ivan Franko National University. Available at: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Blashchuk_Petyk_13_end.pdf (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
10. Sytnyk N., Kravchenko B. (2023) Rol tsyfrovyykh finansiv u zabezpechenni rozvytku pidpriemstv v umovakh viiny [The role of digital finance in ensuring the development of enterprises in conditions of war]. Naukovyi zbirnyk “InterConf”, no. 182, pp. 12–17. Available at: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4991?articlesBySameAuthorPage=2> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
11. Sytnyk N., Felisieiev V. (2021). Tsyfrovi finansy yak innovatsiinyi pidkhid do vdoskonalennia sektoru finansovykh posluh. [Digital finance as an innovative approach to improving the financial services sector]. Naukovyi zbirnyk “InterConf”, no 90, pp. 76–80. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.007>
12. Trusova N., Chkan I. (2023) Kiberzakhyst bankivsjkoi systemy ukrajiny v umovakh cyfrovyykh transformacij [Cyber protection of the banking system of Ukraine in the conditions of digital transformations]. Zbirnyk naukovyykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu imeni Dmytra Motornoho (ekonomichni nauky), no. 1 (47), pp. 151–163. Available at: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/17049> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
13. Tsyfrovi tekhnolohiyi u bankakh v umovakh viyny: keys IBOX BANK ta mizhnarodnyy dosvid [Digital technologies in banks in wartime: the case of IBOX BANK and international experience] (2022). Available at: <https://ua.news.ua/money/tsyfrovye-tehnologyy-v-bankah-v-uslovyah-vojny-kejs-ibox-bank-y-mezhdunarodnyjopyt> (accessed 14 March 2024) [In Ukrainian].
14. Lahno A. (2023). Rozpiznavannia zahroz ta usunennia ryzykiv u zabezpechenni finansovoi bezpeky bankivskoi systemy Ukrainy [Recognition of threats and elimination of risks in ensuring the financial security of the banking system of Ukraine]. Doctor's thesis, Lviv: Ivan Franko National University. Available at: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/diss_Lahno.pdf (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
15. Khorunzha T. (2023, May 17). Osoblyvosti zabezpechennja bezpeky bankivsjkoi systemy [Features of ensuring the security of the banking system]. Economic security: state, region, enterprise, National University “Poltava Polytechnic named after Yury Kondratyuk”, Poltava, Ukraine. Available at: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2023/vii-ebdrp/zbirnik-2023.pdf> (accessed 27 March 2024) [in Ukrainian].
16. Khudolii Yu., Andriiets T. (2023, May 17). Zabezpechennja kiberbezpeky bankivsjkoi systemy Ukrainy u period voennogho stanu [Ensuring cyber security of the banking system of Ukraine during martial law]. Economic security: state, region, enterprise, National University “Poltava Polytechnic named after Yury Kondratyuk”, Poltava, Ukraine. Available at: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/conf/2023/vii-ebdrp/zbirnik-2023.pdf> (accessed 27 March 2024) [In Ukrainian].
17. Tsyfrovizatsiya bankivs'koyi systemy: vyklyky ta perevahy [Digitization of the banking system: challenges and advantages]. (2023). Day after day. Available at: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/150685> (accessed 10 March 2024) [in Ukrainian].

УДК 330.322.54(477)

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДОВГОТРИВАЛОЇ ВІЙНИ

Петро Віблій; Марія Попадинець

Національний університет «Львівська політехніка»,
Львів, Україна

Резюме. Зазначено вплив інвестицій на економіку України й досліджено інвестиційний потенціал в умовах довготривалої війни та інвестиційна привабливість України в умовах довготривалої війни. Розглянуто важливий механізм стимулювання інвестиційної діяльності, а саме, державна, підтримка влади у вигляді компенсації частини відсоткової ставки та надання державних гарантій за кредитами. Також представлено негативні фактори, які значною мірою вплинули на процес залучення інвестицій в розвиток економіки, а саме розвиток країни та її економіки в умовах війни; відсутність захисту та механізмів державної гарантії для іноземних інвестицій. Тим не менш розкрито основні проблеми, які турбують інвесторів при вкладанні коштів у воєнну економіку. Описано, чому Україна залишається інвестиційно привабливою в умовах повномасштабного вторгнення та її потенціал при умовах довготривалої війни. Вказано, як забезпечити стабільний розвиток інвестиційної привабливості. Згадано платформу для потенційних іноземних інвесторів, на якій зібрано понад 500 інвест-проектів та можливостей у 10-ти галузях економіки, які мають суттєвий інвестиційний потенціал, а точніше: оборонна промисловість, металургія та обробка металів, енергетика, природні ресурси, аграрний сектор, транспортна інфраструктура, виробництво, обробка деревини та виготовлення меблів, фармацевтика, передові технології. Також зазначено, який сектор зазнав найменших втрат від війни та зберіг 95% обсягів контрактів. Розписано, що є необхідним для того, аби забезпечити стабільний розвиток інвестиційної привабливості. Вказано, що Україна має реформувати свою економіку й покращувати бізнес-середовище шляхом поліпшення правової системи, боротьбою з корупцією, забезпечення прав інтелектуальної власності та сприяння підприємницькому духу та інноваціям. Зазначено можливі шляхи для залучення інвестицій в умовах довготривалої війни. Проаналізовано, як інвестують українці під час війни та яку стратегію інвестування вони обирають. Зазначено, що угода з G7 та ЄС щодо інвестиційних гарантій передбачає отримання довготермінових та економічно вигідних кредитів від міжнародних фінансових організацій, таких як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиційний потенціал, економіка, повномасштабне вторгнення.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.082

Отримано 03.04.2024

UDC 330.322.54(477)

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE IN CONDITIONS OF PROLONGED WAR

Petro Viblyi; Mariia Popadynets

Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine

Summary. The article indicates the impact of investments on the economy of Ukraine and investigates the investment potential in the conditions of a protracted war and the investment attractiveness of Ukraine in the conditions of a prolonged war. The important mechanism for stimulating investment activity, namely state support of the authorities in the form of compensation of a part of the interest rate and

provision of state guarantees for loans is considered. Negative factors that significantly affected the process of attracting investments in the development of the economy, namely the development of the country and its economy in the conditions of war, are also presented; lack of protection and state guarantee mechanisms for foreign investments. Nevertheless, the main problems that concern investors when investing in the military economy have been revealed. The article describes why Ukraine remains attractive for investment in the face of a full-scale invasion and its potential in the face of a protracted war. It indicates how to ensure the stable development of investment attractiveness. The platform for potential foreign investors is mentioned, which collects more than 500 investment projects and opportunities in 10 sectors of the economy that have significant investment potential, namely: the defense industry, metallurgy and metal processing, energy, natural resources, agricultural sector, transport infrastructure, manufacturing, woodworking and furniture manufacturing, pharmaceuticals, advanced technologies. It also indicates which sector suffered the least losses from the war and retained 95% of contract volumes. This paper describes what is necessary to ensure the stable development of investment attractiveness. It is stated that Ukraine should reform its economy and improve the business environment by improving the legal system, fighting corruption, ensuring intellectual property rights and promoting entrepreneurship and innovation. Possible ways to attract investments in the conditions of a long-term war are indicated. It analyzes how Ukrainians invest during the war and which investment strategy they choose. It is noted that the agreement with the G7 and the EU on investment guarantees provides for the receipt of long-term and economically beneficial loans from international financial organizations, such as the World Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, and the European Investment Bank.

Key words: investment attractiveness, investment potential, economy, full-scale invasion.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.082

Received 03.04.2024

Постановка проблеми. У сучасній Україні, з тривалим військовим конфліктом існує ряд проблем, що впливають на різні сфери життя, зокрема на економіку та можливості для інвестицій. В умовах воєнного стану забезпечення економічного зростання стає критично важливим завданням. Розвиток і збереження інвестиційного потенціалу країни вирішально важливі для подолання викликів, що випливають з зовнішньої нестабільності. У зазначених умовах інвестиційна привабливість України стає ще більш важливою, оскільки вона є ключовим фактором для залучення зовнішніх ресурсів, необхідних для реалізації стратегічних проектів та відновлення економічного розвитку. Стабільність і прозорість інвестиційного клімату сприяють залученню нових інвесторів та підтриманні тих, що вже присутні на ринку. Такий підхід може допомогти Україні зберегти свої позиції на міжнародній арені та забезпечити стійкий економічний розвиток у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим питанням є дослідити привабливість України для інвестицій у контексті довготривалої війни. Цю тему досліджували такі вчені, як Нікольчук Ю., Лопатовська О., Кравченко М., Павленко Т., Тимошенко Н., Венгуренко Т., Плахотнюк В., Славкова А., Колісник Д. [1].

Метою дослідження є проаналізувати сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні, виявити проблеми її реалізації та визначити тенденції й перспективи розвитку інвестування в Україні в умовах довготривалої війни.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено наступні такі завдання: визначення впливу повномасштабної війни на сферу інвестицій, визначення можливих шляхів для залучення інвестицій в умовах довготривалої війни, визначення факторів забезпечення стабільного розвитку інвестиційної привабливості.

Виклад основного матеріалу. Довготривала війна суттєво впливає на економіку України, зокрема на інвестиційну сферу. Внаслідок повномасштабних бойових дій інвестиційна спроможність країни зменшилася, оскільки значна частина залежить від зовнішньої допомоги. Накопичення ефекту зношування виробничих активів і технологічне відставання призводять до ризиків у середньотерміновому періоді, що призводить до згортання інвестицій у корпоративному секторі. Навіть

наявні інвестиційні ресурси спрямовані на відновлення пошкоджених виробничих потужностей внаслідок військової агресії, що ускладнює їх модернізацію. Фінансування наукових досліджень та інноваційної діяльності також зазнало значного скорочення як з боку приватного, так і державного секторів.

Війна призводить до високого рівня ризику для економічної безпеки України, що негативно впливає на інвестиційну активність. Це створює серйозні перешкоди для подальшого відновлення країни, зокрема через обмеження можливостей для інноваційної діяльності. Зважаючи на те, що власні кошти підприємств є основним джерелом інвестицій, погіршення умов для прибуткової економічної діяльності призвело до відмови від інвестиційних проєктів та обмеженого доступу до зовнішніх інвестиційних ресурсів. Одночасно банківське кредитування інвестиційної діяльності зменшується з великою швидкістю [2].

Причиною цього стали умови банківського кредитування підприємств на інвестиційні цілі у воєнний період. Адже вони виявляються високоризикованими для банківських установ. За цими обставинами споживачам банківських кредитних послуг пропонуються не вигідні умови для отримання кредитів: наприклад, середньозважена процентна ставка депозитних корпорацій за кредитами у переробній промисловості станом на лютий 2024 року складала 18,5% (у середньому по економіці – 17,1%).

Однією з найважливіших проблем у розвитку економіки країни є залучення іноземних інвестицій. Збільшення обсягів зовнішніх інвестицій призведе до збільшення валютних надходжень до державного бюджету, створення нових робочих місць, сприятиме передаванню сучасних технологій та обладнання. Іноземне інвестування допомагає також активізувати процес інтеграції національної економіки у світову. Процес приваблення іноземних інвестицій несе в собі ряд складнощів, оскільки інвестиції є двигуном розвитку будь-якої економіки. Іноземні інвестори підходять до питання інвестування з великою обережністю, дотримуючись певних правил та критеріїв при виборі об'єкта інвестування. При оцінюванні інвестиційної привабливості об'єкта інвестування потенційний інвестор враховує такі базові умови, як відсутність корупції та корупційних ризиків, наявність документів стратегічного розвитку обраного регіону, готовність місцевих чиновників докладати зусиль для реалізації нових проєктів, ступінь готовності інвестиційних проєктів та сприятлива нормативно-правова база.

Перед Україною з'явилися нові виклики, які серйозно вплинули на економіку країни та її загальний стан. Ці виклики призвели до значних втрат, які, своєю чергою, суттєво ускладнили процес залучення інвестицій для економічного розвитку. Серед ряду негативних факторів можна виділити такі:

- Розвиток країни та її економіки в умовах довготривалої війни.
- Відсутність захисту та системи гарантування іноземних інвестицій з боку держави.

Умови воєнного конфлікту ускладнюють процес залучення інвестицій, оскільки вони менш передбачувані та більш ризикові, аніж у мирний період. Особи, які розглядають можливість інвестування коштів у воєнну економіку, стикаються з двома ключовими викликами:

- Брак впевненості у захисті їхніх інвестицій та можливості повернення коштів у разі непередбачуваних воєнних обставин. Недостатність стабільності та невизначеність у воєнному середовищі ускладнюють забезпечення інвесторів необхідними гарантіями.

- Необхідність належного попиту на продукцію інвестиційного проєкту для забезпечення прийняттого рівня прибутковості бізнесу. Відсутність стабільного ринку

та непередбачуваність економічної ситуації у воєнних умовах ускладнюють оцінку потенційного попиту на продукцію інвестиційного проєкту [7].

Навіть у зведених до війни обставинах, Україна залишається привабливим ринком для іноземних інвесторів. За даними Міністерства економіки в грудні 2022 року уряд отримав понад 500 заявок щодо майбутніх інвестицій в Україну. Окрім того, більше сотні запитів надійшло від стратегічних та портфельних інвесторів з країн, таких, як США, Велика Британія, Німеччина, Бельгія, Данія та Корея [3].

Досить важливу роль у стимулюванні інвестиційної діяльності в промисловості відіграє державна підтримка у формі компенсації частини відсоткової ставки та надання державних гарантій за кредитами. Наприклад, програма «Доступні кредити 5–7–9%» є одним з таких механізмів. Через цю програму держава компенсує частину кредитного навантаження для суб'єктів підприємництва. Кредити можуть бути надані як на інвестиційні цілі, так і на поповнення оборотного капіталу підприємств.

Влада України активно займається розв'язанням проблем, що турбують інвесторів, і це стосується не лише потенційних втрат внаслідок війни. На їхньому списку пріоритетів фігурують і давні проблеми, такі, як бюрократія, складне податкове адміністрування та корупція. Наприкінці червня президент Зеленський оголосив про створення спеціального суду для розгляду позовів від іноземних інвесторів. У майбутньому суддям, які будуть звинувачені у корупції, може загрожувати до 15 років позбавлення волі. Крім того, українські інвестори тепер можуть застрахувати до 90% потенційних збитків від військових ризиків. Наприклад, франкфуртський банк розвитку ProCredit, який має банківську діяльність в Україні, став першим бенефіціаром пропозиції Міжнародної агенції з гарантій інвестицій (MIGA), що є членом групи Світового банку.

Варто зазначити, що Україна досягла згоди з G7 та ЄС з питання інвестиційних гарантій. Договір містить узгодження про отримання довготермінових і досяжних кредитів від міжнародних фінансових установ, а саме,

Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку і Європейський інвестиційний банк [5].

Президент України Володимир Зеленський на відкритті Нью-Йоркської біржі презентував платформу для можливих іноземних інвесторів. У цій області представлено понад 500 інвестиційних ініціатив у 10 секторах економіки, які володіють значним потенціалом для інвестування:

- 1) Військово-промисловий сектор (\$43 млрд інвестиційного потенціалу).
- 2) У сфері металургії та металообробки в Україні потенціал інвестицій складає \$26 мільярдів. Особливо розвинена чорна металургія, що охоплює виробництво сталі, чавуну, прокату та інші процеси.
- 3) Сфера енергетики володіє інвестиційним потенціалом у розмірі \$177 мільярдів. Україна має можливість створювати «зелені» електричні потужності і виробляти «зелений» водень.
- 4) Природні ресурси України володіють інвестиційним потенціалом у розмірі \$5,6 мільярдів. Країна є одним з найбільш насичених мінеральними ресурсами регіонів світу.
- 5) Агропромисловий сектор України має інвестиційний потенціал у розмірі \$34 мільярдів. Сільське господарство є основним складовим елементом агропромислового комплексу країни.
- 6) Логістика та інфраструктура в Україні володіють інвестиційним потенціалом у розмірі \$123 мільярдів. Країна займає вигідне та важливе транзитне географічне положення.

7) Промислове виробництво в Україні має потенціал для залучення інвестицій на суму \$16 мільярдів. Важливу роль у промисловому секторі країни відіграють чорна металургія, електроенергетика, хімічна і харчова промисловості. Машинобудування.

8) Виробництво меблів та обробка деревини (інвестиційний потенціал \$5 млрд). Наша країна має всі шанси стати лідером у виробництві меблів на континенті.

9) Фармацевтична галузь (інвестиційний потенціал \$19 млрд) є одним із найпривабливіших секторів для інвесторів і володіє значними перспективами. Виробники фармацевтичної продукції в Україні дотримуються міжнародних стандартів якості.

10) Сектор інноваційних технологій (\$11 млрд інвестиційного потенціалу). Україна стала першою країною, яка трансформувала більшість офіційних і державних документів у цифровий формат.

Не менш важливим фактом є те, що в Україні близько 240 тисяч фахівців є зайнятими в ІТ-сфері. Оскільки саме ця галузь зазнала найменших втрат від війни, вона зберегла 95% обсягу контрактів [3].

Для того, аби забезпечити стабільний розвиток інвестиційної привабливості, Україна повинна реформувати свою економіку та вдосконалювати бізнес-середовище. Тому необхідним є:

- Покращення правової системи.
- Боротьба з корупцією.
- Забезпечення прав інтелектуальної власності.
- Стимулювання підприємницькому духу та інноваціям.

Умови довготривалої війни можуть створювати додаткові виклики для залучення інвестицій, проте існують шляхи, які можна використовувати для цього:

- Сприяти розвитку військово-промислового комплексу.
- Залучати інвестиції у відновлення економічного потенціалу та створювати нові робочі місця.
- Підтримувати національне виробництво.
- Залучати фінансову допомогу від міжнародних організацій та інших держав.
- Створювати сприятливий інвестиційний клімат.

Є ряд актуальних питань щодо інвестування, які виникли з моменту повномасштабного вторгнення і турбують Україну сьогодні, а саме: інвестиції українців в період війни, стратегії інвестування та інші. Щоб дізнатись відповідь на ці питання було проведено анонімне опитування. Дослідження провели для 500 українців, серед яких чоловіків близько 80%. На момент опитування респондентам було 20–50 років.

Досліджено, що учасники опитування найближчим часом прагнуть спробувати такі інструменти, як іноземні акції, аграрний сектор і нерухоме майно. Цікаво, що фокус уваги інвесторів певною мірою змістився на Євробонди. Це можна пояснити тим, що під час війни Євробонди є дуже прибутковими. Приблизно 20% респондентів інвестували б у цінні папери компаній України. Більш ніж 30% опитаних висловлюють бажання продовжувати зберігати свої кошти на консервативних депозитах. А от практично 30% за те, щоб придбати військові облігації.

Також з результатів опитування виявилось, що для більшості українців долар США залишається переважаючою валютою для збереження коштів чи інвестування через його стабільність і загальну прийнятність.

Серед найперспективніших галузей в українській економіці особливо виділяється агросектор. Саме він продемонстрував свою стійкість навіть у складному 2022 році, забезпечивши близько 35% від усього експорту країни. На другому місці за популярністю в опитуваннях опинилася сфера ІТ та інновацій, яку готові зараз підтримати понад 60% респондентів. Далі йдуть військово-

промисловий комплекс і будівництво, на які припадає близько 50% уваги респондентів. Закривають перелік найперспективніших галузей енергетика й транспорт і логістика.

Загальний висновок з результатів опитування полягає у тому, що українці мають велику віру в перемогу та виявляють бажання продовжувати інвестувати в Україну. Менше третини учасників опитування концентрують свою увагу виключно на закордонних інвестиціях. Більшість (приблизно 80%) віддають перевагу збалансованій стратегії та розглядають можливість диверсифікації своїх активів, вкладаючи частину коштів в Україну, іншу частину – у закордонні фінансові інструменти.

Висновки. Наслідки війни мають дуже негативний вплив на інвестиційну сферу України. Багато інвесторів відмовилися від подальшої співпраці з країною через постійну територіальну небезпеку та нестабільну економіко-політичну ситуацію. Проте в умовах довготермінової війни Україна може стати дуже привабливою для інвестицій через необхідність саме активного відновлення пошкодженої інфраструктури. Особливий інтерес вкладається у IT-сектор та інноваційну діяльність, що є перспективними напрямками для подальшого інвестування. Деякі інвестори також розглядають інституційну нерухомість як інструмент інвестування, оскільки це більш консервативний метод, який може бути доречним після завершення війни.

Conclusions. Consequently, the consequences of the war had a very negative impact on the investment sphere of Ukraine. Many investors refused further cooperation with the country due to constant territorial danger and unstable economic and political situation. However, in the conditions of a long-term war, Ukraine can become very attractive for investments due to the need to actively restore the damaged infrastructure. Particular interest is invested in the IT sector and innovative activities, which are promising directions for further investment. Some investors are also looking at institutional real estate as an investment vehicle because it is a more conservative method that may be appropriate after the end of the war.

Список використаних джерел

1. Славкова А. А., Колісник Д. Р. Інвестиційна привабливість України: Реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. С. 10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138>
2. Національний інститут стратегічних досліджень. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf> (дата звернення: 11.03.2024).
3. Нечипорук О. В. Проблема залучення іноземних інвестицій в Україні під час війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. С. 2–5. URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-6>
4. Собкевич О. Підтримка інвестицій у промисловість України в умовах війни та повоєнного відновлення. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovist-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ta> (дата звернення: 20.03.2024).
5. Бондар Г. Інвестори повертаються в Україну. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/investori-povertayutsya-v-ukrajinu-12355602.html> (дата звернення: 22.03.2024).
6. Мінфін. Як інвестують українці під час війни. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/05/12/105670593/> (дата звернення: 22.03.2024).
7. Данилишин Б. Як залучити інвестора під час війни та забезпечити його захист. URL: <https://espresso.tv/yak-zaluchiti-investora-pid-chas-viyni-ta-zabezpechiti-yogo-zakhist> (дата звернення: 23.03.2024).

References

1. Slavkova A. A., Kolisnyk D. R. (2023) Investycyjna pryvablyvistj Ukrajinu: Realiji v umovakh vijny ta perspektyvy povojennoj vidbudovy [Investment attractiveness of Ukraine: Realities in war conditions and prospects for post-war reconstruction]. *Ekonomika ta suspiljstvo* (electronic journal), no. 56, p. 10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138>

2. Nacionaljnyj instytut strategichnykh doslidzhenj. (2023) Aktualjni vyklyky ta zaghrozy ekonomichnij bezpeci Ukrainy v umovakh vojennoho stanu [Actual challenges and threats to the economic security of Ukraine in the conditions of martial law]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf> (accessed 11 March 2024).
3. Nechiporuk O. V. (2023) Problema zaluchennja inozemnykh investycij v Ukraini pid chas vijny [The problem of attracting foreign investments in Ukraine during the war]. *Ekonomika ta suspiljstvo* (electronic journal), no. 54, pp. 2–5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-6>
4. Sobkevich O. (2023) Pidtrymka investycij u promyslovistj Ukrainy v umovakh vijny ta povojennogho vidnovlennja [Support of investments in the industry of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-investytsiy-u-promyslovist-ukrayiny-v-umovakh-vijny-ta> (accessed 20 March 2024).
5. Bondar G. (2023) Investory povertajutsja v Ukrainu [Investors return to Ukraine]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/investori-povertayutsya-v-ukrainu-12355602.html> (accessed 22 March 2024).
6. Ministry of Finance. (2023) Jak investujutj ukrajinci pid chas vijny [How Ukrainians invest during the war]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2023/05/12/105670593/> (accessed 22 March 2024).
7. Danylyshyn B. (2023) Jak zaluchyty investora pid chas vijny ta zabezpechyty jogho zakhyst [How to attract an investor during the war and ensure his protection]. Available at: <https://espreso.tv/yak-zaluchiti-investora-pid-chas-viyni-ta-zabezpechiti-yogo-zakhyst> (accessed 23 March 2024).

УДК 336.648

КРАУДФАНДИНГ ТА КРАУДЛЕНДІНГ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Людмила Юрчишена; Адріана Бартош; Анна Щербата

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна*

Резюме. У сучасних умовах розвитку інноваційного підприємництва в Україні виникає важлива потреба у використанні новітніх методів залучення капіталу. З огляду на успішний зарубіжний досвід, одними із найпоширеніших методів є краудфандинг та краудлендинг. Мета статті полягає у розкритті сутності краудфандингу та краудлендингу як сучасних способів фінансування бізнесу, здійсненні аналізу діяльності вітчизняних краудфандингових платформ в Україні та у визначенні факторів, які гальмують розвиток краудфандингу та краудлендингу в Україні. Аналізуючи, систематизуючи й узагальнюючи наукові праці багатьох учених, досліджено сутність використання краудфандингу та краудлендингу як альтернативних джерел фінансування бізнес-ідей, стартапів, проектів в Україні в умовах інноваційного розвитку сучасних технологій. У результаті дослідження узагальнено основні переваги та недоліки використання цих двох способів фінансування. Визначено основних учасників даних фінансових інструментів, висвітлено модель організації краудфандингу як способу фінансування, а також з'ясовано роль онлайн-платформ, через які здійснюється залучення коштів для фінансування проектів, представлених на них. Проаналізовано динаміку середнього фінансування краудфандингових кампаній на ринку України та кількість успішно закритих кампаній фінансування краудфандингу протягом 2017–2023 років. Досліджено та обґрунтовано функціонування вітчизняних платформ краудфандингу. Наведено сучасні краудфандингові платформи такі, як «Велика ідея», «GoF», «Мое Місто» та «RazomGO», які допомагають у фінансуванні багатьох проектів по всій Україні. Платформа «Велика ідея» відома як один із провідних українських лідерів у сфері краудфандингу, тому було здійснено аналіз кількості успішно реалізованих проектів на платформі «Велика Ідея». Визначено та проаналізовано причини, які гальмують прогрес сучасних методів фінансування в Україні, а також запропоновано рекомендації щодо його подальшого розвитку у нашій країні. Впровадження наведених інноваційних форм фінансування в Україні вимагає створення сприятливого правового регулювання, підвищення обізнаності суспільства та забезпечення розвитку надійних спеціалізованих платформ.

Ключові слова: краудфандинг; краудфандингові платформи; краудлендинг; інвестори, стартапи, фінансування.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.089

Отримано 07.05.2024

UDC 336.648

CROWDFUNDING AND CROWDLENDING AS ALTERNATIVE WAYS OF FINANCING IN UKRAINE

Liudmyla Yurchyshena; Adriana Bartosh; Anna Shcherbata

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Summary. In the modern conditions of the development of innovative entrepreneurship in Ukraine, there is an important need to use the latest methods of attracting capital. Because of the successful foreign experience, one of the most common methods is crowdfunding and crowdlending. The purpose of the article is to reveal the essence of crowdfunding and crowdlending as modern ways of financing business, analyze the activities of domestic crowdfunding platforms in Ukraine and identify factors that inhibit the development of crowdfunding and crowdlending in Ukraine. Analyzing, systematizing and summarizing the scientific works of many scientists, the article investigated the essence of using crowdfunding and crowdlending as alternative sources of financing business ideas, startups, and projects in Ukraine in the conditions of innovative development of modern technologies. As a result of the study, the main

advantages and disadvantages of using these two methods of financing are summarized. The main participants of these financial instruments are defined, the model of the organization of crowdfunding as a method of financing is highlighted, and the role of online platforms, through which funds are raised to finance the projects presented on them, is clarified. The dynamics of the average financing of crowdfunding campaigns on the market of Ukraine and the number of successfully closed crowdfunding campaigns during 2017–2023 were analyzed. The functioning of domestic crowdfunding platforms has been investigated and substantiated. Presented are modern crowdfunding platforms such as «Big Idea», «GoF», «My City» and «RazomGO», which help in financing many projects throughout Ukraine. The «Big Idea» platform is known as one of the leading Ukrainian leaders in the field of crowdfunding, so an analysis of the number of successfully implemented projects on the «Big Idea» platform was carried out. The reasons hindering the progress of modern financing methods in Ukraine have been identified and analyzed, and recommendations for its further development in our country have been proposed. The implementation of the above innovative forms of financing in Ukraine requires the creation of favorable legal regulations, raising public awareness and ensuring the development of reliable specialized platforms.

Key words: crowdfunding; crowdfunding platforms; crowdlending; investors, startups, financing.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.089

Received 07.05.2024

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку інноваційної сфери, технологій та стартапів, а також з появою креативних ідей і соціально значущих проєктів виникає потреба у нових способах залучення фінансових ресурсів. З огляду на поширення процесів інформатизації та комп'ютеризації, пошук фінансування в мережі Інтернет стає актуальним. Проте дослідженню краудфандингу та краудлендінгу як сучасним методам фінансування бізнесу в Україні приділено недостатньо уваги, і їхнє практичне застосування є обмеженим, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження краудфандингу та краудлендінгу як сучасних інструментів фінансування та впровадження в Україні відображаються в роботах таких вітчизняних вчених, як З. Тягунова, В. Бондаренко [1], О. Васильєва, Н. Версаль [3], Н. Гончарук, О. Марченко [2], С. Волосович [7], Домброська С. [4] та інших. Серед вчених з-за кордону значну увагу дослідженню краудфандингу як альтернативного джерела фінансування приділяли такі дослідники, як П. Беллефлем, Т. Ламберт, А. Лей, Д. Мак-Квейл, Дж. Хау та інші.

Метою дослідження є розкриття сутності краудфандингу та краудлендінгу як сучасних способів фінансування бізнесу, аналіз діяльності вітчизняних краудфандингових платформ в Україні та визначення факторів, які гальмують розвиток краудфандингу та краудлендінгу в Україні.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити сутність краудфандингу та краудлендінгу, з'ясувати їх види; обґрунтувати основні переваги та недоліки застосування цих двох способів альтернативного фінансування; дослідити динаміку кількості успішно реалізованих проєктів за допомогою краудфандингових платформ в Україні, а також визначити чинники, які стримують розвиток краудфандингу та краудлендінгу.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз наукової літератури за темою дослідження, порівняльний аналіз, термінологічний метод, статистичний, логічний підхід до обґрунтування використання краудфандингу та краудлендінгу як альтернативних джерел фінансування в Україні, метод візуалізації та системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Сучасна ситуація в Україні характеризується гострою нестачею інвестиційних ресурсів, особливо для представників малого та середнього бізнесу, яка виникає з обмеженого доступу до джерел фінансування. Ця проблема особливо відчутна в реалізації інноваційних проєктів, таких, як стартапи. Тому виникає потреба у використанні альтернативних джерел фінансування, оскільки традиційні інструменти вже не можуть повністю задовольнити потреби підприємства. Краудфандинг стає одним з таких альтернативних ресурсів.

Краудфандинг – це спосіб збору коштів, що дозволяє приватним особам та організаціям залучати грошові кошти для конкретного проекту або ініціативи через онлайн-платформу. Крауд-платформи, як Інтернет-майданчики, відіграють найважливішу роль у забезпеченні процесу крауд-фінансування. Вони служать для презентації проекту власниками та збору коштів на його реалізацію, а також для інвесторів, які мають намір вкласти свої кошти у різноманітні проекти [1].

Розвиток краудфандингу в Україні обмежується не лише технологічними аспектами, такими, як недостатня обізнаність у створенні краудфандингових платформ та недостатня доступність Інтернету, а також соціально-економічними, культурними, правовими та управлінськими факторами, іншими обставинами [2].

Існують різноманітні види краудфандингу, серед яких:

- акціонерний краудфандинг, який базується на отриманні фінансування від онлайн-інвесторів в обмін на прості акції компанії, отримання дивідендів або права на участь у її управлінні;
- краудфандинг з нефінансовою винагородою, де учасники не отримують прямого грошового винагородження за використання своїх фінансових ресурсів;
- краудфандинг на умовах участі у прибутку, при якому інвестори надають кошти на реалізацію проекту з умовою отримання частини прибутку від його успіху у формі дивідендів, роялті тощо;
- краудфандинг з відсутністю винагороди, при якому ініціатори проекту отримують фінансування на безоплатній та безповоротній основі. У цьому випадку особи, які надають фінансову підтримку (спонсори), не мають жодних вимог до отримувачів коштів [14].

Краудфандинг часто використовується для залучення фінансування підприємницьких ідей і ранніх бізнес-проектів, що робить його альтернативним «традиційним» джерелом фінансування. Основне завдання краудфандингових платформ – це докладний моніторинг та оцінювання як позичальників, так і інвесторів, а також дотримання вимог законів і нормативних актів. Вони повинні гарантувати створення надійної основи для розвитку краудфандингу.

Таблиця 1. Переваги та недоліки використання краудфандингу для фінансування підприємств

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
– інноваційний метод фінансування; – швидко та дешево; – гнучкі умови використання; – відсутність суворого регулювання; – вигідний маркетинг; – співпраця з інвесторами; – привернення уваги до продуктів чи послуг підприємства	– обов’язкове досягнення мети; – інтенсивна та тривала підготовка; – шахрайство на краудфандингових платформах; – дотримання юридичних зобов’язань; – розкриття перед конкурентами інноваційного проекту

Ключовою перевагою краудфандингу є залучення пожертв через краудфандингові платформи, що є новаторським способом фінансування та його гнучкість у забезпеченні кредиту. Краудфандингові платформи пропонують простий, вигідний і швидкий метод залучення коштів для бізнесу чи проекту. Фінансові витрати на краудфандинг зазвичай становлять 5–10 %, що порівняно нижче, ніж інші варіанти фінансування, де вони перевищують 10 %. Умови подавання заявок на краудфандинг є більш гнучкими, ніж у стандартних методах фінансування, таких, як бізнес-кредити. Це пояснюється тим, що внески у краудфандингові проекти розглядаються як венчурний капітал. Як результат, тиск на позичальників знижується стосовно надання застави чи інших форм гарантій для отримання фінансування.

У зв'язку з процесом становлення, фінансування за принципом «рівний-рівному» є досить лояльним і недостатньо регульованим. Краудфандингові платформи є економічно вигідним методом для успішної маркетингової кампанії, спрямованої на залучення як інвесторів, так і клієнтів. Однією з ключових переваг краудфандингу порівняно з традиційним фінансуванням є залучення інвесторів, які в подальшому можуть стати потенційними клієнтами, що призведе до збільшення обсягів продажу товарів чи послуг підприємств. На рисунку 1 представлено середнє значення фінансування краудфандингових кампаній на ринку України.

Рисунок 1. Фінансування краудфандингових кампаній на ринку України у 2017–2023 рр. [16]

Тенденції зміни краудфандингового фінансування протягом 2017–2023 років є нестійкими і супроводжуються коливаннями в діапазоні від 1,22 до 7,18 тис. дол. США, при максимальному значенні у 2019 р. і мінімальному у 2022 р., що зумовлено початком війни в Україні та зменшенням фінансування платформ краудфандингу.

Попри переваги, існують і певні недоліки краудфандингу. Одним із основних недоліків фінансування через краудфандингові платформи є те, що коли не вдасться зібрати необхідний бюджет у встановлений термін, то проект видаляється з платформи. Крім того, у разі банкрутства можуть бути запроваджені судові вимоги щодо особистих активів підприємства. Не є винятком і шахрайство на краудфандингових платформах, адже ринок є відносно новим і ще розвивається, наразі лише обмежена кількість систем розроблені для запобігання або компенсації шахрайства. Зокрема, існує ризик привласнення інноваційної ідеї третіми особами, адже для відкриття збору на краудфандинговій платформі необхідно представити її перед конкурентами.

Збір коштів через краудфандинг є трудомістким і включає якісну презентацію проекту, активне просування за допомогою реклами та поширення інформації серед друзів та знайомих. Проект повинен бути добре продуманий у всіх аспектах. Крім того, краудфандинг завжди пов'язаний з взаємними внесками. Тому при визначенні суми, яку необхідно зібрати, слід врахувати комісію платформи, поточні витрати та податки [4].

Ринок краудфандингу в Україні зазнає значного зростання в останні роки, що спричинено зміною уподобань клієнтів та місцевими особливостями. На рисунку 2 представлена динаміка кількості успішно закритих угод фінансування краудфандингу в Україні.

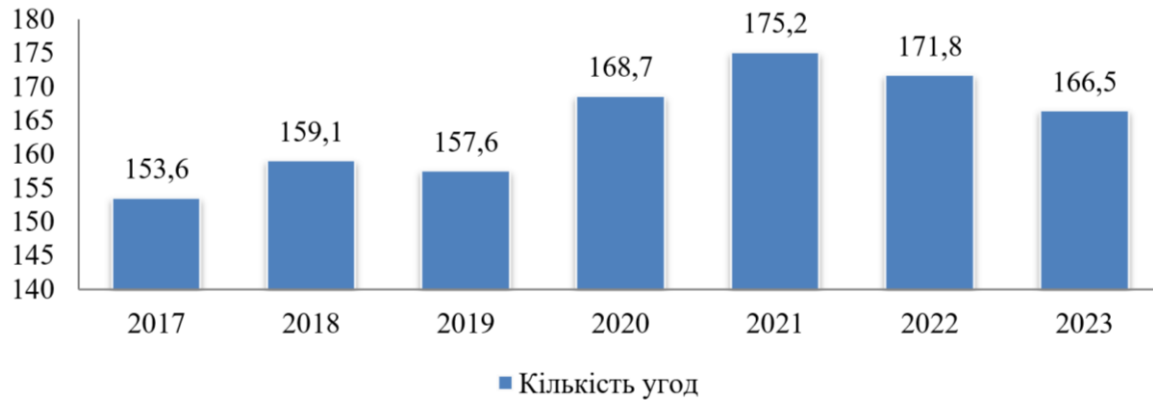

Рисунок 2. Кількість успішно закритих кампаній фінансування краудфандингу в Україні протягом 2017–2023 рр. [16]

З огляду даного графіка спостерігається значне збільшення кількості кампаній, що отримали фінансування протягом 2017–2021 рр. Починаючи з 2022 року ця кількість характеризується негативною тенденцією внаслідок воєнних дій на території держави, що вплинули на економіку усієї країни.

На сьогодні «Велика ідея», «GoF», «Моє Місто» та «RazomGO» вважаються найпопулярнішими та найперспективнішими краудфандинговими платформами в Україні.

Програма «Спільнокошт» на платформі «Велика ідея» призначена для збору актуальних та суспільно значущих проєктів від учасників сайту, а також для збирання внесків від доброчинців з метою їх подальшого перерахування на користь обраного доброчинцем проєкту. Автор проєкту визначає загальну суму коштів, необхідних для реалізації проєкту, та термін, протягом якого ця сума має бути зібрана за допомогою сайту та програми. При перерахуванні виконавцю коштів проєкту організація утримує адміністративні витрати у розмірі 10% з цієї суми, що включають комісії платіжних систем і витрати на розвиток веб-ресурсу та популяризацію програми [5].

Платформа «Велика ідея» відома як один із провідних українських лідерів у сфері краудфандингу. На рисунку 3 представлено кількість успішно реалізованих проєктів на даній платформі.

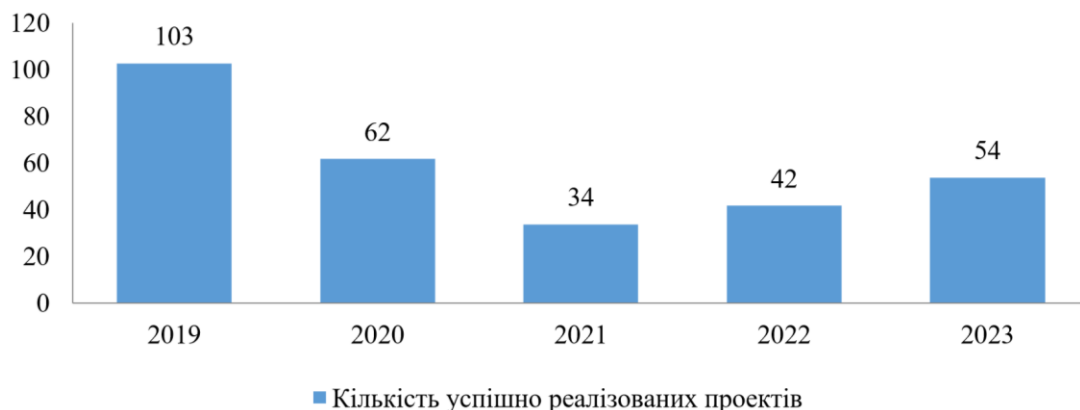

Рисунок 3. Кількість успішно реалізованих проєктів на платформі «Велика Ідея»

Як демонструє даний графік, значна кількість проєктів спостерігається у 2019 році, що могло бути наслідком пандемії Covid-19, яка внесла свої корективи у звичне

життя усіх громадян і змусила пристосовуватися до цих змін. Багатьом підприємствам довелося переходити від їхньої діяльності на інші види, бути гнучкими, щоб не збанкрутувати, а продовжувати свою роботу. Далі спостерігається зниження показників і у 2022 році знову невеликий приріст, який відбувався внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію держави. У перші місяці після 24 лютого 2022 р. спостерігалось замерзання проектів через те, що суспільство, проектні команди та доброчинці перебували в шоковому стані. Потрібен був час, щоб люди прийшли до тями та сформули нові пріоритети. І лише з травня проектні команди стали перетворювати існуючі проекти та запускати нові, спрямовані на потреби життя в умовах війни.

Найшвидшим способом краудфандингу є краудлендінг. Краудлендінг – це процес онлайн-кредитування, під час якого фізичні особи або організації надають кредити іншим фізичним особам через спеціальний Інтернет-ресурс [15].

Метод краудлендінгу полягає у фінансуванні, коли багато людей, вкладають гроші в проекти, зазвичай стартапи чи невеликі підприємства. Краудлендінг може бути як борговим (інвестори очікують на повернення з відсотками), так і акціонерним (інвестори отримують частку в компанії). Головною рисою краудлендінгу є масова участь інвесторів, що дозволяє залучати порівняно невеликі суми від багатьох людей для фінансування проектів [10].

У системі краудлендінгу платформа виступає посередником між позичальником і кредитором, приймаючи та опрацювання заявки від позичальників та дозволяючи кредиторам укладати договори про фінансування. Однак сам договір укладається з платформою, що використовує систему P2P кредитування, де кредитор отримує відсоток від суми позики як дохід. Важливо зауважити, що дохід кредиторів, які користуються такими сервісами, підлягає оподаткуванню як дохід фізичних осіб [6].

Як правило, виокремлюють два типи краудлендінгу – споживчий (consumer crowdlending) та підприємницький (business crowdlending). Споживчий краудлендінг має на меті отримання позик фізичними особами та поділяється на дві складові: P2P і B2P. Підприємницький краудлендінг передбачає отримання B2B-позик підприємствами [7].

P2P (Peer-to-Peer) означає «від рівного до рівного» або «від людини до людини». На платформах P2P майбутні кредитори і позичальники реєструються і укладають кредитні договори безпосередньо між собою через Інтернет-ресурси або за допомогою спеціальних програм на смартфонах. Відмінність від банків полягає в тому, що учасники самі домовляються про умови кредитування, включаючи суму боргу, відсотки і терміни погашення. Розглянемо топ-3 платформи P2P в таблиці 2.

Таблиця 2. ТОП-3 краудлендингові (P2P) платформи

Тип	Назва	Місце розташування	Рік	Види діяльності
P2P	uCredit [11]	Сумська область	2015	Кредитна платформа в Україні. Надає безпечну можливість людям кредитувати один одного онлайн
	Credit365 [12]	Київ	2013	Видає термінові кредити через інтернет. Без бюрократії, поручителів і довідки про доходи
	FinHub [13]	Київ	2018	Кредит онлайн

Всі три платформи працюють в Україні з 2015 року. Вони пропонують онлайн-кредитування, що робить їх доступними для ширшого кола користувачів. P2P платформи можуть бути цікавою альтернативою традиційним банкам, особливо для тих, кому потрібні швидкі кредити без бюрократичних затримок.

У системі P2P кредитування, інвестори та позичальники реєструються на платформі, де інвестори мають доступ до заявок, що подають позичальники. Кредитний договір укладається з платформою P2P, яка бере за це комісію, зазвичай, відсоток від суми позики. Кредитні кошти зазвичай перераховуються на картку позичальника [8].

B2P (Business-to-Person) означає, що споживачі отримують витрати від професійних гравців шляхом колективної участі. B2B (business to business) застосовується за дуже обмежених обставин, тому що на основі бізнесу грошово кредитне фінансування вже доступне в межах банківського регулювання. Кредитування P2B (person-to-business) дозволяє фізичним особам позичати кошти комерційним структурам, таким як професійні інвестори. Воно розширює доступ фізичних осіб до ринків фінансування [10].

Краудлендінг є ефективним і сучасним методом залучення фінансування, але для його успішного використання необхідно розуміти, як працюють краудлендінгові платформи, а також уважно оцінювати всі ризики та переваги (таблиці 3).

Таблиця 3. Переваги та недоліки краудлендінгу [4; 6; 7; 8]

Контрагенти	Переваги	Недоліки
Інвестори	Отримують вищий дохід порівняно з банківськими депозитами	Відсутність в інвестора попередньої інформації про позичальника
	Старт інвестування з будь-якої суми	Ризик закриття майданчика та неотримання прибутковості
	Немає комісії	Трудомісткий процес стягнення боргу
	Висока швидкість укладення угод	Немає права голосу
Позичальники	Розгляд заявки та видача позики займає 1 день	Можлива втрата даних платформою
	Для оформлення позики достатньо надання документа, що посвідчує особу паспорта	Потенційне припинення майданчика, ризик втрати інвестора
	Необхідні дані для видачі позики майданчик знаходить та оцінює сам	При систематичних невикладах позичальник зобов'язаний виплатити позику у повному обсязі з урахуванням пені
	Фінансування у режимі онлайн	
	Висока швидкість укладення угод	

Краудлендінг є перспективним методом залучення фінансування для інвесторів та позичальників, але він супроводжується певними ризиками і обмеженнями. Для інвесторів він відкриває можливості отримання вищого доходу порівняно з банківськими депозитами, початку інвестування з будь-якої суми та відсутності комісії. А для позичальників є швидким та зручним способом отримання фінансування. Отже, для успішного використання краудлендінгу важливо виражено оцінювати всі переваги та недоліки цього методу фінансування і діяти обережно, враховуючи можливі ризики.

Розглянувши наведені альтернативні способи фінансування, важливо з'ясувати різницю між краудлендінгом і краудфандингом. Варто зазначити, що вона полягає в тому, яким чином відбувається залучення коштів. У краудлендінгу люди надають позики іншим людям або компаніям через платформу, яка організовує ці угоди. Позичальники зазвичай повертають ці позики разом із відсотками. Краудфандинг, у свою ж чергу, передбачає залучення коштів людьми без очікування їхнього повернення, але можливістю отримання різноманітних винагород чи переваг залежно від свого внеску та виду краудфандінгу.

Проаналізувавши обидва сучасні способи фінансування бізнесу, варто визначити фактори, які гальмують розвиток краудфандінгу та краудлендінгу в Україні. Серед таких важливо виділити такі:

- відсутність законодавчої бази, тобто відсутність чітких нормативно-правових актів щодо регулювання краудфандінгу та краудлендінгу може призвести до розповсюдження шахрайства та недовіри серед учасників;
- невеликий обсяг залучених коштів: сумарний обсяг фінансування, залученого через українські краудфандінгові платформи, може бути невеликим порівняно з міжнародними стандартами, що обмежує доступність ресурсів для розвитку проектів;

- вибір галузей проектів: проекти в певних галузях, таких, як освіта, охорона здоров'я, культура тощо мають більше шансів на залучення фінансування, що може призвести до нерівності у розподілі коштів;
- низький рівень доходів населення: низький рівень доходів у певних груп населення може обмежувати їх можливість брати участь в фінансуванні проектів через краудфандинг та краудлендінг;
- недовіра до сучасних джерел фінансування: недостатня довіра до нових форм фінансування може впливати на відмову від участі в краудфандингових та краудлендінгових проектах;
- низький рівень обізнаності: недостатній рівень інформованості та обізнаності щодо інвестицій через краудфандингові платформи може обмежувати потенційних учасників інвестиційними можливостями, які пропонуються [9].

Висновки. Краудфандинг та краудлендінг є інноваційними альтернативними способами залучення фінансування для реалізації бізнес-ідей, проектів та стартапів в Україні. Вони можуть отримувати кошти від широкого кола людей через спеціалізовані онлайн-платформи.

В свою чергу, краудфандинг підходить для проектів, яким потрібна швидка підтримка та які можуть зацікавити велику кількість людей конкретним проектом. А краудлендінг підходить для бізнесів, яким потрібен кредит з низькими процентними ставками і також швидким процесом отримання коштів. Також він дає змогу отримувати кредитні кошти від приватних осіб для розвитку бізнесу без посередників.

Розвиток краудфандингу та краудлендінгу в Україні спричиняє низьку кількість факторів, серед яких спостерігається відповідне законодавче регулювання, невеликі обсяги залучених коштів, недовіра населення, низький рівень проінформованості тощо. Для подальшого впровадження цих інноваційних форм фінансування в Україні необхідно створити сприятливе правове поле, підвищити обізнаність суспільства та забезпечити розвиток надійних спеціалізованих платформ.

Conclusions. Thus, we can say that crowdfunding and crowdlending are innovative alternative ways to raise funds for business ideas, projects, and startups in Ukraine. They can receive funds from a wide range of people through specialized online platforms.

Crowdfunding, in turn, is suitable for projects that need quick support and that can interest a large number of people in a particular project. And crowdfunding is suitable for businesses that need a loan with low interest rates and a quick process of obtaining funds. It also makes it possible to receive loans from individuals for business development without intermediaries.

The development of crowdfunding and crowdlending in Ukraine is hampered by a number of factors, including lack of appropriate legislative regulation, small amounts of funds raised, public distrust, low awareness, etc. To further introduce these innovative forms of financing in Ukraine, it is necessary to create a favorable legal framework, raise public awareness, and ensure the development of reliable specialized platforms.

Список використаних джерел

1. Тягунова З. О., Бондаренко В. М. Краудфандинг: світовий досвід та практика. *Інноваційна економіка*. 2015. № 3 (58). С. 25–32.
2. Марченко О. С. Соціально-економічні умови та проблеми розвитку краудфандингу в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Економічна теорія. 2014. № 2 (17). С. 37–46.

3. Версаль Н., Дудник Я. Краудфандинг як альтернативна fintech-екосистема на фінансовому ринку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2021. С. 26–37. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2021/217-4/2>
4. Домбровська С. О., Краудфандінг, краудлендінг, краудінвестінг як альтернатива залучення капіталу стартапами. *Репозитарій Одеського національного економічного університету*. 2022. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/14347> (дата звернення: 01.04.2024).
5. Велика ідея. URL: <https://biggggidea.com> (дата звернення: 11.04.2024).
6. Краудфандінг, р2р лендінг і переваги запуску платформи. *Payment Service Provider Platon*. URL: <https://platon.ua/news/kraudfanding-p2p-lending-i-preimushhestva-zapuska-platformy.html> (дата звернення: 11.04.2024).
7. Волосович С. В. Краудлендінг у системі FinTech. *Економіка України*. 2018. С. 74–84. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.09.074>
8. P2P кредитування. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/credits/r2r-kreditovanie> (дата звернення: 11.04.2024).
9. Теслюк С. А., Матвійчук Н. М., Демчук Н. В. Краудфандинг як сучасний спосіб фінансування: проблеми та перспективи його розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. Випуск № 37. 2022. URL: <file:///C:/Users/hp/Downloads/1183%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1138-1-10-20220420.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
10. Створення краудлендінгової платформи. *YB Case* 2024. URL: <https://ybcase.com/ua/company-services/invest/sozдание-kraudlendingovoj-platformy> (дата звернення: 30.04.2024).
11. uCredit – вигідні та зручні кредити. *Startup.ua*. URL: <https://startup.ua/loans/423815.html> (дата звернення: 30.04.2024).
12. Credit365. *Credit365*. URL: <https://credit365.ua/uk/about/info> (дата звернення: 30.04.2024).
13. P2P кредитування в Україні. Інвестувати з низьким порогом входу. *FinHub*. URL: <https://finhub.ua/investor-p2p-investirovanie-v-ukraine-s-finhub-vygodno-i-nadezhno/> (дата звернення: 30.04.2024).
14. Тищенко В. В. Краудфандінг як фінансовий інструмент реалізації інвестиційних проєктів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. С. 130–138. URL: https://econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/30_69_4/30_69_4_2/24.pdf (accessed 22.04.2024).
15. Андреев В. О., Жукова В. Є. P2B краудлендінг як механізм кредитування малого бізнесу. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Випуск № 26. С. 8–12. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v26/4.pdf> (accessed 22.04.2024).
16. Crowdfunding – Ukraine | Statista Market Forecast. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-capital-raising/crowdfunding/ukraine?currency=usd> (дата звернення: 30.04.2024).

References

1. Tjaghunova Z. O., Bondarenko V. M. (2015) Kraudfandyng: svitovyy dosvid ta praktyka [Crowdfunding: global experience and practice]. *Innovacijna ekonomika*, no. 3 (58), pp. 25–32.
2. Marchenko O. S. (2014). Socialjno-ekonomichni umovy ta problemy rozvytku kraudfandyngu v Ukrajinі [Socio-economic conditions and problems of crowdfunding development in Ukraine]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Jurydychna akademija Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogho"*. *Ekonomichna teorija*, no. 2 (17), pp. 37–46.
3. Versalj N., Dudnyk Ja. (2021). Kraudfandyng jak aljternatyvna fintech-ekosystema na finansovomu rynku [Crowdfunding as an alternative fintech ecosystem in the financial market]. *Visnyk Kyjivskogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, pp. 26–37. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2021/217-4/2>
4. Dombrovsjka S. O. (2022) Kraudfandyng, kraudlendingh, kraudinvestingh jak aljternatyva zaluchennja kapitalu v startamy [Crowdfunding, crowdlending, crowdinvesting as an alternative to raising capital in startups]. *Repozytarij Odesjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu* [Repository of Odessa National University of Economics] (electronic journal). Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/14347> (accessed 01 April 2024).
5. Velyka ideja. Available at: <https://biggggidea.com> (accessed 11 April 2024).
6. Payment Service Provider Platon. *Kraudfandyng, p2p lendingh i perevaghy zapusku platformy* [Crowdfunding, p2p landing and benefits of starting a platform]. Available at: <https://platon.ua/news/kraudfanding-p2p-lending-i-preimushhestva-zapuska-platformy.html> (accessed 11 April 2024).
7. Volosovych S. V. (2018). Kraudlenlingh u systemi FinTech [Crowdlining in the FinTech system]. *Ekonomika Ukrainy*. pp. 74–84. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.09.074>
8. Finance.ua. *R2R kredytuvannja* [P2P lending]. Available at: <https://finance.ua/ua/credits/r2r-kreditovanie> (accessed 11 April 2024).
9. Tesljuk S. A., Matvijchuk N. M., Demchuk N. V. (2022). Kraudfandyng jak suchasnyj sposib finansuvannja: problemy ta perspektyvy jogho rozvytku v Ukrajinі [Crowdfunding as a modern way of

- financing: problems and prospects of its development in Ukraine]. *Ekonomika ta suspiljstvo*, no. 37. Available at: file:///C:/Users/hp/Downloads/1183%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1138-1-10-20220420.pdf (accessed 30 April 2024).
10. YB Case 2024. *Stvorennja kraudlendynghovoji platform* [Creating a crowdlending platform]. Available at: <https://ybcase.com/ua/company-services/invest/sozdanie-kraudlendingovoj-platformy> (accessed 30 April 2024).
 11. Startup.ua. *uCredit – vyghidni ta zruchni kredyty* [uCredit – profitable and convenient loans]. Available at: <https://startup.ua/loans/423815.html> (accessed 30 April 2024).
 12. Credit365. *Credit365*. Available at: <https://credit365.ua/uk/about/info> (accessed 30 April 2024).
 13. FinHub. *P2P kredytuvannja v Ukrajini. Investuvaty z nyzjkym poroghom vkhodu* [P2P lending in Ukraine. Invest with a low entry threshold]. Available at <https://finhub.ua/investor-p2p-investirovanie-v-ukraine-s-finhub-vygodno-i-nadezhno/> (accessed 30 April 2024).
 14. Tyshhenko V. V. (2019). Kraudfandingh jak finansovyj instrument realizaciji investycijnykh proektiv [Crowdfunding as a financial tool for implementing investment projects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Ekonomika i upravlinnja*, pp. 130–138. Available at: https://econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/30_69_4/30_69_4_2/24.pdf (accessed 22 April 2024).
 15. Andrejev V. O., Zhukova V. Je. (2016) P2B kraudlendingh jak mekhanizm kredytuvannja malogho biznesu [P2B crowdlending as a small business lending mechanism]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu*, no. 26, pp. 8–12. Available at: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v26/4.pdf> (accessed 22 April 2024).
 16. Crowdfunding – Ukraine, Statista Market Forecast. *Statista*. Available at: <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-capital-raising/crowdfunding/ukraine?currency=usd> (accessed 30 April 2024).

MANAGEMENT

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.95-051

КОМПЛЕКСНА СТРАТЕГІЯ WELL-BEING ДЛЯ КОМПАНІЙ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА ТРЕНДИ

Ірина Варіс; Оксана Кравчук; Поліна Зайцева

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна*

Резюме. Розглянуто актуальну тему well-being працівників у сучасних компаніях. Обґрунтовано зростаючу важливість цієї концепції в контексті сучасного динамічного способу життя, стресових ситуацій та глобальних викликів, що негативно впливають на фізичне, психічне та соціальне благополуччя людей. Представлено ретроспективний огляд еволюції поняття well-being від давніх часів до сучасності, наголошуючи на його комплексному характері та охоплення різних аспектів життя людини. Наведено вплив пандемії Covid-19 та війни в Україні на благополуччя людей, висвітлюючи проблеми фізичного та психічного здоров'я, зміни в робочому середовищі. Здійснено аналіз сучасних трендів та ініціатив у сфері well-being у корпоративному середовищі, включаючи гнучкі умови праці, програми фізичного та психічного здоров'я, заходи з фінансової грамотності, ергономічне облаштування робочих місць, програми здорового харчування, екологічні ініціативи, заходи з посилення соціальної згуртованості колективів, програми розвитку персоналу, просування різноманітності та інклюзії, сімейно-орієнтовані пільги, практики цифрового благополуччя та інтеграцію well-being у ціннісну пропозицію роботодавця. На основі проведеного дослідження представлено комплексну універсальну стратегію well-being для компаній, що охоплює низку ключових напрямів: гнучкі робочі умови, ініціативи з фізичного та психічного здоров'я, заходи з фінансового благополуччя, ергономічні робочі місця, програми здорового харчування, екологічну відповідальність, соціальну залученість, розвиток персоналу, різноманітність та інклюзію, сімейно-орієнтовані пільги, цифрове благополуччя та інтеграцію well-being у бренд роботодавця. Наголошено на важливості адаптації універсальної стратегії до специфічних потреб та цілей конкретної організації, галузевих особливостей, розміру компанії, ресурсів тощо. Підкреслено необхідність регулярного моніторингу та оцінювання ефективності впроваджених програм well-being для внесення відповідних коригувань та вдосконалення стратегії.

Ключові слова: well-being, благополуччя, тренди well-being, стратегія well-being, корпоративне середовище, управління персоналом.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.099

Отримано 23.04.2024

UDC 005.95-051

COMPREHENSIVE WELL-BEING STRATEGY FOR COMPANIES: INNOVATIVE APPROACHES AND TRENDS

Iryna Varis; Oksana Kravchuk; Polina Zaytseva

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Summary. This study examines the current topic of the well-being of employees in modern companies. The growing importance of this concept in the context of modern dynamic lifestyles, stressful situations, and global

challenges that negatively affect physical, mental, and social well-being is substantiated. A retrospective review of the evolution of the well-being concept from ancient times to the present is presented, emphasizing its complex nature and coverage of various aspects of human life. The impact of the Covid-19 pandemic and the war in Ukraine on people's well-being is presented, highlighting the problems of physical and mental health, and changes in the work environment. Analysis of current trends and initiatives in the field of well-being in the corporate environment is carried out, including flexible working conditions, physical and mental health programs, financial literacy measures, ergonomic arrangement of workplaces, healthy eating programs, environmental initiatives, measures to strengthen social cohesion of teams, personnel development programs, promotion of diversity and inclusion, family-oriented benefits, digital well-being practices, and integration well-being into the employer's value proposition. Based on the study, a comprehensive universal well-being strategy for companies is presented, covering several key areas: flexible working conditions, physical and mental health initiatives, financial well-being measures, ergonomic workplaces, healthy eating programs, environmental responsibility, social inclusion, staff development, diversity and inclusion, family-oriented benefits, digital well-being and integration of well-being into the employer brand. The importance of adapting a universal strategy to the specific needs and goals of a particular organization, industry specifics, company size, resources, etc., is emphasized. The need for regular monitoring and evaluation of the effectiveness of the implemented well-being programs is emphasized to make appropriate adjustments and improve the strategy. This study provides a comprehensive framework for understanding and implementing employee well-being strategies in the modern corporate landscape, offering valuable insights for organizations seeking to enhance their approach to employee wellness and organizational success.

Key words: well-being, well-being trends, well-being strategy, corporate environment, personnel management.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.099

Received 23.04.2024

Постановка проблеми. Сучасний ритм життя характеризується високою динамікою, швидкістю та складнощами. Постійний потік інформації, стресові ситуації, екологічні та політичні проблеми негативно впливають на кожну людину. У такому контексті поняття well-being набуває все більшого значення і стає загальним станом, що включає фізичне, емоційне, психічне та соціальне благополуччя. Це не просто відсутність проблем, а й активний процес дбайливого ставлення до себе та інших для досягнення кращого життя. Необхідність постійного прогресу в сфері сучасних технологій, економічних коливань і глобальних викликів суттєво впливає на загальний добробут людей. Розуміння важливості збереження здоров'я та психологічного комфорту зростає, що стимулює розвиток інноваційних методів, спрямованих на поліпшення умов існування та праці. Тенденції у сфері well-being охоплюють різні аспекти, включаючи активний спосіб життя, збалансоване харчування, психічне здоров'я, соціальну підтримку та емоційну стійкість. У період пандемії, воєн та зростаючого стресу в сучасному суспільстві, концепція well-being отримує нові виміри, включаючи стратегії адаптації до непередбачуваних обставин. Ритм та динаміка сучасного існування вимагають пошуку нових підходів до підтримання здоров'я та благополуччя. У цьому контексті вивчення та розуміння тенденцій well-being є ключем до створення збалансованого життя, яке задовольняє потреби людини в сучасному суспільстві.

Окрім цього, компанії все більше усвідомлюють важливість благополуччя своїх працівників і впроваджують необхідні well-being програми, які можуть включати фізичну активність, спортивні заняття, фітнес-центри або спортивні заходи, які сприяють підтриманню фізичного благополуччя працівників. Також компанії надають значення психологічному благополуччю персоналу, організовуючи тренінги зі стресового менеджменту, психологічного супроводу або надання доступу до консультування психологів. Компанії також можуть створювати сприятливу робочу атмосферу, де працівники відчувають підтримку, мають можливість балансувати роботу та особисте життя, а також розвивати свої професійні навички. Загалом, well-being програми в компаніях спрямовані на підтримання загального благополуччя працівників, створюючи умови для їхнього фізичного, емоційного, психологічного та соціального добробуту,

що допомагає підвищити задоволеність, знизити рівень стресу та покращити продуктивність, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика well-being стає актуальнішою, адже наразі мотивація працівників полягає не лише в матеріальному забезпеченні, а й в балансі між роботою та особистим життям, психологічною підтримкою, взаємовідносинами в колективі й поза ним та багато іншого. Вітчизняні дослідники Г. Лопушняк та О. Поплавська [15] у своїй статті розробили нормативи для організації трудової діяльності, де врахували аспекти благополуччя щодо покращення умов праці. А. Василик, Г. Смалійчук та Г. Лужко узагальнили основні напрями поліпшення практик управління персоналом з урахуванням забезпечення всіх аспектів well-being працівників у робочому середовищі [13]. Г. Рик показала особливості взаємозв'язку між професійним благополуччям фахівців, її дослідження мало на меті з'ясування впливу цих факторів на ефективність роботи [7]. К. Злобін, Н. Літвін, І. Бурлакова вивчили вплив програм благополуччя на корпоративну культуру, продуктивність та лояльність персоналу [14].

Серед закордонних учених, які досліджували це поняття, слід виділити М. Гуф та І. Де Патер [2]. Їхні праці спрямовані на розуміння динаміки психологічного благополуччя на робочому місці на щоденній основі та вплив цифровізації на роботу керівників. Д. ван Дірендонк, Л. Ходар показали, що благополуччя можна покращити за допомогою цілеспрямованих програм завдяки всебічній зосередженості на моделі Райфа [9]. К. Ругері та інші вивчали добробут, виходячи за межі щастя та задоволення життям, проводячи порівняльний аналіз у 21 країні світу [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що вже було досягнуто значного прогресу у сфері well-being, все ж залишається низка невирішених питань, що потребують уваги. Проблеми економічного характеру, науковий й технологічний прогрес, зміна клімату та політична нестабільність мають значний вплив на психічне здоров'я і благополуччя кожної особи. Розуміння й дослідження цих питань є надзвичайно важливими для виявлення шляхів їх вирішення, з метою поліпшення самопочуття людей як на робочому місці, так і в повсякденному житті. Вивчення цих проблем вимагає впровадження нових політичних стратегій, програм та інноваційних підходів, спрямованих на покращення фізичного та психологічного стану людей. Покращення well-being працівників вимагає розроблення й впровадження нових політик, програм та інновацій, що сприятимуть збереженню та поліпшенню їх фізичного й психологічного.

Метою дослідження є представлення комплексного огляду сучасних тенденцій і підходів до забезпечення well-being працівників у компаніях, а також розроблення універсальної стратегії well-being, яка може бути адаптована до потреб конкретної компанії.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: проаналізувати еволюцію концепції well-being протягом історії та її сучасне розуміння; дослідити вплив пандемії Covid-19 та війни в Україні на благополуччя людей; визначити основні сучасні тренди та ініціативи, спрямовані на поліпшення well-being у корпоративному середовищі; розробити універсальну стратегію well-being для компаній, що охоплює різноманітні аспекти фізичного, психологічного, фінансового та соціального благополуччя працівників; обґрунтувати важливість адаптації стратегії well-being до специфічних потреб і цілей конкретної організації.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: огляд і аналіз актуальних емпіричних досліджень, звітів та статистичних даних; порівняльний аналіз та узагальнення; синтез отриманих даних; метод індукції та дедукції.

Виклад основного матеріалу. Концепція well-being є динамічною і зазнала змін протягом усієї історії людства. У давні часи це поняття часто обмежувалося фізичним

здоров'ям і навичками виживання. З плином часу до нього були додані інші аспекти, такі, як духовний розвиток і благоустрій, соціальні зв'язки та взаємодія з оточуючими. У Стародавній Греції та Римі такі філософи, як Аристотель, наголошували на важливості розумової діяльності та етичної поведінки для досягнення щастя. Вони вважали, що розумова активність та поведінка, спрямована на досягнення моральних цінностей, є ключовими факторами благополуччя. У період середньовіччя релігійні переконання відігравали важливу роль у розумінні щастя. Задоволення часто розглядали як стан, досягнутий завдяки вірі, покаяттю і праведному життю. Мислителі епохи Просвітництва, такі, як Джон Локк і Жан-Жак Руссо, наголошували на важливості розуму й свободи для досягнення щастя та вважали, що для досягнення благополуччя люди повинні мати можливість реалізувати свої здібності та вести вільний спосіб життя, відповідно до своїх індивідуальних потреб та цінностей. Розуміння поняття благополуччя відображало соціокультурні та філософські погляди на різних етапах історії. Від фізичного здоров'я та навичок виживання до духовного розвитку, соціальної взаємодії та реалізації свободи це поняття продовжує еволюціонувати, відображаючи змінювані потреби та цінності суспільства [6].

Соціальний прогрес і реформи, спрямовані на поліпшення життя людей, набували дедалі більшого значення. З'явилися нові теорії добробуту, засновані на психології, соціології та економіці. Сьогодні концепція щастя охоплює знання з багатьох різних дисциплін. Розробляються нові стратегії та програми, спрямовані на поліпшення добробуту людей на індивідуальному та суспільному рівнях. Тепер well-being розуміють як ширший чинник, що впливає на якість життя людини. Well-being являє собою комплексне поняття, що охоплює широкий спектр факторів, які впливають на загальний стан здоров'я та якість життя людини. Фізичне благополуччя включає відсутність хвороб, життєву силу та енергію, а також важливість збалансованого харчування та якісного сну. Психічне благополуччя враховує емоційну стабільність, позитивне мислення та здатність справлятися зі стресом. Соціальні відносини включають міцні зв'язки з близькими, відчуття приналежності до суспільства, рівень освіти та можливість самовдосконалення. Економічний статус визначає розвиток особистості та ступінь задоволеності життям. Духовне зростання охоплює пошук сенсу життя та зв'язок з чимось більшим, ніж сама людина. Благополуччя є динамічним станом, що постійно змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Основні фактори впливу на благополуччя людини узагальнено на рисунку 1.

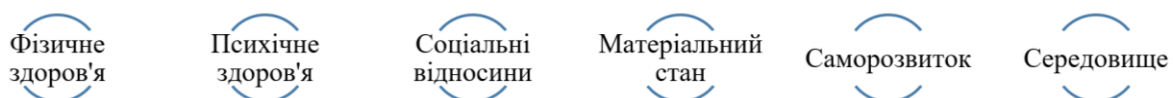

Рисунок 1. Фактори, що впливають на well-being

Пандемія Covid-19, що охопила планету, не тільки становила загрозу для фізичного здоров'я, а й мала серйозний вплив на психічне та соціальне благополуччя людей. У несподіваних обставинах, спричинених поширенням вірусу, виникла необхідність детальніше та уважніше вивчити вплив пандемії на добробут людей [3]. Фізичне здоров'я під час Covid-19 стало серйозною проблемою, пов'язаною з численними труднощами. Зміни у способі життя – соціальна дистанція та самоізоляція стали невіддільною частиною боротьби з поширенням вірусу. Пандемія також змінила традиційне робоче середовище. Багато компаній перейшли на віддалену роботу, що вимагало адаптації до нових завдань і технологій. Підвищена увага до фізичного здоров'я призвела

до введення додаткових заходів безпеки на робочому місці, обмеження робочого часу та підтримання здоров'я працівників. Зміни психічного благополуччя також відобразилися на робочому середовищі. Дистанційна робота в багатьох випадках посилила відчуття самотності та стресу, що вимагало від робочих колективів розроблення нових стратегій комунікації та підтримки. Підвищений рівень тривожності може вплинути на продуктивність і когнітивні функції працівників. Усі ці зміни в робочому середовищі підкреслюють необхідність адаптації та інновацій на робочому місці для захисту й поліпшення фізичного і психічного благополуччя працівників у новій реальності пандемії [3].

Вплив війни в Україні на благополуччя людей проявляється також на різних рівнях. Руйнування будинків та інфраструктури на тривалий час призвело до втрати доступу до основних потреб, таких, як їжа, вода та електроенергія, що спричинило проблеми зі здоров'ям. Мільйони людей пережили стрес і незахищеність унаслідок внутрішнього переміщення й втратили стабільність життя. Смерті та поранення, спричинені воєнним конфліктом, мали значний вплив на сім'ї та громади, створюючи додатковий психологічний тиск. Депресія стала поширеним явищем серед тих, хто пережив війну і призвів до втрати інтересу до життя та відчуття безнадійності. Таким людям необхідна психологічна підтримка, щоб допомогти впоратися з тривогою і посттравматичним стресовим розладом.

В останні роки відбулися значні зміни форматів, у яких працюють не тільки українці, а й жителі інших країн. Про це свідчить низка проведених сучасних досліджень. Звіт CIPD Health and Wellbeing Report 2023 надає глибокий аналіз стану здоров'я та благополуччя на робочому місці Великобританії [1]. Міжнародне дослідження 2023 Deloitte Human Capital Trends ілюструє, як керівники компаній справляються з викликами сучасного робочого середовища та як їхні організації можуть досягти успіху в постійно змінюваному світі. Опитування охопило понад 10 000 респондентів у 105 країнах [16]. Звіт компанії MSD включає інформацію про зусилля компанії щодо покращення well-being своїх працівників. У звіті організовано зусилля навколо чотирьох основних стовпів: фізичного, ментального, фінансового та соціального well-being [5]. Дослідження української компанії виробника програмного забезпечення HURMA обговорює майбутні тренди у сфері HR та рекрутингу, включаючи важливість well-being та гнучких умов роботи [12]. Спільне дослідження компанії «Делойт» в Україні та Wellbeing Company, яке вивчало, як українські роботодавці піклуються про добробут своїх працівників [17]. Також, компанія McKinsey провела дослідження well-being компаній у 2023–2024 роках. Дослідження The top wellness trends in 2024 визначає топ-тренди у сфері споживчого благополуччя на 2024 рік, включаючи здоров'я вдома, використання наукових даних для підтримання трендів у wellness та зростання інтересу до продуктів і послуг, які підтримують добробут [8]. Колекція статей Well-being in the Workplace від McKinsey висвітлює питання підтримання фізичного та психічного здоров'я, а також почуття мети у працівників, команд та організацій для створення більш стійкого робочого середовища та покращення well-being на робочому місці [10]. Звіт McKinsey 2024 wellness market report визначає ключові області для інновацій та інвестицій у секторі wellness, включаючи жіноче здоров'я, управління вагою та фітнес [4]. Ці звіти й дослідження надають цінну інформацію про тенденції та інновації у сфері well-being, які можуть бути корисними для компаній, що прагнуть покращити благополуччя своїх працівників.

Як свідчить аналіз наукових робіт та практичних досліджень, у сучасному світі зростає увага до питань благополуччя працівників в організаційному середовищі.

Розуміння того, що фізичне, психічне та соціальне благополуччя працівників мають суттєвий вплив на їхню продуктивність, мотивацію та задоволеність роботою, зростає серед роботодавців і менеджерів. Відповідно до цього, компанії все більше звертають увагу на впровадження різноманітних програм та ініціатив, спрямованих на поліпшення благополуччя своїх працівників. Основні сучасні тренди well-being у компаніях наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Сучасні тренди well-being у корпоративному середовищі

Напрямок well-being	Опис та ключові ініціативи
1	2
Гнучкий робочий графік і дистанційна робота	Одним із ключових напрямків у сучасних трендах well-being у компаніях є гнучкий робочий графік та можливість працювати віддалено, що дає працівникам можливість краще збалансувати своє робоче та особисте життя, уникнути стресу, пов'язаного з довгими дорожніми корками або витратами на тривалі переїзди
Програми з фізичного та психічного здоров'я	Важливими складовими сучасних програм well-being є ініціативи, спрямовані на фізичне та психічне здоров'я працівників. Компанії все частіше запроваджують програми оздоровлення, такі, як корпоративні тренажерні зали, консультації з психологами, тренінги з управління стресом, практики медитації та йоги на робочому місці
Політика відпусток та перерв	Політика відпусток та перерв також має значення для створення сприятливого організаційного середовища. Компанії, які пропонують щедрі відпустки, оплачувані відпустки по догляду за дитиною або хворими родичами, а також заохочують працівників брати регулярні перерви для відпочинку, демонструють свою турботу про них і дозволяють їм відновити енергію та позитивно впливають на працездатність та задоволеність роботою
Програми добробуту та фінансової грамотності	Додатково компанії виявляють інтерес до програм добробуту та фінансової грамотності, що спрямовані на поліпшення фінансового благополуччя працівників. Навчальні програми з фінансової грамотності, консультації з фінансовими експертами та допомога у плануванні пенсійних заощаджень стимулюють працівників до здорового фінансового управління, забезпечують їхню фінансову стабільність та майбутнє благополуччя
Ергономічні робочі місця	Покращення ергономіки робочих місць є ще одним аспектом, на який звертають увагу компанії. Інвестиції у зручні, ергономічні меблі, стільці та обладнання допомагають зменшити фізичний дискомфорт та запобігти професійним захворюванням, таким, як захворювання спини або синдром зап'ястя
Програми харчування та годування	Компанії все частіше звертають увагу на програми харчування та годування на робочому місці. Забезпечення здоровим харчуванням, у тому числі шляхом надання фруктових кошиків, здорових закусок, доступу до чистої питної води та освітніх програм щодо здорового способу життя сприяє підтримання здорового харчування серед працівників та покращує їхню енергію та концентрацію
Екологічно чисті офісні простори	Важливим елементом сучасних трендів well-being в компаніях є створення екологічно чистих офісних просторів. Це означає створення безпечного, комфортного та естетично привабливого робочого середовища з природним освітленням, наявністю рослин, зонами відпочинку та можливостями для соціальної взаємодії
Програми волонтерства та соціальної відповідальності	Програми волонтерства надають працівникам можливість брати участь у волонтерських ініціативах та проєктах, які спрямовані на розвиток та підтримання потреб суспільства. Це може включати допомогу в місцевих громадах, благодійність, екологічні ініціативи та інші соціальні діяльності
Програми управління стресом і емоційним вигоранням	Компанії усвідомлюють, що забезпечення фізичного та психічного здоров'я працівників має безпосередній вплив на їх продуктивність, задоволеність роботою і загальний успіх організації. У зв'язку з цим виникає потреба в програмах управління стресом, емоційним вигоранням та підтримання ментального здоров'я
Програми розвитку лідерських навичок і наставництва	Важливим елементом розвитку організації є програми розвитку лідерських навичок і наставництва. Компанії зрозуміли, що успіх будь-якої організації залежить від якості її керівництва
Просування ментального здоров'я	У сучасному суспільстві також актуальним стає просування ментального здоров'я. Зняття стигми навколо психічних розладів і надання доступу до консультацій психотерапевтів є важливим кроком на шляху до створення безпечного середовища для відкритих розмов про проблеми психічного здоров'я

Закінчення таблиці 1

1	2
<i>Програми сприяння різноманітності та інклюзії</i>	Програми сприяння різноманітності та інклюзії є ще одним важливим напрямком управління персоналом. Створення корпоративної культури, яка поважає індивідуальні відмінності та враховує потреби представників різних соціальних груп, сприяє побудові толерантного та співпрацюючого робочого середовища
<i>Сімейно-орієнтовані пільги</i>	Сімейно-орієнтовані пільги стають все більш важливим аспектом управління персоналом. Розуміння важливості ролі сім'ї в житті працівників призводить до впровадження політик, які сприяють балансу між роботою та сімейними обов'язками
<i>Програми гейміфікації та винагород</i>	Програми гейміфікації та винагород є інноваційним підходом до стимулювання здорового способу життя та активності працівників. Використання елементів гри та систем винагород допомагає залучити й утримати інтерес працівників до програм оздоровлення, стимулює здорові звички, які сприяють загальному благополуччю та продуктивності
<i>Інноваційні підходи до дизайну офісу</i>	Інноваційні підходи до дизайну офісу також набувають значення в контексті well-being. Створення креативних просторів з різноманітними зонами для співпраці, відпочинку та самовираження сприяє підвищенню комфорту й задоволеності працівників та розвитку творчого потенціалу й залучення
<i>Цифрове благополуччя</i>	Цифрове благополуччя, як нове поняття, виникає від усвідомлення потреби в розв'язанні цих проблем і забезпеченні збалансованого підходу до використання цифрових технологій. Воно охоплює широкий спектр політик, практик та інструментів, спрямованих на забезпечення здорового та ефективного використання цифрових ресурсів, а також підтримання балансу між роботою та особистим життям
<i>Програми профілактики та усунення впливу шкідливих звичок</i>	Сучасне робоче середовище вимагає від компаній не лише забезпечення ефективної роботи свого персоналу, але й звернення уваги на їхнє здоров'я. З цією метою деякі компанії створюють та впроваджують програми профілактики й усунення впливу шкідливих звичок серед своїх працівників
<i>Тренди сфокусованості та продуктивності</i>	Одним із трендів, пов'язаних із фокусуванням та продуктивністю на робочому місці, є впровадження політик та інструментів, спрямованих на зменшення розсіювання уваги персоналу. Наприклад, введення періодів «цифрової тиші», коли працівники обмежують перевірку електронної пошти та виключають інші відволікаючі фактори під час робочого часу
<i>Корпоративний коучинг та ментори well-being</i>	Ще одним підходом до поліпшення благополуччя та здоров'я працівників є корпоративний коучинг та менторство. Компанії можуть наймати фахівців, які надають персональні консультації працівникам щодо балансу між роботою та особистим життям, управління стресом, здоровим харчуванням та іншими аспектами життя
<i>Програми, спрямовані на специфічні вікові групи</i>	Застосування програм, спрямованих на конкретні вікові групи працівників, також стає все популярнішим явищем. Ініціативи, спрямовані на поліпшення благополуччя молодих працівників, батьків або працівників передпенсійного віку, розробляються з урахуванням їхніх особливих потреб та викликів
<i>Поєднання технологій та оздоровчих програм</i>	Поєднання технологій та оздоровчих програм також відіграє важливу роль у поліпшенні здоров'я та благополуччя персоналу. Компанії використовують пристрої, додатки для відстеження фізичної активності, медитативні додатки та інші технологічні рішення для підтримання здорового способу життя серед своїх працівників.
<i>Екологічні ініціативи</i>	Підвищення соціальної свідомості та екологічної освіченості спричинило зростання екологічних та соціально-відповідальних ініціатив у бізнес-середовищі. Компанії залучають персонал до проєктів з охорони довкілля, спрямованих на створення почуття мети та активної участі у соціальних процесах
<i>Програми посилення згуртованості колективу</i>	Програми посилення згуртованості колективу стають важливим елементом корпоративної культури. Компанії організовують заходи, спрямовані на зміцнення командного духу, поліпшення взаємовідносин між колегами та формування корпоративної культури, що базується на довірі та підтримці.
<i>Концепція «well-being як ціннісної пропозиції роботодавця»</i>	У сучасному корпоративному середовищі все більше компаній розуміють важливість забезпечення благополуччя працівників як стратегічної переваги на ринку праці. Концепція «благополуччя як ціннісної пропозиції роботодавця» набуває все більшого значення, оскільки працівники шукають не лише конкурентні умови зайнятості, але й середовище, де їхні потреби та добробут отримують належну увагу

Сучасні компанії демонструють холістичний підхід до створення здорового, комфортного та сприятливого робочого середовища, визнаючи важливість всебічного розвитку та добробуту працівників як ключових ресурсів, який охоплює забезпечення фізичного благополуччя через ергономічні робочі простори, емоційного та соціального благополуччя шляхом формування позитивного соціального клімату, work-life integration для підтримання балансу між роботою та особистим життям, а також розвиток культури відкритості та рівності через створення інклюзивного середовища. Такі багатогранні ініціативи спрямовані на підвищення задоволеності, мотивації та продуктивності працівників, що, в свою чергу, сприяє досягненню високих результатів організації в довготерміновій перспективі. В цілому сучасні компанії розуміють, що створення здорового, комфортного та сприятливого робочого середовища не тільки покращує самопочуття й задоволеність працівників, але й має прямий вплив на їхню продуктивність, творчість та залученість до роботи. Такі компанії виявляються привабливішими для талановитих кандидатів та здатними зберігати своїх найкращих працівників на довготерміновій основі.

Концепція well-being охоплює різноманітні аспекти фізичного, психологічного, соціального та професійного благополуччя індивідів. Ефективна стратегія well-being має на меті створити сприятливе середовище, в якому працівники можуть повністю розкрити свій потенціал, підтримувати баланс між роботою та особистим життям, а також відчувати себе цінними членами організації. У цьому контексті універсальна well-being стратегія для компаній повинна інтегрувати широкий спектр ініціатив, політик та практик, спрямованих на різні виміри добробуту працівників. Така всеосяжна стратегія має враховувати новітні тенденції та виклики, пов'язані з well-being на робочому місці, такі, як цифрове благополуччя, зміни в організації праці внаслідок пандемії Covid-19, питання різноманітності та інклюзії, а також екологічні та соціальні аспекти корпоративної відповідальності.

Спираючись на проведені дослідження, представляємо комплексну універсальну стратегію well-being, розроблену на основі аналізу сучасної наукової літератури, найкращих практик провідних організацій та новітніх трендів well-being, яка пропонує керівникам та фахівцям з управління персоналом практичний та науково-обґрунтований підхід до створення сприятливого робочого середовища, що забезпечує фізичне, психологічне, фінансове та соціальне благополуччя працівників. Виходячи з представлених сучасних трендів well-being у компаніях, універсальна стратегія благополуччя для компанії може включати основні напрямки, що проілюстровані в таблиці 2.

Таблиця 2. Комплексна стратегія благополуччя працівників у сучасних компаніях

<i>Напрямок стратегії</i>	<i>Ініціативи та заходи</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Гнучкі робочі умови</i>	- впровадження політики гнучкого робочого графіка, що дозволяє працівникам самостійно планувати свій час та краще збалансувати роботу й особисте життя; - забезпечення технічної інфраструктури та організаційних процесів для безперебійної віддаленої роботи та роботи з будь-якого місця; - запровадження щедрої політики відпусток, включаючи оплачувані відпустки для догляду за дитиною або хворими родичами, а також заохочення брати регулярні перерви
<i>Ініціативи з фізичного та психічного здоров'я</i>	- створення корпоративного тренажерного залу або партнерство з місцевими фітнес-клубами для заохочення фізичної активності; - організація занять з йоги, медитації та інших оздоровчих практик в офісі або онлайн; - забезпечення доступу до консультацій психологів та тренінгів з управління стресом, емоційним інтелектом та запобіганню професійного вигорання; - проведення інформаційних кампаній і тренінгів щодо здорового способу життя та збалансованого харчування

Закінчення таблиці 2

1	2
<i>Фінансове благополуччя</i>	- розроблення навчальних програм з фінансової грамотності для працівників; - надання консультацій професійних фінансових експертів з питань заощаджень, інвестицій та фінансового планування; - впровадження пенсійної програми та сприяння плануванню пенсійних заощаджень працівників
<i>Ергономічне робоче середовище</i>	- інвестиції в ергономічні меблі, стільці, столи та інше обладнання для робочих місць; - проєктування офісних приміщень з урахуванням принципів ергономіки, природного освітлення та зручності для працівників; - створення зон відпочинку, оздоровчих куточків та місць для соціальної взаємодії в офісі
<i>Програми здорового харчування</i>	- забезпечення працівників здоровими перекусами, фруктами та чистою питною водою в офісі; - партнерство з постачальниками здорової їжі для організації харчування в офісі; - проведення освітніх семінарів та розповсюдження інформаційних матеріалів про принципи збалансованого харчування
<i>Екологічна відповідальність</i>	- упровадження програм з енергоощадження, перероблення відходів та скорочення викидів вуглецю в офісі; - озеленення офісних приміщень та створення зон для відпочинку на свіжому повітрі; - залучення працівників до екологічних ініціатив та волонтерських проєктів з охорони довкілля
<i>Соціальна залученість</i>	- розроблення корпоративної програми волонтерства та партнерство з некомерційними організаціями; - організація команд тимблдингових заходів для посилення згуртованості колективу; - створення можливостей для неформального спілкування та розваг в офісі
<i>Розвиток персоналу</i>	- впровадження програм розвитку лідерських навичок, комунікативних здібностей та управління конфліктами для керівників; - забезпечення наставництва для нових працівників та можливостей для менторства між досвідченими та молодими фахівцями; - надання послуг професійних коучів для індивідуальної роботи з працівниками над їхнім розвитком та well-being
<i>Різноманітність та інклюзія</i>	- розроблення політики різноманітності та інклюзії в компанії; - впровадження програм навчання та підвищення обізнаності щодо різноманітності та недискримінації; - формування різноманітних команд та створення інклюзивного робочого середовища
<i>Сімейно-орієнтовані пільги</i>	- надання допомоги з доглядом за дітьми, включаючи оплачувану відпустку по вагітності та пологах; - гнучкі графіки роботи та можливість віддаленої зайнятості для батьків; - організація сімейних заходів та створення дружнього до сім'ї робочого середовища
<i>Цифрове благополуччя</i>	- впровадження політик збалансованого використання цифрових пристроїв та відключення від роботи у неробочий час; - періоди «цифрової тиші» протягом робочого дня для зменшення розсіювання уваги; - навчання працівників ефективному використанню цифрових інструментів та усвідомленому ставленню до технологій
<i>Інтеграція well-being у ціннісну пропозицію роботодавця</i>	- активне просування ініціатив well-being як частини бренду роботодавця та ціннісної пропозиції для кандидатів; - залучення працівників до процесу розроблення та вдосконалення програм благополуччя в компанії; - регулярне вимірювання та оцінювання ефективності well-being ініціатив для постійного покращення

Безумовно, запропонована універсальна стратегія well-being є комплексною та всебічною, але не є жорсткою та незмінною. Навпаки, її гнучкість та здатність до адаптації під специфічні потреби та цілі конкретної компанії є одними з її ключових переваг. Слід розуміти, що кожна організація є унікальною зі своєю корпоративною культурою, ресурсами, пріоритетами та викликами щодо well-being працівників. Тому запропонована універсальна стратегія слугує лише відправною

точкою та загальною концептуальною основою, яку можна й потрібно коригувати відповідно до конкретної ситуації.

Компанії можуть вибірково впроваджувати ті ініціативи та програми з запропонованої стратегії, які найбільше відповідають їхнім поточним потребам та цілям. Наприклад, для організації з віддаленими командами пріоритетом може стати посилення цифрового добробуту та соціальних зв'язків між працівниками. Тоді як для компанії з високим рівнем стресу на першому місці може бути впровадження програм управління стресом та профілактики вигорання. Крім того, стратегія може бути адаптована з урахуванням специфіки галузі, розміру компанії, демографічних характеристик персоналу, наявних ресурсів та бюджету. Деякі елементи можуть бути розширені або доповнені додатковими ініціативами відповідно до особливих вимог чи проблем організації.

Регулярний моніторинг та оцінювання ефективності впроваджених програм well-being також є важливим аспектом адаптації стратегії. На основі зворотного зв'язку від працівників, аналізу даних та результатів можна вносити необхідні коригування, відмовлятися від неефективних заходів та впроваджувати нові підходи. Хоча запропонована універсальна стратегія well-being є ґрунтовною та науково обґрунтованою, її слід розглядати не як жорсткий шаблон, а як гнучку платформу, яку можна пристосувати до мінливих потреб та цілей конкретної організації. Саме здатність адаптувати стратегію забезпечує її довготерміновий успіх та максимальну користь для благополуччя персоналу.

Висновки. Концепція well-being є багатогранною та динамічною, що еволюціонувала протягом історії та продовжує розвиватися відповідно до мінливих потреб суспільства. Сучасні компанії усвідомлюють важливість забезпечення благополуччя працівників та впроваджують різноманітні ініціативи, спрямовані на поліпшення фізичного, психічного, фінансового та соціального добробуту персоналу. Запропонована універсальна стратегія well-being є обґрунтованою та всеосяжною, охоплюючи ключові аспекти, такі, як гнучкі робочі умови, ініціативи з фізичного та психічного здоров'я, фінансове благополуччя, ергономічне робоче середовище, програми здорового харчування, екологічна відповідальність, соціальна залученість, розвиток персоналу, різноманітність та інклюзія, сімейно-орієнтовані пільги, цифрове благополуччя та інтеграція well-being у ціннісну пропозицію роботодавця. Універсальна стратегія well-being також є гнучкою та адаптивною, що дозволяє компаніям коригувати її відповідно до своїх специфічних потреб, ресурсів та цілей, забезпечуючи максимальну користь для благополуччя працівників. Однак, враховуючи динамічну та постійно змінювану природу цієї сфери, виникає необхідність у подальших дослідженнях та вдосконаленні запропонованої стратегії. Серед можливих напрямків майбутніх досліджень можна виділити: дослідження специфічних галузевих підходів до well-being; вплив технологічних інновацій на well-being; розроблення метрик та систем вимірювання ефективності програм well-being; культурні та регіональні аспекти well-being; вплив пандемії Covid-19, війни та інших глобальних змін на well-being; дослідження економічного впливу програм well-being; розроблення гнучких та адаптивних стратегій well-being. Дані напрямки досліджень можуть сприяти подальшому вдосконаленню та розвитку універсальної стратегії well-being, забезпечуючи її актуальність, ефективність та здатність адаптуватися до мінливих умов робочого середовища й потреб працівників.

Conclusion. The concept of well-being is multifaceted and dynamic, which has evolved throughout history and continues to evolve to the changing needs of society. Modern companies are aware of the importance of ensuring the well-being of employees and implementing various initiatives aimed at improving the physical, mental, financial, and social well-being of employees.

The proposed universal well-being strategy is grounded and comprehensive, covering key aspects such as flexible working arrangements, physical and mental health initiatives, financial well-being, ergonomic work environment, healthy eating programs, environmental responsibility, social engagement, staff development, diversity and inclusion, family-oriented benefits, digital well-being, and the integration of well-being into the employer's value proposition. The universal well-being strategy is also flexible and adaptable, allowing companies to adjust it according to their specific needs, resources, and goals, ensuring maximum benefit for the well-being of employees.

However, given the dynamic and ever-changing nature of this area, there is a need for further research and improvement of the proposed strategy. Among the possible areas of future research are: the research of specific sectoral approaches to well-being; the impact of technological innovations on well-being; the development of metrics and systems for measuring the effectiveness of well-being programs; cultural and regional aspects of well-being; the impact of the Covid-19 pandemic, war, and other global changes on well-being; study of the economic impact of well-being programs; development of flexible and adaptive well-being strategies. These areas of research can contribute to the further improvement and development of the universal well-being strategy, ensuring its relevance, efficiency, and ability to adapt to the changing conditions of the working environment and the needs of employees.

Список використаних джерел

1. CIPD. The Professional Body for HR & People Development. URL: <https://www.cipd.org/globalassets/media/knowledge/knowledge-hub/reports/2023-pdfs/8436-health-and-wellbeing-report-2023.pdf> (accessed 21.04.2024).
2. Hooff M. L. M., De Pater I. E. Daily associations between basic psychological need satisfaction and well-being at work: The moderating role of need strength. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 2019. Vol. 92. No. 4. P. 1027–1035. DOI: <https://doi.org/10.1111/joop.12260>
3. Hudimova A. K. Psychological well-being and social media users' behavioral online patterns in everyday life and during COVID-19 pandemic. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2021. No. 5. P. 133–147. DOI: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2021-5-9>
4. McKinsey releases 2024 wellness market report. Identifies areas for disruption | Well Home. Inspiring a well life | Well Home magazine. URL: <https://www.wellhomeglobal.com/news/McKinseys-2024-Future-of-Wellness-survey-shows-the-sector-continues-to-grow/352520> (дата звернення: 21.04.2024).
5. MSD | Home. URL: <https://www.msd.com/wp-content/uploads/sites/9/2023/07/MSD-2022-2023-Global-Annual-Wellbeing-Report.pdf> (дата звернення: 21.04.2024).
6. Oman S. Knowing Well-being: A History of Data. SpringerLink. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-72937-0_2 (accessed 21.04.2024).
7. Ryk H. Peculiarities of the correlation between professional well-being and organizational commitment of information technology specialists. *Humanitarianum*. 2021. Vol. 44. No. 1. P. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.31470/2308-5126-2020-44-1-132-139>
8. The trends defining the \$1.8 trillion global wellness market in 2024 / S. Callaghan та ін. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/the-trends-defining-the-1-point-8-trillion-dollar-global-wellness-market-in-2024> (дата звернення: 21.04.2024).
9. Van Dierendonck D., Lam H. Interventions to enhance eudaemonic psychological well-being: A meta-analytic review with Ryff's Scales of Psychological Well-being. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1111/aphw.12398>
10. Well-being in the Workplace. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/well-being-in-the-workplace> (дата звернення: 21.04.2024).
11. K. Ruggeri et al. Well-being is more than happiness and life satisfaction: a multidimensional analysis of 21 countries. *Health and Quality of Life Outcomes*. 2020. Vol. 18. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12955-020-01423-y>

12. Well-being et al. Jaki trendy chekajutj rekruteriv ta HR u 2024 [Well-being and AI: what trends await recruiters and HR in 2024] | HURMA. HURMA. URL: <https://hurma.work/blog/yaki-trendy-chekayut-rekruteriv-ta-hr-u-2024/> (accessed 21 April 2024). [In Ukrainian].
13. Василик А. В., Смалійчук Г. В., Лужко Ю. О. Well-being працівників в організації: сутність, складові та завдання менеджменту персоналу. Бізнесінформ. 2021. Т. 11, № 526. С. 419–424. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-11-419-424>
14. Злобін К., Літвін Н., Бурлакова І. Вплив програм wellbeing на продуктивність та лояльність персоналу. Вчені записки Університету «КРОК». 2023. № 1. С. 162–170. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-162-170>
15. Лопушняк Г. С., Поплавська О. М. Проектування регламентів організації трудової діяльності на засадах well-being. Actual Problems of Economics. 2022. Т. 1. №. 256–257. С. 86–95. DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-256-257-86-95>
16. Міжнародне дослідження 2023 Deloitte Human Capital Trends. «Делойт» в Україні. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/human-capital-trends.html> (дата звернення: 21.04.2024).
17. Перше в Україні дослідження організаційного добробуту – як компанії піклуються про своїх працівників. «Делойт» в Україні. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2021/well-being-survey.html> (дата звернення: 21.04.2024).

References

1. CIPD | The Professional Body for HR & People Development. URL: <https://www.cipd.org/globalassets/media/knowledge/knowledge-hub/reports/2023-pdfs/8436-health-and-wellbeing-report-2023.pdf> (accessed 21 April 2024). [In English].
2. Hooff M. L. M., De Pater I. E. (2019) Daily associations between basic psychological need satisfaction and well-being at work: The moderating role of need strength. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, vol. 92, no. 4, pp. 1027–1035. DOI: <https://doi.org/10.1111/joop.12260>
3. Hudimova A. K. (2021) Psychological well-being and social media users' behavioral online patterns in everyday life and during Covid-19 pandemic. *Insight: the psychological dimensions of society*, no. 5, pp. 133–147. DOI: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2021-5-9>
4. McKinsey releases 2024 wellness market report. Identifies areas for disruption | Well Home. Inspiring a well life | Well Home magazine. URL: <https://www.wellhomeglobal.com/news/McKinseys-2024-Future-of-Wellness-survey-shows-the-sector-continues-to-grow/352520> (accessed 21 April 2024). [In English].
5. MSD | Home. URL: <https://www.msd.com/wp-content/uploads/sites/9/2023/07/MSD-2022-2023-Global-Annual-Wellbeing-Report.pdf> (accessed 21 April 2024). [In English].
6. Oman S. Knowing Well-being: A History of Data. SpringerLink. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-72937-0_2 (accessed 21 April 2024). [In English].
7. Ryk H. (2021) Peculiarities of the correlation between professional well-being and organizational commitment of information technology specialists. *Humanitarium*, vol. 44, no. 1, pp. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.31470/2308-5126-2020-44-1-132-139>
8. The trends defining the \$1.8 trillion global wellness market in 2024 / S. Callaghan та ін. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/the-trends-defining-the-1-point-8-trillion-dollar-global-wellness-market-in-2024> (accessed 21 April 2024). [In English].
9. Van Dierendonck D., Lam H. Interventions to enhance eudaemonic psychological well-being: A meta-analytic review with Ryff's Scales of Psychological Well-being. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1111/aphw.12398>
10. Well-being in the Workplace. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/well-being-in-the-workplace> (accessed 21 April 2024). [In English]
11. K. Ruggeri et al. (2020) Well-being is more than happiness and life satisfaction: a multidimensional analysis of 21 countries. *Health and Quality of Life Outcomes*, vol. 18, no. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12955-020-01423-y>
12. Well-being et al. Jaki trendy chekajutj rekruteriv ta HR u 2024 [Well-being and AI: what trends await recruiters and HR in 2024] | HURMA. HURMA. URL: <https://hurma.work/blog/yaki-trendy-chekayut-rekruteriv-ta-hr-u-2024/> (accessed 21 April 2024). [In Ukrainian].
13. Vasylyk A. V., Smaliychuk G. V., Luzhko Y. O. (2021) Well-being pracivnykiv v orghanizaciji: sutnistj, skladovi ta zavdannja menedzhmentu personalu. [Well-being of employees in the organization: essence, components and tasks of personnel management.]. *Businessinform*, vol. 11, no. 526, pp. 419–424. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-11-419-424>
14. Zlobin K., Litvin N., Burlakova I. (2023) Vplyv proghram wellbeing na produktyvnistj ta lojalnistj personalu. [Influence of wellbeing programs on staff productivity and loyalty.] *Scientific Notes of KROK University*, no. 1, pp. 162–170. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-162-170>

15. Lopushniak H. S., Poplavska O. M. (2022) Projektuvannja rehhlamentiv orghanizaciji trudovoji dijalnosti na zasadakh well-being. [Designing regulations for the organization of labor activity on the basis of well-being.] Actual Problems of Economics, vol. 1, no. 256–257, pp. 86–95. DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-256-257-86-95>
16. International research 2023 Deloitte Human Capital Trends. Deloitte Ukraine. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/human-capital-trends.html> (accessed 21 April 2024). [In Ukrainian].
17. Pershe v Ukraini doslidzhennja orghanizacijnogho dobrobutu – jak kompaniji piklujutjsja pro svojikh pracivnykiv. [The first study of organizational well-being in Ukraine – how companies take care of their employees.] Deloitte Ukraine. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2021/well-being-survey.html> (accessed 21 April 2024). [In Ukrainian].

УДК 658:005.5

УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ ПІДПРИЄМСТВА

Олена Долгальова; Олександра Кисловська

*Донбаська національна академія будівництва і архітектури,
Краматорськ (Івано-Франківськ), Україна*

Резюме. На сьогодні підприємницька діяльність великих, середніх та малих суб'єктів господарювання відіграє значущу роль у нашій країні. Саме вони сприяють швидкій структурній перебудові економіки, насичують ринок товарами та послугами, максимізують зайнятість усього працездатного населення. Але їх розвиток у нашій країні гальмується через мінливу та несприятливу політичну ситуацію, що безпосередньо впливає на існування, ефективність, життєздатність та конкурентоспроможність кожної окремої форми підприємства. Перед підприємствами та організаціями стоять важливі завдання щодо запобігання ліквідації, повного закриття чи банкрутства, які спричинені змінами внутрішнього середовища в результаті діяльності самого суб'єкта управління та зміною чинників зовнішнього середовища. Головною метою статті є визначення суті внутрішнього середовища його основних елементів та засобів антикризового управління. Досліджено сутність внутрішнього середовища діяльності підприємств та розкрито його основні складові, що містять цілі, завдання, організаційну структуру, робітників та технологічні ресурси. Розглянувши й порівнявши думки різних науковців у визначенні поняття внутрішнього середовища, сформовано власне трактування внутрішнього середовища підприємства. Досліджено управління внутрішнім середовищем у кризових ситуаціях діяльності організації. В умовах нестабільності приділення уваги розвитку підприємства у стані кризи в науковій літературі досі залишається актуальним питанням, важливим для розгляду. Розкрито основні причини виникнення кризового стану на підприємстві, що мають взаємний вплив та виокремлені причини, що спричиняють кризовий стан у вітчизняних організаціях, визначені найголовніші фактори, що впливають на це. Виділено важливі вимоги, що повинно в себе включати антикризове управління. Залежачи від специфіки розвитку та стану підприємства, антикризове управління може поділятися на попереджувальне, кризове та післякризове. Виокремлено умови проведення антикризового керування підприємством. На основі проаналізованої інформації надано рекомендації щодо основних шляхів виведення організації з кризового стану, забезпеченого диверсифікаційними заходами, реінжинірингом, реструктуризацією та санаційними заходами.

Ключові слова: підприємство, внутрішнє середовища, складові внутрішнього середовища, методи дослідження внутрішнього середовища, кризові ситуації, антикризове управління.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.112

Отримано 23.04.2024

UDC 658:005.5

MANAGEMENT OF THE INTERNAL ENVIRONMENT OF THE ENTERPRISE

Olena Dolgalova; Oleksandra Kyslovska

*Donbas national academy of Civil engineering and architecture,
Kramatorsk (Ivano-Frankivsk), Ukraine*

Summary. Today, business activities of large, medium and small business entities play a significant role in our country. They contribute to the rapid structural restructuring of the economy, saturate the market with goods and services, and maximize the employment of the entire working population. However, their development in our country is hampered by the changing and unfavorable political situation, which directly affects the existence, efficiency, viability and competitiveness of each individual form of enterprise. Enterprises and organizations face important issues of preventing liquidation, complete closure or bankruptcy caused by changes

in the internal environment as a result of the management entity's activities and changes in external environment factors. The main purpose of the article is to define the essence of the internal environment and its main elements and means of crisis management. The article examines the essence of the internal environment of enterprises and reveals its main components, which include goals, objectives, organizational structure, employees and technological resources. Having considered and compared the opinions of various scholars in defining the concept of the internal environment, the author has formed her interpretation of the internal environment of the enterprise. The article investigates the management of the internal environment in crisis situations of an organization's activities. In the context of instability, paying attention to the development of an enterprise in a state of crisis in the scientific literature is still an urgent issue and important for consideration. The main reasons for the emergence of a crisis at an enterprise, which have a mutual influence, are disclosed, the reasons that cause a crisis in domestic organizations are allocated, and the most important factors influencing this are identified. The article highlights important requirements that crisis management should include. Depending on the specifics of development and the state of the enterprise, crisis management can be divided into preventive, crisis and post-crisis management. The conditions for carrying out crisis management of an enterprise are allocated. Based on the analyzed information, recommendations were made on the main ways to bring the organization out of a crisis state, which can be ensuring by diversification measures, reengineering, restructuring and rehabilitation measures.

Key words: enterprise, internal environment, components of the internal environment, methods of studying the internal environment, crisis situations, crisis management.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.112

Received 23.04.2024

Постановка проблеми. На сьогодні безліч українських підприємств перебуває в умовах невизначеності та постійного ризику. Війна має великий вплив на розвиток українських підприємств, що передбачає відповідне реагування та вимагає підлаштування до неї. Дані свідчать, що 46,8% власників бізнесів та підприємств повністю або майже повністю припинили роботу з 24.02.2022 року. Це супроводжувалося великими фінансовими, виробничими та кадровими втратами. І лише 12,4% не змінили та не збільшили обсяг робіт порівняно з довоєнним періодом. Проте на даний час підприємства продовжують боротися з новими викликами та непередбачуваними кризовими ситуаціями. За таких умов результати діяльності будь-якого підприємства суттєво залежать від впливу не тільки зовнішніх, але й внутрішніх факторів, що у сукупності формують середовище його функціонування. Тому приділення уваги суті внутрішнього середовища, його основних елементів та засобам антикризового управління має велику вагу за нинішніх умов господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення внутрішнього середовища діяльності підприємств розглядали різні вчені. Серед вітчизняних представників, на думку О. Віханського, внутрішнє середовище – це та частина загального середовища, яке знаходиться в рамках самого підприємства [1].

В свою чергу, Оберемчук В. Ф. вважав, що визначення процесів діяльності організації залежить від його внутрішніх чинників [1].

На противагу цьому Гринчуцький В. І. відзначав, що формування середовища залежить від місії та мети, які визначаються факторами зовнішнього середовищем, що складається з людей, обладнання, технологій, інформації, організації виробництва та управління в цілому [1].

Дикань В. Л. трактував це поняття як сукупність факторів організації, які можуть забезпечувати довготермінову прибутковість і знаходяться під постійним контролем керівників та лінійних менеджерів [1].

Зарубіжні автори, такі, як М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі визначали таке поняття як ситуаційні фактори всередині організації, а основними змінними у ньому є цілі, структура, завдання, технічна складова та працівники [1].

Це – взаємопов'язаність організаційної структури, основних виробничих технологій на підґрунті матеріально-технічної та корпоративної культури, що формують конкурентоспроможність. Таке формулювання внутрішнього середовища надавав Р. Дафт [2].

У наукових працях представлених дослідників [1–2] трактування поняття внутрішнього середовища розглядалося під різними кутами зору. Питання управління середовищем залишається актуальною темою і не втрачає свого значення в сучасних економічних умовах ведення підприємницької діяльності. Тому подальші дослідження та міркування на цю тему залишаються важливим аспектом вивчення.

Метою дослідження є визначення суті внутрішнього середовища, його основних елементів та засобів антикризового управління.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено наступні такі завдання: розкрити сутність внутрішнього середовища підприємства; визначити основні складові внутрішнього середовища; проаналізувати методи дослідження внутрішнього середовища підприємства; розкрити та проаналізувати управління внутрішнім середовищем у кризових ситуаціях, які основні фактори впливають на формування кризового стану та сформулювати рекомендації щодо основних шляхів виведення організації з кризи.

Для вирішення поставлених завдань доцільним є використання теоретичних методів для вивчення, систематизації та узагальнення дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців поняття внутрішнього середовища; графічний та табличний методи для представлення, наочності та систематизації поданої інформації, структури внутрішнього середовища, методів його оцінювання, а також заходів антикризового управління.

Виклад основного матеріалу. Будь-якій організації притаманний поділ на два основних середовища: внутрішнє стосовно організації, на яке вона може впливати безпосередньо та мати постійний розвиток у середині неї, та зовнішнє, на яке підприємство не може мати прямого впливу.

Тому базуючись на зазначеному та результатах дослідження наукових праць [1–2], ми визначили поняття внутрішнього середовища – це така система взаємопов'язаних цілей, факторів та компонентів, що створюється всередині будь-якого підприємства, що мають прямий вплив на його діяльність і є об'єктом прийняття керівником управлінських рішень.

Виділяють такі основні складові внутрішнього середовища:

Цілі організації – це те, до чого може прагнути фірма, її основні потреби, бажання та мета, що є основним мотивом росту та розвитку. Вона є основою, без якої компанія немає сенсу для існування.

Завдання – це певні види робіт, які мають сплановані терміни виконання та спрямовані на предмет праці, знаряддя праці, інформацію, людей тощо.

Організаційна структура – це взаємопов'язана сукупність підрозділів основного, допоміжного та обслуговуючого виробництв, організації.

Працівники – це важливий аспект стабільного функціонування будь-якої організації. Кожен співробітник підбирається у відповідні підрозділи, згідно з його основними навичками, уміннями, досвідом, кваліфікацією, а також здатності працювати в команді. Тому роль корпоративної культури у створенні та забезпеченні життєздатності організацій, розвитку та просуванні є важливою та невід'ємною частиною. На сьогодні корпоративна культура є одним із вагомих управлінських ресурсів, адже створює певну основу, яка впливає та регулює діяльність і взаємодію працівників у межах компанії, з окремими цільовими групами та формує сприятливі умови для розвитку підприємства.

Технологічні ресурси – це те, що допомагає перетворювати сировину, матеріали на вироби, а відповідно товари, які надалі будуть просуватися на ринку та забезпечувати успішність і прибутковість будь-якої організації.

Тобто кожен з перелічених елементів є дуже пов'язаними між собою, тому відповідно до цього можна скласти наступну схему (рисунок 1).

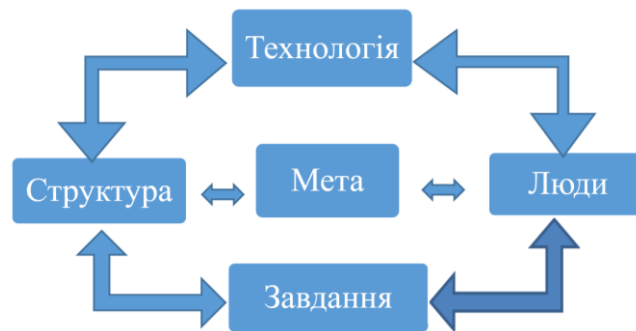

Рисунок 1. Взаємозв'язок факторів внутрішнього середовища підприємства

Від якості функціонування кожного з зазначених елементів повною мірою залежить рівень ефективності та зростання організації, що буде відображати затребуваність і конкурентоспроможність на ринку. Щоб підтримувати середовище відповідно до сучасних умов ведення бізнесу, підприємство повинно постійно аналізувати його стан та приймати відповідні рішення на основі вже отриманих результатів.

Дослідження внутрішнього середовища супроводжується повним аналізом усіх рушійних сил та підсистем, які забезпечують розвиток господарського суб'єкта. У таблиці 1 виділено наступні методи дослідження внутрішнього середовища організації.

Таблиця 1. Методи дослідження внутрішнього середовища організації

Методи	Характеристика методів
1	2
Аналітичний метод [3]	Цей метод базується на науковій методології дослідження, дозволяє охопити всі можливі процеси функціонування та дати точні кількісні зв'язки й аргументацію, глибоко проаналізувати явища, що досліджуються. Він може складатися з етапів: Спостереження – має на меті тільки спостереження за об'єктами та процесами для отримання всієї можливої інформації при подальшій роботі. Опис – концентрує всю свою увагу на тому, що дослідник бачить об'єктивно та без будь-яких упереджень чи власних уподобань. Критичне обстеження – у разі технічного визначення критична експертиза надає певні пропозиції, які відповідають найбільш логічному вирішенню наявних проблем. Сегментація явищ – розподіл одного цілого на частини для аналізу окремих частин почергово, а вже після надання повного звіту опису, який дасть можливість пов'язати їх воедино та упорядкувати. Сортування та класифікація – в хронологічному порядку на основі зв'язку між основними елементами створення нових повніших та актуальніших аналізів зразка
Методи експертних оцінювань [4]	Є одним із часто вживаних методів, суть якого полягає у спланованій роботі обраних експертів та опрацювання складених ними думок. Вони можуть поділятися як на колективні роботи, так і отримання індивідуальної думки зібраної експертної групи. Для проведення робіт методом експертних оцінювань створюється робоча група, яка за дорученням особи, що приймає рішення, організовує діяльність експертів, об'єднаних в експертну комісію
Системний метод	Є збірним та охоплює процедури, прийоми, методологічні засоби, які наділі будуть скеровані на аналіз складних об'єктів з урахуванням усіх наявних взаємозв'язків
Метод діагностики	Система, що допомагає провести дослідження для визначення цілей компанії та шляхів їх досягнення, виявити проблеми та вибрати варіанти їх вирішення
Економіко-математичні методи	Вивчення ймовірностей та випадкових подій, що допомагає виявити закономірності серед випадковостей
Соціологічні методи	Це суспільні соціологічні опитування, що включають в себе тестування, анкетування (відкриті та закриті) чи інтерв'ю
Лінійне програмування [5]	Воно є одним з важливих галузей дослідження операцій, що зводиться до оптимізації лінійної цільової функції на множині, що описується лінійними рівняннями та нерівностями й допомагає у складанні найвигіднішого асортименту товарів

1	2
Експрес-діагностика діяльності	Повний аналіз організаційної структури та її основних складових, а також фінансово-економічне дослідження
Моніторинг	Проведення серії ідентичних вимірювань об'єкта дослідження відповідно до складеної програми та подальшого аналізу, оцінювання та порівняння отриманих результатів для можливості виявлення певних закономірностей, тенденцій, змінних, тощо в їх динаміці. Він включає такі основні напрямки діяльності: - спостереження за факторами впливу на внутрішнє середовище; - фактичне оцінювання стану об'єкта; - прогнозування та оцінювання цього стану, щоб не допустити погіршення існуючої ситуації

Наступним важливим компонентом, на який варто звертати увагу керівникам, є кризові ситуації. В умовах невизначеності все більше потреби виникає у формуванні заходів, що допоможуть передбачати та управляти непередбачуваними ситуаціями.

Причини виникнення криз на підприємстві можуть бути індивідуальними або мати зовнішній характер впливу. Дуже важливо зрозуміти класифікацію кризових ситуацій, тому можна виділити два основних типи криз, що найбільше впливають на підприємство: фактори зовнішнього середовища та внутрішнього. У таблиці 2 представлена класифікація кризових ситуацій.

Таблиця 2. Класифікація кризових явищ на підприємстві

<i>Зовнішні фактори</i>	<i>Внутрішні фактори</i>
- зміни в навколишньому середовищі; - зміни попиту; - конкуренція галузі, в якій перебуває фірма; - перевищені витрати над продажною ціною товарів; - нестабільна політична, соціальна та економічна ситуація в країні; - погіршення ставлення з боку зацікавлених осіб	- цінова політика; - неефективне управління та наявність суперечностей серед керівників та підлеглих; - упровадження товарів чи послуг, які не мали успіху після реалізації; - провальні стратегії розвитку; - інноваційна й інвестиційна політика; - прорахунки в організації виробництва [6]

Загалом найпоширенішими причинами криз на вітчизняних підприємствах можна вважати:

- недостатню кваліфікацію персоналу щодо передбачення кризових явищ;
- низьку функціональність між такими важливими механізмами, як соціально-політичний, економічний, культурно-психологічний;
- неефективність керівничої ланки, що може супроводжуватися недостатньою кваліфікацією, незлагодженістю команди, що викликана відсутністю комунікації з вищим керівництвом та низькою мотивацією, не приділення уваги стратегічним підходам;
- відсутність контролю, що може виражатися у таких показниках: знехтування функцією планування, прийняття рішень, що не мають об'єктивної аргументації, часті помилки та прорахунки, у тому числі технічні та адміністративні;
- відсутність маркетингових досліджень ринку;
- відсутність гнучкого фінансового планування та аналізу в управлінні ризиками тощо [7].

Важливим кроком є розгляд варіантів дій, які можуть допомогти при вирішенні різних типів криз. Для цього може використовуватися антикризове управління. Основна

мета його полягає в тому, щоб забезпечити успішні результати, які відбуваються при випадкових подіях чи завчасно спланованих.

Антикризове управління може мати успіх при забезпеченні:

- швидкої та своєчасної діагностики кризових явищ діяльності;
- терміновості реагування на кризову ситуацію;
- адекватності реагування суб'єкта господарювання ступеню реальної загрози

його існуванню;

- повного залучення внутрішнього потенціалу для подолання кризи [8].

Управління в умовах кризи поділяється на попереджувальне, кризове та післякризове. Попереджувальне антикризове управління має на меті прогнозування кризи, з'ясування, якими саме причинами це викликано для подальшого розуміння розвитку ситуації та можливості нейтралізації кризи. Кризове управління передбачає процес виявлення можливих загроз та кількісного оцінювання кризоутворюючих чинників для розроблення майбутньої антикризової програми, що забезпечить поступовий розвиток підприємства. Післякризове управління – це управління, що направлене на оцінювання посткризової ситуації організації, планування подальшої діяльності та виконання вигідних бізнес-проектів [6].

Основні вимоги при антикризовому управлінні містять:

- відновлення стабільного фінансового стану та покращення працездатності всього підприємства;
- планування стратегічних цілей, які можуть контролюватися й мати можливість для прогнозування непередбачуваних ситуацій;
- мати привабливі можливості для потенційних інвесторів та забезпечувати залучення зовнішніх коштів, необхідних для її реалізації;
- мають рішення, які усувають існуючі проблеми та загрози функціонування підприємства;
- передавання суттєвих (кількісних та якісних) наслідків наданих заходів щодо вирішення проблем з вказаними часовими термінами.

Кожен, хто бере участь у розробленні плану антикризового управління, повинні пройти навчання щодо ролі, яку вони мають відігравати. Це можна зробити за допомогою зустрічей та презентацій або запросити кваліфікованих експертів, щоб вони поспілкувалися з працівниками про те, як виконувати свої обов'язки під час кризи. Інша частина працівників, які не так сильно залучені у вирішенні конкретної кризової ситуації, але все-одно зазнають впливу від її виникнення, також повинні бути поінформовані про дії, які від них очікуються.

Отже, проаналізувавши причини виникнення криз на підприємстві та врахувавши основні вимоги до проведення заходів з антикризового управління, доцільним є формування рекомендацій щодо основних шляхів виведення організації з кризового стану (таблиця 3).

Таблиця 3. Методи виведення організації з кризового стану

<i>Кризовий етап</i>	<i>Методи запобігання</i>
Структурна криза	Диверсифікаційні заходи дадуть можливість розширити сферу діяльності підприємства, при цьому не маючи залежності від одного лише ринку. Такий спосіб ґрунтується на об'єднанні в межах підприємства різних стадій виробництва та розподілу видів діяльності, воно стає вкрай важливим при значних економічних витратах [9]
Стратегічна криза	За такого типу криз метод реінжинірингу дасть можливість перепроєктувати основні бізнес процеси компанії, скоротивши зайвий надлишок ланок і операцій у бізнес-процесах, час та інші ресурси. Реінжиніринг може підвищити показники ефективності діяльності, наприклад продуктивність праці, час обслуговування чи виготовлення продукції, собівартість та інше [9]

1	2
Оперативна криза	На цьому етапі реструктуризація є одним із важливих шляхів подолання кризи, основною метою якої є «оздоровлення» підприємства. Здійснюється за допомогою організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових і технічних заходів, що спрямовані на реорганізацію суб'єкта господарювання [9]
Криза ліквідності (можливість повного банкрутства)	Санацийні заходи можуть сповільнити настання банкрутства, тому важливим є стабілізація всіх фінансових показників діяльності підприємства для проведення подальших заходів реструктуризації. Проведення санації може передбачати консервацію, оренду та продаж основних засобів, які не використовуються фірмою, трансформація короткотермінових пасивів у довготермінові, перерахування об'єктів соціальної сфери у комунальну власність [9]

Висновки. Аналізуючи дослідження внутрішнього середовища діяльності підприємств, можна зробити висновок, що це – система взаємопов'язаних цілей, факторів та компонентів, яка має прямий вплив на діяльність підприємства і є об'єктом прийняття управлінських рішень. Основні складові внутрішнього середовища включають цілі організації, завдання, організаційну структуру, працівників і технологічні ресурси. Для вивчення внутрішнього середовища використовуються різні методи, що мають свої характеристики та відповідне призначення.

Управління внутрішнім середовищем підприємства в кризових ситуаціях вимагає попереднього аналізу та розроблення антикризових заходів. Кризові ситуації можуть бути спричинені зовнішніми та внутрішніми факторами, і важливо визначити їх класифікацію для ефективного управління. Антикризове управління включає передкризовий, кризовий та післякризовий етапи, кожен з яких має свої завдання та методи. Рекомендації щодо виведення підприємства з кризового стану можуть включати диверсифікаційні заходи, реінжиніринг, реструктуризацію та санаційні заходи.

Отже, вивчення внутрішнього середовища та впровадження антикризового управління можуть допомогти підприємствам забезпечити стабільність, ефективність та успішність у сучасних умовах бізнесу.

Тому подальше дослідження внутрішнього середовища та причин кризових ситуацій на підприємствах дасть можливість реалізувати ефективніші методи та шляхи виходу з них і, відповідно, спрямувати організацію на досягнення стратегічних цілей та прибутковості.

Conclusions. Analyzing the study of the internal environment of enterprises, we can conclude that it is a system of interrelated goals, factors and components which has the direct impact on the enterprise's activities and is the object of management decision-making. The main components of the internal environment include the organization's goals, objectives, organizational structure, employees and technological resources. Various methods are used to study the internal environment, which have their own characteristics and respective purposes.

Management of the internal environment of an enterprise in crisis situations requires preliminary analysis and development of anti-crisis measures. Crisis situations can be caused by external and internal factors, and for effective management it is important to determine their classification. Crisis management includes pre-crisis, crisis and post-crisis stages, each of which has its own objectives and methods. Recommendations for bringing an enterprise out of a crisis may include measures for diversification, reengineering, restructuring and rehabilitation.

Thus, the study of the internal environment and the implementation of crisis management can help enterprises to ensure stability, efficiency and success in the modern business environment.

Therefore, further study of the internal environment and the causes of crisis situations at enterprises will allow the implementation of more effective methods and ways out of them and, accordingly, direct the organization to achieve strategic goals and profitability.

Список використаних джерел

1. Козлова І. М., Костіна О. М. Чинники внутрішнього середовища стратегічного розвитку підприємства. Інтелект XXI. 2019. № 3. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_3_12 (дата звернення: 01.04.2024).
2. Зовнішнє й внутрішнє середовище організації. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/8672024/> (дата звернення: 02.04.2024).
3. Аналітичний метод – що це таке, визначення та поняття. Economy-Pedia.com. URL: <https://uk.economy-pedia.com/11032130-analytical-method> (дата звернення: 02.04.2024).
4. Мартинова О. В., Шевченко О. К. Застосування методу експертних оцінок в економічних дослідженнях. Молодий вчений. 2021. № 2 (90). С. 259–266. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/download/861/833/> (дата звернення: 08.04.2024).
5. Лінійне програмування. Wikiwand. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Лінійне_програмування (дата звернення: 09.04.2024).
6. Болотнов Д. Г. Особливості антикризового управління вітчизняними підприємствами. Innovation and Sustainability. 2022. № 2. С. 171–176. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/12> (дата звернення: 10.04.2024).
7. Луцк І. Б., Юрій Е. О. Головні причини виникнення кризових явищ на підприємствах та можливі шляхи їх подолання. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. № 2 (58). С. 83–88. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_58_2017_ukr/14.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
8. Бровко Л. І., Сірко А. Ю., Крюкова Г. В. Економічна сутність антикризового управління підприємством. Modern Economics. 2019. № 15. С. 36–40. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/15-2019/brovko.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).
9. Кульчий І. О. Антикризове управління: навч. посіб. Полтава: ПолтНТУ, 2016. 120 с. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/1205/2/навчальний%20посібник%20антикризове%20управління.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).

References

1. Kozlova I. M., Kostina O. M. (2019) Chynnyky vnutrishnjogho seredovysgha strategichnogho rozvytku pidpryjemstva [Factors of the internal environment of strategic development of the enterprise]. *Інтелект XX* (scientific economic journal), no. 3, pp. 60–66. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_3_12 (accessed 1 April 2024).
2. Zovnishnje j vnutrishnje seredovysghhe orghanizaciji [External and internal environment of the organization]. Available at: <https://studfile.net/preview/6754896> (accessed 2 April 2024).
3. Analychnyj metod – shho ce take, vyznachennja ta ponjattja [Analytical method – what is it, definitions and concepts]. Available at: <https://uk.economy-pedia.com/11032130-analytical-method> (accessed 2 April 2024).
4. Martynova O. V., Shevchenko O. K. (2021) Zastosuvannja metodu ekspertnykh ocinok v ekonomichnykh doslidzhennjakh [Application of the method of expert estimates in economic research]. *Molodyj vchenyj* (scientific journal), no. 2 (90), p. 260. Available at: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/download/861/833/> (accessed 8 April 2024).
5. Linijne proghramuvannja [Linear programming]. Available at: https://www.wikiwand.com/uk/Лінійне_програмування (accessed 9 April 2024).
6. Bolotnov D. G. (2022) Osoblyvosti antykrizovogho upravlinnja vitchyznjanymy pidpryjemstvamy [Features of anti-crisis management of domestic enterprises]. *Innovation and Sustainability* (scientific journal), no. 2, p. 172. Available at: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/12/62> (accessed 10 April 2024).
7. Lutsyk I. B., Yuriy E. O. (2017) Gholovni prychyny vynyknennja kryzovykh javyshh na pidpryjemstvakh ta mozhlyvi shljakhy jikh podolannja [The main reasons for the emergence of crisis phenomena at enterprises and possible ways to overcome them]. *Problemy systemnogho pidkhodu v ekonomici* (collection of scientific papers), no. 2 (58), pp. 83–84. Available at: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_58_2017_ukr/14.pdf (accessed 9 April 2024).
8. Brovko L. I., Sirko A. Y., Kryukova G. V. (2022) Ekonomichna sutnistj antykrizovogho upravlinnja pidpryjemstvom [The economic essence of enterprise crisis management] *Modern Economics* (electronic journal), no. 15. p. 38. Available at: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/15-2019/brovko.pdf> (accessed 10 April 2024).
9. Kulchii I. O. (2016). Navchalnyj posibnyk z dyscypliny “Antykrizove upravlinnja” [Study guide for the discipline “Crisis Management”] Poltava: PoltNTU, pp. 63–64. Available at: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/1205/2/навчальний%20посібник%20антикризове%20управління.pdf> (accessed 10 April 2024).

УДК 658

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Олена Долгальова; Микита Пугач

*Донбаська національна академія будівництва і архітектури,
Краматорськ (Івано-Франківськ), Україна*

Резюме. Досліджено теоретичні аспекти поняття зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище в сучасних умовах розглядається як та частина бізнес-середовища, яка формує контекст діяльності підприємств. Успішність та ефективність підприємств значною мірою залежить від їх зовнішнього середовища та здатності підприємств адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Розглянуто визначення поняття зовнішнього середовища і надано власне визначення. Досліджено дві категорії, на які можна поділити зовнішнє середовище: мікросередовище (середовище прямого впливу) та макросередовище (середовище опосередкованого впливу). Розглянуто фактори зовнішнього середовища, що впливають на діяльність підприємств та їх вплив на цю діяльність. Описано важливість оцінювання впливу стану зовнішнього середовища та впливу його факторів на діяльність підприємства. Виділено такі фактори мікросередовища, як: клієнти, конкуренти, постачальники, посередники, фінансово-кредитні інститути, юридичні інститути та закони і державні органи. Для макросередовища виділено такі фактори, як: політико-правові, економічні, науково-технологічні, соціально-культурні, екологічні. Проаналізовано визначення поняття ефективності управління підприємством, надані авторами досліджених публікацій та надано власне формулювання цього поняття. Наведено три популярних методи оцінювання впливу факторів зовнішнього середовища: П'ять конкурентних сил Портера, PEST-аналіз та SWOT-аналіз і продемонстровано результати використання двох з них: SWOT-аналіз та PEST-аналіз на основі реального підприємства. Також у роботі наведено результати розрахунку коефіцієнта впливу факторів макросередовища на функціонування підприємства, яке було розраховано на основі результатів проведеного PEST-аналізу. Визначено, що для визначення ширшої картини впливу факторів зовнішнього середовища на підприємства можна домогтися шляхом використання комбінованого підходу, що може включати у себе SWOT- і PEST-аналізи. Також у статті вказано, що через мінливість зовнішнього середовища необхідно проводити його регулярний моніторинг.

Ключові слова: зовнішнє середовище, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, вплив зовнішніх факторів, ефективність управління, оцінювання впливу факторів зовнішнього середовища.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.120

Отримано 23.04.2024

UDC 658

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE EFFICIENCY OF ENTERPRISE MANAGEMENT

Olena Dolgalova; Mykyta Pugach

*Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture,
Kramatorsk (Ivano-Frankivsk), Ukraine*

Summary. The article examines the theoretical aspects of the concept of external environment. In modern conditions, the external environment is considered as part of the business environment that forms the context of enterprises' activities. The success and efficiency of enterprises largely depend on their external environment and the ability of enterprises to adapt to changing environmental conditions. The article examines the definition of the concept of external environment and provides its definition. Two categories into which the external environment

can be divided are researched: microenvironment (environment of direct influence) and macroenvironment (environment of indirect influence). The external environment factors affecting the activities of enterprises and their impact on these activities are studied. The importance of assessing the impact of the external environment and the impact of its factors on the activities of an enterprise is described. The following factors of the microenvironment are identified: customers, competitors, suppliers, intermediaries, financial and credit institutions, legal institutions, laws and government agencies. For the macro environment, such factors as: political and legal, economic, scientific and technological, socio-cultural, and environmental are identified. The article analyzes the definitions of the concept of efficiency of enterprise management provided by the authors of the studied publications and provides its own formulation of this concept. The article also presents three popular methods for assessing the impact of environmental factors: Porter's Five Competitive Forces, PEST-analysis, SWOT-analysis and demonstrates the results of using two of them: SWOT analysis and PEST analysis, based on a real company. The article also presents the results of calculating the coefficient of influence of macroeconomic factors on the functioning of an enterprise, which was calculated on the basis of the results of the PEST analysis. The article determines that in order to determine a broader picture of the impact of environmental factors on enterprises, a combined approach can be achieved by using a SWOT and PEST analysis. The article also indicates that due to the variability of the external environment, it is necessary to conduct regular monitoring.

Key words: external environment, SWOT-analysis, PEST-analysis, influence of external factors, management efficiency, assessment of the impact of environmental factors.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.120

Received 23.04.2024

Постановка проблеми. Питання впливу зовнішнього середовища на підприємства і на ефективність їх управління було актуальним з самого зародження менеджменту як науки. Проте в останні роки під впливами непередбачених зовнішніх чинників, таких? як пандемія вірусу Covid-19 в 2020 році, а також ескалація війни на сході України й широкомасштабне вторгнення країни-агресора в Україну в 2022 році, які надзвичайно сильно вплинули на економічне та бізнес-середовища країни, це питання значно підвищило свою актуальність і набуло нового значення. Сучасні українські підприємці змушені адаптуватися до швидкозмінних умов, що вимагає глибшого розуміння впливу зовнішніх чинників на діяльність підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання факторів зовнішнього середовища і їх впливів на підприємства розглядали багато українських та іноземних дослідників, до переліку яких входять: Портер М. [1], Філіп Б. [2], Раєвнева О. В [3], Сумець О. М. [4], Бондарєва І. В [5], Пілецька С. Т. [6], Остапчук Т. П. [7], Ханенко А. В. [8], Велика О. Ю. [9], Тесленок І. М. [10], Вальчинський М. [11], Максютенко І. Є. [12]. Незважаючи на велику базу праць, в яких досліджувалося питання впливу чинників зовнішнього середовища на підприємства, можна стверджувати, що поглибленого вивчення потребує питання вибору найбільш доцільного методу для аналізу та оцінювання цих впливів.

Метою дослідження є вивчення факторів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність управління підприємством на прикладі ТОВ «Східні Автовокзали», а також визначення кращих методів для оцінювання цього впливу.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: визначити, які саме зовнішні чинники впливають на ефективність управління ТОВ «Східні Автовокзали» та оцінити ступінь їх впливу; визначити методики, що дозволять підприємству ефективно передбачати та реагувати на виклики зовнішнього середовища; провести дослідження впливу зовнішніх чинників на підприємство. З метою вирішення поставлених завдань застосовувалися наступні методи дослідження: теоретичні – систематизація та узагальнення інформація; логічного узагальнення та аналізу при вивченні літературних джерел за темою дослідження; емпіричні – соціальне спостереження; аналітичний метод – порівняльний аналіз при дослідженні показників фінансового стану підприємства, економічний аналіз та комплексний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Можна сміливо стверджувати, що ефективність будь-якого підприємства та ефективність його управління значною мірою залежить від

його зовнішнього середовища та здатності підприємства, а точніше, його керівної ланки, адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Одним з ключових базових умінь для менеджерів, які займають керівні посади на підприємстві, є вміння виділяти зовнішнє середовище від внутрішнього, а також аналізувати його й давати йому оцінку.

Поняття зовнішнього середовища є комплексним, тому для повноцінного розкриття його значення досліджено тлумачення цього поняття, надані авторами публікацій [9–12] на цю тему. На основі досліджених дефініцій цього поняття ми надали власне тлумачення – визначили поняття зовнішнього середовища як комплекс елементів, факторів та чинників, що знаходяться поза межами підприємства і його контролю, але опосередковано чи безпосередньо впливають на його функціонування, тим самим створюючи контекст для його діяльності.

Зовнішнє середовище є значно ширшим за внутрішнє і може бути поділено на дві основні категорії, а саме, зовнішнє середовище прямого впливу (або ж мікросередовище), та зовнішнє середовище опосередкованого впливу (так зване макросередовище), що можна побачити на рисунку 1.

Рисунок 1. Фактори зовнішнього середовища

Макросередовище становить ширший фон, на якому опиняється підприємство, це фактори загального середовища, що оточує підприємство. Воно включає глобальні чинники, які віддзеркалюють соціально-економічні відносини в суспільстві в цілому. Натомість до мікросередовища відносяться фактори, що мають безпосередній вплив на діяльність підприємства і самі зазнають прямого впливу від його діяльності. Його можна описати як сукупність активних учасників та сил, з якими підприємство безпосередньо взаємодіє в процесі ведення своєї діяльності.

Можна сказати, що мікросередовище – це оперативне середовище (тобто те, в якому оперує компанія), яке пов'язано з галуззю, в якій те чи інше підприємство проводить свою діяльність. До нього відносяться ті чинники, що здійснюють безпосередній вплив на діяльність конкретного підприємства. Мікросередовище

підприємства активно досліджували такі вчені, як Майкл Портер, який у своїй праці «How competitive forces shape strategy» [1] (Як конкурентні сили формують стратегію) визначив 5 факторів зовнішнього середовища, які пізніше лягли в основу методу оцінювання рівня конкурентності ринку, методу п'яти конкурентних сил Портера.

Портер виділив такі фактори, як:

- сила постачальників;
- сила покупців;
- ймовірність появи товару субституту;
- ймовірність виходу на ринок нових конкурентів;
- інтенсивність конкуренції.

Схожі чинники мікросередовища виділяли й інші дослідники. Наприклад, як описує Філіп Б., найважливішими факторами (або учасниками) мікросередовища підприємства є її клієнти. Увесь ланцюг створення цінності спрямований на максимальне залучення цільових клієнтів і створення міцних відносин з ними.

Постачальники також є надзвичайно важливою ланкою загального ланцюга створення споживчої цінності підприємства. Саме вони забезпечують бізнес сировиною, матеріалами, деталями, обладнанням тощо, які необхідні для створення товарів або надання послуг.

Конкуренти є дуже впливовим фактором мікросередовища компанії. Конкуренти змагаються на ринку за частку цього ринку, за клієнтів, ресурси тощо [2].

Також важливим для підприємства фактором мікросередовища виступають закони і державні органи. Законодавством визначаються правила функціонування підприємств на ринку, яких вони повинні дотримуватися у своїй діяльності.

Раєвська О. В., Бровко О. І. та Жуй Су також виділяють такі фактори, як:

Посередники – підприємства або організації, які допомагають виробникам реалізовувати свою продукцію на відповідних ринках.

Фінансово-кредитні інститути, тобто установи, з якими підприємства вступають у ділові відносини при зберіганні грошових коштів, фінансуванні своїх операцій, страхуванні від ризиків, отриманні довготермінових кредитів тощо.

Юридичні інституції – забезпечують дотримання норм чинного законодавства під час укладання господарських договорів, їх виконання, виникнення спірних питань господарської діяльності підприємства [3].

Факторами макросередовища є основні неконтрольовані зовнішні чинники, які впливають на прийняття рішень в організації та ринку в цілому. В той час, як мікросередовище впливає на окремі підприємства в певній галузі (і в пов'язаних з діяльністю підприємства галузях), макросередовище здійснює вплив на мікросередовище в цілому.

Головними чинниками макросередовища є політико-правові, економічні, соціокультурні, науково-технологічні та екологічні фактори.

1. Політико-правові є дуже важливою частиною зовнішнього середовища підприємств, яка має значний вплив на підприємництво, економіку та соціальні відносини.

2. Економічні фактори є ключовими в економічному середовищі, які впливають на поведінку підприємств, визначаючи купівельні спроможності споживачів, інвестиції та загальний стан господарства.

3. Науково-технологічні є надзвичайно важливими чинниками, які можуть перетворювати цілі галузі та створювати нові можливості.

4. Соціально-культурні, що можуть впливати на споживчу поведінку населення, на маркетингові стратегії та суспільні настрої [4].

5. Екологічні фактори (навколишнього середовища; стихійні лиха; кліматичні зміни; використання природних ресурсів, включаючи їх дефіцит) [5].

Наведені вище чинники впливають на стратегічні рішення та операційну діяльність організацій. Врахування цих факторів є критичним для створення ефективної стратегії управління, спрямованої на досягнення конкурентної переваги та забезпечення стабільного розвитку підприємства.

Пілецька С. Т. та Коритько Т. Ю. визначили ефективність управління як економічну категорію, якою визначає внесок управлінської діяльності в результативність керуючої системи і яка відображається різними показниками як об'єкта управління, так і власної управлінської діяльності [6].

У свою чергу, Остапчук Т. П. (та інші автори публікації) розглядають ефективність управління підприємством як відношення результатів діяльності у вигляді доходу чи чистого прибутку до витрат на адміністрування, збут і персонал за даними фінансової звітності [7]. Тобто, управління буде вважатися тим ефективнішим, якщо рентабельність підприємства буде вищою.

У цілому ми погоджуємося з цією тезою, проте розглядаємо це поняття дещо по-іншому. Ми згодні з тим, що ефективність управління можна оцінювати за результатами діяльності компанії (в першу чергу, – фінансових) відносно його витрат, проте, на нашу думку, це є наслідком, а не причиною.

На нашу думку, ефективність управління підприємством – це раціональне використання ресурсів і здатність підприємства адаптуватися до змін у внутрішньому та, що найважливіше, зовнішньому середовищі, завдяки яким компанія досягає поставлених цілей.

Сьогодні існує безліч методів оцінювання, які допомагають підприємствам і організаціям розуміти й аналізувати зміни та впливи, що можуть виникнути в їхньому зовнішньому середовищі.

Вже тривалий час найпоширенішими методами є:

- п'ять конкурентних сил Портера;
- SWOT-аналіз;
- PEST-аналіз.

Для того, щоб ефективно управляти підприємством, важливо не лише знати фактори зовнішнього середовища, але й розуміти їх вплив на його діяльність.

Для дослідження мікросередовища підприємства підходить згадана вище модель п'яти конкурентних сил Портера, яка досліджує оточення підприємства за такими факторами: сила постачальників, сила покупців, ймовірність появи на ринку товару замінника, ймовірність виходу на ринок нових конкурентів (сила галузевих бар'єрів входу/виходу) та інтенсивність конкуренції в галузі [1]. Аналізуючи ці фактори, менеджер може отримати інформацію про існуючі можливості та загрози. Проте також варто брати до уваги те, що в час створення цієї моделі ринок був не таким швидкозмінним. Тому якщо менеджери вирішують використовувати цю модель, то оцінювання на її основі варто проводити хоча б раз у півріччя. Також ефективність цього методу може бути підвищена за умови паралельного використання інших методів оцінювання зовнішнього середовища, наприклад, PEST-аналізу.

Метод PEST-аналізу є популярним маркетинговим інструментом, що використовується для виявлення та оцінювання факторів зовнішнього середовища, причому виключно факторів макросередовища, а саме, *політичних (P), економічних (E), соціальних (S) і технологічних (T)* аспектів зовнішнього середовища, які впливають на діяльність підприємств. Цей метод допомагає керівництву краще зрозуміти макросередовище, яке впливає на їх компанію, та приймати більш обґрунтовані рішення. Для проведення PEST-аналізу рекомендується залучення експертів, бажано, якщо це будуть експерти з різних галузей, проте не обов'язково. Кількість експертів також не обмежена, але чим їх більше, тим чіткіші будуть результати [8].

В ході виконання дослідження проведено PEST-аналіз для підприємства ТОВ «Східні Автовокзали». Це підприємство займається посередницькою діяльністю між перевізниками та пасажирями, а також диспетчеризацією рейсів пасажирських перевезень. В якості експерта було залучено начальницю фінансово-аналітичного відділу підприємства, в якості другого експерта виступив студент, що проводив дослідження. Для проведення аналізу обрано 33 фактори які оцінювалися.

Спочатку проведено оцінювання впливу фактору, тобто оціню того, наскільки ці фактори впливають на діяльність підприємства. Обрано шкалу від 1 до 3, де 1 – фактор має несуттєвий вплив на діяльність підприємства, а 3 – фактор має високий вплив на діяльність підприємства. Після оцінювання усіх факторів, оцінювання по кожному фактору усіх чотирьох категорій підсумовувано, в результаті чого отримано підсумок.

Наступним кроком експерти виставили власну оцінку кожному фактору на основі того, наскільки, на їх думку, ймовірною є зміна факторів у найближчий період. Взято період в один рік.

Фінальним кроком був розрахунок оцінки з поправкою на вагу фактора. Ті фактори, які мають найвищу оцінку з поправкою на вагу, є ключовими.

За результатами проведеного аналізу більшість факторів не є суттєвими і не мають серйозного впливу на діяльність підприємства. Вплив усіх категорій факторів, окрім технологічних факторів, є переважно негативними. Ті фактори, які на думку експертів, виявилися ключовими, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати PEST-аналізу для ТОВ «Східні Автовокзали»

<i>Фактори</i>	<i>Оцінка з поправкою на вагу</i>
Політичні фактори	
Стійкість політичної влади та існуючого уряду	0,17
Антимонопольне трудове законодавство	0,13
Економічні фактори	
Рівень інфляції та процентні ставки	0,2
Курси основних валют	0,17
Темпи зростання економіки	0,14
Соціальні фактори	
Імміграційні настрої	0,23

Те, що ці фактори є ключовими, означає, по-перше, те, що їх зміна буде сильно впливати на діяльність підприємства і, по-друге, те, що існує ймовірність їх зміни протягом одного року. За результатами нашого аналізу можна побачити, що на цей рік ключовими факторами є імміграційні настрої і рівень інфляції та процентні ставки.

Для підприємства, що пов'язано з пасажирськими перевезеннями, така зміна, як збільшення імміграційних настроїв призведе до відповідного зменшення споживачів, що зменшить обсяги наданих послуг. Результатом цих змін стане падіння доходності підприємства та погіршення його фінансової стабільності.

У той же час негативна зміна рівня інфляції також вплине на прибутковість підприємства і призведе до зменшення вартості його коштів, а збільшення процентних ставок ускладнить отримання позик для підприємства, що також погіршить його фінансову стабільність.

Результати проведеного PEST-аналізу підвищують обізнаність керівництва компанії та покращують їх розуміння ситуації на ринку, що дозволяє менеджерам сконцентруватися на цих ключових факторах (не залишаючи при цьому без уваги менш значущі фактори) і адаптуватися до них.

Також було вирішено провести розрахунок коефіцієнта впливу факторів макросередовища на функціонування підприємства. Його можна розрахувати на основі визначених у ході PEST-аналізу даних за формулою 1.

$$CMAC = \frac{A_1B_1 + A_2B_2 + \dots + A_nB_n}{(maxAB) \times n}, \quad (1)$$

де CMAC – коефіцієнт впливу факторів макросередовища на функціонування підприємства;

A – експертна оцінка важливості фактора для галузі;

B – експертна оцінки впливу фактора;

n – кількість факторів впливу.

Отриманий у результаті розрахунку результат показаний у формулі 2.

$$\frac{-56}{(7,5 \times 35)} = -0,21. \quad (2)$$

Цей показник можна оцінювати за такою шкалою:

- якщо значення коефіцієнта від 0,50 до 1,00 – це позитивний вплив;
- якщо значення коефіцієнта від 0,35 до 0,50 – це сприятливий вплив;
- якщо значення коефіцієнта від 0 до 0,35 – це нейтральний вплив;
- якщо значення коефіцієнта від 0 до -0,35 – це негативний вплив;
- якщо значення коефіцієнта від -0,35 до -0,50 – це загрозовий вплив;
- якщо значення коефіцієнта від -0,50 до -1,00 – це знищуючий вплив [10].

Як можна побачити, значення коефіцієнта, а, отже, і вплив зовнішнього середовища на досліджуване підприємство, знаходиться у діапазоні негативного впливу, не доходячи до загрозового.

Для того, щоб успішно реагувати на ці та інші зовнішні зміни, будь то виклики або можливості, менеджерам необхідно розуміти внутрішнє середовище. Для цього можна використовувати SWOT-аналіз, який дозволяє відобразити та комплексно оцінити внутрішнє та зовнішнє середовища організації. Також необхідно брати до уваги, що успішність та ефективність розглянутих методів залежить, у першу чергу, від навичок та знань експерта, який проводить оцінювання.

SWOT-аналіз є найбільш комплексним з трьох запропонованих методів і досліджує середовище функціонування підприємства в цілому на основі факторів внутрішнього середовища:

- сильні сторони (Strengths);
- слабкі сторони (Weaknesses).

та факторів зовнішнього середовища:

- можливості (Opportunities);
- загрози (Threats).

Сильні сторони охоплюють переваги організації або те, що відрізняє її від конкурентів на ринку. Під час аналізу менеджер повинен визначити конкурентні переваги своєї організації над іншими. Так само як і сильні сторони, слабкі сторони є невід'ємними рисами будь-якої організації. Вони заважають організації працювати на оптимальному рівні. Це ті сфери, в яких компанії потрібно вдосконалюватися, щоб залишатися конкурентоспроможною, тому менеджеру, що проводить аналіз, необхідно зосередитися на робітниках, ресурсах, процедурах тощо. Що стосується зовнішніх факторів, то можливості – це ті фактори, які компанія може використовувати для отримання конкурентної переваги. Вони можуть з'явитися в результаті змін на ринку, на

якому працює компанія, або в технологіях, які вона використовує. Натомість загрози – це все, що може негативно вплинути на компанію ззовні, наприклад, проблеми з ланцюжком поставок, зміни у вимогах ринку або низька пропозиція на ринку праці [13].

Після визначення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, вони записуються в матрицю в комірки 1–4, як це показано в таблиці 2 і матриця SWOT може вважатися закінченою. Проте це не означає, що закінчений SWOT-аналіз. Матриця цього аналізу є лише інструментом, який допомагає менеджеру краще структурувати фактори, що впливають на підприємство. Після того, як менеджер визначив і записав усі ці фактори зовнішнього і внутрішнього середовищ, йому необхідно визначити стратегії та заходи, виходячи з наявних факторів. Для зручності їх можна записувати в комірки А, В, С, D.

Таблиця 2. Матриця SWOT-аналізу

		Сильні сторони	Слабкі сторони
		1	2
Можливості	3	A	B
Загрози	4	C	D

При проведенні дослідження також проведено SWOT-аналіз для підприємства ТОВ «Східні Автовокзали». Аналіз можна побачити в таблиці 3. До його розробки також залучили начальницю фінансово-аналітичного відділу.

Таблиця 3. Матриця SWOT-аналізу для ТОВ «Східні Автовокзали»

		Сильні сторони	Слабкі сторони
		1. Великий досвід роботи на ринку (понад 20 років). 2. Відсутність конкуренції. 3. Шість активних автостанцій	1. Високий рівень залежності від постачальників. 2. Тривале падіння прибутковості
Можливості	1. Наявність вільних перевізників		1–1. Залучення більшої кількості перевізників
Загрози	1. Зниження кількості споживачів через бойові дії в регіоні. 2. Збільшення кількості нелегальних перевізників. 3. Високий рівень небезпеки через бойові дії в регіоні. 4. Втрата частини автостанцій		2–1. Залучення більшої кількості перевізників

Як можна побачити, результати проведення SWOT-аналізу є невтішними. Що стосується внутрішнього середовища, то підприємство має достатньо впливові недоліки,

а саме, високий рівень залежності від постачальників (перевізників), без яких, на даний момент, підприємство абсолютно не може працювати. Також підприємство переживає проблеми, пов'язані з тривалим падінням доходів та збільшенням на ринку нелегальних конкурентів. Серед можливостей виявлено тільки наявність на ринку вільних перевізників.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, виявлено, що використання комбінованого підходу, що включатиме SWOT- і PEST-аналізи, дозволяє отримати повну картину впливу зовнішніх факторів на підприємство, що, на нашу думку, вказує на доцільність використання цих методів при проведенні оцінювання зовнішнього середовища підприємства. В той же час, необхідно враховувати високий ступінь мінливості сучасного зовнішнього середовища, що є причиною необхідності здійснювати постійний моніторинг факторів, які впливають на діяльність підприємства, і вчасно коригувати дії підприємства. Окрім цього, відкритими залишаються перспективи для подальших досліджень, у тому числі глибший аналіз впливу конкретних факторів на діяльність підприємств, а також дослідження зовнішнього середовища для визначення конкурентоспроможності підприємств на їх ринках.

Conclusions. Summarizing the results of the article, we have discovered that the use of a combined approach, including SWOT- and PEST-analyses, allows us to obtain a complete picture of the impact of external factors on the enterprise, which, in our opinion, indicates the expediency of using these methods in assessing the external environment of the enterprise. At the same time, it is necessary to take into account the high degree of variability of the modern external environment, which is the reason for the need to constantly monitor the factors affecting the company's activity and to adjust the company's actions. In addition, prospects for further research remain open, including a deeper analysis of the impact of specific factors on the activities of enterprises, as well as a study of the external environment to determine the competitiveness of enterprises in their markets.

Список використаних джерел

1. Porter M. E. How Competitive Forces Shape Strategy. *Harvard Business Review*. 1979. Т. 57. No. 2. P. 137–145.
2. Philip B. Micro and Macro environment factors to be analyzed for companies. *LinkedIn* : веб-сайт. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/micro-macro-environment-factors-analyzed-companies-bobin-philip> (дата звернення: 22.04.2024).
3. Rayevnyeva O. V., Brovko O. I., Zhui Su. A study of the influence of environmental factors on the economic behavior of the enterprise. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2023-8_0-pages-193_198.pdf (дата звернення: 22.04.2024). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-8-193-198>
4. Сумець О. М. Стратегічний менеджмент : підручник. Харків : ХНУВС, 2021. 208 с.
5. Бондарева І. В., Малий В. Макросередовище. *Фармацевтична енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8162/makroseredovishhe> (дата звернення: 22.04.2024).
6. Пілецька С. Т., Коритько Т. Ю. Ефективність управління підприємством, підходи та методи щодо її оцінки. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 5. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/5_67_2018_ukr/17.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
7. Менеджмент : підручник / Т. П. Остапчук [та ін]. Житомир : Рута, 2021. 856 с.
8. Ханенко А. В. SWOT-аналіз та PEST-аналіз в управлінні проектами машинобудівного підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. Т. 1. № 6. С. 106–112. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/12/vknu-es-2021-n-6-t-1-300.pdf#page=106> (дата звернення: 22.04.2024).
9. Велика О. Ю. Особливості класифікації чинників зовнішнього середовища підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 29. С. 137–143. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/29_2019_ukr/22.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
10. Тесленок І. М., Перетокіна-Пічхая Н. В. Оцінка впливу факторів бізнес-середовища на підприємство сфери послуг з індивідуального пошиття одягу. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/76.pdf (дата звернення: 22.04.2024).

11. Walczyński M. Pojęcie «zmiany organizacyjnej» a turbulentne otoczenie przedsiębiorstwa. *Potencjał innowacyjny w inżynierii materiałowej i zarządzaniu produkcją* : монографія / ред.: E. Staniewska, A. Dudek. Częstochowa, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej. 2023. С. 286–297.
12. Максютенко І. С. Зовнішнє середовище підприємства. ринок і поведінка на ньому суб'єктів господарювання. *Економіка підприємства: конспект лекцій* : веб-сайт URL: https://kvpubd.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/ep_5_6_1901.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
13. SWOT Analysis. *Mindtools* : веб-сайт. URL: <https://www.mindtools.com/amtbj63/swot-analysis> (дата звернення: 22.04.2024).

References

1. Porter M. E. (1979) How Competitive Forces Shape Strategy. *Harvard Business Review*, vol. 57, no. 2, pp. 137–145.
2. Philip B. Micro and Macro environment factors to be analyzed for companies. *LinkedIn* (electronic resource). Available at: <https://www.linkedin.com/pulse/micro-macro-environment-factors-analyzed-companies-bobin-philip> (accessed 22 April 2024).
3. Rayevnyeva O. V., Brovko O. I., Zhui Su (2023) A study of the influence of environmental factors on the economic behavior of the enterprise. *Business Inform (electronic journal)*, no. 8. Available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2023-8_0-pages-193_198.pdf (accessed 22 April 2024). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-8-193-198>
4. Sumets O. M.. (2021). Stratehichnyi menedzhment: pidruchnyk [Strategic management: a textbook]. Kharkiv: KhNUVS. [In Ukrainian].
5. Bondarieva I., Malyy V. Makroseredovishche [Macroenvironment]. *Farmatsevtichna entsyklopediia* (electronic resource). Available at: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8162/makroseredovishhe> (accessed 22 April 2024).
6. Piletska S. T., Korytko T. Yu. Efektyvnist upravlinnia pidpriemstvom, pidkhody ta metody shchodo yii otsinky [Efficiency of enterprise management, approaches and methods for its evaluation]. *Problems of systemic approach in the economy* (electronic journal), 2018, no. 5, pp. 100–106. Available at: http://psae-jrnل.nau.in.ua/journal/5_67_2018_ukr/17.pdf (accessed 22 April 2024).
7. Ostapchuk T. P., Biriuchenko S. Yu., Buzhymyska K. O., Burachek I. V., Vyhovskyi V. H., Denysiuk O. H., Zavalii T. O., Oliinyk O. V., Orlova K. Ye., Pashchenko O. P., Svitlyshyn I. I., Sotnyk A. A., Tkachuk H. Yu., Tsaruk I. M., Yushkevych O. O. (2021). Menedzhment: Pidruchnyk [Management: A textbook]. Zhytomyr: Ruta. [In Ukrainian].
8. Khanenko A. V. (2021) SWOT-analiz ta PEST-analiz v upravlinni proiektamy mashynobudivnoho pidpriemstva [SWOT-analysis and PEST-analysis in project management of an engineering enterprise]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University* (electronic journal), vol. 1, no. 6, pp. 106–112. Available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/12/vknu-es-2021-n-6-t-1-300.pdf#page=106> (accessed 22 April 2024).
9. Velyka O. Yu. (2019) Osoblyvosti klasyfikatsii chynnykiv zovnishnoho seredovishcha pidpriemstva [Peculiarities of classification of factors of the enterprise's external environment]. *Market infrastructure* (electronic journal), no. 29, pp. 137–143. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/29_2019_ukr/22.pdf (accessed 22 April 2024).
10. Teslenok I. M., Peretokina-Pichkhaia N. V. (2019) Otsinka vplyvu faktoriv biznes-seredovishcha na pidpriemstvo sfery posluh z indyvidualnoho poshyttia odiahu [Evaluation of the Impact of Business Environment Factors on the Enterprise in the Sphere of Individual Tailoring Services]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/76.pdf (accessed 22 April 2024).
11. Walczyński M. (2023). Pojęcie “zmiany organizacyjnej” a turbulentne otoczenie przedsiębiorstwa [The concept of “organizational change” and the turbulent environment of the enterprise]. *Potencjał innowacyjny w inżynierii materiałowej i zarządzaniu produkcją* [Innovation potential in materials engineering and production management]. Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej. pp. 286–297. [In Polish].
12. Maksyutenko I. Ye. (2023). Zovnishnie seredovishche pidpriemstva. rynek i povedinka na nomu subiektiv hospodariuvannia [The external environment of the enterprise. the market and the behavior of business entities in it]. *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economics] (electronic resource). Available at: https://kvpubd.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/ep_5_6_1901.pdf (accessed 22 April 2024).
13. SWOT Analysis. *Mindtools* (electronic resource). Available at: <https://www.mindtools.com/amtbj63/swot-analysis> (accessed 22 April 2024).

УДК 65.012:65.011:339.9:327.5

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Роман Оксентюк

*Товариство з обмеженою відповідальністю «Галичина-Ласунка»,
Тернопіль, Україна*

Резюме. В умовах дії військового стану українські підприємства стикаються з численними викликами, що вимагають оперативної адаптації та ефективного управління. Розглянуто специфіку функціонування підприємств в Україні під час військових дій, аналізуючи основні проблеми, з якими стикаються бізнеси, та стратегічні підходи, які дозволяють їм залишатися конкурентоспроможними. Висвітлено такі аспекти, як адаптація до змін ринкового середовища, забезпечення безпеки працівників, збереження ланцюгів постачання, фінансова стійкість та використання нових технологій. Основною метою дослідження є визначення ключових факторів успіху українських підприємств в умовах війни та розроблення рекомендацій для їх подальшого розвитку. Застосовуючи методи кількісного та якісного аналізу, автори провели дослідження на основі даних, зібраних у різних регіонах України, включаючи зони, що зазнали найбільших руйнувань. У результаті встановлено, що основними чинниками успіху є гнучкість управлінських рішень, інноваційні підходи до ведення бізнесу та активне використання цифрових технологій. Стаття також розглядає роль державної підтримки та міжнародного співробітництва у забезпеченні стабільності та розвитку українських підприємств. Висновки дослідження можуть бути корисними для менеджерів підприємств, політиків та дослідників, які займаються проблематикою бізнесу в умовах кризових ситуацій. Вивчення цієї теми має велике значення, оскільки військові конфлікти не тільки негативно впливають на економіку, але й ставлять під загрозу існування підприємств, які є основою економічного добробуту країни. Закцентовано увагу на необхідності створення ефективних механізмів управління ризиками та розроблення стратегій відновлення після завершення військових дій. Крім того, обговорено приклади успішних адаптаційних стратегій, які можуть стати взірцем для інших підприємств у схожих умовах. Таким чином, дане дослідження надає комплексний огляд сучасного стану українського бізнесу в умовах військового стану, підкреслюючи важливість швидкої адаптації й стратегічного планування для забезпечення стійкості та розвитку.

Ключові слова: військовий стан, українські підприємства, адаптація бізнесу, ланцюги постачання, конкурентоспроможність, фінансова стійкість, нові технології, управлінські рішення, державна підтримка, міжнародне співробітництво.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.130

Отримано 06.05.2024

UDC 65.012:65.011:339.9:327.5

THE SPECIFICS OF THE FUNCTIONING OF UKRAINIAN ENTERPRISES UNDER MARTIAL LAW

Roman Oksentiuk

Limited Liability Company «Halychyna-Lasunka», Ternopil, Ukraine

Summary. In the conditions of martial law, Ukrainian enterprises face numerous challenges that require prompt adaptation and effective management. This article explores the specifics of business operations in Ukraine during military operations, analyzing the main problems faced by businesses and the strategic approaches that allow them to remain competitive. The article highlights aspects such as adaptation to changes in the market environment, ensuring the safety of workers, maintaining supply chains, financial sustainability, and the use of new technologies. The main aim of the research is to identify the key success factors for Ukrainian enterprises in

wartime conditions and to develop recommendations for their further development. Using methods of quantitative and qualitative analysis, the authors conducted research based on data collected from different regions of Ukraine, including the areas that suffered the greatest destruction. The study found that the main success factors are flexible management decisions, innovative business approaches, and the active use of digital technologies. The article also examines the role of government support and international cooperation in ensuring the stability and development of Ukrainian enterprises. The findings of the research can be useful for business managers, policymakers, and researchers dealing with issues of business under crisis conditions. The study underscores the significant impact of military conflicts on the economy and the threats they pose to the existence of enterprises, which are the foundation of the country's economic well-being. Furthermore, the article emphasizes the need to create effective risk management mechanisms and the development of recovery strategies for the post-conflict period. It also discusses examples of successful adaptation strategies that can serve as models for other enterprises in similar conditions. Thus, this research provides a comprehensive overview of the current state of Ukrainian business under martial law, emphasizing the importance of rapid adaptation and strategic planning for ensuring sustainability and development.

Key words: Martial Law, Ukrainian enterprises, business adaptation, competitiveness, supply chains, financial stability, new technologies, management decisions, government support, international cooperation.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.130

Received 06.05.2024

Постановка проблеми. Військовий стан, введений в Україні внаслідок агресії з боку Російської Федерації, створив нові виклики для функціонування підприємств. Підприємства стикаються з проблемами збереження бізнес-процесів, безпеки працівників, стабільності ланцюгів постачання та фінансової стійкості. В умовах війни зростає важливість швидкої адаптації та ефективного управління. Підприємства повинні швидко реагувати на зміни ринкового середовища, що включають зниження попиту, перебої в постачанні та зростання витрат. Крім того, військові дії призводять до руйнування інфраструктури та логістичних ланцюгів, що ускладнює ведення бізнесу. В таких умовах виникає необхідність у розробленні нових стратегій та підходів до управління підприємствами, які дозволять зберегти їхню конкурентоспроможність та забезпечити стабільний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення впливу військового стану на бізнес і економіку стало актуальним напрямком досліджень в умовах сучасних конфліктів. Проблематика функціонування бізнесу в умовах військових конфліктів досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Наприклад, Портер розглядає конкурентні стратегії, які можуть бути корисними для підприємств в умовах кризи, тоді як Омей аналізує глобальні тенденції, які впливають на бізнес. Schindler A. B. у своїй роботі «Economic Impacts of Armed Conflicts: A Review» досліджує загальні економічні наслідки військових конфліктів, зокрема їхній вплив на інфраструктуру та ринки. Ahlstrom M. H. у статті «The Dynamics of Business Under War Conditions» аналізує адаптацію бізнесу до умов війни та можливості для відновлення після завершення конфліктів.

Українські вчені також активно досліджують вплив військових дій на економіку та бізнес. Михайлов І. І. у статті «Вплив військового конфлікту на бізнес-середовище в Україні» розглядає конкретні виклики для українських підприємств, зокрема в аспектах безпеки та фінансової стійкості. Борисов В. В. у роботі «Адаптація бізнес-процесів в умовах військового стану в Україні» аналізує стратегії адаптації бізнесу до умов воєнного конфлікту та роль державних інститутів у підтриманні підприємств. Ірина Горбачова аналізує економічні наслідки війни для підприємств в Україні та пропонує рекомендації щодо їх адаптації до нових умов. Олександр Кравченко розглядає стратегії адаптації підприємств в умовах кризи, зокрема, використання інноваційних технологій та оптимізацію бізнес-процесів. Євген Марченко досліджує вплив інновацій на стійкість бізнесу під час військових

дій, акцентуючи увагу на важливості цифрових технологій. Валентина Романенко аналізує процеси цифрової трансформації українських підприємств в умовах війни, наголошуючи на ролі електронної комерції та автоматизації. Національний інститут стратегічних досліджень України також проводить важливі дослідження, зосереджуючи увагу на економічних наслідках війни та розробленні рекомендацій для підтримання бізнесу.

Ці дослідження надають важливі знання та рекомендації, які можуть бути використані для розроблення ефективних стратегій управління українськими підприємствами в умовах військового стану.

Мета дослідження. Визначення специфіки функціонування українських підприємств в умовах військового стану та розроблення рекомендацій для їх адаптації та подальшого розвитку. Зокрема, дослідження спрямоване на виявлення ключових чинників успіху, аналіз проблем та викликів, з якими стикаються підприємства, та оцінювання ефективності управлінських рішень й державної підтримки. Важливо визначити, які стратегії та підходи дозволяють підприємствам залишатися конкурентоспроможними та забезпечувати стабільний розвиток в умовах кризи. Дослідження також має на меті розроблення рекомендацій для покращення управління бізнесом та підвищення його стійкості до зовнішніх викликів.

Постановка завдання. Для дослідження специфіки функціонування українських підприємств в умовах дії військового стану необхідно розглянути ряд завдань, таких, як: аналіз ринкового середовища, забезпечення безпеки працівників, збереження ланцюгів постачання, фінансова стійкість, інноваційні підходи до ведення бізнесу, соціальна відповідальність бізнесу, державна підтримка та міжнародне співробітництво. Розгляд цих завдань дозволить отримати комплексне уявлення про сучасний стан українського бізнесу в умовах війни та розробити рекомендації для забезпечення його стійкості та подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Адаптація до змін ринкового середовища.

Зміна бізнес-моделей. В умовах військового конфлікту українські підприємства стикнулися з численними викликами, які вимагали швидкої адаптації їх бізнес-моделей. У відповідь на ці виклики, компанії змінювали свої стратегії, переорієнтовуючись на нові ринки та перепрофілюючи свою продукцію.

Одним із значних змін у бізнес-моделях стало зосередження на внутрішньому ринку внаслідок закриття або скорочення обсягів імпорту з країн, що були недоступні через військові дії. Підприємства почали активніше використовувати можливості місцевих постачальників, що дозволило їм зменшити залежність від імпорту й зміцнити локальну економіку. Наприклад, компанії в аграрному секторі почали налагоджувати співпрацю з місцевими фермерами для постачання сировини, що дозволило зменшити витрати на логістику й покращити контроль якості продукції.

Крім того, з початком військового конфлікту багато підприємств розглянули можливість виходу на нові зовнішні ринки. Це передбачало не лише адаптацію продуктів до вимог нових ринків, але й пошук нових партнерів і каналів збуту. Наприклад, українські виробники одягу та взуття розширили свій експорт до країн Європейського Союзу та США, що дозволило компенсувати зменшення внутрішнього попиту й забезпечити стабільні доходи.

Диверсифікація продукції та послуг. Диверсифікація стала ключовим елементом адаптації українських підприємств в умовах війни. Багато компаній почали

переосмислювати свої виробничі потужності, запроваджуючи нові види продукції та послуг, що відповідали новим вимогам ринку.

Диверсифікація також торкнулася сфер послуг, де компанії почали пропонувати нові види послуг, що відповідають новим потребам суспільства. Наприклад, готелі і ресторани почали надавати послуги з розміщення внутрішньо переміщених осіб і доставки їжі до дому, що дозволило їм зберегти свою діяльність в умовах обмежень.

Крім того, в умовах війни деякі підприємства почали розвивати нові напрямки бізнесу, такі, як виробництво продуктів довготривалого зберігання або енергетичні рішення, які відповідають новим викликам і потребам. Наприклад, компанії почали розробляти нові види продуктів харчування, що мають тривалий термін зберігання, або впроваджувати рішення для енергозбереження й альтернативних джерел енергії.

Використання цифрових технологій. Цифрові технології стали важливим інструментом для адаптації бізнесу в умовах військового стану. Їхнє впровадження дозволило підприємствам ефективно управляти своїми ресурсами, підвищувати продуктивність та адаптуватися до змін в ринковому середовищі [1].

Інтеграція електронних платформ для продажів, таких, як інтернет-магазини, стала основним напрямком для багатьох компаній. Онлайн-продажі дозволили підприємствам продовжувати свою діяльність навіть в умовах обмежень та карантинів. Наприклад, рітейлери швидко налагодили онлайн-торгівлю і запустили мобільні додатки для зручності покупців, що сприяло збільшенню обсягів продажів та розширенню клієнтської бази.

Автоматизація бізнес-процесів, зокрема впровадження ERP-систем (системи управління підприємством) і CRM-систем (системи управління взаємовідносинами з клієнтами) також стала важливим інструментом для підвищення ефективності бізнесу. Завдяки цим системам компанії змогли оптимізувати управління запасами, планувати виробництво та управляти відносинами з клієнтами, що дозволило знижувати витрати й підвищувати якість обслуговування.

Також стало популярним використання аналітичних інструментів для прийняття рішень на основі даних. Підприємства впроваджували аналітичні платформи для моніторингу ринкових трендів, прогнозування попиту та оцінювання ефективності своїх маркетингових кампаній. Це дозволило підприємствам оперативно реагувати на зміни в ринковому середовищі й адаптувати свої стратегії.

Зміна попиту на продукцію та послуги. Підприємства змушені швидко реагувати на коливання попиту на свою продукцію або послуги. Військові конфлікти можуть змінювати споживчі переваги, а також знижувати загальний попит через економічну нестабільність. Наприклад, підприємства, що спеціалізуються на розвагах або предметах розкоші, можуть виявити значне зниження попиту. Водночас зростає попит на основні продукти, такі, як продукти харчування і медичні товари. Компанії повинні перепрофілювати свої виробничі потужності або запроваджувати нові продукти відповідно до змінюваних потреб ринку.

Реорганізація бізнес-процесів. Бізнеси часто змушені переглядати свої бізнес-процеси для забезпечення їхньої ефективності в умовах обмежених ресурсів. Це може включати оптимізацію виробничих процесів, автоматизацію деяких функцій або перехід на дистанційне управління. Наприклад, деякі підприємства можуть перевести частину своїх процесів у онлайн-режим, що дозволяє знизити витрати на фізичну інфраструктуру й забезпечити безперервність роботи навіть в умовах воєнних дій [2].

Стратегії управління ризиками. Управління ризиками стає важливою складовою адаптації до військового стану. Підприємства повинні розробити план управління ризиками, який включає ідентифікацію потенційних загроз, оцінювання їхнього впливу і розроблення заходів для їхнього пом'якшення. Це може включати страхування ризиків, створення запасів критичних матеріалів або диверсифікацію постачальників.

Інновації й технологічні рішення. В умовах військового стану інновації стають важливим інструментом для підтримання конкурентоспроможності. Впровадження нових технологій, таких, як цифрові платформи для онлайн-продажів або системи управління ланцюгами постачання, допомагає підприємствам адаптуватися до змінюваного середовища. Наприклад, використання аналітики даних може допомогти у прогнозуванні змін на ринку й виявленні нових можливостей для бізнесу.

2. Забезпечення безпеки працівників.

Безпека працівників є пріоритетом для будь-якого бізнесу під час військового конфлікту. Це включає кілька ключових аспектів:

Фізична безпека на робочому місці

Підприємства повинні забезпечити фізичну безпеку своїх працівників через упровадження заходів безпеки. Це може включати: 1. Остаточне укриття: організація безпечних зон для працівників у випадку військових дій або атак. 2. Медичні заходи: забезпечення доступу до медичних послуг та навчання працівників основам першої допомоги. 3. Евакуаційні плани: розроблення й регулярне оновлення планів евакуації, включаючи навчання працівників щодо дій у надзвичайних ситуаціях.

Евакуація та безпечні робочі місця. Забезпечення безпеки працівників стало одним з головних завдань для підприємств в умовах військового конфлікту. Багато компаній організували евакуацію своїх працівників з небезпечних територій та забезпечили їм безпечні умови для роботи в інших регіонах або за кордоном. Евакуація працівників з небезпечних зон включала організацію транспорту для переміщення співробітників, а також забезпечення тимчасового житла та підтримання на нових місцях. Компанії організовували спеціальні рейси, надавали безкоштовний транспорт і житло для своїх працівників, щоб забезпечити їхню безпеку. Наприклад, багато ІТ-компаній організували евакуацію своїх співробітників до західних регіонів України або за кордон, що дозволило продовжити їхню діяльність у безпечних умовах [3].

Крім того, підприємства активно забезпечували своїх працівників засобами індивідуального захисту. Впровадження нових стандартів безпеки включало постачання бронежилетів, касок і медичних засобів, що дозволяло зменшити ризики для працівників. Наприклад, багато компаній почали організовувати закупівлі бронежилетів і медичних аптек для своїх працівників, що допомогло забезпечити їхню безпеку в умовах конфлікту.

Психологічна підтримка. Військовий стан може спричинити значний стрес для працівників, тому важливо забезпечити їм психологічну підтримку: консультації з психологами, запровадження послуг психологічного консультування для працівників; програми підтримки, розроблення програм психологічної підтримки та надання можливостей для обговорення своїх переживань з фахівцями.

Психологічна підтримка працівників стала важливою частиною забезпечення їхнього добробуту в умовах військового стану. Багато компаній впроваджували програми психологічної допомоги, що включало організацію консультацій, тренінгів і підтримки для співробітників. Організація психологічної підтримки включала надання доступу до професійних психологів і психотерапевтів, які проводили

індивідуальні та групові консультації для працівників. Багато компаній також запровадили гарячі лінії психологічної підтримки, де працівники могли отримати допомогу в будь-який час. Психологічні тренінги і семінари стали ще одним важливим елементом підтримки працівників. Ці заходи допомагали співробітникам справлятися зі стресом, підвищувати їхню стійкість до кризових ситуацій і покращувати їхній моральний стан. Наприклад, багато компаній організовували тренінги з управління стресом і технік релаксації, що допомогло працівникам впоратися з психоемоційним навантаженням [4].

Здоров'я і медичне обслуговування. Забезпечення медичного обслуговування працівників стало важливим аспектом підтримання їхньої безпеки. Багато компаній організовували медичні огляди, надавали медичні послуги й забезпечували доступ до медичних установ для своїх працівників. Підприємства забезпечували своїх працівників медичними страховками, що покривали витрати на лікування та медичні послуги. Крім того, організовували регулярні медичні огляди й вакцинацію, що допомогло зберегти здоров'я працівників і запобігти поширенню інфекційних захворювань.

3. Збереження ланцюгів постачання.

Резервування постачальників і запасів. Збереження ланцюгів постачання стало критично важливим завданням для українських підприємств в умовах війни. Підприємства зосередилися на створенні резервів постачальників і запасів для забезпечення безперервності своєї діяльності.

Резервування постачальників включало налагодження контактів з альтернативними постачальниками, які могли забезпечити постачання товарів і сировини в разі перебоїв з основними постачальниками. Багато компаній створили резервні списки постачальників і встановили нові договори на постачання товарів з іншими країнами.

Один з основних підходів до забезпечення стійкості ланцюгів постачання – це диверсифікація постачальників:

- Множинні джерела постачання: розширення кількості постачальників для зменшення залежності від одного джерела.
- Локалізація постачання: перехід до локальних постачальників для зменшення ризиків, пов'язаних з міжнародними постачаннями.

Крім того, підприємства стали активніше формувати запаси стратегічних матеріалів і сировини. Це включало створення складських запасів для забезпечення безперервності виробництва й уникнення перебоїв у постачанні. Наприклад, виробники промислового обладнання та запчастин почали накопичувати запаси ключових компонентів, що дозволило їм продовжувати виробничі процеси навіть при перервах у постачанні.

Створення стратегічних запасів для забезпечення безперервності постачання є важливою стратегією для формування резервів критичних матеріалів та компонентів для забезпечення безперебійного виробництва, аналізу ризиків та оцінювання потенційних ризиків у ланцюгу постачання й розроблення планів для їхнього усунення [5].

Логістичні рішення для забезпечення постачання. Логістика постачання стала ще однією важливою складовою збереження ланцюгів постачання. Підприємства почали впроваджувати нові логістичні рішення для забезпечення своєчасної доставки товарів і сировини.

Одним з важливих рішень стало використання альтернативних маршрутів доставки і транспорту. В умовах блокад і обмежень, підприємства змушені були шукати

нові шляхи доставки товарів до споживачів. Наприклад, компанії в аграрному секторі організували нові логістичні маршрути для транспортування продукції через безпечні території або морські порти.

Управління логістичними процесами в умовах нестабільності потребує високої гнучкості:

- Адаптація логістичних маршрутів: внесення змін до логістичних маршрутів у відповідь на зміни ситуації.
- Використання нових технологій: впровадження рішень для моніторингу постачання та управління запасами.

Приклади збереження ланцюгів постачання:

- Торгові компанії: встановлення нових постачальників і логістичних партнерів.
- Виробничі компанії: створення стратегічних запасів і розширення складів.

Крім того, багато компаній почали активно впроваджувати нові технології для моніторингу й управління ланцюгами постачання. Це включало використання сучасних програмних рішень для управління ланцюгами постачання, таких, як системи управління запасами й платформи для моніторингу постачальників. Ці інструменти дозволили компаніям ефективніше управляти своїми запасами й постачанням, зменшити витрати й підвищити ефективність логістичних процесів.

Взаємодія з державними органами і партнерами. Даний напрямок діяльності підприємств став важливою складовою збереження ланцюгів постачання. Підприємства активно співпрацювали з державними органами для вирішення проблем з постачанням і отриманням дозволів.

Наприклад, багато компаній працювали з державними органами для отримання спеціальних дозволів на транспортування товарів через зони конфлікту або для отримання підтримки в забезпеченні постачання критичних матеріалів. Державні органи також надавали підприємствам консультації й допомогу в вирішенні питань, пов'язаних з логістикою і постачанням.

4. Фінансова стійкість.

Управління фінансовими ресурсами і бюджетування.

Ефективне управління фінансами допомагає підтримувати стабільність бізнесу:

- Бюджетування і контроль витрат: розроблення бюджетів та моніторинг витрат для забезпечення фінансової стабільності.
- Фінансове планування: довготривале фінансове планування для підтримання бізнес-процесів в умовах нестабільності.

Фінансова стійкість стала однією з головних цілей для українських підприємств в умовах військового конфлікту. Компанії почали активно управляти своїми фінансовими ресурсами й проводити планування бюджету для забезпечення фінансової стабільності.

Управління фінансовими ресурсами включало розроблення нових фінансових стратегій для оптимізації витрат і підвищення ефективності використання ресурсів. Підприємства стали більше уваги приділяти фінансовому плануванню, створюючи детальні бюджети й проводячи регулярний фінансовий моніторинг. Це дозволило їм контролювати витрати і забезпечити фінансову стійкість в умовах непередбачуваних змін у ринковому середовищі [6].

Окрім того, компанії стали більше уваги приділяти управлінню грошовими потоками. Це включало створення резервних фондів для покриття непередбачених витрат і забезпечення стабільності грошових потоків. Наприклад, підприємства почали формувати фінансові резерви для покриття витрат на виплату заробітної плати,

закупівлю сировини та інші витрати, що дозволило їм забезпечити стабільність в умовах нестабільного ринку.

Реструктуризація боргових зобов'язань також стала важливою частиною фінансового управління для багатьох підприємств в умовах війни. Компанії активно працювали з кредиторами для перегляду умов кредитування й реструктуризації боргів. Багато підприємств уклали угоди з кредиторами про відтермінування виплат або перегляд умов кредитування. Це включало переговори про зниження процентних ставок, подовження термінів погашення боргів або зміни графіків платежів. Наприклад, підприємства, які мали великі боргові зобов'язання, працювали з банками і кредитними установами для отримання пільгових умов кредитування або реструктуризації своїх боргів [7].

Окрім того, підприємства почали більше уваги приділяти управлінню дебіторською і кредиторською заборгованостями. Це включало активне управління дебіторською заборгованістю, контроль за оплатою рахунків і оптимізацію умов кредитування для клієнтів.

Ефективне управління заборгованістю є важливим аспектом фінансової стійкості:

- Вирішення питань дебіторської заборгованості: управління дебіторською заборгованістю для забезпечення надходження грошових коштів.
- Переговори з кредиторами: проведення переговорів з кредиторами для укладання нових угод або перегляду умов існуючих.

Приклади фінансової стійкості:

- Малий бізнес: отримання грантів від держави й управління бюджетом для покриття витрат.
- Великі компанії: рефінансування боргів і розроблення нових фінансових стратегій.

Пошук нових джерел фінансування. Даний напрямок став важливою частиною стратегії фінансової стійкості для багатьох підприємств. Підприємства активно шукали нові можливості для залучення інвестицій та фінансування своїх проектів.

Серед нових джерел фінансування були краудфандингові платформи, державні гранти та програми підтримання бізнесу. Наприклад, багато стартапів і малих підприємств скористалися краудфандинговими платформами для збору коштів на реалізацію нових проектів або підтримання існуючих бізнесів.

Крім того, підприємства активно шукали можливості для залучення інвестицій від венчурних капіталістів і бізнес-ангелів. Вони представляли свої проекти інвесторам і шукали можливості для отримання інвестицій, які б допомогли їм впоратися з фінансовими труднощами й забезпечити подальший розвиток бізнесу.

5. Інноваційні підходи до ведення бізнесу.

Розроблення нових продуктів і послуг. Створення нових продуктів або послуг може допомогти підприємству знайти нові ринки, а саме інноваційні продукти та розроблення нових продуктів, які відповідають зміненим потребам ринку й розроблення нових бізнес-моделей для адаптації до умов війни.

В умовах військового конфлікту багато підприємств стали активно розвивати нові продукти і послуги для задоволення нових потреб ринку й підтримання конкурентоспроможності [8].

Підприємства в аграрному секторі розробляли нові види сільськогосподарських культур і технологій вирощування, адаптовані до умов війни і нових ринкових умов. Наприклад, компанії в аграрному секторі впроваджували нові технології для вирощування рослин на умовних землях і оптимізації процесів збирання врожаю.

У сфері виробництва і послуг, інноваційні підходи включали розроблення нових продуктів, які відповідали вимогам військового стану. Наприклад, компанії в легкій промисловості почали виробляти нові види військової амуніції й медичних засобів, що відповідали новим потребам ринку.

Упровадження нових технологій і автоматизація процесів. Технології допомагають підприємствам адаптуватися до змін. У цьому допоможе розроблення і впровадження цифрових платформ для онлайн-продажів та віддаленої роботи, впровадження автоматизованих систем для покращення ефективності бізнес-процесів.

Упровадження нових технологій і автоматизація процесів стали ключовими напрямками для багатьох підприємств в умовах військового конфлікту. Технологічні інновації дозволили підвищити ефективність виробництва і знизити витрати.

Автоматизація виробничих процесів включала впровадження нових автоматизованих ліній, систем управління виробництвом і роботизованих рішень для оптимізації виробництва. Наприклад, багато компаній у промисловості впровадили автоматизовані системи для управління виробничими процесами, що дозволило знизити витрати на працю й підвищити продуктивність [9].

Упровадження нових інформаційних технологій також стало важливим напрямком для багатьох підприємств. Це включало впровадження нових програмних рішень для управління бізнес-процесами, аналізу даних і комунікації з клієнтами. Наприклад, компанії впроваджували нові платформи для електронної комерції й системи для онлайн-комунікації з клієнтами, що дозволило їм адаптуватися до нових умов ринку.

Екологічні інновації й стійкий розвиток стали ще одним важливим напрямком для українських підприємств в умовах військового конфлікту. Багато компаній почали активно впроваджувати екологічні технології й рішення для забезпечення стійкого розвитку. Підприємства розвивали нові екологічні продукти і послуги, які відповідали вимогам сталого розвитку й екологічної відповідальності. Наприклад, компанії в аграрному секторі почали впроваджувати нові технології для збереження водних ресурсів і зменшення впливу на навколишнє середовище.

Крім того, підприємства стали більше уваги приділяти екологічній сертифікації своїх продуктів і процесів. Це включало отримання сертифікатів відповідності міжнародним екологічним стандартам і впровадження екологічних практик у бізнес-процеси.

6. Соціальна відповідальність бізнесу.

Підтримання постраждалих від війни. Соціальна відповідальність бізнесу стала важливою частиною діяльності українських підприємств в умовах військового конфлікту. Багато компаній активно підтримували постраждалих від війни і надавали допомогу тим, хто цього потребував.

Підприємства організовували гуманітарні акції, надавали матеріальну допомогу й підтримували благодійні організації. Наприклад, багато компаній збирали й передавали гуманітарні вантажі для постраждалих регіонів, а також надавали фінансову підтримку для благодійних фондів і організацій, які допомагали постраждалим від війни.

Крім того, підприємства надавали підтримку внутрішньо переміщеним і тимчасово переміщеним особам, організовуючи для них житло, медичні послуги і психологічну підтримку. Наприклад, готелі й ресторани почали надавати безкоштовне житло та їжу для постраждалих осіб, що дозволило їм забезпечити базові потреби в умовах конфлікту.

Корпоративна відповідальність й етика стали важливими аспектами діяльності українських підприємств в умовах військового стану. Підприємства почали більше уваги приділяти етичним аспектам своєї діяльності й відповідальності перед суспільством.

Підприємства розвивали програми корпоративної відповідальності, що включало етичні бізнес-практики, прозорість діяльності й соціальну відповідальність. Це включало впровадження політик і процедур для забезпечення етичної поведінки в бізнесі, а також розвиток програм для підтримання соціально важливих ініціатив [10].

Крім того, підприємства почали більше уваги приділяти комунікації з суспільством і забезпеченню прозорості своєї діяльності. Це включало публікацію звітів про корпоративну відповідальність, організацію відкритих зустрічей з представниками громадськості й активну участь у суспільних ініціативах.

7. Роль державної підтримки та міжнародного співробітництва.

Державна підтримка і міжнародне співробітництво є важливими факторами для забезпечення стійкості підприємств в умовах військового стану:

Держава може надати різні види підтримки для підприємств: виплата грантів і субсидій для підтримки фінансового становища підприємств; надання податкових пільг для зменшення фінансового навантаження на бізнес; надання юридичної допомоги для вирішення правових питань, що виникають в умовах військового стану.

Міжнародні організації можуть надати ресурси і підтримку для підприємств: отримання грантів і фінансування від міжнародних організацій та фондів; надання технічної допомоги і консультацій для впровадження нових технологій та управлінських практик [11].

Підприємства можуть використовувати міжнародні відносини для розширення своїх можливостей, такі, як участь у міжнародних проектах для отримання нових можливостей для бізнесу, створення й підтримання міжнародних ділових контактів для забезпечення підтримки і розвитку бізнесу.

Висновки. Військовий стан в Україні створив численні виклики для підприємств, але також відкрив нові можливості для розвитку. Основними чинниками успіху стали гнучкість управлінських рішень, інноваційні підходи до ведення бізнесу та активне використання цифрових технологій. Важливу роль відіграли державна підтримка та міжнародне співробітництво. Подальші дослідження в цьому напрямку можуть зосередитися на аналізі довготривалих наслідків війни для економіки та бізнесу, а також на розробленні нових стратегій для забезпечення стійкості та розвитку підприємств в умовах кризових ситуацій. Зокрема, важливим напрямком досліджень може стати аналіз ефективності державних програм підтримки бізнесу, оцінювання їхнього впливу на стабільність та розвиток підприємств. Також перспективним є дослідження впливу нових технологій на ефективність управління бізнесом, зокрема використання цифрових технологій для оптимізації бізнес-процесів та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Крім того, важливим є дослідження ролі міжнародного співробітництва у забезпеченні стійкості та розвитку бізнесу, аналіз можливостей залучення міжнародних ресурсів та підтримання для українських підприємств. Подальші дослідження також можуть зосередитися на аналізі соціальних аспектів функціонування підприємств в умовах війни, зокрема забезпечення безпеки та підтримання працівників, соціальна відповідальність бізнесу та вплив війни на трудові відносини. Вивчення цих аспектів дозволить розробити комплексні рекомендації для покращення управління підприємствами та підвищення їхньої стійкості до зовнішніх викликів.

Conclusions. The military situation in Ukraine has created numerous challenges for businesses but has also opened new development opportunities. The primary factors of

success have been the flexibility of managerial decisions, innovative approaches to business operations, and the active use of digital technologies. State support and international cooperation have also played a crucial role. Future research in this area can focus on analyzing the long-term consequences of the war on the economy and business, as well as developing new strategies to ensure the resilience and growth of enterprises in crisis situations. In particular, an important area of research could be the analysis of the effectiveness of state support programs for businesses and the assessment of their impact on the stability and development of enterprises. Additionally, it would be valuable to investigate the impact of new technologies on business management efficiency, specifically the use of digital technologies for optimizing business processes and enhancing the competitiveness of enterprises. Furthermore, studying the role of international cooperation in ensuring business resilience and development, including the analysis of opportunities for attracting international resources and support for Ukrainian enterprises, is also important. Future research could also focus on the social aspects of business operations during wartime, such as ensuring the safety and support of employees, corporate social responsibility, and the impact of the war on labor relations. Examining these aspects will allow for the development of comprehensive recommendations to improve enterprise management and increase its resilience to external challenges.

Список використаних джерел

1. Оленін А. Економіка їде на захід: як рятується український бізнес від війни. LB.ua. 2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html (дата звернення: 18.09.2023).
2. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. Українська правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення: 18.09.2023).
3. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. 2022. URL: <https://cid.center/thestate-and-needs-of-business-in-wartime-survey-results/> (дата звернення: 18.09.2023).
4. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>
5. Казак О. О., Сулима М. О. Трансформація бізнесу в Україні за рік війни. Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. 2023. № 1 (11). С. 140–150. Doi: <https://doi.org/10.32750/2023-0111>.
6. Редзюк Є. В. Стан, проблеми і чинники гальмування розвитку бізнес-активності в Україні. Стратегія економічного розвитку України. 2022. Вип. 51. С. 35–49 DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.51>
7. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні. 2022. 77 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid.
8. Більовська О., Майстро Р. Особливості підприємницької діяльності в умовах воєнного стану в Україні. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки. 2023. № 2. С. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.50>
9. Програми підтримки бізнесу під час війни. 2022. URL: <https://buduysvov.com/publications/programupidtrymky-biznesu-pid-chas-viyny> (дата звернення: 18.09.2023).
10. Красноносова О. М. Інструментарій державної політики у сфері підтримки та стимулювання розвитку малого бізнесу. Проблеми економіки. 2020. № 4. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-42-47>
11. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. Економіка, управління та адміністрування. 2022. № 2 (100). С. 3–11. URL: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/jen-2022-2(100)-3-11) (дата звернення: 18.09.2023).

References

1. Olenin A. (2022) *Ekonomika yide na zakhid: yak riatuietsia ukrainskyi biznes vid viiny* [The economy is heading west: how Ukrainian businesses are fleeing the war]. LB.ua. Available at: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html (accessed 18 September 2023). (In Ukrainian).

2. Rykhliitskyi V. (2022) Biznes v umovakh viiny: khto zaznav naibilshykh vtrat ta yak vidnovliuiutsia pidpriemstva [Business during the war: who suffered the greatest losses and how companies are recovering]. *Ukrainska pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (accessed 18 September 2023) (In Ukrainian).
3. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia [State and needs of business in times of war: survey results]. (2022). Available at: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-in-wartime-surveyresults/> (accessed 18 September 2023). (In Ukrainian).
4. Murovana T. (2023) Vitchyznyane pidpryyemnytstvo v umovakh voyennoho stanu: osnovni tendentsiyi ta metody pidtrymky [Domestic entrepreneurship under the conditions of marital state: main trends and methods of support]. *Economy and Society*, vol. 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>
5. Kazak O., Sulyma M. (2023) Transformatsiya biznesu v Ukrayini za rik viyny [Business transformation in Ukraine during the year of war]. *European Scientific Journal of Economic and Financial innovation*, no. 1 (11), pp. 140–150. Doi: <https://doi.org/10.32750/2023-0111>.
6. Redziuk Ye. (2022) Stan, problemy i chynnyky hal'muvannya rozvytku biznes-aktyvnosti v Ukrayini [State, problems and factors inhibiting the development of business activity in Ukraine]. *Strategy of Economic Development of Ukraine*, vol. 51, pp. 35–49. DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.51>
7. Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine (2022). Analytical report. Kyiv, United Nations Development Program in Ukraine. Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf (accessed 18 September 2023).
8. Bilovska O., Maistro R. (2023) Osoblyvosti pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Features of business activity under the conditions of martial law in Ukraine]. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Economic Sciences*, no. 2, pp. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2023.2.50>
9. Prohramy pidtrymky biznesu pid chas viiny [Business support programs during the war]. (2022). Available at: <https://buduysvoe.com/publications/programy-pidtrymky-biznesu-pid-chas-viyny> (accessed 18 September 2023). (In Ukrainian).
10. Krasnonosova O. M. (2020) Instrumentarii derzhavnoi polityky u sferi pidtrymky ta stymuliuvannya rozvytku maloho biznesu [State policy tools to support and stimulate small business development]. *Problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 42–47. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-42-47>
11. Melnyk T. Yu. (2022) Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannya rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannya*, no. 2 (100), pp. 3–11. Available at: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/jen-2022-2(100)-3-11) (accessed 18 September 2023). (In Ukrainian).

УДК 327(338)

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сергій Гарматій; Наталія Гарматій

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
Тернопіль, Україна*

Резюме. Україна, як молода незалежна держава, яка виборює демократичні цінності на шляху до євроінтеграції, зазнає трансформаційні переходи від колишніх методів управлінських процесів до сучасних концепцій управління на всіх рівнях влади. Застосування сучасних як наукових, так і практичних методів європейської концепції управління, особливо на рівні підприємства як найменшої ланки економічних процесів, є, на нашу думку, надзвичайно важливим аспектом. Військова інтервенція російської федерації, на нашу думку, суттєво пришвидшила всі євроінтеграційні процеси на всіх рівнях, від підприємства до верхніх вертикалей влади. У статті запропоновано модель удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств. Дана модель дозволить узгодити трансформаційні переходи підприємств національної економіки згідно зі стандартами та вимогами європейських інституцій, відповідальних за дотримання та упровадження євростандартів вітчизняних підприємств. Запропонована організаційно-економічна модель містить та узгоджує такі аспекти: нормативно-правова складова євроінтеграційних процесів національної економіки (ЄПНЕ); фінансова складова; економіко-соціальна складова. Запропонована модель удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами національних підприємств має блок щодо аналізу та узгодження потенціалу підприємства щодо запровадження стандартів ЄПНЕ через такі компоненти, як діагностику імплементації всіх складових ЄПНЕ шляхом лібералізації торгівлі з ЄС; цифровізацію фінансово-економічних потоків. Для адаптації запропонованої моделі до практичної реалізації на конкретному підприємстві національної економіки на другому етапі моделі запропоновано вибір моделі управління процесами євроінтеграції національних підприємств шляхом розроблення конкретної програми, що враховує специфіку діяльності конкретного підприємства чи компанії для адаптації та практичної реалізації запропонованої програми. На третьому етапі розробленої моделі запропоновано реалізацію складових організаційно-економічного механізму євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки. На четвертому етапі розробленої моделі пропонуємо створити дієвий механізм контролінгу та моніторингу за імплементацією реформ щодо євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки. Як існує та вчасне виконання вимог європейських інституцій, відповідальних за євроінтеграційні процеси для національних підприємств у сучасних реаліях, є надзвичайно важливим завданням і частково вирішенням безпекової складової для національної економіки.

Ключові слова: євроінтеграція підприємств національної економіки; модель управління процесами євроінтеграції; організаційно-економічний механізм євроінтеграції.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.142

Отримано 02.05.2024

UDC 327(338)

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES OF DOMESTIC ENTERPRISES

Serhii Harmatii; Nataliya Harmatii

Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine

Summary. Ukraine, as a young independent state that chooses democratic values on the way to European integration, is undergoing transformational transitions from former methods of management processes to modern concepts of management at all levels of government. The application of modern both

scientific and practical methods of the European management concept, especially at the enterprise level, as the smallest link of economic processes, is, in our opinion, an extremely important aspect. In our opinion, the military intervention of the Russian Federation significantly accelerated all European integration processes at all levels, from the enterprise to the upper verticals of the government. The article proposes a model for improving the organizational and economic management mechanism of European integration processes of domestic enterprises. This model will make it possible to coordinate transformational transitions of enterprises of the national economy according to the standards and requirements of European institutions responsible for compliance and implementation of Euro standards of domestic enterprises. The proposed organizational and economic model contains and coordinates the following aspects: the regulatory and legal component of European integration processes of the national economy (EIPNE); the financial component; the economic and social component. The proposed model for improving the organizational and economic mechanism of managing the European integration processes of national enterprises has a block on the analysis and coordination of the company's potential for the introduction of EIPNE standards through such components as the diagnosis of the implementation of all components of EIPNE through the liberalization of trade with the EU; digitization of financial and economic flows. In order to adapt the proposed model to practical implementation at a specific enterprise of the national economy, at the second stage of the model, the selection of a model for managing the European integration processes of national enterprises by developing a specific program that takes into account the specifics of the activity of a particular enterprise or company for adaptation and practical implementation of the proposed program is proposed. At the third stage of the model developed by us, the implementation of the components of the organizational and economic mechanism of European integration processes is proposed. For enterprises of the national economy. At the fourth stage of the developed model, it is proposed to create an effective mechanism for controlling and monitoring the implementation of reforms regarding European integration processes for enterprises of the national economy. High-quality and timely fulfillment of the requirements of European institutions responsible for European integration processes for national enterprises in modern realities is an extremely important task and partly a solution security component for the national economy.

Key words: European integration of enterprises of the national economy; European integration process management model; organizational and economic mechanism of European integration.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.142

Received 02.05.2024

Постановка проблеми. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств дозволить розробити подальші рекомендації щодо дорожньої карти євроінтеграційних реформ та змін від найменшої ланки – підприємства до управління та моніторингу нормативно-правової бази адаптації всіх секторів національної економіки для входження у євроінтеграційний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою наукових досліджень шляхів та механізмів удосконалення євроінтеграційних процесів займалися сучасні провідні науковці, а саме: Т. Богдан, Т. Бурлай, В. Геєць, О. Гарафонова, І. Грузіна, О. Козирєва, В. Маргасова, О. Піщенко, Г. Гарасюк, Дж. Стіглінг та інші.

Метою дослідження є пропозиція розробленої моделі удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення управлінських процесів у питаннях євроінтеграції підприємств національної економіки дозволить вирішити та прискорити впровадження реформ і стандартів, що виставляються європейськими інституціями для входження функціонування наших компаній та корпорацій у європейський та світовий простір.

На рисунку 1 представлено розроблений та удосконалений організаційно-економічний механізм євроінтеграційних процесів національної економіки (ЄІПНЕ). Схема євроінтеграційно-економічного механізму запропоновано на основі узагальнення моделі складових організаційно-економічного механізму євроінтеграції національних підприємств.

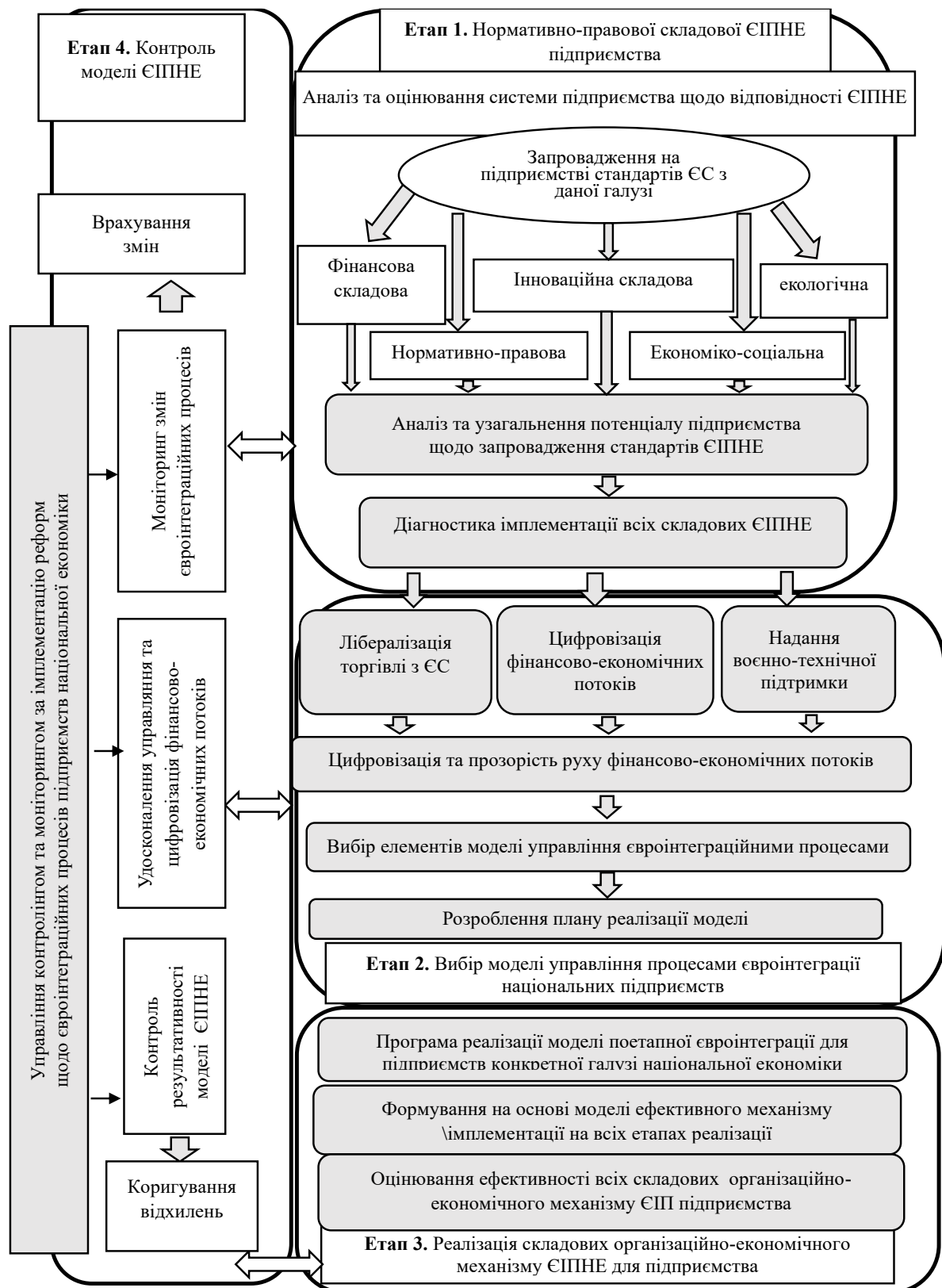

Рисунок 1. Модель організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств

Джерело: розроблено автором 1.

Процеси, які відбулися наприкінці 2023 року з блокуванням польськими перевізниками машин, що перевозили продукцію й товари на експорт з України, засвідчили низку неузгоджених проблем щодо нормативно-правової складової євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки. Ми вважаємо, що всі аспекти співпраці, перетину кордонів, сертифікації продукції, маркування та інші проблеми повинні бути узгоджені на міждержавному рівні та чітко задекларовані всіма сторонами процесу, тобто українськими державними інституціями, які будуть відстоювати інтереси національних підприємств та компаній, а також державними інституціями ЄС, які повинні на законодавчому рівні також узгодити всі моменти перехідного періоду євроінтеграції національних компаній, можливо навіть із декларуванням часових проміжків виконання всіх угод. Це значно спростить перехідний трансформаційний період для євроінтеграційних процесів підприємств національної економіки, та унеможливить, або хоча б мінімізує непередбачувані процеси, які, наприклад, відбулися на митниці України.

Тому перший етап удосконалення організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки пропонуємо з узгодження нормативної складової ЄПНЕ для підприємств конкретної галузі національної економіки.

Складові першого етапу, пропонованого організаційно-економічного механізму євроінтеграції національних підприємств, є аналіз та оцінювання підприємств щодо відповідності вимог євроінтеграційних процесів підприємств національної економіки. На цьому етапі державні структури України, які моніторять такі процеси, на нашу думку, по галузях, повинні представити чітку шкалу вимог для підприємств, які виготовляють продукцію на експорт у країни ЄС, щодо відповідності стандартів, які висувають європейські партнери до національних товарів та послуг і будуть продаватися на ринках ЄС. Це допоможе національним компаніям, привести у відповідність до розробленої шкали вимог та провести відповідні заходи на підприємствах, щоб кінцева продукція чи послуги, відповідали вимогам відповідних керуючих інституцій ЄС.

Важливим елементом запропонованого організаційно-економічного механізму євроінтеграційних процесів підприємств національної економіки є запровадження на національних підприємствах стандартів до товарів та послуг, які будуть експортуватися в країни ЄС;

Ця позиція вбачає великий спектр вимог та фактично перехід виробничих процесів національних підприємств зі старих «радянських» технологій до нових, екологічно-енергетичноощадних. Розглянемо вимоги щодо маркування екологічності товарів, які випускаються національними підприємствами.

Узгодження нормативно-правових стандартів та вимог, щодо виготовлення товарів та послуг українськими підприємствами на першочерговому етапі євроінтеграційних змін є важливим аспектом удосконалення управлінських євроінтеграційних процесів, оскільки експорт зернових та сільськогосподарської продукції за останні 2022 та 2023 роки через польські та інші кордони засвідчив важливість узгодженості нормативно-правових домовленостей на міждержавному рівні.

Усі домовленості співпраці між галузями національної економіки та галузями економік країн-партнерів ЄС повинні бути чітко задекларовані та проведені процесуально всіма законодавчими базами як в Україні, так і в країнах-партнерах Європейського Союзу.

Наступними елементами (першого етапу) запропонованого організаційно-економічного механізму є аналіз та оцінювання системи підприємств щодо відповідності вимогам ЄПНЕ. Тут ми маємо на увазі, що першочергово слід упроваджувати стандарти до продукції тих галузей національної економіки, які вже експорторієнтовані на даний момент. За даними Міністерства фінансів можемо стверджувати, що найбільший сектор до експорту – це агро- та харчова продукція. Частка цього сектора згідно з даними Мінфіну

становить 53%, та 23.4 млрд дол. у числовому параметрі. Тобто половина частки у загальній структурі експорту складають агрофірми України. Друге місце у загальній структурі експорту складає сектор металургії – 13,6% у загальній структурі експорту та сумою 6 млрд дол. Далі з невеликим розривом ідуть сектор мінеральних продуктів – 9,8% від загальної частки експорту та сумою у 2022 році – 4.3 млрд дол., й сектор машинобудування – 8,7% та сумою 3,9 млрд дол. [3; 4].

Дієвий алгоритм запропонованого нами євроінтеграційного механізму – це вибір елементів моделі, яка буде імплементована на конкретному підприємстві, цільової галузі національної економіки. Оскільки вимоги до підприємств різних галузей частково можуть відрізнятися, проте загальні європейські вимоги стандартів повинні дотримувати всі підприємства, які випускають чи планують випускати товари та послуги, що будуть експортовані в країни ЄС.

Другим етапами складової євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки є такі:

- програма реалізації моделі поетапної євроінтеграції для підприємств конкретної галузі національної економіки.
- формування на основі моделі ефективного механізму імплементації на всіх етапах реалізації.
- оцінювання ефективності всіх складових організаційно-економічного механізму ЄП підприємства.

На нашу думку, розроблення програми реалізації моделі поетапної євроінтеграції для підприємств конкретної галузі національної економіки дозволить врахувати всю специфіку роботи певної галузі національної економіки та програми максимально наблизити всі етапи під конкретне підприємство галузі національної економіки в контексті виконання всіх вимог дорожньої карти євроінтеграційних процесів підприємств національної економіки.

Третім етапом запропонованого для підприємств національної економіки є формування на основі моделі або програми євроінтеграційних змін практичної імплементації на всіх етапах реалізації дорожньої карти євроінтеграційних процесів підприємств національної економіки. Оскільки реальність динаміки як національної економіки, так і світової та європейської під тиском зовнішніх загроз та інноваційних технзмін постійно змінюється, то, на нашу думку, в режимі реального часу слід враховувати ці зміни і відповідно практично імплементувати із вимогами часу.

Звичайно, ті вимоги, які нам виставляють європейські інституції щодо зміни та імплементації стандартів ЄС, повинні бути оцінені з позицій ефективності, в першу чергу, і для підприємств національної економіки кожної галузі, так і для динамічного розвитку регіонів та макроекономічних показників як результат кінцевих змін у позитивну динаміку для національної економіки.

Заключним четвертим етапом запропонованого організаційно-економічного механізму євроінтеграційних змін є вже відповідно:

- реалізація складових організаційно-економічного механізму ЄП підприємства.

На цьому етапі вже на конкретному підприємстві національної економіки, або вибраному кластері підприємств регіонів, які спеціалізуються на конкретних видах виробництва чи надання послуг, проваджуються всі запропоновані згідно з розробленою Програмою імплементації всіх елементів та стандартів щодо євроінтеграції підприємства національної економіки.

Одним із блоків такого механізму євроінтеграційних процесів є:

- контролюючий механізм і моніторингові інституції України та ЄС.

У цьому блоці схеми організаційно-економічного механізму євроінтеграційних процесів запропоновано контроль за всіма моніторинговими інституціями як національного

апарату управління так, і європейськими та світовими фундаціями, особливо, якщо мова йде про впровадження та освоєння фінансових коштів і програми євроінтеграційних реформ та відбудови виробничих потужностей під час та після війни. Одним із блоків моделі управління організаційно-економічним механізмом євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств є блок:

➤ удосконалення управління та цифровізація фінансово-економічних потоків.

Згідно з дослідженнями Центр Разумкова має моніторинг та цифровізацію фінансово-економічних потоків, які мають цільове призначення сприяння та інвестування процесів євроінтеграції на всіх рівнях національної економіки – від підприємства до створення національного доходу по секторах національної економіки [2]. Для посилення цього напрямку діяльності в Україні створено Міністерство цифрової трансформації, або Мінцифра. Робота цього відомства суттєво покращує управлінські процеси і має на меті на найближчу перспективу здійснити такі заходи:

- перевести 100% усіх публічних послуг для громадян та бізнесу;
- забезпечити 95% транспортної інфраструктури, населених пунктів та їхні соціальні об'єкти доступом до високошвидкісного Інтернету;
- навчити 6 млн українців цифрових навичок;
- підвищити частку ІТ у ВВП країни до 10%.

Тому напрацювання Мінцифри в управлінських аспектах, на нашу думку, можливо й у тісній співпраці з фінансовими інституціями національної економіки, які є відповідальні за моніторинг фінансових потоків, що спрямовуються на фінансування заходів щодо євроінтеграційних реформ, особливо на рівні підприємств національної економіки для приведення до стандартів ЄС щодо нормативів виробництва, екологічних складових та інших важливих чинників євроінтеграційних процесів. Розширене дослідження всіх елементів організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами для національних підприємств плануємо продовжити у дисертаційному дослідженні за даною тематикою.

Висновки. Національна економіка, зважаючи на зовнішні загрози, на думку сучасних науковців, які досліджують дану проблематику, в сучасних реаліях поетапно проходить пришвидшені процеси адаптації до входження у Євроінтеграційний простір. Запропонований механізм удосконалення євроінтеграційних процесів для підприємств національної економіки дозволить консолидувати всі актуальні етапи для проходження підприємств та компаній національної економіки у євроінтеграційний трансформаційний процес. Деталізація запропонованих блоків моделі організаційно-економічного механізму управління євроінтеграційними процесами вітчизняних підприємств дозволить у подальших наукових дослідженнях адаптувати її для практичної реалізації на підприємствах чи компаніях вже конкретної галузі національної економіки. Це дозволить, на нашу думку, максимально детально врахувати всі особливості функціонування підприємства конкретної галузі в контексті проходження всіх етапів управління євроінтеграційними трансформаціями згідно із розробленими стандартами європейськими та національними інституціями, відповідальними за процеси євроінтеграції.

Conclusions. The national economy, taking into account external threats, according to modern scientists who study this issue, in modern realities is gradually undergoing accelerated processes of adaptation to the entry into the European integration space. The mechanism proposed by us to improve European integration processes for enterprises of the national economy will allow consolidation of all relevant stages for enterprises and companies of the national economy to undergo the European integration transformation process. The detailing of the proposed blocks of the model of the organizational and economic mechanism of managing the European integration processes of domestic enterprises will allow in further scientific research to adapt for practical implementation and enterprises or companies of a specific branch of the national economy. In our

opinion, this will allow us to take into account in maximum detail all the features of the functioning of the enterprise of a specific industry, in the context of passing all stages of management of European integration transformations according to the standards developed by European and national institutions responsible for European integration processes.

Список використаних джерел

1. Гарафонов О., Грузіна І., Козирева О., Маргансова В., Піщенко О., Гарасюк Г. Стратегічні перспективи функціонування українських організацій в умовах євроінтеграції та глобалізації цифрової економіки / Фінансово-кредитна діяльність: проблеми, теорія та практика. 2023. Том 1 (48). С. 298–311.
2. Україна-ЄС: шлях до політичної асоціації. Центр Разумкова, 2021 р. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_association.pdf (дата звернення: 04.04.2024).
3. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. Центр Разумкова, 2022 р. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf (дата звернення: 14.04.2024).
4. Перспективи модернізації зрушень у промисловості України в процесі євроінтеграції. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-modernizatsiynykh-zrushen-u-promyslovosti-ukrayiny-v-protsezi> (дата звернення: 08.04.2024).
5. The Net-Zero Industry Act: Accelerating the transition to climate neutrality. URL: <https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/net-...> (дата звернення: 14.04.2024).
6. Werner Hoyer. Europe Must Get Serious About Critical Minerals. URL: <http://surl.li/nbxev> (дата звернення: 14.04.2024р.).
7. Questions and Answers on the European Critical Raw Materials Act. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_1662 (дата звернення: 14.04.2024).
8. Україна та Європейський Союз поглиблюють партнерство у сфері критичної сировини. URL: <https://www.geo.gov.ua/ukrayina-ta-yevropeyskyy-soiuz-pohlybliuiut-part...> (дата звернення: 10.04.2024).

References

1. Harafova O., Hruzina I., Kozryieva O., Marhansova V., Pishchenko O., Harasiuk H. (2023) Stratehichni perspektyvy funktsionuvannya ukrainskykh orhanizatsii v umovakh yevrointehratsii ta hlobalizatsii tsyfrovoy ekonomiky [Strategic perspectives of functioning of ukrainian organizations in the conditions of eurointegration and globalization of the digital economy]. Finansovo-kredytna diialnist: problemy, teoriia ta praktyka, tom 1 (48), pp. 298–311.
2. Ukraina-Yes: shliakh do politychnoi asotsiatsii. Tsentr Razumkova, 2021 r. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_association.pdf (accessed 04 April 2024).
3. Ukraina na shliakhu do Yes: realii i perspektyvy. Tsentr Razumkova, 2022 r. Available at: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf (accessed 14 April 2024).
4. Perspektyvy modernizatsii zrushen u promyslovosti Ukrainy v protsezi yevrointehratsii. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-modernizatsiynykh-zrushen-u-promyslovosti-ukrayiny-v-protsezi> (accessed 08 April 2024).
5. The Net-Zero Industry Act: Accelerating the transition to climate neutrality. Available at: <https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/net-...> (accessed 14 April 2024).
6. Werner Hoyer. Europe Must Get Serious About Critical Minerals. Available at: <http://surl.li/nbxev> (accessed 14 April 2024).
7. Questions and Answers on the European Critical Raw Materials Act. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_1662 (accessed 14 April 2024).
8. Ukraina ta Yevropeyskyi Soiuz pohlybliuiut partnerstvo u sferi krytychnoi syrovyny. Available at: <https://www.geo.gov.ua/ukrayina-ta-yevropeyskyy-soiuz-pohlybliuiut-part...> (accessed 10 April 2024).

BUSINESS AND TRADE

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

УДК 339:005.591.6

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ІННОВАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТОРГІВЛІ

Тетяна Яровенко; Ярослав Літвін

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна*

Резюме. Розглянуто наукові підходи трактування поняття «торговельна інновація» або «інновація у торгівлі», що відображають його різні аспекти. Запропоновано, з огляду на необхідність практичного застосування, цей термін вживати у речовому значенні (як об'єкт). Сформульовано авторське визначення цього терміна з урахуванням особливостей торговельної діяльності, яке дає змогу повніше врахувати його мету й складові. Виявлено специфічні ознаки торговельних інновацій, які відрізняють їх від виробничих та інших: складові, цілі, механізми, сфери, підходи та напрями. Зазначено, що задля забезпечення інноваційного процесу необхідно впроваджувати механізми управління якістю надання торговельних послуг та просування товарів на ринку. В інноваційному процесі беруть участь три суб'єкти: донор, який генерує інноваційні ідеї, розробляє інноваційні техніку й технології, створює інформаційні продукти; каталізатор, який забезпечує підтримку розповсюдження інновації; реципієнт, який упроваджує інновацію у власній господарській діяльності (торговельні підприємства). Щоб торговельні інновації реально здійснювалися на практиці, необхідно забезпечити: пошук інноваційних ідей, розроблення інноваційних продуктів, оцінювання ефективності їх використання. Зазначено, що для торговельних інновацій у рівній мірі важливі: новизна інновації, її застосування (технічний, технологічний та організаційний аспекти) й комерціалізація (фінансово-економічний аспект), які є обов'язковими. Встановлено, що ефективність впровадження інновації залежить від рівня сприйнятливості торговельного підприємства, інноваційних змін та наявності можливостей їх упровадження. В межах інноваційного розвитку на торговельному підприємстві застосовуються: об'єктний (упровадження нової техніки й технологій) та процесний (нові форми й види торгівлі) підходи. Зазначено, що у торгівлі, на відміну від інших галузей, інновації зазвичай виникають через зміну потреб споживачів, а не у результаті НТП. Проте ця галузь може перейняти інновації, створені в інших галузях (зокрема, у промисловості), адаптуючи їх. Особливу увагу в забезпеченні інноваційної діяльності торговельної компанії слід приділяти створенню, підтриманню й поліпшенню бренду. Розроблено класифікацію торговельних інновацій, яка розглядає класифікаційні критерії у розрізі сфер виникнення, впровадження, впливу та наслідків. Це дозволяє всебічно охарактеризувати види інновації на засадах виділення головних класифікаційних ознак.

Ключові слова: інновація, трактування, торговельні підприємства, класифікація, особливості.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.149

Отримано 20.03.2024

UDC 339:005.591.6

THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF INNOVATIONS OF TRADE ENTERPRISES

Tetiana Yarovenko; Yaroslav Litvin

*Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine*

Summary. The article considered scientific approaches to interpreting the concept of «trade innovation» or «innovation in trade», reflecting its various aspects. It is proposed, given the need for practical application, to use this term in the real sense (as an object). The author's definition of this term has been formulated, taking into account the peculiarities of trade activity, which makes it possible to more fully take into account its components and purpose. Specific features of trade innovations that distinguish them from production and other innovations have been identified: components, goals, mechanisms, spheres, approaches, and directions. It is noted that in order to ensure the innovation process, it is necessary to implement quality management mechanisms for the provision of trade services and the promotion of goods on the market. Three subjects take part in the innovation process: the donor, who generates innovative ideas, develops innovative techniques and technologies and creates information products; a catalyst that provides support for the diffusion of innovation; and a recipient who implements innovation in his own economic activity (trading enterprises). In order for trade innovations to be implemented in practice, it is necessary to ensure: the search for innovative ideas, the development of innovative products, and the evaluation of the effectiveness of use. It is noted that the novelty of the innovation, its application (technical, technological, organizational aspects) and commercialization (financial and economic aspects), which is mandatory, are equally important for trade innovations. It has been established that the efficiency of innovation implementation depends on the level of receptivity of the commercial enterprise to innovative changes and the availability of opportunities for their implementation. Within the scope of innovative development, the trade enterprise uses: object (introduction of new equipment, technologies) and process approaches (new forms and types of trade). It is noted that in trade, unlike other industries, innovations arise due to changes in consumer needs, and not as a result of scientific and technological progress. However, this industry can adopt innovations created in other industries (in particular, industry) by adapting them. Special attention should be paid to the creation, maintenance and improvement of the brand in ensuring the innovative activity of the trading company. A classification of trade innovations has been developed, which considers the classification criteria in terms of the spheres of origin, implementation, impact and consequences. This makes it possible to comprehensively characterize the types of innovation based on the selection of the main classification features.

Key words: innovation, interpretation, trade enterprises, classification, features.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.149

Received 20.03.2024

Постановка проблеми. Події 2022 р. в Україні та введення воєнного стану різко змінили ситуацію в усіх галузях господарювання, зокрема й у сфері торгівлі. Фінансування інноваційних проєктів було припинено, проте наразі спостерігаємо повільний вихід цієї галузі з кризового стану й поступове відновлення довоєнних обсягів торгівлі. Основними механізмами, які дозволяють вітчизняним торговельним компаніям вийти з кризи, є впровадження інновацій (зокрема, діджиталізація та цифровізація, електронна торгівля), що надає змогу здійснювати торгівлю у критичних умовах й забезпечувати населення товарами, необхідними для виживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інноваційної діяльності у сфері торгівлі активно проводять вітчизняні та зарубіжні науковці,

зокрема: Давимука С., Федулова Л., Попадинець Н., Окунєва О., Ващенко Н., Гладкова О., Горlach Н., Защук М., Іваненко Л., Іжевський В., Лісіца В., Майклс Й., Миколайчук І., Покатаєва О., Присяжнюк А., Трохимець О., Красневич Г., Жук Т., Бут С., Бойко О., Бозуленко О. та ін. Незважаючи на це, подальшого розгляду потребує визначення її сутності та класифікації торговельних інновацій у сучасних умовах задля забезпечення виживання вітчизняних підприємств торгівлі.

Метою дослідження є визначення сутності та класифікації інновацій підприємств сфери торгівлі.

Постановка завдання. Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено такі завдання: розглянуто підходи трактування поняття «торговельна інновація»; сформульовано авторське визначення цього терміна з урахування особливостей торговельної діяльності; виявлено специфічні ознаки торговельних інновацій, що відрізняють їх від інших видів; розроблено класифікацію торговельних інновацій, яка розглядає критерії у розрізі сфер виникнення, впровадження, впливу та наслідків. Методологічну основу дослідження складає комплекс заходів наукового пізнання, серед яких: функціональний аналіз та синтез, методи індукції й дедукції, системний підхід, контент-аналіз.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний шлях розвитку є основним у формування конкурентоспроможності торговельного підприємства в сучасних умовах. Незважаючи на поширення інновації у світі, розуміння торговельних інновацій неоднозначне. В економіці цей термін пов'язують із: прийняттям рішень; незворотними змінами у функціонуванні, а також їх якісними результатами; появою прогресивних методів, технологій, продукції тощо. З огляду на специфічність торговельної галузі, інноваційна діяльність її підприємств має свої особливості, які й відображаються у визначенні поняття «інновація у торгівлі».

Дослідники вважають, що «інновація у торгівлі – це перманентний процес певних змін, які відбуваються усередині торговельного підприємства й спрямовані на підвищення його конкурентоспроможності, зростання продуктивності праці й збільшення прибутку» [1, с. 45]. Антонюк Я. визначає інновацію у сфері торгівлі як «систему науково-обґрунтованих організаційно-управлінських, маркетингових, технологічних рішень, що сприяють підвищенню рівня торговельного обслуговування, появі нових торговельних послуг, які забезпечують кращі результати діяльності торгових підприємств» [2, с. 46]. Щодо сфери інновації, то Кулеша К., Андрушкевич З. та Остапчук О. зазначають, що у сучасних умовах інноваційно-інвестиційний розвиток означає вдосконалення технології та організацію ланцюга товаропросування, оновлення та переоснащення матеріально-технічної бази, раціоналізацію процесів обслуговування покупців [3, с. 157–158]. Ващенко Н. трактує це поняття як отриманий корисний результат від комерціалізації ідей персоналу на стадіях закупівлі, зберігання та продажу товару. Іжевський В. розуміє його як результат удосконалення організаційно-управлінського та торгово-технологічного процесу. Лукашина Є. та Лукашин М. трактують цей термін як нові або вдосконалені товари чи послуги. Рижкова Ю. визначає його як упровадження нових або змінених товарів, послуг з продажу товару й способів їх надання [4]. Чернявська М. вважає такі інновації «комплексним процесом генерації творчих ідей на стадіях закупівлі, зберігання та продажу товару на ринку, що створює цінність для клієнта й дозволяє забезпечити інтенсивний розвиток підприємства або досягти економічний, соціальний та інші види ефекту» [4, с. 103]. Він досягається завдяки використанню новітніх форм і методів організації праці та

управління. Богославець Г. та Трубей О. трактують цей термін як «сукупність заходів, фінансових коштів і певних процесів, які призводять до створення, запровадження й використання нововведень, що підвищують продуктивність праці, прибутковість діяльності й сприяють створенню конкурентних переваг підприємства на ринку» [5, с. 70].

З огляду на необхідність практичного застосування цей термін доцільно вживати у речовому значенні (як об'єкт). Отже «торговельні інновації» або «інновації у торгівлі» – це новостворені, застосовані або вдосконалені технології (процеси), асортимент товарів, послуги та рішення (організаційно-технічні, управлінські тощо), які засновані на принципових незворотних змінах та істотно поліпшують структуру й якість соціальної сфери шляхом забезпечення населення товарами. Отже, інноваційна діяльність торговельного підприємства являє собою розроблення і запровадження інновацій, які підвищують конкурентоспроможність, забезпечують стійкість і розвиток торговельного підприємства й галузі у довготерміновій перспективі.

Торговельні інновації в сучасному світі мають такі специфічні ознаки:

1. Інноваціями є лише ті дії, які мають наслідком зміну результативності, ефективності та якості торговельних послуг, процесу обслуговування, асортименту товарів і їх пропонування. Отже, задля забезпечення інноваційного процесу необхідно впроваджувати механізми управління якістю надання торговельних послуг та просування товарів на ринку.

2. Торговельні інновації охоплюють сфери: товарну, техніко-технологічну, організаційну, управлінську, фінансово-економічну, соціально-психологічну, юридичну, екологічну, інформаційну тощо.

3. Інноваційний процес включає етапи: пошуку інноваційних ідей, розроблення інноваційних продуктів (зокрема, проведення досліджень) та їх практичне впровадження, оцінювання ефективності використання. Проте щоб інновації реально працювали, необхідно забезпечити обов'язкову комерціалізацію їх результатів.

4. Для торговельних інновацій у рівній мірі важливі: новизна, застосування (техніко-технологічний, організаційний аспекти) та комерціалізація (фінансово-економічний).

5. Управління інноваціями має не менший вплив на розвиток підприємств, ніж ефективність самих інновацій, що й зумовлює різний рівень сприйнятливості інновацій.

6. В інноваційному процесі беруть участь три суб'єкти: донор, який генерує інноваційні ідеї, розробляє інноваційні техніку й технології; каталізатор, який забезпечує підтримання розповсюдження інновацій; реципієнт, який їх запроваджує (торговельні підприємства).

7. У торгівлі зазвичай інновації виникають через зміну потреб споживачів, а не у результаті НТП. Проте ця галузь може переймати інновації, створені в інших галузях (зокрема у промисловості), адаптуючи їх.

8. Особливу увагу в забезпеченні інноваційної діяльності торговельної компанії слід приділяти створенню, підтриманні й поліпшенню бренду.

9. У межах інноваційного розвитку на торговельному підприємстві застосовуються: об'єктний (упровадження нової техніки, технологій) та процесний (нові форми і види торгівлі тощо) підходи.

Відповідно до певних критеріїв класифікації, виділяють такі види торговельних інновацій (таблиця 1).

Таблиця 1. Класифікація інновації у торгівлі

СФЕРА ВИНИКНЕННЯ ІННОВАЦІЙ					
Рівень управління	Прийняття рішень	Вид торгівлі	Рівень виникнення	Ступінь використання знань	Масштаб охоплення
Стратегічні (розвиток підприємства), тактичні (окремі ініціативи), оперативні (господарські операції)	Випереджаючі своєчасні, запізнілі	Для гуртової, роздрібно торгівлі	Екстернальні (для сфери торгівлі), інтернальні (для конкретного підприємства)	Засновані на: фундаментальних, прикладних дослідженнях, існуючих знаннях, комбінації різних знань	Світові, міжнародні (трансконтинентальні, транснаціональні), національні, регіональні, корпоративні, локальні
Основа виникнення		Спосіб виникнення	Шлях виникнення	Характер потреб	Сфера й спрямованість виникнення
Відкриваючі(новий напрям); заміщуючі або відмінюючі (існуючий напрям), ретроінновації (старі ідеї на нових засадах), зворотні		Планові (систематичні, періодичні), стихійні, (спонтанні, випадкові)	Еволюційні (покрокові), революційні (радикальні)	Для задоволення наявних чи потенційних потреб	Товарні, техніко-технологічні, фінансово-економічні, маркетингові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, юридичні, інформаційні, екологічні, архітектурні
СФЕРА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ					
Зв'язок з іншими інноваціями		Джерела фінансування		Сфера управління	Ступінь участі
Прості (часткові, локальні, одиничні); комплексні (модульні, інтегральні), системні		За рахунок: власних, інвестиційних, кредитних, спонсорських, бюджетних, змішаних джерел		У товарах (асортименті), торговельних послугах, процесі її надання; організації бізнесу	Придбані, перенесені (запозичені), власні
За темпами впровадження		Види впровадження		Етап впровадження	Ступінь впровадження
Із зростаючим, уповільненим темпом		Обов'язкові, вибіркові (ініціативні)		На ранньому, середньому, заключному етапах	Повністю, частково впроваджені
СФЕРА ВПЛИВУ ТА НАСЛІДКІВ ІННОВАЦІЙ					
Тривалість впливу та дії		Глибина та обсяг впливу			Ефективність наслідків
Довготривалі, середньотривалі, короткотривалі		Радикальні (базові, глобальні, масові, фундаментальні), що змінюють бізнес-модель; модернізаційні, комбінаторні, поліпшуючі; модифікаційні (псевдоінновації); ординарні			Успішні, неуспішні, ефективні, неефективні.

Джерело: розроблено авторами на основі [1–5].

Запропонована класифікація дозволяє всебічно охарактеризувати вид інновації на засадах виділення й ранжування головних класифікаційних ознак.

Отже, серед торговельних інновацій виділяють: інноваційні послуги; нові підходи освоєння ринків, стимулювання продажів і просування товарів; нові джерела ресурсів; зміни товарного асортименту, дизайну пакування, організації торгівлі тощо. При цьому цілями інноваційної діяльності у торгівлі є: розширення спектра послуг та асортименту товарів, оптимізація товарних запасів та їх руху, освоєння ринків, підвищення конкурентоспроможності, зниження витрат, раціоналізація технологічних процесів, підвищення якості обслуговування клієнтів, забезпечення ефективності управлінських рішень, упровадження новітніх форматів та суб'єктів торгівлі, форм розрахунків тощо.

Висновки. Україна орієнтована на інноваційний тип розвитку, що вимагає вдосконалення управління інноваційною діяльністю торговельних підприємств у сучасних складних умовах. В умовах криз інновації є формою їх подолання, а активізація інноваційної діяльності – основою виживання в сучасному світі

глобальних викликів. Отже, вітчизняні підприємства торгівлі повинні більше уваги приділяти інноваційній політиці з огляду на необхідність активізації діяльності й відновлення втрачених конкурентних позицій.

Conclusions. Thus, Ukraine is oriented towards an innovative type of development, which requires improving the management of innovative activities of trade enterprises in modern complex conditions. Domestic trade enterprises should pay more attention to innovation policy in view of the need to intensify activities and restore lost competitive positions. In the conditions of crises, innovation is a form of overcoming them, and the activation of innovative activity is the basis of survival in the modern world of global challenges.

Список використаних джерел

1. Давимука С. А., Федулова Л. І., Попадинець Н. М. та ін. Інноваційний розвиток підприємств сфери торгівлі: світові тенденції та практика в Україні: монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. 432 с.
2. Антонюк Я. М. Особливості інноваційного процесу в торгівлі в сучасних умовах. Торгівля, комерція, підприємництво. 2011. Вип. 12. С. 45–48.
3. Кулеша К. В., Андрушкевич З. М., Остапчук О. В. Впровадження інноваційних методів та технологій продажів у діяльність підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 5. С. 157–161.
4. Чернявська М. К. Сутність інновацій торговельного підприємства. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2017. Вип. 1 (7). С. 102–107.
5. Богославець Г. М., Трубей О. М. Інноваційна діяльність підприємств торгівлі. Інноваційна економіка. 2016. № 7–8 (64). С. 69–74.

References

1. Davymuka S. A., Fedulova L. I., Popadynech N. M. et al. (2016). *Innovacijnyj rozvytok pidpryjemstv sfery torghivli: svitovi tendenciji ta praktyka v Ukrajinі* [Innovative development of enterprises of trade sphere : world tendencies and practice in Ukraine]. Ljviv: DU “Instytut reghionalnykh doslidzhenj imeni M. I. Dolishnjogho NAN Ukrajinj”. (In Ukrainian).
2. Antonjuk Ja. M. (2011) Osoblyvosti innovacijnogho procesu v torghivli v suchasnykh umovakh [Features of innovative process are in trade in modern terms]. *Trade, commerce, enterprise*, vol. 12, pp. 45–48.
3. Kulesha K. V., Andrushkevych Z. M., Ostapchuk O. V. (2019) Vprovadzhennja innovacijnykh metodiv ta tekhnologij prodazhiv u dijalnistj pidpryjemstva [Introduction of innovative methods and technologies of sales is in activity of enterprise]. *Announcer of the Khmelnytsk national university*, no. 5, pp. 157–161.
4. Chernjavska M. K. (2017) Sutnistj innovacij torghoveljnogho pidpryjemstva [Essence of innovations of trade enterprise]. *Scientific announcer of the Mukachevo state university*, vol. 1 (7), pp. 102–107.
5. Boghoslavcev Gh. M., Trubej O. M. (2016). Innovacijna dijalnistj pidpryjemstv torghivli [Innovative activity of trade enterprises]. *Innovative economy*, no. 7–8 (64), pp. 69–74.

УДК 334.722:005

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МАСШТАБУВАННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Тетяна Яровенко; Наталія Гірман; Катерина Сасенко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна*

Резюме. Розглянуто наукові підходи трактування поняття «масштабування бізнесу», що відображають його різні аспекти. Зазначено, що масштабування бізнесу є стратегією, адже вимагає певних узгоджених дій та реалізується коли компанія готова до нього. Визначено, що масштабування може мати на меті досягнення різних цілей: збільшення прибутку, захоплення ринку, отримання доступу до інвестицій й розширення фінансування, розвиток технологій, забезпечення конкурентоспроможності, покращення іміджу, підвищення рейтингу й впливу компанії, збільшення відомості бренду тощо. Зазначено, що основними заходами досягнення цілей масштабування є кількісні та (або) якісні зміни у функціонуванні компанії. Сформульовано авторське визначення цього терміна як гнучкої, маневреної, швидко адаптаційної стратегія з постійним удосконаленням бізнес-процесів задля досягнення стратегічних цілей. Виявлено основні особливості такої стратегії в умовах сучасних викликів, зокрема: збільшення масштабів бізнесу не однаково впливає на витрати; збільшення доходів відбувається швидше, ніж зростання витрат, що й забезпечує зростання прибутку; проте на перших етапах реалізації цієї стратегії можна зіткнутися зі зростанням витрат без приросту доходів; масштабування створює додаткові ризики бізнесу, що зумовлює підвищення витрат та вимагає посилення контролю за бізнес-процесами тощо. Визначено складники цієї стратегії: якісний та зрілий продукт, попит на який суттєво перевищує пропозицію; достатня для всіх учасників маржа; надійні партнери; чітка бізнес-модель на основі оптимізації внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів. Зазначено, що основою ефективного масштабування є: впровадження інновацій; вдосконалення маркетингової складової; системний і якісний аналіз ринків, потенціалу компанії та можливостей розширення тощо. Встановлено, що така стратегія вимагає: створення ефективної й оптимальної організаційної структури; системи комунікацій; зміни підходів управління; мотивації й синхронізації роботи команди проєкту; залучення спеціалістів з розвитку бізнесу; делегування повноважень та управлінських функцій. Виявлено, що масштабування бізнесу в умовах сучасних викликів є не тільки джерелом його зростання, а, завдяки гнучкості, маневреності, швидкої адаптації цієї стратегії, й запорукою захисту компанії від несприятливих впливів. Навіть якщо проєкт (бізнес) є локальний, вдало знайдена ніша надасть змогу зробити його масштабним.

Ключові слова: масштабування, розширення, бізнес, особливості, виклики бізнесу.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.155

Отримано 09.04.2024

UDC 334.722:005

CONCEPTS AND FEATURES OF BUSINESS SCALING IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Tetiana Yarovenko; Nataliia Hirman; Kateryna Saienko

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Summary. The article considered scientific approaches to the interpretation of the concept of «business scaling», reflecting its various aspects. It is noted that business scaling is a strategy because it requires certain coordinated actions and is implemented when the company is ready for scaling. It is determined that it can be aimed at achieving the following goals: increasing profits, capturing the market, gaining access to investments and expanding financing, developing technologies, ensuring competitiveness, improving the image, increasing the

rating and influence of the company, increasing brand awareness, etc. It is noted that the main measures to achieve these scaling goals are quantitative and (or) qualitative changes in the functioning of the company. The author's definition of this term is formulated as a flexible, agile, quickly adaptive strategy with constant improvement of business processes to achieve strategic goals. The main features of such a strategy in the conditions of modern challenges have been revealed: the increase in the scale of business does not affect costs in the same way; the increase in income occurs faster than the increase in expenses, which ensures an increase in profit, but in the first stages of the implementation of this strategy, you can face an increase in expenses without an increase in income; scaling creates additional business risks, which leads to increased costs and requires increased control over business processes, etc. The components of this strategy are determined: a high-quality and mature product, the demand for which significantly exceeds the supply, sufficient margin for all participants, reliable partners, and a clear business model based on the optimization of internal and external business processes. It is noted that the basis of effective scaling is: the introduction of innovations; improvement of the marketing component; systematic and qualitative analysis of markets, company potential and expansion opportunities. It was established that such a strategy requires: the creation of an effective and optimal organizational structure; communication systems; changes in management approaches; motivation and synchronization of the work of the project team; involvement of business development specialists; delegation of powers and management functions. It was found that business scaling in the face of modern challenges is not only a source of its growth, but thanks to the flexibility, maneuverability, and quick adaptation of this strategy, it is also a guarantee of protecting the company from adverse changes. Even if the project (business) is local, a successfully found niche will make it possible to make it large-scale.

Key words: scaling, expansion, business, features, business challenges.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.155

Received 09.04.2024

Постановка проблеми. Світові економіко-політичні кризи, пандемії та військові конфлікти змінюють умови ведення бізнесу, що вимагає перегляду традиційних підходів підприємницької діяльності. Впровадження суб'єктами господарювання стратегій, спрямованих на розширення бізнесу, без перебільшення можна назвати драйверами економічного розвитку країн та світу в цілому. У динамічному середовищі з критичними детермінантами ризику стратегія розширення повинна забезпечувати не тільки розвиток компанії у довготерміновій перспективі, а й стійкість та швидкість адаптації до викликів сьогодення з мінімальними втратами персоналу і ресурсів. Отже, масштабування бізнесу як стратегія його розширення вимагає від керівництва використання інноваційних підходів, які б надали змогу впроваджувати її у несприятливих умовах функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегічного управління компанією, зокрема впровадження стратегії розширення або масштабування, привертають увагу науковців та практиків. Дослідження у цій сфері відображено у працях вітчизняних та іноземних фахівців, серед яких: Гаєрс А., Гавриш О., Гудзь О., Гарніш В., Гетманський Т., Дирявко Ю., Котькалова-Литвин І., Корнієнко Я., Євтушенко К., Кофанов О., Зозульов О., Маслій Н., Миронюк А., Плохій К., Бабенко В., Шпак Н., Хоменко О., Каруччи Р. та інших. Проте подальшого розгляду потребує уточнення трактування поняття «масштабування бізнесу» та виявлення специфічних особливостей цієї стратегії бізнесу в умовах сучасних викликів, що актуально для вітчизняних підприємств в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є визначення поняття «масштабування бізнесу» та виявлення особливостей цієї стратегії в умовах сучасних викликів.

Постановка завдання. Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено такі завдання: розглянуто наукові та практичні підходи щодо визначення поняття «масштабування бізнесу»; виявлено особливості цієї стратегії бізнесу в умовах сучасних викликів, що дозволить упроваджувати її у практику господарювання вітчизняних підприємств зі швидкою адаптацією до негативних змін оточуючого середовища. Методологічну основу дослідження складають заходи наукового пізнання: функціональний аналіз, синтез, метод індукції, дедукції, системний підхід, контент-аналіз.

Виклад основного матеріалу. Стратегія розширення або масштабування бізнесу в загальному розумінні є нарощення його масштабів задля забезпечення стабільного зростання та конкурентоспроможності на ринку у довготерміновій перспективі. Вона може виражатися у кількісному збільшенні обсягів виробництва й чисельності клієнтів, розширенні мережі збуту, впровадженні інновацій та нових напрямків діяльності тощо.

Існують авторські підходи щодо трактування поняття «масштабування бізнесу», які характеризують його з різних позицій, акцентуючи увагу на основних елементах (таблиця 1).

Таблиця 1. Трактування поняття «масштабування бізнесу»

<i>Автор, джерело</i>	<i>Трактування</i>
Гавриш О. А. та ін. [1]	Розширення бізнесу, отримання надприбутків у разі повторення успішного досвіду; активний розвиток, управління зростанням клієнтів
Миронюк А. [2]	Коли компанія визначає шляхи зростання, завдяки яким збільшення доходів відбувається швидше, ніж збільшення ресурсів і витрат
Гарніш В. [3]	Процес, який передбачає оптимізування всіх процесів паралельно із загальним зростанням підприємства
Корнієнко Я., Свтушенко К. [4]	Різке зростання компанії, коли видатки падають драматично – мінімум на 25%
Hayes A. [5]	Здатність швидко нарощувати виробництво, щоб задовольнити попит і водночас отримати вигоду від економії на масштабі
Кофанов О., Зозульов О. [6]	Збільшення обсягів продажу, розширення на суміжні сфери діяльності та приваблення ширшого кола споживачів
Гетманський Т. [7]	Його часто асоціюють зі зростанням, але воно означає набагато більше. Гнучкість, маневреність, універсальність – усе це допомагає бізнесу розширюватися, як і готовність до непередбачуваних обставин
Плохій К. [8]	Розширення бізнесу у кількісному або якісному плані
STRATEGIC [9]	Стрімке зростання доходу при помірному залученні додаткових ресурсів; готовність розвиватися зі швидкістю; створювати більшу цінність значно меншими ресурсами, тобто, шукати бізнес-моделі й технології, за яких темпи зростання витрат, використання ресурсів будуть суттєво нижчими, ніж темп зростання доходу
LIGA [10]	Створення більшого обсягу товару (продукції, послуг) при тих же операційних витратах або при незначному їх збільшенні
SITNIKS [11]	Процес розширення та зростання діяльності з метою збільшення обсягів продажів, ринкової присутності та впливу компанії. Цей процес може включати розширення асортименту продукції або послуг, розширення географії діяльності, оптимізацію бізнес-процесів завдяки CRM для послуг, підвищення ефективності маркетингу та продажів, а також упровадження нових технологій та інновацій
Дирявко Ю. [12]	Не просто розширення обсягів виробництва, продажу чи обслуговування. Ключова ідея полягає в тому, щоб знайти такі шляхи розвитку, за яких доходи зростатимуть швидше, ніж витрати. Отже, це не стільки про «більше», скільки про «ефективніше та прибутковіше»

Джерело: розроблено авторами на основі [1–12].

Певні підходи визначення трактують масштабування (розширення) як процес чи здатність, або асоціюють зі зростанням чи розвитком.

Систематизуючи вищезазначені трактування, можна визначити, що масштабування бізнесу це, перш за все, стратегія, адже вимагає певних узгоджених дій та реалізується, коли компанія готова до неї. Масштабування може мати на меті

досягнення наступних цілей: збільшення прибутку до рівня надприбутків, розширення ринкової (географічної) присутності, отримання доступу до інвестицій і розширення фінансування, збільшення можливостей наукових досліджень та розвитку технологій, підвищення ефективності (інвестиційної привабливості) бізнесу, створення стійкої конкурентної переваги, покращення іміджу, підвищення рейтингу й впливу компанії, збільшення відомості бренду тощо.

Основними заходами досягнення цілей масштабування є кількісні та (або) якісні зміни: збільшення обсягів виробництва або чисельності клієнтів, розширення мережі збуту чи географії діяльності, впровадження нових напрямків діяльності, розвиток продукту (розширення асортименту, впровадження інноваційних продуктів), оптимізація бізнес-процесів, підвищення ефективності маркетингу, інновації тощо.

Масштабування бізнесу може бути: стрімким або повільним, непередбачуваним або планованим, з моно-фінансуванням або з диверсифікованими його джерелами, орієнтованим на розвиток або тиражування (клонування). Проте завжди є гнучким, маневреним та швидко адаптаційним із постійним удосконаленням бізнес-процесів.

Отже, на наш погляд, масштабування бізнесу являє собою гнучку, маневрену, швидко адаптаційну стратегію з постійним удосконаленням бізнес-процесів задля досягнення стратегічних цілей (збільшення прибутку, захоплення ринку, отримання доступу до інвестицій і розширення фінансування, розвитку технологій, забезпечення конкурентоспроможності, покращення іміджу, підвищення рейтингу й впливу, збільшення відомості бренду тощо).

Основними особливостями такої стратегії, які відрізняють її від решти в умовах сучасних викликів, є:

- збільшення масштабів бізнесу по-різному впливає на витрати: з одного боку, призводить до їх зростання через появу додаткових витрат на управління, логістику тощо, з іншого, – знижує певні елементи витрат за рахунок економії через ефект масштабу (економія на постійних витратах) та можливість гуртових закупівель зі знижками; виробництво більшого обсягу продукції (послуг) здійснюється за порівняно невеликого збільшення витрат;

- збільшення доходів відбувається швидше, ніж зростання витрат, що й забезпечує зростання прибутку. Проте на перших етапах реалізації цієї стратегії можна зіткнутися зі зростанням витрат без відчутного приросту доходів;

- масштабування створює додаткові ризики для бізнесу, що зумовлює появу непередбачених витрат та вимагає посилення контролю за бізнес-процесами. Проте у певних випадках така стратегія сама по собі може бути й заходом ризик-менеджменту (наприклад, задля уникнення ризику залежності від обмеженого ринку);

- складниками цієї стратегії є: якісний та зрілий продукт, попит на який суттєво перевищує пропозицію; достатня для всіх учасників-партнерів маржа; надійні партнери зі стійким фінансовим положенням та бездоганною репутацією; чітка бізнес-модель на основі оптимізації внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів; ефективна система комунікації тощо;

- основою ефективного масштабування є: впровадження техніко-технологічних, організаційних та інших інновацій; удосконалення маркетингової складової (зокрема, каналів збуту, реклами, управління відносинами з клієнтами (CRM) тощо); системний та якісний аналіз ринків, потенціалу компанії та можливостей розширення;

- така стратегія вимагає: створення ефективної й оптимальної організаційної структури; системи комунікацій; зміни підходів управління; мотивації й

синхронізації роботи команди проєкту; залучення спеціалістів з розвитку бізнесу (особливо для закордонних ринків); делегування повноважень й управлінських функцій.

Висновки. Масштабування бізнесу в умовах сучасних викликів не тільки джерело його зростання, а й завдяки гнучкості, маневреності, швидкої адаптації цієї стратегії, є запорукою захисту компанії від несприятливих змін. Навіть якщо проєкт (бізнес) є локальний, вдало знайдений, ніша надасть змогу зробити його масштабним. Відмова від масштабування означає втрату конкурентної переваги й статусу, а його реалізація вимагає додаткових зусиль, ресурсів та витрат.

Conclusions. Thus, the results of the study show that business scaling in the face of modern challenges is not only a source of its growth, but thanks to the flexibility, maneuverability, quick adaptation of this strategy, and a guarantee of protecting the company from adverse changes. Even if the project (business) is local, a successfully found niche will make it possible to make it large-scale. Failure to scale means loss of competitive advantage and status, but it requires additional efforts, resources, and costs.

Список використаних джерел

1. Гавриш О. А. та ін. Управління стартапами. Київ : «Політехніка» КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 716 с.
2. Миронюк А. Масштабування бізнесу – як це зробити? MYRONIUK. URL: <https://www.myroniuk.com/businessscaling/> (дата звернення: 03.03.2024).
3. Гарніш В. Масштабування бізнесу. Покрокова стратегія збільшення прибутків. Київ : Наш формат. 2018. 328 с.
4. Корнієнко Я. Як правильно масштабувати бізнес. Поради топ-менеджерів. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/06/28/649154/> (дата звернення: 03.03.2024).
5. Hayes A. Scalability: what a scalable company is, and examples. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/scalability.asp> (дата звернення: 03.03.2024).
6. Кофанов О. Є., Зозульов О. В. Науково-методичні засади розроблення маркетингової стратегії стартап-проектів на промисловому ринку. Економічний простір. 2016. № 115. С. 202–211.
7. Гетманський Т. Шість правил масштабування, які працюють у бізнесі. Погляди. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/shist-pravil-masshtabuvannya-yaki-pracyuyut-v-biznesi> (дата звернення: 03.03.2024).
8. Плохій К. Масштабування або коротко про захоплення ринків. PRESSA. URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/masshtabuvannya-abo-korotko-pro-zahoplennya-rinkiv/> (дата звернення: 03.03.2024).
9. Чи готова моя компанія до масштабування? STRATEGIC. URL: <https://strategic-ua.com/insights/chy-gotova-moya-kompaniya-do-masshtabuvannya> (дата звернення: 03.03.2024).
10. Масштабування бізнесу. Як отримати зі свого потенціалу все. LIGA.NET. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/masshtabirovanie-biznesa-kak-poluchit-iz-svoego-potentsiala-vse> (дата звернення: 03.03.2024).
11. Секрети масштабування: Як побудувати бізнес, який змінює гру. SITNIKS.UA. URL: https://sitniks.ua/blog_post/yak-pobuduvaty-biznes-yakiy-zminue-gru/ (дата звернення: 03.03.2024).
12. Дирявко Ю. Що потрібно для масштабування бізнесу? LIGA.NET. URL: <https://blog.liga.net/user/yudyriavko/article/shto-potr%D1%96bno-dlya-masshtabuvannya-b%D1%96znesu> (дата звернення: 03.03.2024).

References

1. Ghavrysh O. A. ta in. (2020). *Upravlinnja startapamy* [Management of startups]. Kyjiv: “Politekhnikha” KPI im. Ighorja Sikorsjkogho. (In Ukrainian).
2. Myronjuk A. Masshtabuvannja biznesu – jak ce zrobyty? [Business scaling – how to do it?]. *Myroniuk*. Available at: <https://www.myroniuk.com/businessscaling/> (accessed 10 April 2024).
3. Gharnish V. (2018). *Masshtabuvannja biznesu. Pokrokovja strateghija zbilshennja prybutkiv*. [Business scaling. A step-by-step strategy for increasing profits]. Kyjiv: Nash format. (In Ukrainian).
4. Kornijenko Ja. (2019). Jak pravyljno masshtabuvaty biznes. Porady top-menedzheriv [How to properly scale a business. Advice from top managers]. *Economic truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/06/28/649154/> (accessed: 10 April 2024).

5. Hayes A. (2023). Scalability: what a scalable company is, and examples. *Investopedia*. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/s/scalability.asp> (accessed 10 April 2024).
6. Kofanov O. Je., Zozul'ov O. V. (2016) Naukovo-metodychni zasady rozroblennja marketynghovoji strateghiji startap-proektiv na promyslovomu rynku [Scientific and methodical principles of developing a marketing strategy for start-up projects in the industrial market]. *Economic space*, no. 115, pp. 202–211.
7. Ghetmanskyj T. (2021) Shistj pravyl masshtabuvannja, jaki pracjujut u biznesi [Six rules of scaling that work in business]. *Poghljady*. Available at: <https://thepage.ua/ua/experts/shist-pravil-masshtabuvannja-yaki-pracyuyut-v-biznesi> (accessed 10 April 2024).
8. Plokhij K. (2021) Masshtabuvannja abo korotko pro zakhoplennja rynkiv [Scaling or in short about capturing markets]. *PRESSA*. Available at: <https://pressassociation.org.ua/ua/masshtabuvannja-abo-korotko-pro-zahoplennja-rinkiv/> (accessed 10 April 2024).
9. Chy ghotova moja kompanija do masshtabuvannja? [Is my company ready to scale?]. *STRATEGIC*. Available at: <https://strategic-ua.com/insights/chy-gotova-moya-kompaniya-do-masshtabuvannja> (accessed 10 April 2024).
10. Masshtabuvannja biznesu. Jak otrymaty zi svogho potencialu vse [Business scaling. How to get everything from your potential]. *LIGA.NET*. Available at: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/masshtabirovanie-biznesa-kak-poluchit-iz-svoego-potentsiala-vse> (accessed 10 April 2024).
11. Sekrety masshtabuvannja: Jak pobuduvaty biznes, jakyj zminjuje ghru [Scaling Secrets: How to Build a Game-Changing Business]. *SITNIKS.UA*. Available at: https://sitniks.ua/blog_post/yak-pobuduvaty-biznes-yakiy-zminue-gru/ (accessed 10 April 2024).
12. Dyrjavko Ju. (2024) Shho potribno dlja masshtabuvannja biznesu? [What does it take to scale a business?]. *LIGA.NET*. Available at: <https://blog.liga.net/user/yudyriavko/article/shto-potr%D1%96bno-dlya-masshtabuvannja-b%D1%96znesu> (accessed 10 April 2024).

УДК 351.746.1: 658

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ У ПІДТРИМАННІ МЕХАНІЗМУ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Тетяна Олійник; Олег Олійник

Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
Дніпро, Україна

Резюме. Присвячено розгляду питання технологій та інформаційних систем підтримання механізму стратегічного планування розвитку підприємства. Розкрито сутність поняття «стратегічне планування» та розглянуто його значення для функціонування підприємства. Охарактеризовано принципи стратегічного планування, функції, елементи, етапи. Визначено значення технологій у стратегічному плануванні розвитку підприємства. Розглянуто функціональні можливості «ViAL+» як комп'ютерної програми стратегічного планування. Проаналізовано місце інформаційних систем у стратегічному плануванні розвитку підприємства. Розкрито призначення систем ERP, BPR, CRM у стратегічному плануванні підприємства. Серед інформаційних систем, які позитивно впливають на функціонування підприємства, виділено програми «Маркетинговий аналітик» та «Експерт з продажу».

Актуальність проведеного дослідження безпосередньо зумовлена тим, що кожне підприємство потребує сталого розвитку. Якщо підприємство має значну кількість підрозділів і виробничих завдань, то його діяльність необхідно нормувати за певними планами. Зокрема, планування дозволяє визначити, скільки ресурсів необхідно для тієї чи іншої діяльності, скільки потрібно залучити персоналу, з якими партнерами слід співпрацювати, які канали збуту та просування товару використовувати. Наявність плану дозволяє визначити, який прибуток ви можете отримати від діяльності та які витрати потрібно передбачити.

Варто зазначити, що стратегічне планування також дозволяє визначити кроки, які необхідно зробити, щоб компанія зайняла певну позицію на ринку. Отже, якщо підприємство не може оптимально розрахувати свої ресурси та виробничі потужності, йому буде важко налагодити ефективну роботу та комунікацію з партнерами. Відповідно, таке підприємство не зможе оцінити своє реальне місце на ринку тих чи інших послуг. Це призведе до того, що такий заклад не зможе стати лідером у певній галузі.

Отже, можна стверджувати, що стратегічне планування відіграє важливу роль для діяльності підприємства. Проте в наш час, коли ефективність роботи закладу визначається його технологіями, використання інновацій та інформаційних систем є вагомим засобом покращення місця закладу на ринку.

Ключові слова: інформаційні системи, підприємство, стратегічне планування, технології.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.161

Отримано 02.05.2024

UDC 351.746.1: 658

INFORMATION SYSTEMS IN SUPPORT OF THE MECHANISM OF STRATEGIC PLANNING OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

Tatiana Oliynyk; Oleg Oliynyk

Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine

Summary. The article is devoted to consideration of the issue of technologies and information systems in support of the strategic planning mechanism of enterprise development. The work reveals the essence of the concept of «strategic planning» and considers its importance for the functioning of the enterprise. The principles of strategic planning, functions, elements and stages are characterized. The significance of technologies in the strategic planning of enterprise development is defined. The functionality of «ViAL+» as a strategic planning computer program is considered. The place of information systems in the strategic planning of the enterprise's development is analyzed. The purpose of ERP, BPR, CRM systems in

enterprise strategy planning is revealed. The programs «Marketing Analytic» and «Sales Expert» are singled out as information systems that have a positive effect on the functioning of the enterprise.

The relevance of the conducted research is directly because every enterprise needs sustainable development. If the enterprise has a significant number of departments and production tasks, then its activities must be normalized according to certain plans. In particular, planning allows you to determine how many resources are needed for this or that activity, how many personnel need to be involved, which partners should be cooperated with, which sales channels should be used, and which product promotion channels should be used. Having a plan allows you to determine how much profit you can get from the activity and what expenses you need to anticipate.

It is worth noting that strategic planning also allows you to determine the steps that need to be taken for the company to take a certain position in the market. So, if the enterprise cannot optimally calculate its resources and production capacity, it will be difficult for it to establish effective work and communication with partners. Accordingly, such an enterprise will not be able to assess its real place in the market of certain services. This will lead to the fact that such an institution will not be able to become a leader in a certain field.

Therefore, it can be argued that strategic planning has an important role in the activity of the enterprise. However, in our time, when the effectiveness of the institution's work is determined by its technologies, the use of innovations and information systems is a significant way to improve the place of the institution in the market.

Key words: information systems, enterprise, strategic planning, technologies.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.161

Received 02.05.2024

Постановка проблеми. Інформаційні системи й технології нині використовуються практично у будь-якій сфері. Вони позитивно впливають на організацію роботи, дозволяють ефективно спланувати витрати й доходи підприємства, визначити сильні та слабкі сторони підприємства. Їх вагомою перевагою є наявність форм для комунікації, що дозволяє своєчасно отримувати найважливішу інформацію. При цьому такі системи й технології все частіше використовуються під час стратегічного планування, оскільки містять усі необхідні ресурси для повідомлення отримувача інформації про потрібну інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання технологій та інформаційних систем у підтриманні механізму стратегічного планування розвитку підприємства досліджували такі вітчизняні дослідники як А. Безус, В. Кононенко, Е. Морозова, Л. Савчук, В. Шведун. Вони переконані, що інформаційні системи й технології позитивно впливають на стратегічне планування. Зокрема, вчена Л. Савчук у праці «Особливості моделювання фінансової стратегії торговельних підприємств» стверджує, що сучасний розвиток підприємства неможливий без автоматизованих систем стратегічного планування.

Мета дослідження. Дослідити інформаційні системи й технології стратегічного планування українських підприємств. Удосконалити розуміння сутності поняття «стратегічне планування».

Постановка завдання. Завданням статті є аналіз застосування технологій та інформаційних систем у підтримці механізму стратегічного планування розвитку підприємства. Відповідно до мети дослідження, його завданнями є:

- визначення сутності поняття «стратегічне планування»;
- опис елементів стратегічного планування підприємства;
- аналіз технологій стратегічного планування підприємства;
- розкриття ролі інформаційних систем у стратегічному плануванні підприємства.

Виклад основного матеріалу. Розвитку підприємництва в Україні приділено досить вагому увагу. Безпосередньо це зумовлено тим, що кожне підприємство є важливим елементом економіки відповідно від того, як якісно будуть надаватися послуги користувачам та яка продукція буде виготовлена, від цього залежить, чи зможе підприємство вчасно платити податки, отже, чи зможе допомагати у розбудові нашої держави. Відповідно для того, щоб бути елементом економіки, підприємства проводять налагоджену інвестиційну, соціальну, цінову, товарну політику [1, с. 2].

Водночас для того, щоб бути конкурентоспроможним, підприємство повинно мати чітку стратегію, спрямовану на втілення в життя цілей підприємства й тактики дій. Без такої стратегії неможливо вірно позиціонувати себе на ринку та вирішувати оперативні питання. Важливим компонентом такої стратегії є саме планування, що дозволяє спрогнозувати розвиток підприємства, орієнтуючись на його потужності, ресурси, можливості, діяльність конкурентів, попит та запит користувачів продукції й послуг підприємства.

Стратегічне планування передбачає розрахунок функціонування підприємства з огляду на фактори зовнішнього середовища фінансово-господарських показників підприємства, що дозволяє визначити його перспективи [2, с. 267]. При цьому стратегічне планування передбачає наявність елементів, що продемонстровано у таблиці 1.

Таблиця 1. Елементи стратегічного планування підприємства

№ з/п	Елемент	Характеристика
1	Формування цілей стратегічного планування	Формування цілей передбачає визначення основних цілей стратегічного планування підприємства, аналіз зовнішнього середовища, проведення моніторингу ринку, оцінювання отриманих результатів моніторингу, визначення прогностичних показників та впровадження змін у підприємство
2	Формування завдань стратегічного планування	Даний елемент передбачає визначення прогностів розвитку підприємства, ризиків та можливостей, побудову стратегії планування
3	Формування стратегії планування	Розроблення стратегії, адаптація стратегії під зміни середовища, коригування тактичних дій

Тобто, якщо проаналізувати дані елементи, то можна визначити, що одним із найважливіших компонентів стратегічного планування є прогнозування. Розроблення вірних прогнозів неможлива без розуміння тих факторів, які потенційно можуть вплинути на поточну ситуацію та на довготермінову перспективу. При цьому підприємство має враховувати й ті запити цільової аудиторії, які можуть виникнути у зв'язку з іншими явищами. Водночас важливим є моніторинг, що повинен забезпечувати правильний аналіз ринку та оцінювання впливу зовнішніх факторів на ринок.

Зокрема, якщо підприємство займається виготовленням зимового одягу, то планування кількості виробленої продукції має орієнтуватися також на зміни погодних умов, зокрема на похолодання. Проте на зміну попиту може вплинути також економічна ситуація, тож таке підприємство має визначити обсяг виготовленої продукції певної цінової категорії.

Загалом стратегічне планування спирається на такі принципи:

- системності – підприємство є системою з пов'язаними компонентами;
- якості – недостовірні інформація здатна негативно вплинути на планування;
- добровільності – інформація, отримана під час моніторингу, повинна бути отримана за згоди респондентів;
- конфіденційності – вся отримана інформація під час моніторингу повинна бути прихована від сторонніх осіб [3, с. 18].

Можна відзначити, що принцип конфіденційності є досить спірним. Адже підприємство, використовуючи певні результати, може не вказувати ту інформацію, яка дозволить з'ясувати особи респондентів, проте з іншого боку, відсутність вказівок на таку інформацію може вважатися її приховуванням.

Варто зауважити, що всі принципи утворюють єдину систему, яка формує вимоги до стратегічного планування підприємства. Порушення хоча б одного принципу негативно впливає на побудову вірного процесу стратегічного планування. Загалом стратегічне планування складається з етапів, які продемонстровано на рисунку 1.

Рисунок 1. Етапи стратегічного планування [4, с. 2]

Відповідно до цих етапів, можна визначити, що функціями стратегічного планування є координація, адаптація, прогнозування, розподіл ресурсів. Координація полягає у тому, що відбувається узгодження дій між різними відомствами підприємства, що особливо актуально для тих організацій, які мають складну структуру, наприклад, департаменти, відділи, філії. Адаптація передбачає постійне пристосування стратегічного планування до змін ринку та зовнішнього середовища. Розподіл ресурсів вимагає вірного співвідношення матеріальних цінностей та сировини підприємства між його структурними елементами. Прогнозування дозволяє на основі наявних цілей здійснити прогнози щодо реалізації запланованого [5, с. 320].

На стратегічне планування впливають на лише вірний моніторинг та правильне прогнозування, але й те, які технології та інформаційні системи використано для розроблення стратегічного планування. Це передусім зумовлено тим, що сучасні комп'ютерні технології дозволяють робити розрахунки та прораховувати різні варіанти розвитку подій. При цьому, отримуючи інформацію з різних джерел, підприємство може за допомогою різних інструментів співставити її та визначити оптимальний розвиток подій.

Основними технологіями стратегічного планування є SWOT-аналіз, STEP-аналіз та PEST-аналіз. SWOT-аналіз являє собою визначення сильних та слабких сторін підприємства за рахунок встановлення його переваг та недоліків, а також можливостей та загроз. При цьому за допомогою цього аналізу можна здійснити коротку характеристику великого обсягу інформації, що дозволяє зручно скомпонувати основні

показники. Перевагою такого аналізу є те, що його зручно будувати за рахунок звичайних комп'ютерних програм. Фактично це шаблон, який містить важливу інформацію, яку потрібно лише проаналізувати.

СТЕР-аналіз призначений для врахування показників зовнішнього середовища, таких, як політика, економіка, суспільство, технології. Проте такий аналіз підходить лише для тих підприємств, що здійснюють свою діяльність у країнах з розвинутою економікою, тобто там, де можна спрогнозувати подальшу ситуацію в державі. На відміну від нього, PEST-аналіз більше враховує соціальні компоненти. Зокрема, це вплив зовнішніх факторів на діяльність підприємства, потенційні загрози, можливості. За допомогою цього аналізу простіше встановити зв'язки між різними компонентами [6, с 202].

Варто зауважити, що в сучасному ринковому середовищі все більше використовуються програми для симуляції, які дозволяють ефективно здійснити стратегічне планування підприємства [7, с. 155]. Такі програми відтворюють підприємство та його оточення й можуть змодельовати вплив різних факторів на функціонування підприємства [8]. Прикладом такої програми є бізнес-симулятор «ViAL+». Він містить теоретичні основи економічних знань, що дозволяють втілити на практиці основний досвід топ-менеджменту підприємства.

Програма містить такий функціонал: виробничий відділ (можливість керування сировиною та обладнанням, розподілом матеріальних цінностей, можливості використання ресурсів); статистика (обіг товарів та матеріалів за певний період); маркетинговий відділ (аналітика, моніторинг, дослідження ринку, просування продукції); кадровий відділ (управління персоналом); фінансовий (управління доходами та витратами); бухгалтерія (управління поточними видатками); контроль діяльності (прийняття управлінських рішень) [9].

Інформаційні системи є цінними тим, що дозволяють взаємодіяти із різними віртуальним ресурсами. За їх допомогою можна отримувати одночасно інформацію від різних організацій та користувачів, що дозволяє швидко здійснювати її аналіз та своєчасно приймати рішення. Крім того, інформація у такій системі може бути доступна для різних користувачів, що дозволяє приймати рішення на різних рівнях [10, с. 85].

Інформаційні системи спрямовані на збереження важливої інформації та на доступ до неї різних користувачів. Зокрема, сучасні підприємства широко застосовують ERP-системи, які містять усі бізнес-процеси в одній ланці. До таких інформаційних систем можна віднести програму «Галактика». У ній міститься вся основна інформація для стратегічного планування підприємства, відповідно її застосування сприяє поширенню серед працівників важливої та необхідної інформації. При цьому функціонал програми дозволяє використовувати різні блоки для вирішення наявних проблем [11, с. 11].

До інформаційних систем також відносяться BPR-системи. Такі інформаційні системи здебільшого володіють інформацією щодо виробничого потенціалу підприємства та його фінансово-економічних показників. Це дозволяє швидко адаптувати діяльність підприємства до змін. Сюди можна віднести програму PLM, яка комплексно подає інформацію про товарообіг та цикл життя продукції підприємства.

Крім того, інформаційна підтримка стратегічного планування здійснюється за рахунок програм класу CRM. Такі програми є інструментом для побудови, підтримання та поліпшення відносин із клієнтами. Однією з програм системи CRM є програма «Marketing Analytic», з допомогою якої маркетингологи мають змогу будувати бази даних, які використовуються для розроблення маркетингових планів. Програма має модульну структуру, кожен модуль дає можливість вирішувати певні маркетингові завдання [12, с. 2].

Ще однією програмою цього сегменту є програма «Sales Expert», яка забезпечує узгоджену роботу відділів маркетингу, реклами та збуту. «Sales Expert» пропонує розширені можливості управління продажами: з її допомогою проводиться моніторинг продажу товарів, формування бази даних як фактичних, так потенційних клієнтів.

Зазначені вище програми, у першу чергу, спрямовані на відображення ідеології підприємства. Компанія, яка використовує точне комп'ютерне обладнання та сучасні засоби комунікації, відображає свою інноваційність, що, у свою чергу, дозволяє здійснювати процес стратегічного планування ефективніше. Загалом використання інформаційних систем передбачає постійну зміну задумів. Це зумовлено тим, що інформаційні системи здатні у режимі реального часу відображати ті зміни, які присутні на ринку. Відповідно, це дозволяє оптимально впливати на коригування стратегічного планування. Як наслідок, за допомогою інформаційних систем можна будувати ефективний план управління.

Одним із важливих завдань інформаційних систем стратегічного планування є аналітика. Аналітична діяльність у таких системах спрямована на збирання інформації, яка має дати відповідь щодо того, чи має підприємство проблеми у роботі, чим ці проблеми зумовлені, як можна вирішити наявні проблеми. При цьому система видає лише реальні показники, а вже фахівець, опрацювання їх, може зробити висновок, що дозволяє засвідчити потреби стратегічного планування. Це дозволяє топ-менеджерам компанії реально поглянути на існуючу ситуацію та вибрати ті варіанти рішень, які найбільше відповідають потребам організації.

Інформаційні системи у цьому випадку надають різні оперативні дані та зберігають інформацію про показники за минулі періоди. На основі цього фахівець може визначити, як буде розвиватися підприємство у подальшому та те, як внести пропозиції щодо діяльності підприємства його керівництву.

З технічної точки зору ефективними будуть такі інформаційні системи, компоненти яких можна коригувати. Наприклад, якщо система має шаблон певного переліку відділів, то доцільно, щоб підприємство могло визначати лише ті відділи, які є в його організаційній структурі, що дозволяє ефективно організовувати віртуальний простір інформаційної системи. Також було б добре, якби можна було встановлювати зв'язки між різними секторами підприємства.

Можна відзначити, що інформаційні системи стратегічного планування повинні містити елементи, які продемонстровано на рисунку 2.

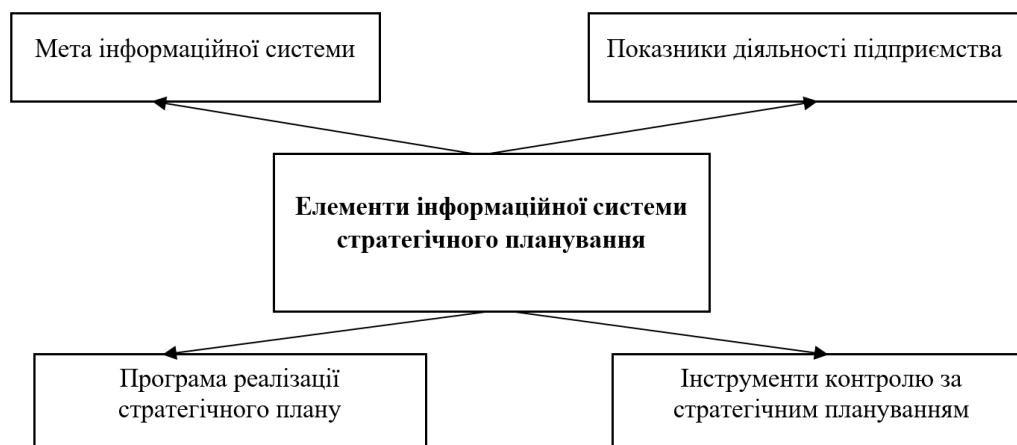

Рисунок 2. Елементи інформаційної системи стратегічного планування

Сутність мети інформаційної системи полягає в тому, що кожна інформаційна система має конкретну ціль, заради якої вона створена. Якщо ця ціль не відповідає меті стратегічного планування, то дуже складно забезпечити досягнення підприємством реальних показників. Відповідно, варто звертати увагу на те, який функціонал переважає у вибраній програмі.

Показники діяльності підприємства повинні бути одним із основних компонентів системи. Зокрема, це мають бути поточні показники, показники за попередній період, планові показники. Крім цього, мають зазначатися показники мінімальні та максимальні, що відповідають найгіршому та найкращому сценарію розвитку подій. При цьому підприємство, яке правильно використовує показники, може правильніше визначити основні аспекти стратегічного планування. Крім того, мають визначатися показники, які можливі під впливом різних факторів.

Програма реалізації стратегічного плану має міститися в системі як орієнтир та мати чіткі задачі відповідно до стратегічного планування, дедлайни, перелік відповідальних осіб. Така програма може постійно оновлюватися та вміщувати у собі нові корективи.

Інструменти контролю за стратегічним плануванням передбачають наявність звітів про проведенні оцінювання реалізації кроків стратегічного планування. Також до системи топ-менеджмент можна вносити зміни щодо здійснених перевірок.

Використання інформаційних систем сприяє формуванню точної ідеї. Зокрема, узагальнивши існуючі дані, можна визначити, як у подальшому здійснювати діяльність. При цьому важливо, щоб над питанням стратегічного планування працювала група фахівців, до якої входили б представники різних відділів. Це спричинено тим, що різний погляд на подальші прогнози дозволяє досягти оптимальних домовленостей.

Варто зауважити, що вибір інформаційної системи чи комп'ютерної технології має відбуватися не лише за сприяння директора чи керівника підприємства, але й за залучення до процесу фахівців із стратегічного планування, економістів та фінансистів підприємства, системних адміністраторів. Це зумовлено тим, що кожна технологія та інформаційна система має свою специфіку, тож від того, на що спрямоване стратегічне планування, залежить і те, яка програма буде обрана. Адже деякі програми мають функціонал, що дозволяє більше простежити за реалізацією виробничих питань, а у деяких програмах більше компонентів відповідають за економічні та фінансові показники. Крім цього, не всі програми мають засоби для здійснення комунікації між відділами чи організаціями.

Також вибір програми має бути здійснений з урахуванням фінансового становища підприємства. Деякі системи є досить дорогі, при цьому містять такі компоненти, які не відповідають діяльності конкретного підприємства. Водночас застосування таких програм у стратегічному плануванні може дозволити отримати точні показники, так як їх розрахунки є найбільш вірними. Проте деякі програми є навпаки недорогими, однак точність їх використання для здійснення розрахунків є низькою. Все це повинно бути обговорено з економічним чи фінансовим відділом підприємства, що зумовлено ресурсами підприємства.

Системні адміністратори повинні також запропонувати такі програми, які не лише відповідатимуть профілю стратегічного планування підприємства, але й будуть простими в обслуговуванні. Такі програми мають бути просто

встановленими та відповідати потужностям комп'ютерного обладнання підприємства. Водночас на системних адміністраторів покладається відповідальність щодо того, аби навчити персонал підприємства користуватися такими програмами.

Висновки. Проведене дослідження дозволило виявити, що інформаційні системи й технології значно впливають на діяльність підприємства. Їхнє застосування під час стратегічного планування сприяє тому, що підприємство отримує можливість ефективніше використовувати власні ресурси та оптимально розпоряджатися виробничими потужностями. При цьому варто зауважити, що такі системи й технології дозволяють здійснювати комунікацію між різними відділами, що сприяє отриманню бажаного результату й точного прогнозування.

Conclusions. The conducted research made it possible to reveal that information systems and technologies have a significant impact on the company's activities. Their application during strategic planning contributes to the fact that the company gets the opportunity to use its resources more efficiently and optimally dispose of production capacities. At the same time, it is worth noting that such systems and technologies allow communication between different departments, which contributes to obtaining the desired result and accurate forecasting.

Список використаних джерел

1. Кононенко В. Стратегічне планування функціонування та розвитку підприємств. *Ефективна економіка*. 2021. Вип. 5. С. 1–6.
2. Морозова Е. Стратегічне планування: поняття і етапи стратегічного планування. *Віртус*. 2019. Вип. 35. С. 267–70.
3. Шведун В. Стратегічне планування. Харків : НУЦЗУ, 2016. 40 с.
4. Міщирякова А. Стратегічне планування на підприємстві. *Вісник ХНЕУ ім. С. Кузнеця*. 2015. Вип. 1. С. 2–3.
5. Сидорук Є. Стратегічне планування розвитку великого підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С. 319–326.
6. Петришин Н. Технології стратегічного планування у системі менеджменту машинобудівних підприємств. *Збірник науково-технічних праць*. 2010. Вип. 1. С. 202–209.
7. Савчук Л. Особливості моделювання фінансової стратегії торговельних підприємств. *Економічна кібернетика: комп'ютерні технології в бізнесі*. 2022. Вип. 1. С. 155–158.
8. Contour Enterprise. URL: https://contourenterprise.com.ua/?gclid=CjwKCAiAg9urBhB_EiwAgw88maMJ5WWPVLLCCmJ712L4OxYDXpVzKxxqyeP0enyhbPbjs4BFfGk5yxoCezEQAvD_BwE (дата звернення: 11.12.2023).
9. Бізнес-симулятор «ViAL+». URL: <https://kint.com.ua/ua/biznes-trenazher-vial> (дата звернення: 11.12.2023).
10. Лужаниця Н. Використання сучасних інформаційних комп'ютерних технологій, як головна умова прийняття ефективних маркетингових рішень. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. Вип. 11. С. 81–87.
11. Чупріна М. Інформаційно-комунікаційні технології в бізнесі. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2020. 116.
12. Безус А. Особливості впровадження інформаційних технологій в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2022. Вип. 4. С. 1–7.

References

1. Kononenko V. (2021) Stratehichne planuvannya funktsionuvannya ta rozvytku pidpryyemstv [Strategic planning of the functioning and development of enterprises]. *Efektivna ekonomika*, vol. 5, pp. 1–6. (In Ukrainian).
2. Morozova E. (2019) Stratehichne planuvannya: ponyattya i etapy stratehichnoho planuvannya [Strategic planning: concepts and stages of strategic planning]. *Virtus*, vol. 35, pp. 267–70. (In Ukrainian).
3. Shvedun V. (2016). Stratehichne planuvannya [Strategic planning]. Kharkiv : NUZZU, 40 p. (In Ukrainian).
4. Mishchyryakova A (2015) Stratehichne planuvannya na pidpryyemstvi [Strategic planning at the enterprise]. *Visnyk KHNEU im. S. Kuznetsya*, vol. 1, pp. 2–3. (In Ukrainian).
5. Sydoruk Y (2016) Stratehichne planuvannya rozvytku velykoho pidpryyemstva [Strategic planning of the development of a large enterprise]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 4, pp. 319–326. (In Ukrainian).
6. Petryshyn N. (2010) Tekhnolohiyi stratehichnoho planuvannya u systemi menedzhmentu mashynobudivnykh

- pidpryyemstv [Strategic planning technologies in the management system of machine-building enterprises]. *Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats'*, vol. 1, pp. 202–209. (In Ukrainian).
7. Savchuk L. (2022) Osoblyvosti modelyuvannya finansovoyi stratehiyi torhovel'nykh pidpryyemstv [Peculiarities of modeling the financial strategy of trade enterprises]. *Ekonomichna kibernetika: komp'yuterni tekhnolohiyi v biznesi*, vol. 1, pp. 155–158. (In Ukrainian).
 8. 8.Contour Enterprise [Contour Enterprise]. Available at: https://contourenterprise.com.ua/?gclid=CjwKCAiAg9urBhB_EiwAgw88maMJ5WWPVLLCCmJ712L4OxYDXpVzKxxqyeP0enyhbPbjs4BFfGk5yxoCezEQAvD_BwE. (accessed 11 December 2023). (In Ukrainian).
 9. Biznes-symulyator «ViAL+». Available at: <https://kint.com.ua/ua/biznes-trenazher-vial> (accessed 11 December 2023). (In Ukrainian).
 10. Luzhanytsya N. (2020) Vykorystannya suchasnykh informatsiynykh komp'yuternykh tekhnolohiy, yak holovna umova pryynyattya efektyvnykh marketynhovykh rishen' [The use of modern informational computer technologies as the main condition for making effective marketing decisions]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 11, pp. 81–87. (In Ukrainian).
 11. Chuprina M. (2020). Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiy v biznesi [Information and communication technologies in business]. Kyiv: KPI im. Ihorya Sikors'koho, 2020. 116 p. (In Ukrainian).
 12. Bezus A. (2022) Osoblyvosti vprovadzhennya informatsiynykh tekhnolohiy v suchasnykh umovakh [Peculiarities of the introduction of information technologies in modern conditions]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4, pp. 1–7. (In Ukrainian).

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.341:94

УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ

Ірина Бабець; Іван Миценко

*Центральноукраїнський національний технічний університет,
Кропивницький, Україна*

Резюме. Проаналізовано стратегічні та програмні документи, що визначили цілі та завдання з активізації інноваційного розвитку Польщі з моменту вступу до ЄС. Розглянуто зміст інституційних реформ для забезпечення ефективності інноваційної стратегії та напрями удосконалення фінансового механізму підтримки інноваційно активних підприємств та стимулювання інноваційної діяльності малого і середнього бізнесу в Польщі. Проведено порівняльний аналіз показників науково-дослідної та інноваційної діяльності України та Польщі за 2016–2022 рр. Виявлено позитивну динаміку показників фінансової та кадрової складових науково-дослідної діяльності, зростання результативності інноваційної діяльності в Польщі упродовж останніх років. На основі аналізу зроблено висновок про ефективність державної інноваційної політики Польщі, зокрема в частині застосування фіскальних інструментів та реалізації механізму розширення співпраці між дослідницькими організаціями та підприємствами. Вивчення динаміки основних показників науково-дослідної та інноваційної діяльності України показало, що упродовж досліджуваного періоду відбулося істотне зниження рівня фінансування наукових досліджень, скорочення кадрового потенціалу та зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зарубіжних ринках високотехнологічної продукції. Обґрунтовано доцільність імплементації польського досвіду в Україні для удосконалення державної інноваційної політики на основі запровадження заходів для стимулювання інноваційної активності підприємств, покращення фінансового та інформаційного забезпечення науково-дослідної та інноваційної діяльності. Виходячи з польського досвіду, запропоновано впровадження в Україні змішаної системи фінансової підтримки інноваційних підприємств, яка включає субсидії, податкові знижки, технологічні кредити, гранти на дослідження та інновації. Обґрунтовано важливість застосовування організаційних та інформаційних заходів щодо формування інноваційного мислення підприємців, розширення співпраці підприємств з дослідницькими центрами та комерціалізації результатів досліджень.

Ключові слова: інноваційна політика, дослідження і розробки, інноваційна діяльність, інституційне забезпечення, фінансові інструменти.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.170

Отримано 16.03.2024

UDC 330.341:94

IMPROVEMENT OF UKRAINE'S INNOVATION POLICY BASED ON THE EXPERIENCE OF POLAND

Iryna Babets; Ivan Mytsenko

*Central Ukrainian National Technical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine*

Summary. The strategic and program documents that defined the goals and tasks for the activation of innovative development of Poland since joining the EU were analyzed. The content of institutional reforms to

ensure the effectiveness of the innovation strategy and directions for improving the financial mechanism for supporting innovatively active enterprises and stimulating the innovative activity of small and medium-sized businesses in Poland are considered. A comparative analysis of the indicators of research and innovation activity of Ukraine and Poland for 2016–2022 was conducted. The positive dynamics of indicators of the financial and personnel components of research and development activity, the growth of the effectiveness of innovation activity in Poland in recent years were revealed. Based on the analysis, a conclusion was made about the effectiveness of the state innovation policy of Poland, in particular in terms of the application of fiscal instruments and the implementation of the mechanism for expanding cooperation between research organizations and entrepreneurs. The study of the dynamics of the main indicators of scientific research and innovation activity of Ukraine showed that during the studied period there was a significant decrease in the level of financing of scientific research, a reduction in personnel potential and a decrease in the competitiveness of domestic enterprises on foreign markets of high-tech products. The expediency of implementing the Polish experience in Ukraine for improving the state innovation policy based on the introduction of measures to stimulate the innovative activity of enterprises, improving the financial and information support of scientific research and innovation activities is substantiated. Based on the Polish experience, it is proposed to introduce in Ukraine a mixed system of financial support for innovative enterprises, which includes subsidies, tax discounts, technological credits, grants for research and innovation. The importance of applying organizational and informational measures for the formation of innovative thinking of entrepreneurs, expansion of cooperation of enterprises with research centers and commercialization of research results is substantiated.

Key words: innovation policy, research and development, innovation activity, institutional support, financial instruments.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.170

Received 16.03.2024

Постановка проблеми. Економічне зростання країн тісно пов'язане з науково-технічною діяльністю та інноваціями, використання яких забезпечує зміцнення конкурентних позицій підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках. Проте в Україні тривалий час спостерігається втрата інноваційного потенціалу, а інновації не стали ключовим чинником розвитку національної економіки, що підтверджується погіршенням позицій нашої країни у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом з 45 місця у 2020 р. до 57 місця у 2022 р. серед 132 країн [1]. Така ситуація зумовлена низькою результативністю науково-дослідного сектора внаслідок недостатнього рівня державного фінансування досліджень та розроблень, а також неспроможністю підприємств розробляти та впроваджувати інновації через обмеженість власних коштів і неможливість отримання довготермінового кредитування на економічно вигідних умовах. За оцінками Європейського інноваційного табло, Україна, так само як і Польща, знаходиться в групі країн «інноваторів, що розвиваються», але Польща посідає вищі позиції в цьому рейтингу, ніж Україна. З часу вступу до ЄС показники науково-технічного та інноваційного розвитку Польщі істотно покращилися. Кожні 7 років відповідно до змін пріоритетів та завдань Спільної інноваційної політики ЄС, у Польщі оновлюються інструменти державного регулювання науково-дослідної та інноваційної діяльності, що позитивно впливає на економічний розвиток країни. Враховуючи надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС та необхідність забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств на європейському ринку, актуальним завданням є зменшення технологічного розриву між нашою країною й країнами Центральної та Східної Європи, які приєдналися до ЄС 20 років тому. Розвиток України на інноваційній основі потребує вдосконалення державної інноваційної політики, розроблення і впровадження ефективних інституційних та фінансових інструментів підтримання інноваційних підприємств, що зумовлює актуальність вивчення досвіду Польщі та визначення напрямів його імплементації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційна політика України є об'єктом багатьох наукових досліджень, оскільки її вдосконалення залишається актуальним питанням від моменту здобуття незалежності нашої країни. На основі аналізу інноваційної діяльності України та інших країн, Бажал Ю. виявив проблеми інноваційного розвитку вітчизняної економіки та визначив основні засади «ліберального повороту в

інноваційній економічній політиці України» [2]. Євтушенко В. та Свєженцев О. порівняли інноваційну політику України з іншими країнами та запропонували механізм державної підтримки впровадження інновацій у реальний сектор економіки [3]. Єрмакова О. проаналізувала інституційне середовище інноваційної діяльності в Україні та країнах ЄС, визначила проблеми інноваційної системи України та напрями їх усунення [4]. Вчені приділяють багато уваги розвитку інноваційної сфери в період повоєнного відновлення України. Яцкевич І. на основі вивчення світового досвіду обґрунтувала цілі, напрями й зміст інвестиційної стратегії у повоєнний період [5]. Пермінова С. та ін. наголошують на необхідності державної підтримки малого і середнього бізнесу та розвитку партнерських відносин між наукою, освітою та бізнесом на етапі відродження вітчизняної економіки [6]. Підоричева І. та Соколовська О. на основі вивчення європейського досвіду обґрунтували напрями удосконалення інноваційної політики України для ефективного повоєнного відновлення економіки [7].

Мета дослідження. Праці вітчизняних вчених переважно зосереджені на вивченні світового та європейського досвіду формування державної інноваційної політики, що зумовлює, з одного боку, велику кількість пропозицій щодо його імплементації в Україні, а з іншого боку, – утруднює їх практичне впровадження через істотні відмінності між українською економікою та економіками провідних розвинених країн, інноваційна політика яких аналізується. Актуальним вважаємо вивчення досвіду реалізації інноваційної політики Польщі, яка наближена до України географічно та характеризувалася подібними проблемами перед вступом до ЄС і постійно удосконалює інструменти регулювання інноваційної діяльності після приєднання до Співтовариства.

Постановка завдання. Відповідно до поставленої мети окреслимо такі завдання: вивчення досвіду Польщі щодо удосконалення інноваційної політики; проведення порівняльного аналізу Польщі та України за основними показниками інноваційної діяльності; обґрунтування напрямів імплементації польського досвіду в Україні та визначення перспективних інструментів стимулювання інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетів інноваційної політики ЄС є забезпечення фінансування науково-дослідницької діяльності на необхідному рівні та отримання максимальної віддачі від цих інвестицій. У 2020 р. в ЄС інтенсивність досліджень і розробок становила 2,3% ВВП, що є нижче встановленої цілі 3% [8]. Частка ЄС становить майже 20% світових витрат на дослідження й розробки, хоча має тенденцію до зменшення, а приватні інвестиції в цю сферу були нижчими, ніж у більшості конкурентів (1,5% ВВП у ЄС порівняно з 1,7% у Китаї та 2,3% у США) [9, с. 13]. Інноваційна політика Польщі формується в межах спільної інноваційної політики Європейського Союзу. Роль держави у стимулюванні інноваційного розвитку економіки тривалий час недооцінювалася в Польщі, але необхідність скорочення існуючого «інноваційного розриву» та можливість використання для цього значних фінансових ресурсів зі структурних фондів ЄС привернули увагу органів влади до інноваційної політики та розроблення заходів з розвитку національної інноваційної системи.

З точки зору вдосконалення інноваційної політики України, доцільно розглянути розвиток інституційних інструментів для стимулювання інноваційної активності підприємств. В урядовій програмі «Напрями підвищення інноваційності економіки на 2007–2013 роки» визначені стратегічні напрями та заходи щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємств: (1) висококваліфіковані кадри для сучасної економіки – трансформація соціальної свідомості, особливо підприємців, у результаті якої інновації сприйматимуть як основу для побудови конкурентних переваг на місцевому та міжнародному ринках; (2) дослідження і

розробки для економіки – збільшення використання інновацій на підприємствах та задоволення потреб сучасної економіки; (3) інтелектуальна власність для інновацій – підвищення ефективності ринку інновацій, поширення використання права інтелектуальної власності; (4) капітал для інновацій – мобілізація приватного капіталу для створення та розвитку інноваційних компаній, підтримання підприємств, що використовують сучасні технології, та впровадження податкових пільг для інноваційних підприємств; (5) інфраструктура для інновацій – покращення умов функціонування інноваційних підприємств, розвиток інституцій, що надають консультаційні й технічні послуги, поширення інформаційно-комунікаційних технологій [10, с. 39–49]. Реалізація цієї програми базувалася на операційних програмах з інноваційної економіки, розвитку людського капіталу, розвитку Східної Польщі та 16-ти регіональних програмах.

Операційна програма «Інноваційна економіка» була спрямована на підтримку продуктивних, процесних, маркетингових та організаційних інновацій, які сприяють розвитку інноваційних підприємств, а також надавалося сприяння інноваціям з високим коефіцієнтом дифузії в країні та за кордоном [11, с. 68]. За цією програмою підприємці отримали можливість подавати заявки на: підтримання проєктів з високим ступенем інновацій, у тому числі дороговартісних – понад 2 млн євро; фінансування інвестицій, пов'язаних з науково-дослідною діяльністю підприємств, упровадженням результатів науково-дослідних робіт і нових технологій, створення коопераційних зв'язків. Одночасно використовувалися інші інструменти підтримання інноваційної діяльності за кошти державного бюджету: системні інструменти (відрахування витрат на НДДКР з бази оподаткування прибутку, технологічні пільги, технологічний кредит); державні програми, що впроваджувалися Польським агентством розвитку підприємництва (позика на інновації, ваучер на інновації, підтримка для отримання гранту) та Національним центром досліджень і розвитку (програми прикладних досліджень, цільові проєкти, програми з підтримання впровадження та комерціалізації інновацій) [12, с. 233].

На основі аналізу результативності вищезазначених програм та з урахуванням змін в інноваційній стратегії ЄС у Польщі було ухвалено й розпочато впровадження нових національних стратегічних документів. У «Стратегії відповідального розвитку до 2020 року» йдеться про необхідність активної та вибіркової підтримки секторів з найбільшим потенціалом для досягнення цілей стратегії в довготерміновій перспективі. Ідея вибіркової підтримки була реалізована через національну та регіональну смарт-спеціалізації, які визначали заходи з підтримання інноваційних компаній на основі зміцнення соціального капіталу, формування інноваційного мислення, популяризацію знань про можливості впровадження інновацій та управління інноваційними процесами, мобілізацію приватного капіталу для науково-дослідної та інноваційної діяльності [13].

Основною метою «Стратегії продуктивності до 2030 року» є поступове, стійке та інклюзивне підвищення продуктивності на основі використання знань і нових технологій, особливо цифрових. Досягнення мети передбачається завдяки таким заходам: формування інноваційного мислення; підтримання інвестицій у види економічної діяльності з високим рівнем інновацій, продуктивності та якості продуктів і послуг; цифрова трансформація підприємств; покращення функціонування державних інституцій з підтримання інновацій, коригування законодавства з метою покращення умов підприємницької діяльності; удосконалення співпраці між наукою і бізнес-сектором [14]. «Національна програма розумної спеціалізації – 2020» була оновлена, доповнена й стала додатком до «Стратегії продуктивності – 2030». Цей документ містить модель співпраці між центральними

та місцевими органами влади щодо підтримання підприємництва, а також став основою формування нової фінансової перспективи на 2021–2027 рр. у сфері досліджень та інновацій. Концепція розумної спеціалізації полягає у визначенні економічних пріоритетів у сфері досліджень та інновацій, інвестуванні в галузі, що забезпечують високу додану вартість продукції та її конкурентоспроможність [15].

З моменту вступу до ЄС в Польщі розробляються стратегічні та програмні документи, що визначають цілі та завдання з активізації інноваційного розвитку. Упродовж останніх десятиліть у Польщі проводяться інституційні реформи для забезпечення ефективності інноваційної стратегії завдяки удосконаленню фінансового механізму. Згідно з Європейським інноваційним табло у 2022 р. Польща є «скромним новатором» порівняно з іншими країнами-членами, оскільки інтегральний показник становив 60,5% від середнього значення по ЄС. У Польщі у 2022 р. порівняно з 2015 р. відбулося зростання кількості інноваторів бізнес-процесів, покращення державної підтримки бізнесу, збільшення кількості підприємств, що проводять навчання працівників у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [16, с. 68]. Ефективність інновацій у Польщі була вище середнього показника в групі країн «новаторів, що розвиваються» (50,0%), а ефективність зростала вищими темпами (11,3 відсоткових пункти (в. п.)), ніж у середньому по ЄС (9,9 в. п.) [16, с. 68]. Тобто розрив за рівнем розвитку інноваційної сфери Польщі та ЄС поступово скорочується.

За інтегральним показником ефективності інновацій Україна, так само як і Польща, знаходиться в групі країн «новаторів, що розвиваються». Проте, якщо інтегральний показник Польщі у 2022 р. був вищим за середній показник по ЄС, то для України він становив 31,0% від середнього показника по ЄС. Також ефективність інвестицій в Україні була нижчою за середній показник країн, що увійшли до групи «новаторів, що розвиваються». За період 2015–2022 рр. інтегральний показник ефективності інновацій України знизився на 0,5 в. п. [16, с. 85], що свідчить про збільшення розриву між Україною та ЄС за рівнем інноваційного розвитку.

За даними Головного статистичного управління Польщі, у 2021 році майже 21% польських компаній впроваджували інновації, що є нижчим результатом порівняно з попереднім роком (31,2%) [17]. Водночас, незважаючи на зменшення частки інноваційних підприємств, відбувалося щорічне зростання витрат на інноваційну діяльність у середньому на 6,7% і у 2021 р. вони становили 5,22 млрд дол. США. Про підвищення активності науково-дослідної діяльності підприємств у Польщі свідчить також зростання рівня використання податкової пільги на науково-дослідні роботи. У 2019 р. цією пільгою скористалися 1277 платників податку на доходи юридичних осіб та 1192 платники податку на доходи фізичних осіб. Тобто на 34% більше суб'єктів господарювання скористалося пільгою, ніж у 2018 р. [18].

З метою розширення співпраці між дослідницькими організаціями та підприємцями, у Польщі впроваджено спеціальний механізм, що сприяє створенню університетами та іншими дослідницькими організаціями компаній зі спеціальним капіталом («компаній спеціального призначення») з метою придбання акцій компаній, що комерціалізують результати наукових досліджень, для реалізації проектів у сфері дослідницької інфраструктури або для управління такою інфраструктурою. За останні 5 років у Польщі було створено близько 30 компаній спеціального призначення, які брали участь у створенні та придбали акції 185 відокремлених компаній, основними акціонерами яких є науковці з університетів чи наукових інститутів. Ці компанії загалом залучили інвестиції з фондів високого ризику на суму приблизно 70 млн злотих та кошти на проекти досліджень і розробок на суму приблизно 140 млн злотих [18].

За даними Державної служби статистики України, частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств у 2020 р. становила 16,8%, що перевищувало показник за 2019 р. (15,8%), а витрати на інновації за цей період зменшилися з 551,2 до 554,1 млн дол. США [19]. Проте зростання частки інноваційно активних підприємств певною мірою зумовлене скороченням загальної кількості промислових підприємств з 123,1 тис. до 115,1 тис. при неістотному зменшенні кількості інноваційних підприємств. В Україні на законодавчому рівні інноваційна діяльність та науково-технічний розвиток визначені одним з основних пріоритетів розвитку національної економіки, але у нормативно-правових документах не передбачено податкових пільг та спеціальних фінансових механізмів для підтримання інноваційних підприємств. Відповідно, державна фінансова підтримка інноваційної діяльності підприємств є незначною, хоча за 2010–2020 рр. відбулося зростання частки коштів державного бюджету у загальних витратах на інноваційну діяльність з 1,1% до 1,9%. Частка власних коштів підприємств у загальних витратах на інноваційну діяльність істотно збільшилася з 59,4% у 2010 р. до 85,4% у 2020 р., що є наслідком значного скорочення обсягів іноземних інвестицій, залучених інноваційними підприємствами.

Показник інтенсивності досліджень і розробок (відношення державних витрат на НДДКР до ВВП) в Польщі істотно збільшився і у 2022 р. становив 1,46% (у 2020 р. – 1,39%), тоді як у 2004 р. його значення було на рівні 0,5%. Як бачимо з таблиці 1, в Україні спостерігалася негативна динаміка інтенсивності досліджень і розробок і у 2022 р. цей показник досяг свого історичного мінімуму (0,33%), що є значно меншим за показник Польщі у рік її вступу до ЄС.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика України та Польщі за показниками науково-дослідної діяльності у 2016–2021 рр.

Назва показника	Україна			Польща		
	2016	2020	2022	2016	2020	2022
Відношення витрат на фінансування досліджень і розробок до ВВП, %	0,48	0,41	0,33	0,97	1,39	1,46
Витрати на дослідження і розробки у розрахунку на одного мешканця, дол. США	10,6	15,1	10,7*	59,1	106,9	125,6
Кількість організацій, що здійснювали дослідження і розробки	972	769	557	4871	6381	7370
Чисельність працівників у сфері досліджень і розробок у розрахунку на 1000 зайнятих в економіці	6,0	4,9	4,0**	6,6	8,6	9,5
Чисельність дослідників у розрахунку на 1000 зайнятих в економіці	3,9	3,2	2,7**	5,2	6,2	6,9

*розраховано, виходячи з чисельності населення станом на 2021 р.

**розраховано на основі прогнозу МОП про зменшення чисельності зайнятих в економіці України у 2022 р. на 15,5%

Джерело: складено автором за даними [20–22].

У 2021 р. майже 7,4 тис. суб'єктів у Польщі проводили науково-дослідну діяльність. За останні кілька років також покращилися показники кадрового забезпечення науково-дослідної діяльності. У 2022 р. в Польщі чисельність працівників у сфері досліджень і розробок у розрахунку на 1000 зайнятих в економіці становив 8,6 і був значно більшим порівняно з 2016 р. (6,6). Аналізуючи кадровий потенціал науково-дослідної діяльності, відзначимо збільшення кількості дослідників на 1000 зайнятих осіб (з 5,2 у 2016 р. до 6,9 у 2022 р.), хоча ця динаміка була повільнішою, порівняно зі зростанням загальної чисельності персоналу в сфері досліджень та розробок. Упродовж 2010–2022 рр. в Україні відбулася істотна втрата

людського капіталу у науково-дослідному секторі, що відображається в істотному скороченні чисельності працівників, залучених до виконання наукових досліджень і розробок (на 56,8%) та чисельності дослідників (на 61,5%). Відповідно, показники наукового потенціалу України погіршилися та були значно меншими за показники Польщі.

Скорочення науково-дослідного та інноваційного потенціалу в Україні призвело до зниження результативності інноваційної діяльності, про що свідчить погіршення структури впровадженої інноваційної продукції. Кількість упроваджених видів інноваційної продукції збільшилася з 2408 одиниць у 2010 р. до 4066 одиниць у 2020 р., при цьому, у її структурі зменшилася частка нової для ринку інноваційної продукції (з 25,2% у 2010 р. до 17,0% у 2020 р.) [23]. Це свідчить про зниження рівня новизни інновацій та зростання кількості впроваджених науково-технічних розробок локального рівня новизни. Також зменшилася частка машин та обладнання в загальній кількості впровадженої інноваційної продукції (з 27,5% до 15,9%), відповідно сповільнилися процеси модернізації й технологічного оновлення промислових підприємств, унаслідок чого погіршилися їхні конкурентні позиції на зарубіжних ринках.

Внаслідок втрати науково-дослідного потенціалу та зниження якісних показників інноваційної діяльності підприємств частка високотехнологічних товарів в експорті України зменшилася з 7,1% у 2018 р. до 6,2% у 2020 р. Незначне підвищення цього показника (до 6,7%) відбулося у 2022 р., оскільки річні темпи зниження загального експорту (-35,2%) перевищували темпи зниження експорту високотехнологічної продукції. Загальний обсяг експорту високотехнологічних товарів з України у 2022 р. становив 2937,9 млн дол. США, що було на 20,4% менше порівняно з 2021 р. Експорт високотехнологічних товарів з Польщі у 2022 р. становив 54013 млн дол. США [24], що на 3,1% більше, ніж у 2021 р. Частка високотехнологічних товарів в експорті Польщі у 2022 р. дорівнювала 15,7% і у 2,5 раза перевищила аналогічний показник для України.

Результати аналізу інноваційного розвитку Польщі свідчать про позитивні зрушення в цій сфері в період після вступу країни до ЄС. Упродовж 2008–2022 рр. відбулося покращення позицій Польщі в міжнародних рейтингах, які оцінюють інноваційний розвиток країн. Про ефективність інструментів державної інноваційної політики свідчить зростаюча динаміка таких показників, як частка інноваційних підприємств у загальній кількості підприємств, витрати підприємств на інноваційну діяльність, обсяги фінансування досліджень і розробок, кількість науково-дослідних організацій та чисельність наукових працівників. Таким чином, можемо зробити висновок про дієвість інституційних та фінансових інструментів, які використовувалися відповідно до Спільної інноваційної політики ЄС, а також національних стратегічних і програмних документів у Польщі упродовж останніх двадцяти років.

Стійка тенденція до зниження інноваційного потенціалу в Україні, неефективне використання наявної науково-дослідної бази та низька інноваційна активність вітчизняних підприємств промисловості зумовили істотне погіршення результативності інноваційної діяльності. Однією з основних причин такої ситуації є неефективна інноваційна політика держави, яка за період незалежності України зазнала істотних змін, що залишили без державної підтримки інноваційні підприємства. Зокрема, через неузгодженість нормативно-правових актів фактично було скасовано механізм державного фінансування реалізації інноваційних проєктів та систему фінансування інноваційної діяльності через Державний інноваційний фонд.

Як було показано вище, однією з основних перешкод для розвитку інноваційної діяльності в Україні є відсутність достатніх фінансових ресурсів для покриття витрат підприємств на розроблення й упровадження інновацій. Залучення власних коштів для інновацій є значним викликом для підприємств, особливо для малих і середніх. Для цієї групи суб'єктів також є проблемою відсутність можливості отримання зовнішнього фінансування, наприклад, у формі субсидій чи державної підтримки. Відсутність достатніх фінансових ресурсів для впровадження інновацій також є однією з причин низької частки інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств. Також зазначимо, що загальна економічна ситуація, на яку вплинули повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, пандемія, інфляція, збільшення адміністративного тягаря та витрат на ведення бізнесу може призвести до того, що проблема фінансування інноваційної діяльності буде довготривалою і потребуватиме активного втручання держави.

Для вирішення проблем, пов'язаних з неефективністю використання інноваційного потенціалу, недостатністю фінансових ресурсів для впровадження інновацій на підприємствах, низькою результативністю інноваційної діяльності та відсутністю її позитивного впливу на економічне зростання України, пропонуємо напрями вдосконалення державної інноваційної політики:

1. Поглиблення співпраці між науково-дослідним сектором та підприємництвом через запровадження заходів для підвищення ефективності управління інноваційними проектами, поширення інформації між зацікавленими сторонами про результати інноваційної діяльності та забезпечення доступності відповідних даних і IT-інструментів. В Україні необхідно створити єдину інформаційну систему, завданням якої буде підтримання співпраці між наукою та бізнесом шляхом обміну знаннями про проекти, інноваційні підприємства, наукові організації, а також експертів і події у сфері інновацій. Ця система сприятиме вирішенню юридичних питань щодо обміну зібраними даними, включатиме IT-інструменти, які забезпечать управління інноваційною діяльністю та взаємодію між окремими підсистемами.

2. Інструменти, що підтримують розвиток інноваційного ставлення на всіх етапах освіти, зменшуючи бар'єри, пов'язані з освітою в галузі інновацій, включаючи проблему відсутності кваліфікованого персоналу як з точки зору спеціальних знань у конкретній галузі, так і підтримки інноваційних процесів. Польський досвід доводить необхідність навчання брокерів інновацій, діяльність яких сприятиме налагодженню зв'язку сфери науки з бізнесом. Також держава повинна вживати заходи для забезпечення відповідності освіти поточним потребам ринку, з акцентом на підготовку фахівців у галузях економіки, де є дефіцит кваліфікованих кадрів.

3. Запровадження фінансових інструментів, що забезпечать підтримання та фінансування підприємств на кожному етапі реалізації інноваційного проекту, від фундаментальних досліджень до впровадження на ринку. Такий підхід вирішить проблеми, пов'язані з отриманням фінансових коштів для інноваційної діяльності малих і середніх підприємств, а також забезпечить системні рішення, спрямовані на фінансування проектів, наприклад, на передінвестиційній стадії.

Використовуючи польський досвід, доцільно запропонувати запровадження в Україні податкової знижки, сутність якої полягає у створенні інноваційного фонду (до 20% виручки компанії), який у вигляді щомісячного списання нараховує операційні витрати підприємця і таким чином зменшує базу оподаткування податку на прибуток. В Україні такий інструмент можна було б застосовувати стосовно підприємств, які: отримують річний чистий дохід (без ПДВ) не нижчий за той, який

відповідає належному рівню рентабельності (не менше 30%); проводять науково-дослідну та/або дослідно-конструкторську роботу; мають річний дохід від продажу власних послуг з досліджень і розробок або прав промислової власності не менше 20% чистого доходу.

Для вирішення проблеми відсутності довготермінового кредитування інноваційних підприємств в Україні необхідно запровадити програму з надання технологічного кредиту підприємству на здійснення інвестицій, що складаються з: придбання нової технології, її впровадження та використання для виробництва нових або значно вдосконалених продуктів, процесів чи послуг, або впровадження власної нової технології та виробництва нових або значно вдосконалених продуктів, процесів чи послуг. Під «новою технологією» йдеться про технологію у формі прав промислової власності чи послуг з дослідження та розроблення чи незапатентованих технічних знань, які використовуються у світі не більше 5 років. Такий кредит банк-кредитор може надати кредитоспроможному мікро-, малому або середньому підприємству. Проте його не доцільно надавати для реалізації великих інвестиційних проектів та інвестицій у сировинні галузі економіки (металургійна промисловість, видобувна промисловість). Технологічний кредит має бути пільговим, а тому процентна ставка повинна бути меншою за середню процентну ставку за іншими інвестиційними кредитами, а умови його надання повинні бути вигіднішими, ніж інших інвестиційних кредитів.

Також вважаємо за доцільне запозичити польський досвід і впровадити в Україні такий інструмент, як «технологічна пільга», що стосується оподаткування юридичних осіб. Технологічна пільга передбачає вирахування половини витрат підприємця на придбання нових технологій з бази оподаткування ПДФО. Під придбанням нової технології розуміється придбання прав на нові технологічні знання (права інтелектуальної власності) шляхом укладення договору про їх передавання та використання цих прав.

«Інноваційний кредит» є найстарішою програмою з підтримання інноваційного підприємництва, яка впроваджена в Польщі й спрямована на допомогу мікро-, малим і середнім підприємствам [12]. Застосування такого фінансового інструменту в Україні дозволило б підприємцям отримувати кредити на реалізацію інноваційних проектів, які передбачають: придбання та впровадження результатів НДДКР; придбання вітчизняних або іноземних ліцензій на використання прав інтелектуальної власності; придбання й монтаж машин і обладнання, необхідних для впровадження інноваційного рішення; будівництво, розширення або модернізацію будівель або установок, необхідних для проекту; придбання консультаційних послуг у сфері інвестиційного планування (наприклад, бізнес-план), придбання консультаційних послуг у сфері впровадження нових науково-технічних рішень. Сума кредиту не повинна перевищувати 75% прийнятих витрат, вартість консультаційних послуг повинна бути не більше 15% загальних витрат, прийнятих для кредиту, а термін кредитування – не більше 10 років.

Як показує польський досвід, ефективним також виявився такий інструмент сприяння інноваційній діяльності МСП, як «ваучер на інновації» [12], що допомагає налагоджувати контакти між підприємцями та науковими підрозділами. В Україні таку програму доцільно реалізувати через Державний фонд регіонального розвитку, який би міг надавати фінансову підтримку підприємствам для придбання продукту або послуги з упровадження чи розвитку технології виробництва, яку мають право виконувати тільки науково-дослідні установи. Програма повинна бути доступною суб'єктам мікро- та малого підприємництва, які раніше (протягом трьох попередніх років) не користувалися такою послугою, а отримати інноваційний ваучер

підприємства мають право лише один раз. Сума підтримки повинна бути обмежена, наприклад, на рівні 700 тис. грн, і при цьому вона може становити до 100% прийнятих витрат по проекту за умови, що фактична чиста вартість (без ПДВ) наданої послуги становить максимум 700 тис. грн, а бенефіціар самостійно фінансує проект у частині, що не охоплена підтримкою.

Порівняно новим інструментом, який був запроваджений в Польщі у 2011 р., є «підтримка для отримання гранту» [12]. Сутність цієї програми полягає у підвищенні інноваційності мікро-, малих і середніх підприємств шляхом співфінансування їх участі в міжнародних інноваційних програмах, які передбачають співпрацю вітчизняних підприємств з науковими підрозділами або з підприємцями з інших країн. Така співпраця має стосуватися суб'єктів принаймні двох країн, а її зміст має включати проведення науково-дослідних робіт. Підтримка надається для покриття витрат на підготовку та подання однієї проектною заявки на один конкурс пропозицій за міжнародною інноваційною програмою. Запровадження цього інструменту для підтримання малих і середніх підприємств вважаємо доцільним з точки зору підвищення активності використання українськими підприємцями грантових програм, що пропонуються Європейською комісією для підтримання інновацій в країнах-кандидатах на вступ до ЄС.

Висновки. Основними аргументами на користь використання польського досвіду в Україні щодо вдосконалення державної інноваційної політики визначимо такі: істотне покращення позицій Польщі в рейтингу країн за Глобальним інноваційним індексом та за оцінками Європейського інноваційного табло за останні десять років; Україна, як і Польща, за даними Європейського інноваційного табло у 2022 р. знаходилися в групі країн «інноваторів, що розвиваються»; Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, що надає їй доступ до спеціальних програм підтримки Європейської комісії в сфері удосконалення інституційного забезпечення інноваційної діяльності з метою приведення законодавства у відповідність до Спільної інноваційної політики ЄС.

Зважаючи на низький рівень інноваційної активності українських підприємств, необхідно удосконалювати інноваційну політику держави на основі досвіду Польщі. Найважливішим фактором, що визначає рівень витрат на дослідження й розробки, є наявність різноманітної, прозорої та стабільної системи стимулів. Тому необхідно поступово впроваджувати в Україні змішану систему фінансування інновацій (субсидії, податкові знижки, технологічні кредити, гранти на дослідження та інновації). Також доцільно застосовувати заходи, які б сприяли зміні світогляду підприємців та збільшенню кількості суб'єктів, що усвідомлюють пріоритетне значення інновацій для підвищення конкурентоспроможності компанії, розширювати можливості для співпраці підприємств з дослідницькими центрами та сприяти комерціалізації результатів досліджень. Для підвищення ефективності інноваційної політики необхідно створити єдину інформаційну систему, яка сприятиме поглибленню співпраці між бізнесом і наукою на основі поширення інформації про попит і пропозицію інновацій.

Conclusions. The main arguments in favor of the use of Polish experience in Ukraine regarding the improvement of state innovation policy are the following: significant improvement of Poland's position in the ranking of countries according to the Global Innovation Index and according to the evaluations of the European Innovation Scoreboard over the last ten years; according to the European Innovation Scoreboard, in 2022, Ukraine and Poland were in the group of «developing innovators» countries; Ukraine received the status of a candidate country for joining the EU, which gives it access to special support

programs of the European Commission in the field of improving the institutional support of innovative activities with the aim of bringing the legislation into line with the Common Innovation Policy of the EU.

Considering the low level of innovation activity of Ukrainian enterprises, it is necessary to improve the innovation policy of the state based on the experience of Poland. The most important factor that determines the level of research and development costs is the presence of a diverse, transparent and stable system of incentives, therefore it is necessary to gradually introduce a mixed system of financing innovations in Ukraine (subsidies, tax discounts, technological credits, grants for research and innovation). It is also advisable to apply measures that would help change the worldview of entrepreneurs and increase the number of subjects who are aware of the priority value of innovation for increasing the company's competitiveness, expand opportunities for cooperation between enterprises and research centers, and promote the commercialization of research results. To increase the effectiveness of innovation policy, it is necessary to create a unified information system that will contribute to the deepening of cooperation between business and science based on the dissemination of information about the demand and supply of innovations.

Список використаних джерел

1. Global Innovation Index 2022 – Ukraine. World Intellectual Property Organization. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
2. Бажал Ю. Інноваційна економічна політика України: ліберальний поворот. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій / наук. ред. В. Юрчишин. Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2020. С. 38–44.
3. Євтушенко В., Свеженцев О. Складові державної інноваційної політики та механізм її здійснення у вимірі світового досвіду. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2018. Вип. 94. С. 47–59.
4. Єрмакова О. А. Інструменти державної інноваційної політики України в контексті впровадження європейського досвіду. Механізм регулювання економіки. 2016. № 1. С. 85–96.
5. Яцкевич І. В. Інноваційна політика України у післявоєнний період. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
6. Пермінова С. О., Ситник Н. І., Чупріна М. О. Державні стимули інноваційної діяльності в контексті економічного відродження України. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 69. С. 14–18.
7. Підоричева І. Ю., Соколовська О. М. Огляд ландшафту інструментів інноваційної політики ЄС: висновки для України. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 2 (68). С. 96–107.
8. A new ERA for Research and Innovation. COM/2020/628. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0628> (дата звернення: 20.11.2023).
9. Science, research and innovation performance of the EU 2022 – Building a sustainable future in uncertain times European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 797 p.
10. Kierunki zwiększania innowacyjności gospodarki na lata 2007–2013. URL: https://www.podatki.biz/artykuly/16_330.htm (дата звернення: 10.03.2024).
11. Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka 2007–2013. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007. URL: https://www.poir.gov.pl/media/92006/Program_Innowacyjna_Gospodarka_0716.pdf. (дата звернення: 10.03.2024).
12. Jasiński A. Polityka innowacyjna w procesie transformacji w Polsce: czy skuteczna? Optimum. Economic Studies. 2018. No. 3 (93). P. 221–239. DOI: <https://doi.org/10.15290/oes.2018.03.93.18>
13. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). URL: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> (дата звернення: 10.03.2024).
14. Strategia Produktyności 2030. URL: <https://www.gov.pl/web/ia/strategia-produktywnosci-2030-sp2030> (дата звернення: 10.03.2024).
15. Krajowe Inteligentne Specjalizacje. URL: <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologia/krajowe-inteligentne-specjalizacje> (дата звернення: 10.03.2024).
16. European Innovation Scoreboard 2022. Report. European Commission. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/european-innovation-scoreboard-2022_en (дата звернення: 10.03.2024).

17. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce 2022. PARP, 2022. URL: https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Raport-o-stanie-sektora-malych-i-rednich-przedsibiorstw_13_10_2022.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
18. Program Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki 2021–2027 (FENG). Załącznik nr 1 do projektu programu Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki 2021–2027. URL: <https://www.nowoczesnagospodarka.gov.pl/strony/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/o-programie> (дата звернення: 10.03.2024).
19. Витрати на інновації промислових підприємств. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 10.03.2024).
20. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2022 році: науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2023. 94 с.
21. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями персоналу (2010–2022). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 10.03.2024).
22. Działalność badawcza i rozwojowa w Polsce w 2022 r. GUS, 2023. URL: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5496/8/12/1/dzialalnosc_badawcza_i_rozwojowa_w_polsce_w_2022_r.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
23. Впровадження інновацій на промислових підприємствах. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 10.03.2024).
24. Observatory of Economic Complexity. Poland. URL: <https://oec.world/en/profile/country/pol?depthSelector1=HS2Depth&yearSelector1=2022> (дата звернення: 14.03.2024).

References

1. World Intellectual Property Organization (2022). Global Innovation Index 2022 – Ukraine. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf (accessed 20 November 2023).
2. Bazhal Yu. (2020). Innovatsiina ekonomichna polityka Ukrainy: liberalnyi povorot [Innovative Economic Policy of Ukraine: the Liberal Turn]. *Ekonomichni svobody dlia zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalnykh transformatsii* [Economic freedom to strengthen Ukraine's social and economic development in the context of global transformations]. V. Yurchyshyn (Ed.). Kyiv: Zapovit, pp. 38–44.
3. Jevtushenko V., Svjezhencev O. Skladovi derzhavnoi innovatsiinoi polityky ta mekhanizm yii zdiisnennia u vymiri svitovoho dosvidu [Components of State Innovative Policy and the Mechanism of Its Implementation in the Measurement of the World Experience]. *Bulletin of the Karazin Kharkiv National University. Economic Series*, 2018, vol. 94, pp. 47–59.
4. Yermakova O. (2016) Instrumenty derzhavnoi innovatsiinoi polityky Ukrainy v konteksti vprovadzhennia yevropeiskoho dosvidu [Instruments of state innovation policy of Ukraine in the context of European experience implementation]. *Mechanism of Economic Regulation*, no. 1, pp. 85–96.
5. Yatskevych I. (2022). Innovatsiina polityka Ukrainy u pisliavoiennyi period [Innovation policy of Ukraine in the postwar period]. *Economy and society*, vol. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-53>
6. Perminova S., Sytnyk N., Chuprina M. (2022). Derzhavni stymuly innovatsiinoi diialnosti v konteksti ekonomichnoho vidrodzhennia Ukrainy [State incentives for innovation in the context of economic revival of Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, vol. 69, pp. 14–18.
7. Pidorycheva I., Sokolovska O. (2022) Ohliad landshaftu instrumentiv innovatsiinoi polityky YeS: vysnovky dlia Ukrainy [Overview of the EU Innovation Policy Instruments Landscape: Conclusions for Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, no. 2 (68), pp. 96–107.
8. A new ERA for Research and Innovation. COM/2020/628. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0628> (accessed 20 November 2023).
9. Science, research and innovation performance of the EU 2022 – Building a sustainable future in uncertain times European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 797 p.
10. Kierunki zwiększania innowacyjności gospodarki na lata 2007–2013. Available at: https://www.podatki.biz/artykuly/16_330.htm (accessed 10 March 2024).
11. Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka 2007–2013. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007. Available at: https://www.poir.gov.pl/media/92006/Program_Innowacyjna_Gospodarka_0716.pdf (accessed 10 March 2024).
12. Jasiński A. (2018) Polityka innowacyjna w procesie transformacji w Polsce: czy skuteczna? *Optimum. Economic Studies*, no. 3 (93), p. 221–239. DOI: <https://doi.org/10.15290/oes.2018.03.93.18>
13. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Available at: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> (accessed 10 March 2024).
14. Strategia Produktywności 2030. Available at: <https://www.gov.pl/web/ia/strategia-produktywnosci-2030-sp2030> (accessed 10 March 2024).

15. Krajowe Inteligentne Specjalizacje. Available at: <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologia/krajowe-inteligentne-specjalizacje> (accessed 10 March 2024).
16. European Innovation Scoreboard 2022. Report. European Commission. Available at: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/european-innovation-scoreboard-2022_en (accessed 10 March 2024).
17. PARP (2022). Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce 2022. Available at: https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Raport-o-stanie-sektora-malych-i-rednich-przedsiębiorstw_13_10_2022.pdf (accessed 10 March 2024).
18. Program Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki 2021-2027 (FENG). Załącznik nr 1 do projektu programu Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki 2021–2027. Available at: <https://www.nowoczesnagospodarka.gov.pl/strony/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/o-programie> (accessed 10 March 2024).
19. Vytraty na innovatsii promyslovykh pidpriemstv [Innovation costs of industrial enterprises]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (accessed 10 March 2024).
20. Ministry of Education and Science of Ukraine (2023). Naukova ta naukovo-tekhnichna diialnist v Ukraini u 2022 rotsi: naukovo-analitychna dopovid [Scientific and scientific and technical activity in Ukraine in 2022: scientific and analytical report] / T. V. Pysarenko, T. K. Kuranda ta in. Kyiv: UkrINTEI.
21. Kilkist pratsivnykiv, zadiianykh u vykonanni naukovykh doslidzhen i rozrobok za katehoriiami personalu (2010–2022) [Number of R&D personnel by occupation for 2010–2022]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (accessed 10 March 2024).
22. GUS (2023). Działalność badawcza i rozwojowa w Polsce w 2022 r. Available at: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5496/8/12/1/dzialalnosc_badawcza_i_rozwojowa_w_polsce_w_2022_r.pdf (accessed 10 March 2024).
23. Vprovadzhennia innovatsii na promyslovykh pidpriemstvakh [Implementation of innovations at industrial enterprises]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (accessed 10 March 2024).
24. Observatory of Economic Complexity. Poland. Available at: <https://oec.world/en/profile/country/pol?depthSelector1=HS2Depth&yearSelector1=2022> (accessed 14 March 2024).

УДК 336:76

СВІТОВІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Марія Шкурат; Анастасія Побережна; Вікторія Тарнаруцька

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна*

Резюме. Присвячено дослідженню сутності, видів, етапів розвитку світових фінансових центрів. Зазначено, що глобалізація фінансової сфери, яка виражається в зростанні переміщення активів, інтернаціоналізації систем, лібералізації та зближенні ринків, призводить до формування єдиного світового фінансового ринку, де ключову роль відіграють міжнародні фінансові центри. З кінця ХХ століття світові фінансові центри стали невід'ємною частиною глобального фінансового ринку, куди експортувався надлишок капіталу з країн, де його перенагромадження призводило до зниження прибутку. Світові фінансові центри – не просто скупчення фінансових установ, а й динамічна система, де всі учасники постійно й активно взаємодіють між собою. Проаналізовано підходи вчених до визначення поняття «світовий фінансовий центр» і узагальнено дані підходи в одне визначення. Світовий фінансовий центр – місце, де зосереджені фінансові установи, які сприяють залученню та перерозподілу фінансових ресурсів. Виявлено, що для формування світового банківського центру для країни необхідно мати стабільне валютно-економічне становище, розвинену кредитну систему, добре організовану біржову діяльність, помірне оподаткування, зручне географічне становище, відносну стабільність політичного режиму, наявність стандартизації та високий ступінь інформаційних технологій без паперових операцій. Виокремлено три ключових напрями, які визначають успіх світових фінансових центрів у конкурентній боротьбі: імідж та комунікаційні можливості, широкий спектр фінансових послуг та професіоналізм. Виділено три етапи розвитку світових фінансових центрів – розвиток локального ринку, перетворення місцевого ринку в регіональний фінансовий центр та формування міжнародного фінансового центру. Охарактеризовано п'ять найбільших міжнародних фінансових центрів світу та виділено їхні ознаки. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи наукового пізнання: аналіз та синтез, узагальнення, порівняння. Інформаційною основою статті є публікації вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів.

Ключові слова: світовий фінансовий центр, глобалізація, світова економіка, світовий фінансовий ринок, фондовий ринок, фінансово-кредитні інституції.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.183

Отримано 11.04.2024

UDC 336:76

WORLD FINANCIAL CENTERS: FEATURES OF FUNCTIONING

Mariia Shkurat; Anastasiia Poberezhna; Viktoriia Tarnarutska

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the essence, types, and stages of development of world financial centers. The work states that the globalization of the financial sphere, which is expressed in the growth of the transfer of assets, internationalization of systems, liberalization and convergence of markets, leads to the formation of a single world financial market, where international financial centers play a key role. Since the end of the 20th century, world financial centers have become an integral part of the global financial market, where surplus capital from countries where its over-accumulation led to a decrease in profits was exported. World financial centers are not just a cluster of financial institutions, but also a dynamic system where all participants constantly and actively interact with each other. The work analyzed the approaches of scientists to the definition of the concept of «world financial center» and summarized these approaches into one definition. The world

financial center is where financial institutions are concentrated, contributing to the attraction and redistribution of financial resources. It was revealed that in order to form a world banking center, a country must have a stable currency and economic situation, a developed credit system, well-organized stock exchange activity, moderate taxation, a convenient geographical location, relative stability of the political regime, the presence of standardization and a high degree of information technology without paper transactions. Three key areas that determine the success of global financial centers in competition are singled out: image and communication capabilities, a wide range of financial services and professionalism. Three stages of the development of global financial centers are distinguished – the development of the local market, the transformation of the local market into a regional financial center and the formation of an international financial center. The five largest world financial centers are characterized and their features are highlighted. The methodological basis of the research is general scientific methods of scientific knowledge: analysis and synthesis, generalization, and comparison. The informational basis of the article is the publications of domestic and foreign economists.

Key words: world financial center, globalization, world economy, world financial market, stock market, financial and credit institutions.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.183

Received 11.04.2024

Постановка проблеми. Глобалізація характеризується посиленням взаємозалежності економік різних країн, формуванням глобальних ринків товарів, послуг і фінансів, розвитком глобального інформаційного простору та перетворенням знань на важливий елемент суспільного багатства. Це означає, що компанії виходять за межі національних кордонів і формують транснаціональні корпорації. У минулому столітті поглиблення глобалізації та стрімкий розвиток світової економіки значно підвищили роль світових фінансових центрів.

Роль світових фінансових центрів змінюється з плином часу. Цей процес досить довготривалий. Спектр функцій світових фінансових центрів неймовірно широкий: кожного дня вони переміщують мільярдні капітали, формують міжнародний ринок капіталу з усіма його елементами. Фінансові центри працюють цілодобово, обслуговуючи рух фінансових потоків з усього світу. Їхня робота впливає не тільки на економіку країн, в якій вони знаходяться, а й на світову економіку. Отже, стратегія розвитку кожної цивілізованої країни має враховувати особливості формування та функціонування міжнародних фінансових центрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті розвитку світової економіки світові фінансові центри стають предметом досліджень як глобальних фінансово-кредитних інституцій, так і науковців по всьому світу. Дослідженню сутності, ролі, функцій та особливостей розвитку світових фінансових центрів присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені, як Тохтамиш Т. О., Ягольницький О. А., Сіденко С. В., Дж. Кауфман та інші.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування світових фінансових центрів.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити сутність поняття «світовий фінансовий центр»; проаналізувати особливості функціонування світових фінансових центрів.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз та синтез, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Світ динамічно змінюється, що суттєво впливає на світову економіку. Це підтверджується глобалізацією фінансової сфери, яка є наслідком зростання обсягів переміщення фінансових активів. Інтернаціоналізація фінансових систем, лібералізація та зближення кредитного, валютного та інвестиційних ринків є не менш важливими складовими глобалізації фінансової системи. Отже, вищезазначені фактори безпосередньо впливають на формування та розвиток єдиного світового фінансового ринку, ключовими гравцями якого є міжнародні фінансові центри.

Світові фінансові центри є невід’ємною частиною глобального фінансового ринку ще з кінця XX століття. Надлишок капіталу проявлявся шляхом зростаючого експорту, який, у свою чергу, був наслідком відносного перенагромадження всередині країн, що призводило до зниження прибутку. Нерівномірний розподіл експортованого капіталу відігравав не менш важливу роль.

У загальному розумінні світові фінансові центри є середовищем, в якому зосереджені банківські та кредитно-фінансові установи. Головною особливістю світових фінансових центрів є те, що всі вони постійно між собою взаємодіють.

Дослідивши різні підходи вітчизняних та іноземних вчених до визначення поняття «світовий фінансовий центр», можна дійти висновку, що єдиного тлумачення даної категорії немає.

Визначають чотири підходи до визначення сутності поняття світового фінансового центру: територіальний, інституційний, функціональний та функціонально-інституційний (таблиця 1).

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття «світовий фінансовий центр» [5]

<i>Ознака/підхід</i>	<i>Автори</i>	<i>Суть</i>
Територіальний	Ч. Кіндлебергер, В. Алексеев, П. Кравець, Л. Крилова, С. Мойсеев, Ю. Хватова	Місце (територія) концентрації фінансових інститутів
Інституційний	Т. Геріг, Ю. Гусев, В. Климачев, Ю. Коречков, С. Пахомов, Ю. Гусев	Діяльність фінансових інститутів, які забезпечують доступ до глобального фінансового ринку
Функціональний	П. Геддес, П. Холл, Дж. Фрідман, Г. Рід, І. Ключников, Г. Матюхін, В. Кучеренко, О. Семенцова, Л. Панкова, Н. Даниленко	Концентрація фінансових ринків, де сходяться міжнародні потоки руху капіталів
Функціонально-інституційний	В. Карпунін, Е. Тригл, М. Шуба, З. Луцишин	Враховує інституційну й ринкову складові

Українські вчені В. Кучеренко та Л. Пайкова визначають світові фінансові центри як «ланки єдиного ланцюга, який формує світовий капітал у всіх його проявах» [4].

Банк міжнародних розрахунків говорить, що світовий фінансовий центр – це світовий мережевий центр концентрації банківської діяльності [1].

Професор Чиказького університету Лойола Джордж Кауфман вважає, що це певний пункт, де фінансові інститути сходяться для здійснення фінансового посередництва міжнародних масштабів [2].

Отже, світовий фінансовий центр – це місце, де зосереджені фінансові установи, які сприяють залученню та перерозподілу фінансових ресурсів. Це можуть бути банки, біржі, страхові організації та інші компанії, які надають послуги у сфері фінансів або самі їх потребують.

Під час проведення операцій світового фінансового ринку об’єднуються кредитні валютні та фондові ринки, які тісно пов’язані з подібними світовими ринками. На основі масштабних національних ринків, які виконують міжнародні операції, виникли світові фінансові центри: Сан-Франциско, Гонконг, Сінгапур, Лондон, Нью-Йорк та ін. Дані структури є складовими міжнародних ринків капіталу, які можуть виконувати свої функції за умови накопичення капіталу в розвинених економічних центрах.

Для формування світового банківського центру країні необхідно мати стабільне валютно-економічне становище, розвинену кредитну систему, добре організовану біржову діяльність, помірне оподаткування, зручне географічне становище, відносну стабільність політичного режиму, наявність стандартизації та високий ступінь інформаційних технологій без паперових операцій.

На сьогодні існує 7 основних видів діяльності, які виконують міжнародні фінансові центри. Є МФЦ, які не виконують весь спектр даних операцій, проте провідні міста, як Нью-Йорк та Лондон, які виконують усі види діяльності.

На шляху перетворення фінансового центру в такий, що має міжнародне значення, є два основних чинники:

- національна консолідація фінансових трансакцій, що передбачає концентрацію фінансових інститутів в одному місці;
- лібералізація фінансового ринку, головною метою якої є створення умов для безперешкодного руху капіталу між країнами [3].

Зв'язок між фінансовими центрами світу можна охарактеризувати як складну систему взаємовідносин та конкуренції. Виокремлюють три ключових напрями, які визначають успіх світових фінансових центрів у конкурентній боротьбі:

1. Імідж та комунікаційні можливості. Згідно з даним критерієм, перевагу мають ті центри, які відомі та авторитетні на світовій арені.

2. Широкий спектр фінансових послуг – один з ключових факторів, що роблять фінансовий центр привабливим для учасників ринку.

3. Професіоналізм є основою успішного фінансового центру. Він забезпечує довіру клієнтів та резидентів і гарантує високу якість послуг.

Виділяють три етапи розвитку фінансового центру (рисунок 1):

- розвиток локального ринку;
- перетворення місцевого ринку в регіональний фінансовий центр;
- формування міжнародного фінансового центру.

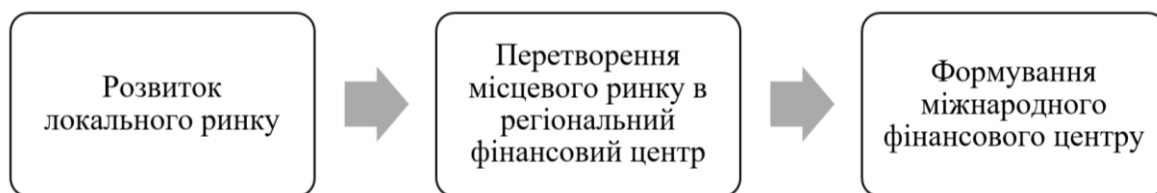

Рисунок 1. Етапи розвитку світового фінансового центру [7]

Становлення світового фінансового центру є пріоритетним завданням для будь-якої держави, що прагне розвиватися. Головна мета створення такого центру полягає у залученні капіталу з усього світу, який допоможе забезпечити конкурентоспроможність вітчизняного фінансового ринку на глобальному рівні.

Ключовими гравцями світових фінансових центрів є біржі, банки, ТНК, пенсійні фонди, хеджфонди та інші фінансові інститути. Не менш важливим елементом світових фінансових центрів є аудиторські, бухгалтерські, консалтингові, рекламні та юридичні компанії, які надають ділові послуги. Елементи світового фінансового центру можна побачити на рисунку 2.

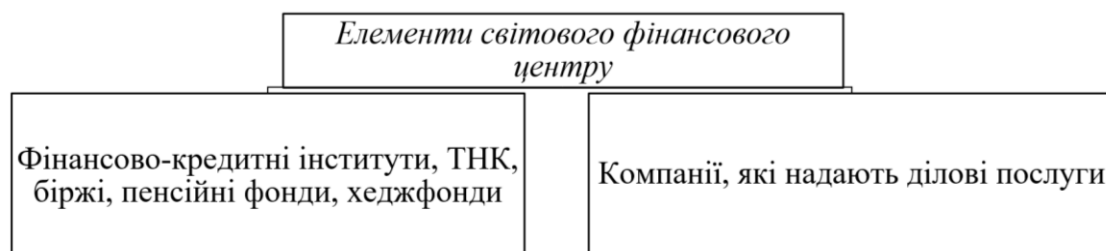

Рисунок 2. Елементи світового фінансового центру [4]

В таблиці 2 наведена характеристика топ-5 світових фінансових центрів.

Таблиця 2. Характеристика ТОП-5 фінансових центрів [6]

Фінансовий центр	Характеристика
Лондон	Незважаючи на вихід з ЄС, є одним з найбільших фінансових центрів. Займає провідне місце у світі за обсягом валютних та кредитних операцій. Очолює групу фінансових центрів, у яких переважають міжнародні елементи. Основу Лондонського фінансового центру становлять банки, біржі та бірлерброкери
Нью-Йорк	Головний міжнародний центр, де розташована найбільша фінансова біржа у світі, основним видом діяльності якої є торгівля цінними паперами. Переважає іноземний ринок капіталів, що становить основне джерело євродоларів. Провідне місце займає ринок банківських кредитів
Гонконг	Один з ключових фінансових центрів Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Даний регіон тісно пов'язаний з Китаєм, що сприяє переливу банківського та інвестиційного капіталу в Китай через фінансові установи Гонконгу. Гонконг є базою для 70 зі 100 найбільших банків у світі
Сінгапур	Єдиний фінансовий центр серед країн, що розвивається, але має майже всі необхідні складові: ринок золота, валютний ринок, ринок банківських кредитів та фондовий ринок. Не є країною-експортером капіталу, тому тут немає його надлишку та відсутня високорозвинена індустрія.

Проаналізувавши таблицю 2, бачимо, що кожен фінансовий центр унікальний. Усі вони відповідають обов'язковим критеріям та мають достатні ресурси для виконання своїх обов'язків. Наведені центри мають вигідне географічне розташування та знаходяться у великих містах, де створені всі необхідні умови для їх ефективної роботи [6].

Існує сім основних видів діяльності, якими сьогодні займаються міжнародні фінансові центри: деякі МФЦ здійснюють не всі з представлених видів діяльності (рисунк 3). Однак такі масштабні міста, як Лондон і Нью-Йорк здійснюють усі види діяльності.

Рисунок 3. Види МФЦ [5]

На шляху перетворення фінансового центру в такий, що має міжнародне значення, виступають два основних чинники: національна консолідація фінансових трансакцій, що передбачає концентрацію фінансових інститутів в одному місці; лібералізація фінансового ринку, головною метою якої є створення умов для безперешкодного руху капіталу між країнами [3].

Завдяки комплексному підходу до управління капіталом, кадрами, інструментами та інформацією, МФЦ відіграють важливу роль у сучасній економіці, стимулюючи її розвиток та надаючи широкий спектр фінансових послуг різним категоріям клієнтів.

Висновки. На сьогодні існує багато підходів до тлумачення природи міжнародних фінансових центрів. Багато вчених досліджували проблему особливостей функціонування світових фінансових центрів. Серед провідних вчених можна виділити Лойола Джордж Кауфман, В. Кучеренко, Л. Пайкова та інших, які доклали свої зусилля до науки.

МФЦ концентрують значну частку світового капіталу, включаючи банківські активи, інвестиції та резерви центральних банків, також відіграють ключову роль у перерозподілі капіталу з одних країн в інші. Вони завжди розвиваються та адаптуються до мінливих умов. Основними тенденціями розвитку МФЦ є формування надлишкового капіталу, зростання ринкової капіталізації, вільний рух капіталу та випереджаючий розвиток фінансово-кредитних інститутів.

Міжнародні фінансові центри – це невід’ємна частина глобальної економіки, що виконують важливі функції з концентрації та перерозподілу капіталу, забезпечення доступу до фінансових послуг та стимулювання економічного розвитку.

Таким чином, МФЦ є і залишатимуться важливими рушіями глобального економічного зростання. Центри є одним з мостів між внутрішніми та міжнародними ринками та забезпечують гармонійний комплекс для вільного руху фінансових ресурсів і капіталу в межах і за межами своїх країн.

Conclusions. Nowadays there are many approaches to the interpretation of the nature of international financial centers. Many scientists have studied the problem of the functioning of global financial centers. Among the leading scientists, we can single out Loyola George Kaufman, V. Kucherenko, L. Paikova, and others who devoted their efforts to science.

IFCs concentrate a significant share of world capital, including banking assets, investments and reserves of central banks, and also play a key role in the redistribution of capital from one country to another. They are always evolving and adapting to changing conditions. The main trends in the development of IFCs are the formation of excess capital, the growth of market capitalization, the free movement of capital and the anticipatory development of financial and credit institutions.

International financial centers are an integral part of the global economy, performing important functions of concentration and redistribution of capital, providing access to financial services and stimulating economic development.

Thus, IFCs are and will remain important drivers of global economic growth. The centers are one of the bridges between domestic and international markets and provide a harmonious complex for the free movement of financial resources and capital within and outside their countries.

Список використаних джерел

1. Bank for International Settlements. International Banking and Financial Market Development. BIS Quarterly Review. December 2007. P. 33–35.
2. Kaufman G. Emerging Economies and International Financial Centers. Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies. 2001. Vol. 4, 4. P. 365–377. DOI: <https://doi.org/10.1142/S0219091501000577>
3. Reszat B. European Financial Centers in History. Urbanophile: Passionate About Cities. 2012. No. 6. P. 78–79.
4. Кучеренко В. В. Роль фінансових центрів у посткризовій трансформації світової валютної системи. Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право. 2013. № 2. С. 313–316.
5. Ліфанова М. І. Міжнародні фінансові центри: поняття, умови та стадії формування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. № 17. С. 21.

6. Тохтамиш Т. О., Ягольницький О. А., Гранько К. Б. Теоретичні аспекти діяльності світових фінансових центрів. Інфраструктура ринку. 2019. Випуск 31. С. 66–72.
7. Шуба М. В. Світові фінансові центри – «серце» глобального фінансового ринку. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2014. Т. 1. Вип. 3. № 1144. С. 85–88.

References

1. Bank for International Settlements. International Banking and Financial Market Development. BIS Quarterly Review. December 2007. P. 33–35
2. Kaufman G. (2001) Emerging Economies and International Financial Centers. Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies, vol. 4, 4, pp. 365–377. DOI: <https://doi.org/10.1142/S0219091501000577>
3. Reszat B. (2012) European FinancialCenters in History. Urbanophile: Passionate About Cities, no. 6, pp. 78–79.
4. Kucherenko V. V. (2013) Rolj finansovykh centriv u postkryzovij transformaciji svitovoji valjutnoji systemy [The role of financial centers in the post-crisis transformation of the global monetary system]. Visnyk Doneckkogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Ekonomika i pravo, no. 2, pp. 313–316.
5. Lifanova M. I. (2019) Mizhnarodni finansovi centry: ponjattja, umovy ta stadiji formuvannja [International financial centers: concept, conditions and stages of formation]. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment, no. 17, pp. 21.
6. Tokhtamysh T. O., Jagholjnyckyj O. A., Ghranjko K. B. (2019) Teoretychni aspekty dijalnosti svitovykh finansovykh centriv [Theoretical aspects of activities of the world financial centers]. Infrastruktura rynku, vol. 31, pp. 66–72.
7. Shuba M.V. (2014) Svitovi finansovi centry – “serce” ghlobaljnogho finansovogho rynku [International financial centers as the “heart” of the global financial market]. Visnyk Kharkivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni V. N. Karazina. Serija “Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krajinoznavstvo. Turyzm”, tom1, vol. 3, no. 1144, pp. 85–88.

УДК 339.920:061

АНАЛІЗ ТОВАРНОЇ СТРУКТУРИ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З ЄС

Ольга Дон; Ніка Ярїз

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна*

Резюме. Представлено комплексне дослідження особливостей товарної структури торгівлі України з Європейським Союзом в умовах війни, а також динаміку експорту та імпорту основних товарних груп у період з 2019 по 2023 роки. Ґрунтовно проаналізовано статистичні дані щодо зовнішньої торгівлі України з ЄС, отримано з офіційних джерел, зокрема Державної служби статистики України, Міністерства економіки України та Євростату. Це дозволило створити цілісну картину торговельних відносин між Україною та ЄС протягом досліджуваного періоду. У ході дослідження визначено ключові фактори, що суттєво вплинули на динаміку торгівлі протягом досліджуваного періоду. Серед них особливо виділено пандемію Covid-19 у 2020 році, яка призвела до глобального економічного спаду та порушення ланцюгів поставок. Також значний вплив мало відновлення світової економіки у 2021 році, що супроводжувалося зростанням попиту на ключові експортні товари України. Найбільш драматичним фактором стало російське вторгнення в Україну у 2022 році, яке кардинально змінило економічну ситуацію в країні та суттєво вплинуло на її зовнішньоторговельні відносини. Детально досліджено вплив кожного з цих факторів на експорт та імпорт окремих товарних груп. Зокрема, проаналізовано динаміку торгівлі продовольчими товарами та сільськогосподарською продукцією, металами та металевими виробами, машинами та обладнанням, хімічною продукцією, деревиною та виробами з деревини, мінеральною продукцією, транспортними засобами, текстилем та текстильними виробами. Це дозволило виявити ключові тенденції та зміни в структурі торгівлі України з ЄС. Особливу увагу в статті приділено аналізу змін у структурі експорту України до ЄС. Зокрема, відзначено зростання частки аграрної продукції та продовольчих товарів у загальному обсязі експорту, що частково компенсувало падіння експорту в інших секторах. Цей тренд пов'язаний як з глобальними змінами на світових ринках, так і з особливостями економічної ситуації в Україні в умовах війни. Важливим аспектом дослідження стало визначення ролі трудових відносин між Україною та ЄС у контексті зовнішньої торгівлі. Проаналізовано вплив трудової міграції на економічні показники, зокрема на обсяги грошових переказів та їх роль у підтриманні платіжного балансу України. Це дозволило розширити розуміння економічних взаємозв'язків між Україною та ЄС, які виходять за рамки суто торговельних відносин. Представлене дослідження надає комплексний аналіз стану та динаміки торговельних відносин між Україною та ЄС в умовах значних глобальних та регіональних викликів. Воно може слугувати основою для подальших досліджень та розроблення стратегій розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в умовах євроінтеграції та післявоєнного відновлення економіки.

Ключові слова: динаміка зовнішньої торгівлі товарами, структура зовнішньої торгівлі, експорт, імпорт.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.190

Отримано 20.04.2024

UDC 339.920:061

ANALYSIS OF THE PRODUCT STRUCTURE OF UKRAINE'S TRADE WITH THE EU

Olha Don; Nika Yariz

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Summary. The article presents a comprehensive study of the characteristics of the commodity structure of Ukraine's trade with the European Union in the conditions of war, as well as the dynamics of export and import

of the main commodity groups in the period from 2019 to 2023. Statistical data on Ukraine's foreign trade with the EU obtained from official sources, including the State Statistics Service of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine and Eurostat, were thoroughly analyzed. This made it possible to create a complete picture of trade relations between Ukraine and the EU during the studied period. In the course of the study, the key factors that significantly influenced the dynamics of trade during the studied period were identified. Among them, the 2020 Covid-19 pandemic, which led to a global economic downturn and disruption of supply chains, is particularly highlighted. The recovery of the world economy in 2021, which was accompanied by an increase in demand for key export products of Ukraine, also had a significant impact. The most dramatic factor was the Russian invasion of Ukraine in 2022, which radically changed the economic situation in the country and significantly affected its foreign trade relations. The influence of each of these factors on the export and import of individual product groups has been studied in detail. In particular, the dynamics of trade in food and agricultural products, metals and metal products, machines and equipment, chemical products, wood and wood products, mineral products, vehicles, textiles and textile products were analyzed. This made it possible to identify key trends and changes in the structure of Ukraine's trade with the EU. The article pays special attention to the analysis of changes in the structure of Ukraine's exports to the EU. In particular, an increase in the share of agricultural products and food products in the total volume of exports was noted, which partially compensated for the drop in exports in other sectors. This trend is related both to global changes in the world markets and to the peculiarities of the economic situation in Ukraine during the war. An important aspect of the study was the determination of the role of labor relations between Ukraine and the EU in the context of foreign trade. The impact of labor migration on economic indicators, in particular on the volume of remittances and their role in maintaining Ukraine's balance of payments, is analyzed. This made it possible to expand the understanding of the economic relations between Ukraine and the EU, which go beyond purely trade relations. The presented study provides a comprehensive analysis of the state and dynamics of trade relations between Ukraine and the EU in the face of significant global and regional challenges. It can serve as a basis for further research and development of strategies for the development of Ukraine's foreign economic relations in the context of European integration and post-war economic recovery.

Key words: dynamics of foreign trade in goods, structure of foreign trade, export, import.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.190

Received 20.04.2024

Постановка проблеми. Зовнішня торгівля є дуже важливою для кожної країни, зокрема для України, оскільки вона відкриває доступ до нових ринків та можливостей для українських товарів і послуг. Це дозволяє залучати інвестиції, розвивати нові галузі, збільшувати виробництво та створювати робочі місця. Наразі ситуація в Україні є складною, триває війна, і в цей період дуже важливо збільшувати кількість вигідних угод, зокрема торговельних. Перспективною є співпраця України з ЄС, і вельми актуально аналізувати динаміку й структуру торговельної співпраці для розуміння її доцільності й ефективності.

Джерелом інформації для аналізу є офіційні статистичні сайти, а саме, Державна служба статистики України, яка містить у собі дуже багато інформації про зовнішню торгівлю України, зокрема з ЄС. Також ІТС Trade Map є базою даних Міжнародного торговельного центру, що містить детальну інформацію про торгівлю між країнами. Ці ресурси містять достатньо даних для того, щоб провести аналіз торговельної структури України з ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Торгівля України з країнами ЄС стала особливо важливою для економіки України, і дуже важливим є дослідження питання зовнішньої торгівлі, особливо товарної структури торгівлі України. Українські дослідники також вивчали питання товарної структури торгівлі України. Активним дослідним центром є Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), який здійснює науково-аналітичні та прогностичні дослідження проблем розвитку України, її національної безпеки, зокрема звертають увагу на стан зовнішньої торгівлі України [1]. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) аналізує динаміку й структуру зовнішньої торгівлі України, аналізує ефекти від торговельної лібералізації, досліджує конкурентоспроможність українських експортерів на зовнішніх ринках [2]. Центр економічних досліджень CASE Україна займається вивченням змін у товарній та географічній структурі зовнішньої торгівлі, аналізує вплив інтеграції України до ЄС на

торговельні потоки та оцінює ефекти від двосторонніх і багатосторонніх торговельних угод [3]. Дослідження стану та особливостей структури зовнішньої торгівлі України, особливо в цей час, є необхідним для моніторингу стану економіки країни.

Метою дослідження є аналіз товарної структури України з країнами ЄС та визначення, якими товарами торгували найбільше.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: проаналізувати товарну структуру України; визначити місце торговельних відносин України з ЄС економіці країни; дати рекомендації щодо покращення показників товарної структури торгівлі.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Війна є одним з найбільш деструктивних факторів, який впливає на зовнішню торгівлю країни. Війна може призвести до таких наслідків, як: зниження виробничого потенціалу країни через збитки в людських ресурсах, інфраструктурі, технологіях, капіталі тощо; зміна структури попиту та пропозиції на внутрішньому та зовнішньому ринках через зростання військових витрат, зменшення споживання, інфляція, дефіцит бюджету тощо; порушення логістики й транспортування товарів через блокаду, обмеження, санкції, диверсії, дефіцит палива тощо; зміна географії та товарної структури зовнішньої торгівлі через втрату традиційних ринків, пошук нових партнерів, реорієнтацію на стратегічні товари тощо. Війна в Україні, яка почалася в 2014 році та в 2022 році переросла в повномасштабне вторгнення, мала значний вплив на зовнішню торгівлю України з ЄС. ЄС є найбільшим торговельним партнером України, який надає їй підтримку та сприяє її євроінтеграції.

Україна постачає різноманітний асортимент товарів до країн Європейського Союзу, включаючи сільськогосподарську продукцію, таку, як зернові культури (пшениця, кукурудза, ячмінь), соняшникову олію, соєві боби, м'ясо та м'ясопродукти. Також продаються метали та вироби з них, такі, як чавун, сталь, феросплави, труби, залізничні рейки. Серед експортованих товарів важливе місце займають мінеральні продукти, зокрема залізна руда, кам'яне вугілля, глина, цемент. Деревина та вироби з неї, такі, як необроблені лісоматеріали, фанера, меблі також відправляються на експорт. Машини, обладнання й транспортні засоби, такі, як літаки, космічні апарати, турбіни, електричні машини також входять до переліку експортних товарів. Хімічна продукція у вигляді добрив, пластмас, фармацевтичних засобів також є предметом експорту. Текстильні вироби та взуття також експортуються до країн Європейського Союзу. Головними торговельними партнерами України в ЄС є Польща, Нідерланди, Італія, Німеччина, Іспанія.

Протягом 2019–2022 років Україна здійснювала значний експорт до країн Європейського Союзу, зокрема продовольчих товарів, сільськогосподарської продукції, металів та металевих виробів, машин і обладнання, хімічної продукції та деревини.

Україна експортувала до ЄС широкий спектр продовольчих товарів, включаючи зернові культури, олію та олійні культури, м'ясо та м'ясні продукти, молочні продукти, фрукти та овочі тощо. Цей сектор є одним із ключових українських експортних галузей до Європи.

На рисунку 1 зображено показники експорту продовольчих товарів з України в ЄС за період 2019–2023 рр. Можна зробити висновок, що у 2020 році відбулося зростання експорту продовольчих товарів порівняно з 2019 роком на 5,8% (996 421,8 тис. дол. США). Це можна пояснити загальним зростанням попиту на продовольство в умовах пандемії Covid-19. Країни ЄС нарощували закупівлі продуктів, щоб забезпечити продовольчу

безпеку в кризовий період. У 2021 році спостерігаються стрімке зростання експорту на 8,3% (1 079 980,694 тис. дол. США) порівняно з 2020 роком. Це пов'язано з відновленням світової економіки після пандемії та зростанням попиту. Також збільшенню експорту сприяли угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС та низка торгових преференцій. Проте у 2022 році відбулося різке падіння експорту на 6% у порівнянні з минулим роком. Головною причиною цього стала війна Росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Через воєнні дії постраждала транспортна інфраструктура, багато підприємств припинили роботу. Крім того, закриття морських портів ускладнило логістику експортних поставок. Також вплинули проблеми з виробництвом, збиранням та транспортуванням врожаю в умовах війни.

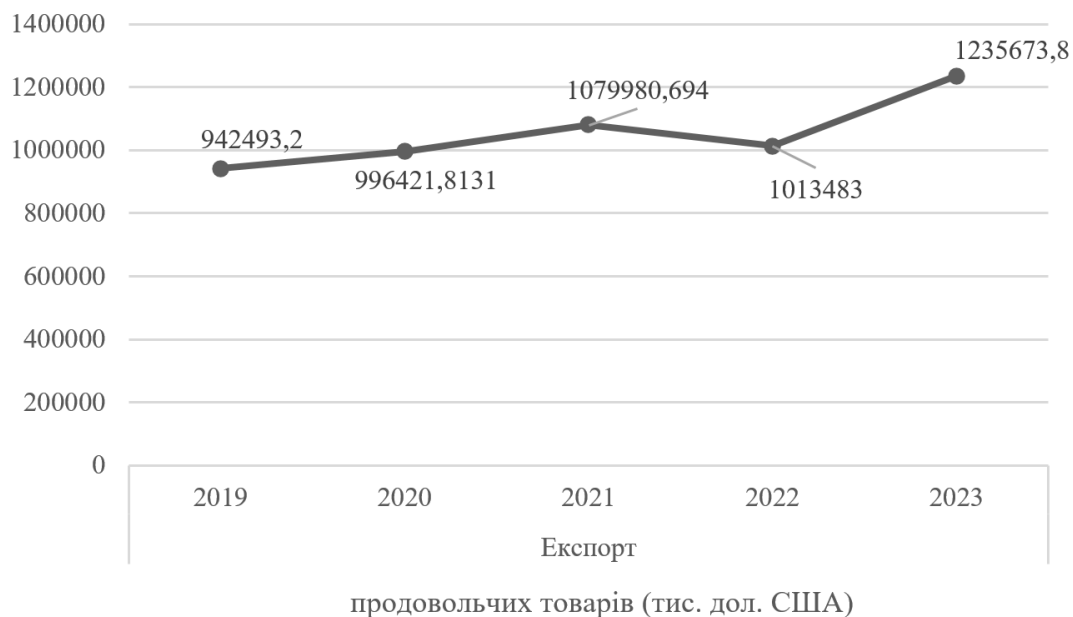

Рисунок 1. Динаміка експорту продовольчих товарів з України до країн ЄС, тис. дол. США) [4; 5; 6; 7]

Отже, на динаміку експорту продовольчих товарів з України в 2019–2022 роках вплинули такі чинники: пандемія Covid-19 та зростання попиту на продовольство; лібералізація торгівлі між Україною та ЄС; війна росії проти України та її економічні наслідки.

Україна також активно експортує різноманітні сільськогосподарські товари до країн ЄС, такі, як зерно, олія, цукор, корми для тварин тощо. Землеробство в Україні є однією з основних галузей економіки, тому експорт сільськогосподарської продукції має велике значення для загального обсягу експорту країни.

На рисунку 2 зображено показники експорту сільськогосподарської продукції з України в ЄС за період 2019–2023 рр. Можна зробити висновок, що у 2020 році відбулося різке падіння експорту сільськогосподарської продукції на 13,3% (5 519 049 тис. дол. США) порівняно з 2019 роком (6 371 639 тис. дол. США). На це вплинула пандемія Covid-19 – закриття кордонів, уповільнення логістики, зменшення ділової активності у світі. Однак уже у 2021 році спостерілося стрімке зростання експорту на 19,5%. Позитивну роль відіграли торговельні угоди з ЄС та макроекономічна стабільність в Україні. У 2022 році обсяг експорту сільськогосподарської продукції різко зріс на 71% – 11 285 260 тис. дол. США порівняно з попереднім роком. Унаслідок блокування морських портів експорт переорієнтувався на сухопутні поставки до ЄС. Зростанню експорту також сприяли зниження торговельних бар'єрів від ЄС та прагнення європейських країн підтримати економіку України.

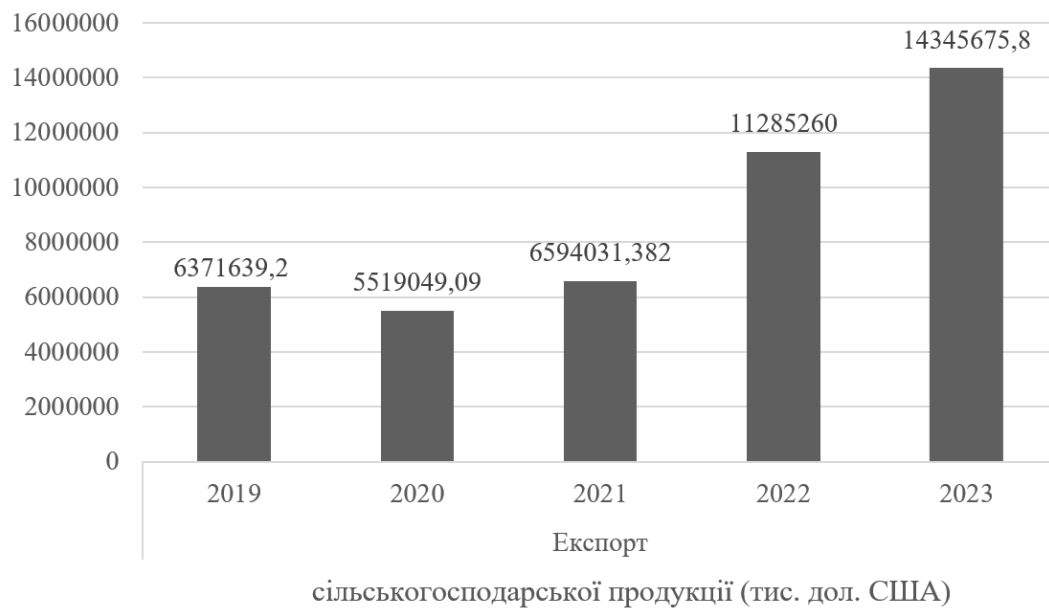

Рисунок 2. Експорт сільськогосподарської продукції з України до ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Україна є одним із найбільших виробників та експортерів металевої продукції у світі. Експорт металів та металевих виробів до країн ЄС включає сталеві вироби, чорний та кольоровий металопрокат, алюміній та інші металеві матеріали. На рисунку 3 бачимо, що у 2020 році спостерігається спад експорту металопродукції до 3 102 855 тис. дол. США порівняно з 2019 роком – 3 796 558 тис. дол. США. Це пов'язано з економічною кризою внаслідок пандемії Covid-19 – скорочення виробництва та попиту в усьому світі.

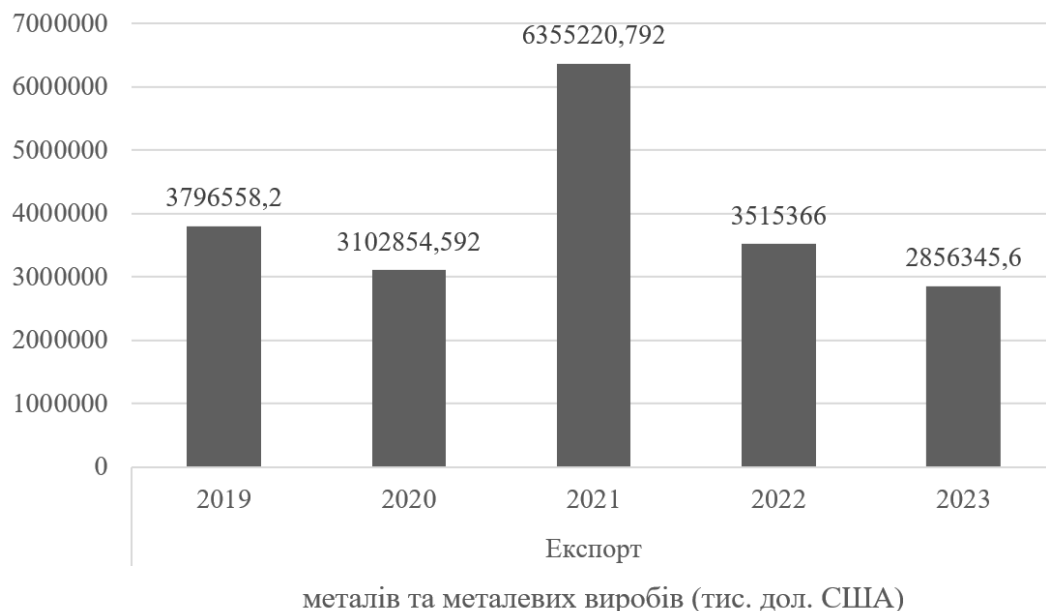

Рисунок 3. Експорт металів та металевих виробів з України до ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Проте вже у 2021 році експорт швидко відновився і навіть зріс до 6 355 221 тис. дол. США порівняно з попереднім роком. На це позитивно вплинули

відновлення світової економіки та поживлення промислового виробництва після карантину. У 2022 році через широкомасштабну війну в Україні експорт металопродукції знову різко впав – на 44,7%. Це пов'язано з руйнуванням інфраструктури, пошкодженням заводів, складнощами з логістикою через блокування морських портів.

Україна експортує до ЄС різноманітне машинобудівне обладнання, включаючи трактори, сільськогосподарські машини, вантажні автомобілі, обладнання для промисловості та інше.

На рисунку 4 у 2020 році відбулося незначне скорочення експорту машин та устаткування – на 2,8% порівняно з 2019 роком. Це пов'язано з економічною кризою, спричиненою пандемією Covid-19. Закриття кордонів, обмеження у пересуванні негативно позначилися на торгівлі.

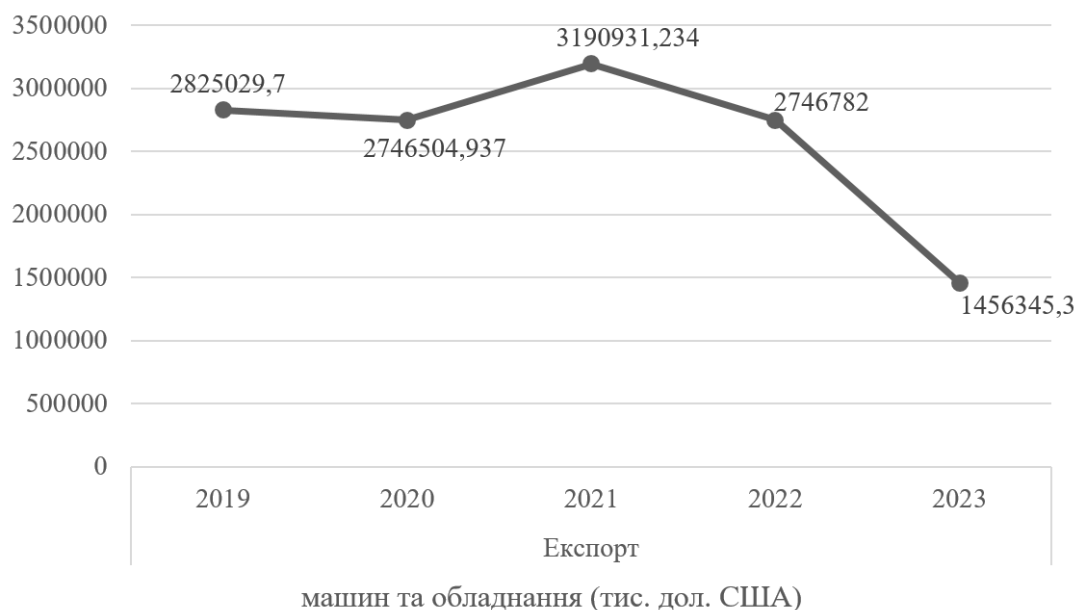

Рисунок 4. Експорт машин та обладнання з України до ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Водночас у 2021 році спостерігається стрімке зростання експорту цієї товарної групи на 16,2%. На це позитивно вплинули відновлення ділової активності у світовій економіці та зростання попиту після карантинних обмежень 2020 року.

Проте у 2022 році через війну експорт машин та устаткування з України знову різко скоротився на 13,9%, що було пов'язано з руйнуванням виробничих потужностей, ланцюгів постачання й логістичних шляхів через бойові дії.

Сектор хімічної промисловості також є важливою галуззю експорту для України. Експорт хімічної продукції до країн ЄС включає різноманітні хімічні речовини, пестициди, пластмаси, фармацевтичні препарати тощо.

На рисунку 5 зображено показники експорту хімічної продукції з України до ЄС у 2019–2022 роках, який мав такі показники (тис. дол. США): 2019 рік – 559 879,7 тис. дол. США; 2020 рік – 552 296,1 тис. дол. США; 2021 рік – 931 159,6 тис. дол. США; 2022 рік – 410 530 тис. дол. США; 2023 рік – 324 567,78 тис. дол. США. У 2020 році відбулося незначне скорочення експорту хімічної продукції на 1,3% порівняно з попереднім роком. На це вплинули обмеження, пов'язані з пандемією Covid-19 – ускладнення логістики, закриття кордонів, зменшення ділової активності.

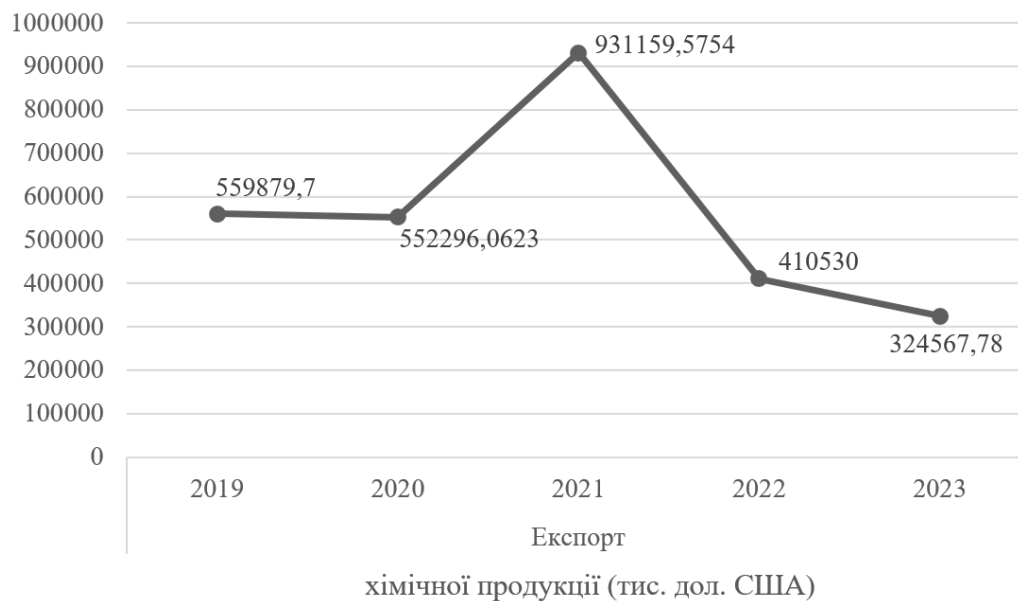

Рисунок 5. Експорт хімічної продукції з України до ЄС 2019–2023 рр. (тис. дол. США) [4; 5; 6; 7]

Водночас у 2021 році спостерігається стрімке зростання експорту хімічної продукції на 68,6%. Це пов'язано з відновленням попиту після пандемії, а також із торговельною лібералізацією між Україною та ЄС. Проте у 2022 році через широкомасштабну війну в Україні експорт хімічної продукції різко впав на 56% через руйнування інфраструктури, складнощі з логістикою, зупинку окремих виробництв.

Експорт деревини та деревопродукції до країн Європейського Союзу є ще однією важливою складовою українського експорту. Цей сектор включає деревину для будівництва, папір та картон, меблі та інші вироби з деревини.

Експорт деревини та виробів з деревини з України до ЄС у 2019–2022 роках (рисунок 6) мав такі обсяги: у 2020 році спостерігається незначне скорочення експорту деревини до 992 702 тис. дол. США порівняно з попереднім роком, що було викликано уповільненням торговельної діяльності на тлі пандемії covid-19.

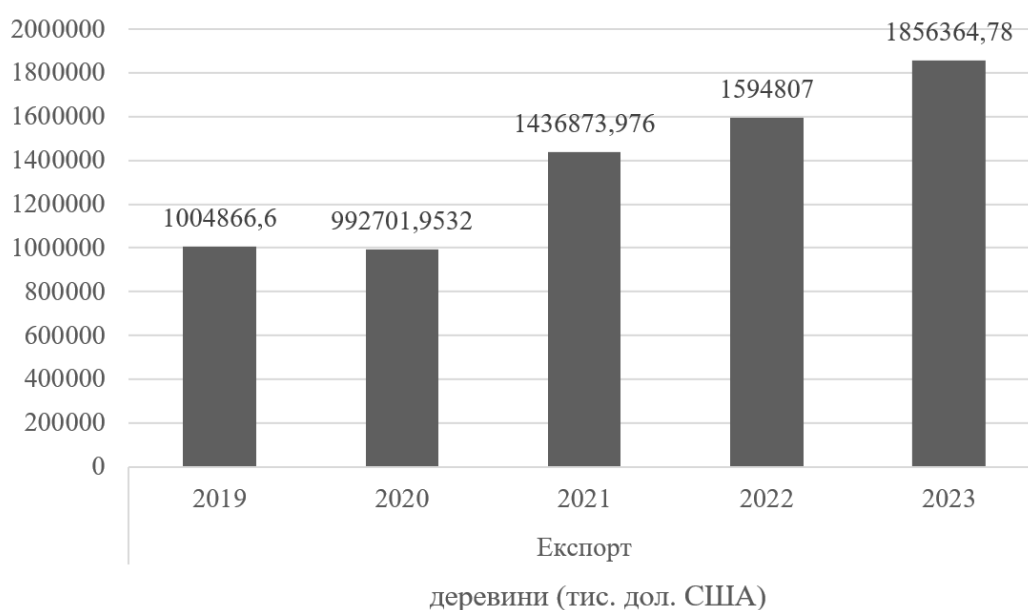

Рисунок 6. Експорт деревини з України до ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Проте вже у 2021 році експорт деревини швидко відновився, зрісши до 1 436 874 тис. дол. США, що пояснюється поживавленням світової економіки після карантинних обмежень та зростанням попиту на цю продукцію.

У 2022 році, незважаючи на війну, експорт деревини продовжив зростати до 1 594 807 тис. дол. США, оскільки логістика деревини суходромом була менш залежною від заблокованих морських портів. Крім того, ЄС активно підтримував закупівлі української продукції.

Аналізуючи динаміку експорту товарів з України до ЄС у 2019–2023 роках можна зробити висновок:

- У 2020 році через пандемію Covid-19 відбувається уповільнення темпів експорту за більшістю товарних груп – продовольства, металопрокату, хімічної промисловості, машинобудування. Проте падіння було порівняно невеликим.

- У 2021 році спостерігається стрімке відновлення та зростання експорту внаслідок поживавлення світової економіки та торговельної лібералізації між Україною і ЄС.

- У 2022 році через широкомасштабну війну з Росією експорт скорочується за більшістю товарних груп, окрім сільгосппродукції та деревини, логістика яких менше постраждала.

- Протягом усього періоду спостерігається зростання експорту сільсько-господарської продукції та продовольства, що зумовлено стабільним глобальним попитом та підтримкою з боку ЄС.

- Загалом українська економіка виявилася досить гнучкою: швидко відновилася після кризи 2020 року, а у 2022 році переорієнтувала експортні потоки під час війни.

В сучасному світі міжнародна торгівля відіграє вирішальну роль у формуванні економічного ландшафту країн та сприяє їхньому розвитку й процвітанню. У цьому контексті Україна, як країна з багатою історією та великим потенціалом, займає важливе місце як на світовій арені, так і в рамках співпраці з країнами Європейського Союзу. Протягом останніх років Україна виявила значний інтерес до імпорту різноманітних товарів з ЄС, зокрема мінеральної продукції, машин та обладнання, транспортних засобів, хімічної продукції.

Мінеральна продукція є одним із основних напрямків імпорту для України з країн Європейського Союзу. Зокрема, імпорт кам'яного вугілля, нафти, газу та інших видів енергетичних ресурсів допомагає забезпечити енергетичну безпеку країни та підтримує функціонування промислового сектора й домогосподарств.

На рисунку 7 бачимо, що у 2020 році спостерігається різке падіння імпорту на 25,4% порівняно з 2019 роком (з 2 798 003 тис. дол. США до 2 087 217 тис. дол. США). Це можна пояснити економічною кризою через пандемію Covid-19, що призвела до зменшення попиту та уповільнення економічної активності в ЄС. У 2021 році відбувається значне зростання імпорту на 55,2% порівняно з 2020 роком. Це пов'язано з поступовим відновленням економіки ЄС після кризи 2020 року та зростанням попиту. У 2022 році спостерігається стрімке зростання імпорту на 90,3% порівняно з 2021 роком (до 6 168 074 тис. дол. США). Найімовірніше, це пов'язано з російською агресією проти України та переорієнтацією ЄС на українські енергоносії й сировину для зменшення залежності від Росії.

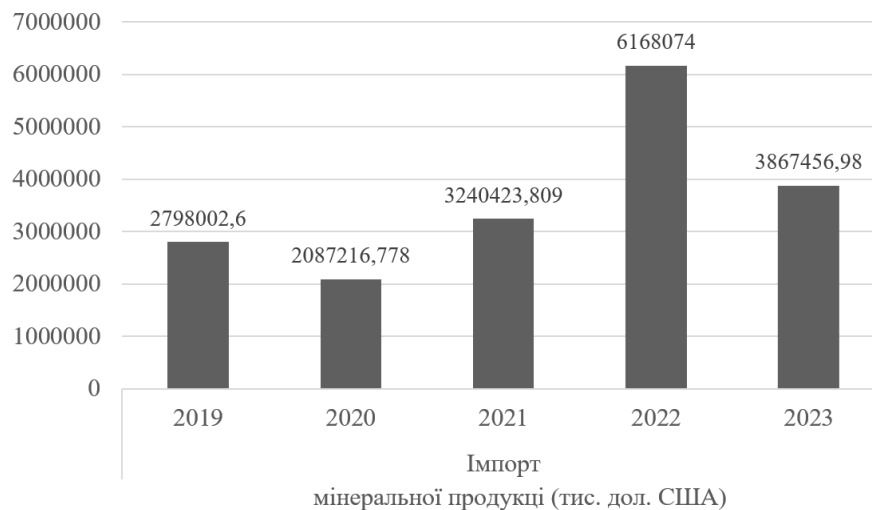

Рисунок 7. Імпорт мінеральної продукції в Україну з ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Отже, ключовими факторами зміни імпорту були: Covid-19 у 2020 році, відновлення економіки у 2021 році та російська агресія у 2022 році. Це призвело спочатку до падіння, а потім до різкого зростання імпорту мінеральної продукції з України.

Машини та обладнання також є суттєвим компонентом імпорту для України з ЄС (рисунок 8). Цей сектор включає різноманітні технологічні рішення, високоякісне обладнання для промисловості та сільського господарства, що сприяє модернізації виробництва та підвищенню ефективності виробничих процесів в Україні. У 2020 році спостерігалось незначне скорочення імпорту на 6,3%, зниження якого з 5 435 557 тис. дол. США до 5 091 676 тис. дол. США пояснюється економічною кризою, спричиненою пандемією Covid-19. У 2021 році відбулося зростання імпорту на 15,4%, до 5 881 427 тис. дол. США, що пов'язано з поступовим відновленням попиту в країнах Європейського Союзу. Проте у 2022 році імпорт різко зменшився на 42,6%, до 3 378 303 тис. дол. США, що можна пояснити наслідками війни з Росією. Таким чином, на імпорт машин та обладнання вплинула низка факторів, включаючи пандемію у 2020 році, підвищений попит у 2021 році та війну з Росією у 2022 році. При цьому основним чинником падіння була саме російська агресія через її руйнівні наслідки для української економіки та промисловості.

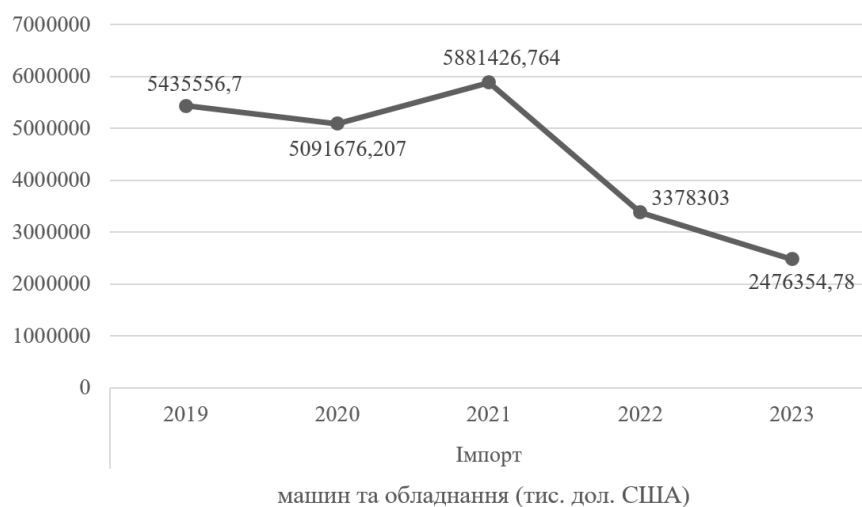

Рисунок 8. Імпорт машин та обладнання до України з ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Транспортні засоби, які включають автомобілі, літаки, залізничний рухомий склад та інші види транспорту, також займають значне місце у структурі імпорту України з Європейського Союзу (рисунок 9). Це важливо для розвитку транспортної інфраструктури країни та забезпечення її логістичних потреб. Аналіз динаміки імпорту транспортних засобів з України до Європейського Союзу в період з 2019 по 2023 рік показує наступне. У 2020 році спостерігалось зниження імпорту на 15,5%, з 3 367 432 тис. дол. США до 2 846 866 тис. дол. США, що визначається впливом пандемії Covid-19. У 2021 році відбулося збільшення імпорту на 23,6% (до 3 521 008 тис. дол. США), що пов'язується зі зростанням попиту. Проте у 2022 році спостерігається знову падіння імпорту на 24,2%, до 2 669 920 тис. дол. США, ймовірно, викликане наслідками війни з Росією та зменшенням виробництва в Україні. Отже, на динаміку імпорту транспортних засобів вплинули Covid-19 у 2020 році, відновлення попиту у 2021 році та російська агресія у 2022 році. Негативний вплив війни пояснює різке падіння показника у 2022 році порівняно з попереднім роком.

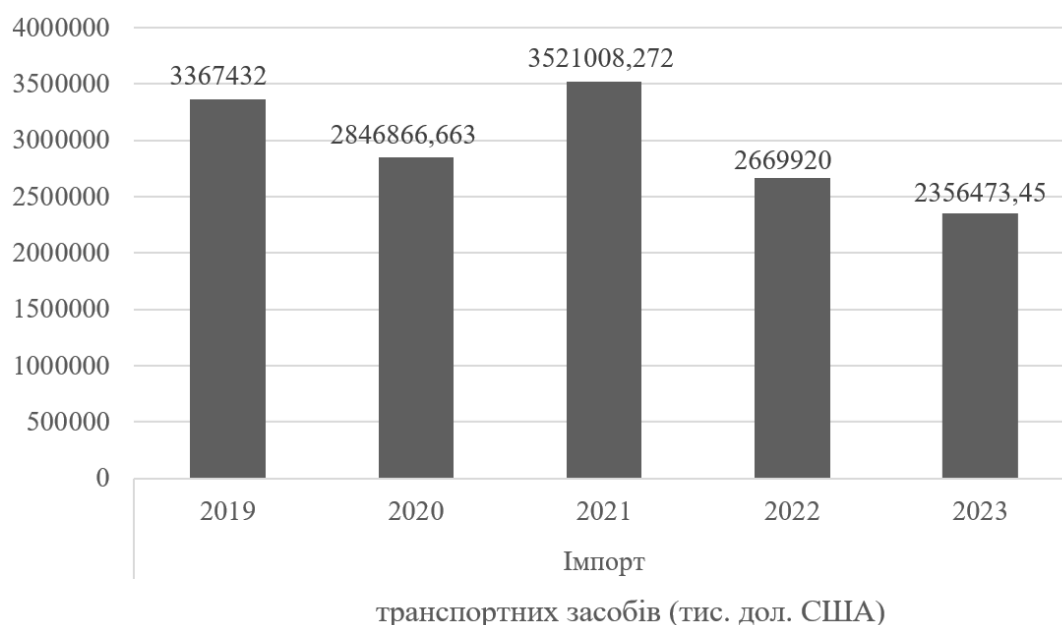

Рисунок 9. Імпорт транспортних засобів до України з ЄС, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Хімічна продукція являє собою інші важливі сектори імпорту до України з країн ЄС. Хімічна продукція використовується в різних галузях промисловості та сільського господарства. Аналізуючи рисунок 10, можна зробити висновок, що у 2019 році обсяг імпорту хімічної продукції становив 4 384 653 тис. дол. США. Це був досить високий показник, що свідчив про зростаючий імпорتنний потенціал української хімічної галузі. Наступного 2020 року спостерігалось незначне зростання імпорту до 4 500 757 тис. дол. США, незважаючи на кризу, спричинену пандемією Covid-19. Це може означати, що попит на українську хімічну продукцію в ЄС залишався стійким. У 2021 році відбувся значний приріст імпорту на 17,7% до 5 298 739 тис. дол. США, що свідчило про швидке відновлення цього сегменту експорту після пандемії.

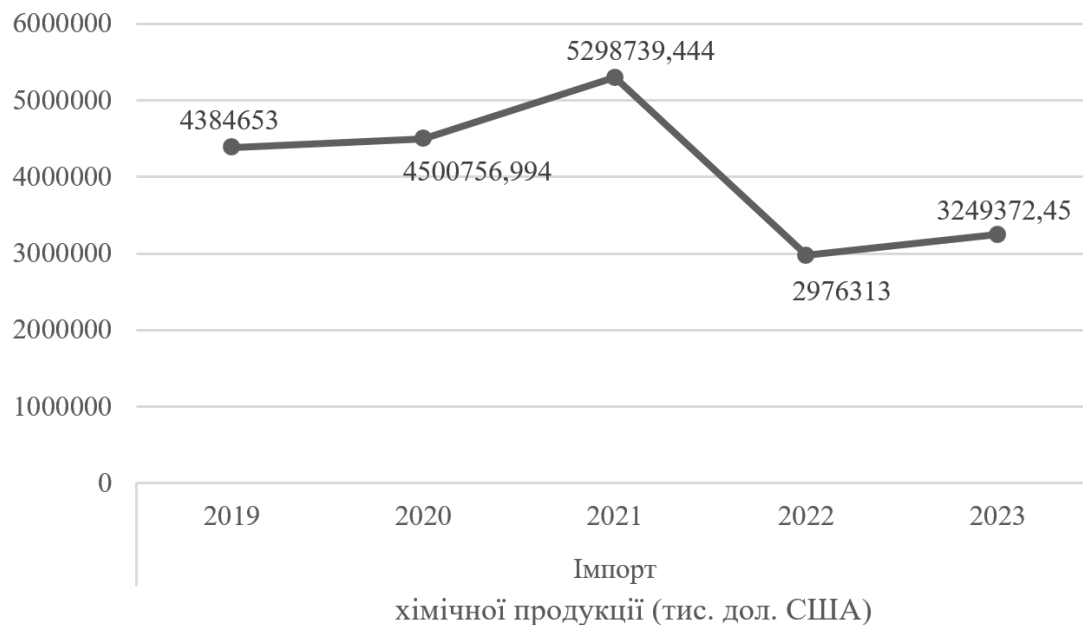

Рисунок 10. Імпорт хімічної продукції в Україну з Є, тис. дол. США [4; 5; 6; 7]

Однак у 2022 році через війну з Росією експорт різко знизився на 43,8% до 2 976 313 тис. дол. США. Це пов'язано зі значними пошкодженнями інфраструктури, логістичними проблемами та скороченням виробництва в умовах воєнних дій. Отже, на зміну показників вплинули Covid-19, відновлення попиту та особливо сильно – російське вторгнення у 2022 році.

Висновки. Аналізуючи динаміку зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу за період 2019–2022 років, можна виділити такі ключові висновки: експорт товарів з України до ЄС у 2020 році сповільнився внаслідок пандемії Covid-19, але швидко відновився у 2021 році завдяки поживленню у світовій економіці та лібералізації торгівлі з ЄС. У 2022 році відбулося падіння експорту через війну з росією, за винятком сільськогосподарської продукції. Імпорт товарів до України з ЄС у 2020 році скоротився через Covid-19, але зріс у 2021 році з відновленням попиту. У 2022 році спостерігалось різке зростання імпорту енергетичних ресурсів, але падіння імпорту промислових товарів через війну. На динаміку зовнішньої торгівлі вплинули: 1) пандемія Covid-19 у 2020 році; 2) відновлення світової економіки у 2021 році; 3) російське вторгнення у 2022 році. Найбільший руйнівний вплив мала війна. Незважаючи на кризи, Україна продемонструвала гнучкість своєї економіки, швидко адаптувавшись до нових умов та відновлюючи торговельні потоки. Це свідчить про її значний потенціал як надійного торговельного партнера для ЄС.

Conclusions. So, when analyzing the dynamics of foreign trade of Ukraine with the countries of the European Union for the period 2019–2022, the following key conclusions can be drawn: the export of goods from Ukraine to the EU slowed down in 2020 due to the Covid-19 pandemic, but quickly recovered in 2021 thanks to the revival of the world economy and trade liberalization with the EU. In 2022, there was a drop in exports due to the war with Russia, except for agricultural products. Imports of goods to Ukraine from the EU declined in 2020 due to Covid-19, but increased in 2021 as demand recovered. 2022 saw a sharp increase in imports of energy resources, but a drop in imports of manufactured goods due to the war. The dynamics of foreign trade were affected by: 1) the Covid-19 pandemic in 2020; 2) the recovery of the world economy in 2021; 3) the russian invasion in 2022. The war had the most destructive influence. Despite the crises, Ukraine demonstrated

the flexibility of its economy, quickly adapting to new conditions and restoring trade flows. This shows its significant potential as a reliable trade partner for the EU.

Список використаних джерел

1. НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/> (дата звернення: 31.03.24).
2. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/about_institute (дата звернення: 31.03.24).
3. CASE Україна. Центр соціально-економічних досліджень. URL: <https://case-ukraine.com.ua/> (дата звернення: 31.03.24).
4. Державна служба статистики. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС 2019. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2019_u.html (дата звернення: 01.04.2024).
5. Державна служба статистики. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС 2020. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2020_u.html (дата звернення: 01.04.2024).
6. Державна служба статистики. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2021_u.html (дата звернення: 03.04.2024).
7. Державна служба статистики. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.htm (дата звернення: 04.04.2024).

References

1. Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj. NISD. Available at: <https://niss.gov.ua/> (accessed 31 March 2024).
2. Instytut ekonomichnykh doslidzhenjta politychnykh konsultacij. Available at: http://www.ier.com.ua/ua/institute/about_institute (accessed 31 March 2024).
3. Centr socialjno-ekonomichnykh doslidzhenj. CASE Ukrajina. Available at: <https://case-ukraine.com.ua/> (accessed 31 March 2024).
4. Zovnishnjoeekonomichna dijalnistj. Gheoghrafichna struktura zovnishnjoji torghivli tovaramy z krajinamy JeS 2019. Derzhavna sluzhba statystyky. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2019_u.html (accessed 1 April 2024).
5. Zovnishnjoeekonomichna dijalnistj. Gheoghrafichna struktura zovnishnjoji torghivli tovaramy z krajinamy JeS 2020. Derzhavna sluzhba statystyky. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2020_u.html (accessed 1 April 2024).
6. Zovnishnjoeekonomichna dijalnistj. Gheoghrafichna struktura zovnishnjoji torghivli tovaramy z krajinamy JeS 2021. Derzhavna sluzhba statystyky. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2021_u.html (accessed 3 April 2024).
7. Zovnishnjoeekonomichna dijalnistj. Gheoghrafichna struktura zovnishnjoji torghivli tovaramy z krajinamy JeS 2022. Derzhavna sluzhba statystyky. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.html (accessed 4 April 2024).

УДК 314.7

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Марія Шкурат; Адріана Бартош; Анна Щербата

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна

Резюме. Досліджено вплив міжнародної трудової міграції населення на соціально-економічний розвиток України. З'ясовано теоретичний аспект поняття «міжнародна трудова міграція» та обґрунтовано основні складові явища міжнародної міграції робочої сили. Проведено аналіз та систематизовано фактори, що спричиняють виникнення та продовження міжнародної трудової міграції. Проаналізовано кількість українських працівників за кордоном та досліджено їх динаміку протягом певного періоду. Виявлено фактори, що активізують міграційні процеси в Україні. Наведено статистичні дані динаміки грошових переказів трудових мігрантів та їхній вплив на економіку країни. Визначено та проаналізовано основні аспекти, на які впливають грошові перекази трудових мігрантів. Проведено дослідження впливу міжнародної трудової міграції на економічний прогрес країни, а також оцінено позитивні та негативні наслідки відтоку кваліфікованої робочої сили з України. Трудова міграція для України відзначилася зменшенням соціальної напруги в суспільстві. Виявлено, що грошові трансфери сприяли підвищенню валютного курсу країни та підвищенню платоспроможності конкретних груп громадян, що спонукало до розвитку внутрішнього ринку товарів та послуг. Також трудові мігранти сприяли культурному обміну між країнами, розповсюджуючи знання про Україну та наповнюючи її новими культурними елементами. Проте трудова міграція для України також має й негативні наслідки, оскільки країна стає залежною від переказів коштів трудових мігрантів. Зменшення чисельності молодих людей у країні також негативно вплинуло на наповнення пенсійного фонду через їхній виїзд за кордон. Крім того, втрата висококваліфікованих кадрів, відома як «відтік мізків», коли вчені та фахівці виїжджають за кордон, призводить до дефіциту кваліфікованої робочої сили в Україні. Зроблено висновок, що попри певні негативні наслідки міжнародної трудової міграції для України, вона відіграє значну роль для соціально-економічного розвитку держави в сучасних умовах, надаючи додаткові фінансові ресурси та сприяючи зайнятості населення. Однак потрібно шукати способи стимулювання внутрішньої економіки та створення гідних робочих місць в Україні, щоб зменшити залежність від грошових переказів.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, ринок праці, робоча сила, мігранти, грошові перекази, соціально-економічний розвиток.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.202

Отримано 22.04.2024

UDC 314.7

THE IMPACT OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION ON THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Mariia Shkurat; Adriana Bartosh; Anna Shcherbata

Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Summary. The article examines the impact of international labor migration on the socio-economic development of Ukraine. The theoretical aspect of the concept of «international labor migration» is clarified and the main components of the phenomenon of international labor migration are substantiated. The factors causing the emergence and continuation of international labor migration were analyzed and systematized. The number of Ukrainian workers abroad was analyzed and their dynamics m.shkurat@donnu.edu.ua during a certain period

were studied. The factors that activate migration processes in Ukraine have been identified. Statistical data on the dynamics of migrant workers' remittances and their impact on the country's economy are provided. The main aspects that are affected by remittances of labor migrants have been identified and analyzed. A study of the impact of international labor migration on the economic progress of the country was conducted, as well as the positive and negative consequences of the outflow of skilled labor from Ukraine were assessed. Labor migration in Ukraine was marked by a decrease in social tension in society. It was found that monetary transfers helped to increase the country's exchange rate and increase the solvency of specific groups of citizens, which encouraged the development of the internal market of goods and services. Migrant workers also contributed to cultural exchange between countries, spreading knowledge about Ukraine and filling it with new cultural elements. However, labor migration also has negative consequences for Ukraine, as the country becomes dependent on remittances from labor migrants. The decrease in the number of young people in the country also negatively affected the filling of the pension fund due to their departure abroad. In addition, the loss of highly qualified personnel, known as the «brain drain», when scientists and specialists go abroad, leads to a shortage of skilled labor in Ukraine. It was concluded that despite certain negative consequences of international labor migration for Ukraine, it plays a significant role in the socio-economic development of the state in modern conditions, providing additional financial resources and promoting the employment of the population. However, it is necessary to find ways to stimulate the domestic economy and create decent jobs in Ukraine to reduce dependence on remittances.

Key words: international labor migration, labor market, workforce, migrants, remittances, socio-economic development.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.04.202

Received 22.04.2024

Постановка проблеми. Міжнародна міграція є необхідною складовою сучасного глобального економічного, соціального, політичного та культурного життя. Вона проникає в усі куточки світу й стала важливим фактором у соціально-економічному розвитку, приносячи вигоду як країнам, що приймають мігрантів, так і країнам їх походження. У зв'язку з глобалізацією світової економіки, міжнародна трудова міграція значно вплинула на ринки праці майже усіх країн. Особливо ця проблема стала актуальною для України з моменту подій 2014 року на сході країни, девальвації гривні, низького рівня заробітної плати, загрози безробіття та повномасштабної російської агресії у 2022 році, яка спонукала мільйони українських громадян до виїзду за межі країни в пошуках безпеки та прискорила міграційний процес. Це, в свою чергу, вплинуло на рівень зайнятості та економічний розвиток України та зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження процесу міжнародної трудової міграції та аспектів регулювання міграційних процесів з точки зору нормативно-правового регулювання зробили такі вітчизняні науковці: Безуглий П. Г., Гуменюк Ю. П., Гоголь Г. П., Цимбал Л. І., Овчаренко К. В. Зацікавленість вивчення процесів регулювання міжнародної міграції робочих ресурсів виявили такі відомі зарубіжні вчені, як Т. Андерсен, В. Бьонінг, А. Вільямс, К. Дустман.

Метою дослідження є аналіз динаміки міграційних процесів в Україні та визначення впливу міжнародної трудової міграції на економічний розвиток держави.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити сутність міжнародної трудової міграції та обґрунтувати основні складові явища міжнародної міграції робочої сили; визначити та проаналізувати динаміку кількості трудових мігрантів з України; з'ясувати чинники, які активізують трудову міграцію в Україні; дослідити динаміку грошових переказів трудових мігрантів в Україну; провести дослідження впливу міжнародної трудової міграції на соціально-економічний прогрес країни, а також оцінити позитивні та негативні наслідки відтоку кваліфікованої робочої сили з України на основі проведеного аналізу.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи: аналіз наукової літератури за темою дослідження, порівняльний аналіз, термінологічний метод, статистичний, логічний підхід до обґрунтування впливу міжнародної трудової міграції на соціально-економічний розвиток України, метод візуалізації та системний підхід.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці є ключовим складовим елементом економіки будь-якого типу і водночас важливою сферою соціального й політичного життя суспільства. Головним джерелом забезпечення добробуту населення країни є розвинений ринок праці, де люди можуть реалізувати свої професійні знання і навички, отримуючи матеріальну винагороду відповідно до якості та кількості праці, яку вони витрачають. Наявність потрібних трудових ресурсів, які відповідають поточним і перспективним потребам держави, є одним із ключових факторів для ефективного функціонування та розвитку національної економіки.

Міжнародна трудова міграція – це процес переміщення людей з однієї країни в іншу в пошуках зайнятості. Вона включає переїзд працівників з однієї країни до іншої, часто через різницю в економічних умовах, працевлаштування та життєві умови. Міжнародна трудова міграція може мати великий вплив на економіку та суспільство як країни походження, так і країни прийому мігрантів. Вона може стимулювати економічний розвиток, забезпечувати доступ до робочої сили та сприяти культурному обміну.

Міжнародна трудова міграція є важливою частиною економіки будь-якої країни, але цей процес важко контролювати. Трудові мігранти сприяють економічному зростанню та розвитку країни, тоді як країна створена підтримувати значну вигоду від грошових переказів і навичок, які мігранти набувають під час роботи за кордоном. Однак, з точки зору захисту трудових мігрантів, процес імміграції включає складні питання.

Як правило, міжнародна міграція робочої сили означає міжнародне переміщення або подорожування конкретного населення країни, проте не в усій країні в цілому, лише та частина, яка зацікавлена або хоче працювати, але наразі не має роботи (рис. 1).

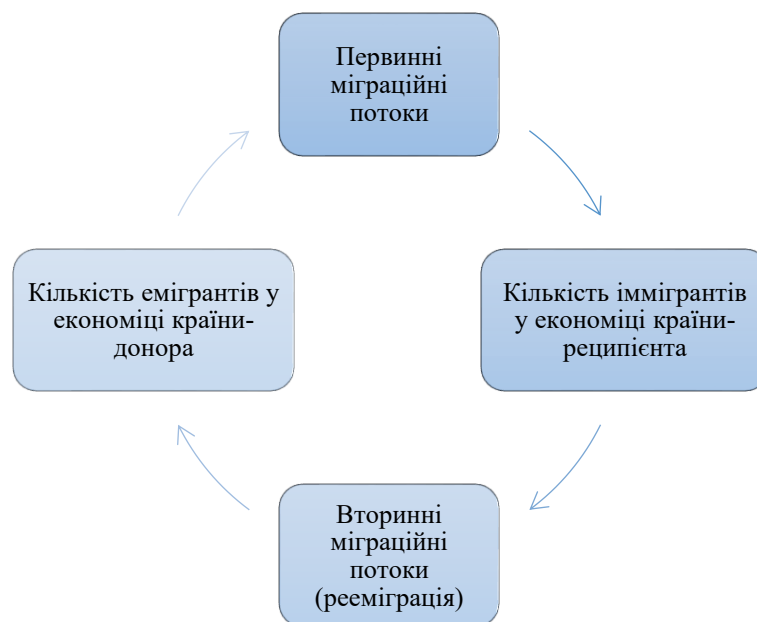

Рисунок 1. Основні складові явища міжнародної міграції робочої сили [3]

Слід акцентувати увагу на системному взаємозв'язку між усіма чотирма частинами міжнародної міграції. Зрештою, людина, яка залишає рідну територію (емігрант), не може мігрувати «куди завгодно», натомість вона має стати іммігрантом в іншій країні. Тому загальна кількість іммігрантів у країнах-реципієнтах робочої сили завжди ідентична загальній кількості трудових емігрантів в країнах-донорах робочої сили. На глобальному рівні рівень загального обсягу еміграції та загального обсягу імміграції також є правомірним, якщо загальна сума підраховується по всіх країнах.

Україна спостерігає значний міграційний потік через невдоволеність рівнем життя та безпеки, умовами проживання та перспективами у кар'єрному й освітньому планах. Люди виїжджають у пошуках кращих можливостей для самореалізації, часто через неможливість отримати вищу освіту чи знайти престижну роботу, яка б відповідала їхнім здібностям. У додаток до цього, еміграційні тенденції посилюються через вплив військових конфліктів та економічної нестабільності в останні роки [1].

В останні роки в Україні спостерігається значне зростання активності трудової міграції. Грошові перекази від трудових мігрантів мають значний вплив на економіку країни, впливаючи на життєвий рівень домогосподарств, які користуються цими переказами та витрачають їх в Україні. Для українських мігрантів, які працюють у країнах з високим рівнем доходу, грошові перекази стають все важливішим джерелом додаткових доходів для їхніх сімей. Очікується, що зі зростанням загального обсягу грошових переказів, вони можуть також стати потенційним джерелом фінансування соціально-економічного розвитку України в цілому.

Оцінювання трудової міграції на соціально-економічний розвиток України варто розпочати з динаміки кількості трудових мігрантів (рис. 2).

Рисунок 2. Динаміка кількості трудових мігрантів з України протягом 2015–2023 рр., млн осіб [4]

З даного графіка бачимо, що протягом 2015–2023 років кількість трудових мігрантів з України значно зросла. Це зумовлено різними факторами, такими, як економічна та політична нестабільність після подій на сході країни в 2014 році, відсутність робочих місць, низький рівень заробітної плати в Україні, можливість здобуття більш високооплачуваної роботи за кордоном. Також свої корективи вніс 2022 рік, а саме, повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію держави, що змусило українців масово виїжджати за кордон у пошуках безпеки й відповідно працевлаштування задля забезпечення належним чином своїх потреб проживання. Проте спостерігаємо, що у 2023 році кількість трудових мігрантів дещо зменшилася, так як під час воєнного стану на території України виїзд для працездатних чоловіків заборонений, тому міграція переважно відбувалася жінками.

Варто відзначити чинники, які сприяли зростанню трудової міграції в Україні, а саме:

- збільшення вартості комунальних послуг, що призвело до підвищення орендної плати для мешканців інших міст;
- воєнні дії на сході країни в 2014 році та повномасштабне вторгнення країни-агресора у 2022 році;
- можливості самореалізації в країнах Євросоюзу;
- низька оплата праці в Україні;
- дефіцит робочих місць та важкі умови праці (рис. 3).

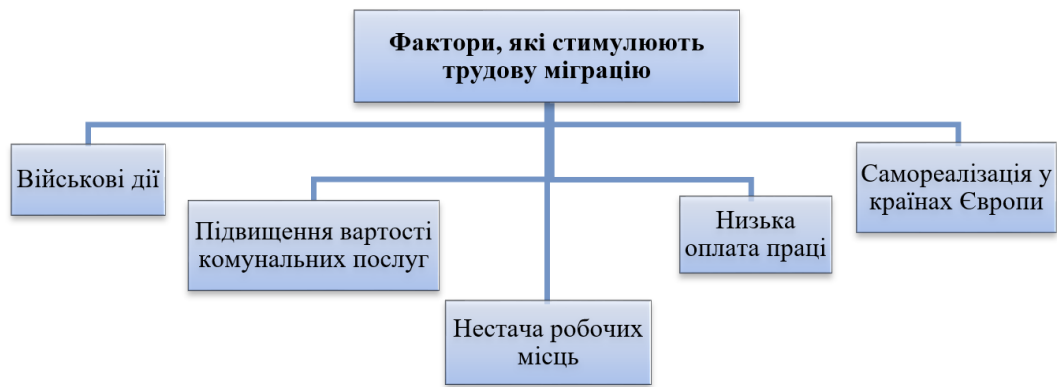

Рисунок 3. Фактори, які впливають на зростання трудової міграції

Існує багато факторів, які зумовлюють перекази грошових коштів мігрантів:

- Підтримка членів сім'ї. Мігранти надсилають гроші своїм сім'ям, щоб допомогти їм покрити основні потреби, такі, як їжа, житло, освіта та медичне обслуговування.
- Інвестиції. Мігранти можуть надсилати гроші, щоб інвестувати в бізнес, нерухомість або освіту своїх дітей.
- Збереження. Мігранти можуть надсилати гроші, щоб зберегти їх на майбутнє або для непередбачених витрат.
- Підтримка соціальних проектів. Мігранти можуть надсилати гроші на підтримку соціальних проектів, таких, як будівництво шкіл або лікарень у своїх рідних містах.

Далі варто проаналізувати грошові перекази трудових мігрантів та їхній вплив на економіку країни (рис. 4).

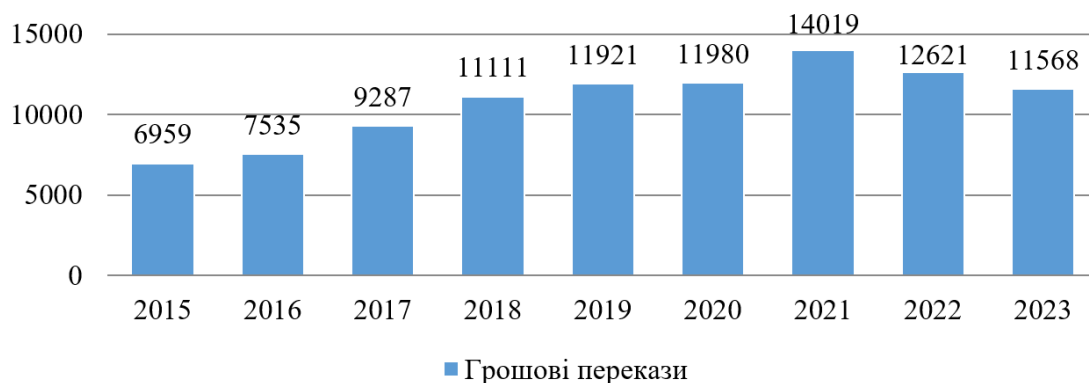

Рисунок 4. Динаміка грошових переказів в Україну з-за кордону протягом 2015–2023 рр., млн дол. США [2]

Проаналізувавши рисунок, спостерігаємо позитивну динаміку грошових переказів в Україну з-за кордону протягом 2015–2021 рр. Грошовий потік працівників-мігрантів був, ймовірно, вищим, ніж офіційна статистика, оскільки мігранти в основному використовували неформальні канали для переказу коштів в Україну. Після 2021 року їхня кількість дещо скоротилася – від 14019 млн дол. США у 2021 до 12621 млн дол. США у 2022 році, так як більшість українців з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році виїжджали з України разом зі своїми сім'ями, тому внаслідок цього й скоротилися обсяги грошових переказів.

В сучасних умовах, враховуючи дані щодо переказів мігрантів, важливо усвідомлювати, що їх обсяги можуть значно перевищувати вказані. Масштаби і тенденції переказів мігрантів неминуче породжують питання про їхній вплив на соціально-економічний розвиток.

У науковій літературі обговорюються три основні аспекти цієї проблеми:

- вплив переказів на благополуччя домогосподарств, боротьба з бідністю та розподіл майна;
- вплив на зайнятість, виробництво та економічне зростання;
- вплив на зменшення дефіциту торгового та платіжного балансів.

Іншими словами, результати переказів аналізуються як на мікро-, так і на макрорівнях.

Перекази впливають на структуру витрат домогосподарств: вони зменшують відсоток доходів, який йде на харчування та житло, і збільшують частку, витрачену на освіту, медичні послуги, відпочинок та придбання товарів тривалого користування. Покращення умов проживання сприяє нагромадженню людського капіталу. Хоча більшість коштів, які отримують мігранти, використовується на потреби повсякденного життя сім'ї, частина з них інвестується у розвиток підприємництва. Це безперечно має позитивний вплив на рівень зайнятості та економічне зростання у країні походження [6].

Міжнародна трудова міграція має значний вплив на зайнятість, виробництво та економічне зростання України. Мігранти, що працюють за кордоном, зазвичай відправляють кошти своїм родинам в Україні, що зменшує соціальний тиск на державні соціальні програми та допомагає покращити матеріальний стан родин. Також відправлені кошти можуть використовуватися для створення власного бізнесу в Україні, що сприяє створенню нових робочих місць [7].

Трудова міграція може впливати на виробництво через різні механізми. З одного боку, виїзд робочої сили може призвести до дефіциту робочої сили в окремих секторах економіки. Однак, з іншого боку, робоча міграція може сприяти втягуванню нових технологій та підвищенню рівня продуктивності у різних галузях економіки через перенесення знань та навичок, набутих за кордоном.

Вплив переказів на платіжний баланс країни переважно має позитивний характер. Вони відрізняються від інших зовнішніх фінансових надходжень, таких, як іноземна фінансова допомога, кредити та прямі іноземні інвестиції, оскільки не потребують повернення та обслуговування боргів і не є пов'язаними з реалізацією інвестиційних проектів, які мають високий рівень іноземних інтересів. Перекази можуть істотно покращити кредитоспроможність країни та полегшити їй доступ до міжнародних капіталовідкриттів. Вони сприяють підвищенню рейтингу держави та зниженню вартості запозичень. Враховуючи перекази, відношення державного боргу до обсягів надходжень від експорту, що є основним показником заборгованості країни, може значно покращитися.

Необхідно відзначити і такий результат переказів, як розвиток фінансового ринку. Зі зростанням обсягів мігрантських переказів відбувається швидкий розвиток інституцій, які зацікавлені в цьому бізнесі, розширення фінансових послуг на країни і регіони, де раніше вони були обмежені, й упровадження різноманітних технологічних та організаційних інновацій. Окрім суто грошових доходів, міграція та грошові перекази дозволяють збільшити інвестиції в охорону здоров'я та освіту. Проте не всі наслідки позитивні: експлуатація мігрантів недобросовісними роботодавцями та розлука з родиною можуть слугувати стресом для мігрантів, а масштабна імміграція може створити серйозні проблеми для національної ідентичності й суверенітету [8].

На основі вищезазначеної інформації, можна визначити переваги та недоліки трудової міграції для України та її економічного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1. Переваги та недоліки трудової міграції для соціально-економічного розвитку України [5]

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
– зменшення соціальної напруженості у суспільстві; – витрати великої кількості грошей в Україні, що збільшує попит на товари та послуги; – позитивний вплив на платіжний баланс країни; – омолодження робочої сили; – культурний обмін між країнами.	– погане наповнення пенсійного фонду; – залежність від переказів коштів від трудових мігрантів; – дефіцит кваліфікованої робочої сили; – «відтік мізків»

Слід зазначити, що для України збільшення трудових мігрантів має свої позитивні аспекти. А саме, це призводить до зменшення соціальної напруженості у суспільстві, також велика кількість грошей витрачається в Україні, що збільшує попит на товари та послуги. Важливо відзначити, що надходження коштів від трудових мігрантів позитивно впливає на платіжний баланс країни та може підвищувати валютний курс. Трудові мігранти сприяють культурному обміну між країнами, поширюючи знання про Україну та наповнюють її новими культурними елементами. Однак це також має негативні наслідки, оскільки країна стає залежною від переказів коштів трудових мігрантів. Погане наповнення пенсійного фонду зумовлене виїздом молодих людей за кордон. Також має негативний вплив і виїзд висококваліфікованих працівників, так званий «відтік мізків», що передбачає виїзд вчених та фахівців за кордон, це призводить до нестачі кваліфікованих працівників в Україні.

Висновки. Спостерігається значне зростання кількості українських трудових мігрантів протягом 2015–2023 років, особливо після подій 2014 року на сході України та повномасштабного вторгнення росії у 2022 році. Це спричинено низкою факторів – як від економічної та політичної нестабільності, низьких зарплат, відсутності робочих місць до пошуку безпеки. Загалом міжнародна трудова міграція справляє суттєвий вплив на зайнятість, виробництво та економічне зростання в Україні через відправлення грошових коштів, перенесення знань й створення робочих місць унаслідок інвестування переказів у бізнес.

Отже, незважаючи на певні негативні наслідки, міжнародна трудова міграція відіграє важливу роль для економічного розвитку України в сучасних умовах, надаючи додаткові фінансові ресурси та сприяючи зайнятості населення. Проте залежність від грошових переказів потребує пошуку шляхів для стимулювання внутрішньої економіки та створення гідних робочих місць в Україні.

Conclusions. Thus, we see a significant increase in the number of Ukrainian migrant workers during the years 2015–2023, especially after the events of 2014 in eastern Ukraine and the full-scale invasion of Russia in 2022. This is caused by a number of factors, ranging from economic and political instability, low wages, and lack of jobs to the search for security. In general, international labor migration has a significant impact on employment, production and economic growth in Ukraine through remittances, knowledge transfer and job creation as a result of remittance investment in business.

Therefore, despite certain negative consequences, international labor migration plays an important role for the economic development of Ukraine in modern conditions, providing additional financial resources and promoting the employment of the population. However, dependence on remittances requires finding ways to stimulate the domestic economy and create decent jobs in Ukraine.

Список використаних джерел

1. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.1>

2. Грошові перекази в Україну (2008–2024). *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (дата звернення: 21.03.2024).
3. Гуменюк Ю. П., Гоголь Г. П. Теоретичні аспекти дослідження впливу міжнародної міграції робочої сили на розвиток економічної системи. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. Вип. 657. С. 487.
4. Кількість імігрантів та емігрантів. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/km_sex_all_flow_e.xlsx (дата звернення: 21.03.2024).
5. Переваги, недоліки та ризики: як трудова міграція впливає на економіку України. *24 Канал*. URL: https://zakordon.24tv.ua/perevagi-nedoliki-riziki-yak-trudova-migratsiya-vplivaye-ekonomiku_n1829823 (дата звернення: 21.03.2024).
6. Цимбал Л. І., Овчаренко К. В. Економічний вплив трудової міграції на економіку України. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.2>
7. Małgorzata Walerych. The economic effects of emigration: a literature review. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2020. No. 62. P. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.15584/nsawg.2020.2.8>
8. Dilip Ratha, Sanket Mohapatra, Elina Scheja. Impact of Migration on Economic and Social Development: A Review of Evidence and Emerging Issues. World Bank Policy Research Working Paper. 2011. No. 5558. P. 39. DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-5558>

References

1. Bezuhlyy P. H. (2018) Chynnyky ta doslidzhennya mihratsiynoho rukhu v Ukrayini [Factors and consequences of the migration movement in Ukraine]. *Politychne zhyttya*, no. 3, pp. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.1>
2. Hroshovi perekazy v Ukrayini (2008–2024). [Money transfers to Ukraine (2008–2024)]. *Minfin*. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (accessed 21 March 2024).
3. Humenyuk Y. P., Hohol' H. P. (2019) Teoretychni aspekty doslidzhennya vplyvu mizhnarodnoyi mihratsiyyi robochoyi syly na rozvytok ekonomichnoyi systemy [Theoretical aspects of the study of the impact of international labor migration on the development of the economic system]. *Visnyk natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika"*, no. 657, pp. 487.
4. Kil'kist' imihrantiv ta emihrantiv [Number of immigrants and emigrants]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/km_sex_all_flow_e.xlsx (accessed 21 March 2024).
5. Perevahy, nedoliky ta ryzyky: yak trudova mihratsiya vplyvaye na ekonomiku Ukrainy [Advantages, disadvantages and risks: how labor migration affects the economy of Ukraine]. *24 Kanal*. Available at: https://zakordon.24tv.ua/perevagi-nedoliki-riziki-yak-trudova-migratsiya-vplivaye-ekonomiku_n1829823 (accessed 21 March 2024).
6. Tsymbal L., Ovcharenko K. (2020) Ekonomichnyy vplyv trudovoyi mihratsiyyi na ekonomiku Ukrainy [The economic impact of labor migration on the economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.2>
7. Małgorzata Walerych (2020) The economic effects of emigration: a literature review. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, no. 62, pp. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.15584/nsawg.2020.2.8>
8. Dilip Ratha, Sanket Mohapatra, Elina Scheja (2011) Impact of Migration on Economic and Social Development: A Review of Evidence and Emerging Issues. World Bank Policy Research Working Paper, no. 5558, p. 39. DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-5558>

ГАЛИЦЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Науковий журнал

№ 4 (89) 2024

Переклад *С. М. Співак*
Редактор *Є. І. Грищенко*
Коректор *Н. Б. Коваль*.
Комп'ютерне макетування *Н. Б. Коваль*.

Тираж 100 пр. Зам. № 3727

Видавець Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001
E-mail: vydavnytstvo@tu.edu.te.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4226 від 08.12.2011 р.